Länsstyrelsen
i Jönköpings län

Meddelande nr 2018:04

Minnen vid Vatten

Inventeringar av kulturmiljöer längs vattendrag inom projekt Kultur Aqua år 2017 - Nissans biflöden

Minnen vid Vatten

Inventeringar av kulturmiljöer längs vattendrag inom projekt Kultur Aqua år 2017 - Nissans biflöden

Meddelande nr 2018:04

Meddelande	nummer 2018: 04
Referens	Linnea Kallerskog, Jönköpings läns museum (Projekt Kultur Aqua Länsstyrelsen i Jönköpings län)
Kontaktperson	Mikael Karlsson, Anders Kraft, Länsstyrelsen i Jönköpings län, mikael.f.karlsson@lansstyrelsen.se – anders.kraft@lansstyrelsen.se
Webbplats	www.lansstyrelsen.se/jonkoping
Fotografier	Linnea Kallerskog, Leif Henriksson, om inte annat anges i bildtexten.
Omslagsbild	Radaholms kvarn med kvarndamm i vattendraget Radan
Kartmaterial	Utdrag ur digitala fastighetskartor och historiska kartor är återgivna enligt tillstånd av lantmäteriet. © Länsstyrelsen i Jönköpings län 2018.

Copyright Lantmäteriet.

ISSN	1101 - 9425
ISRN	LSTY-F-M—18/04--SE
Upplaga	20 exemplar.
Tryckt på	Länsstyrelsen i Jönköpings län, 2018.
Miljö och återvinning	Rapporten är tryckt på miljömärkt papper
Kulturmiljöer vid vatten	Projektet har medfinansierats av Havs och vattenmyndigheten genom anslag 1:12 Åtgärder för havs och vattenmiljö.

Förord

Föreliggande rubricerad rapport ingår i en löpande rapportserie benämnd -**Minnen vid vatten-** med en underrubrik som anger vilka vatten som inventeringen avser. Aktuell rapport redovisar objekt och kulturmiljöer utmed **Nissans biflöden** i Jönköpings län och utgör ett viktigt komplement till rapporten om **Nissans huvudfåra** i rapportserien Minnen vid vatten: Meddelande nr 2016:30.
Det som är ett undantag och skiljer denna avlutande rapport från de övriga i rapportserien, -Minnen vid vatten- är att tidsaspekten och projektets disponibla resurser inte medgivit att de kulturhistoriska objekten och lämningarna värderats fullt ut med Kultur Aqua-metoden. Den dokumentation som utförts är dock tillräckligt väl genomarbetad med antikvarisk och kulturhistorisk bedömning. Den utgör därför ett tillräckligt bra underlag för bedömning i de fall där olika åtgärder för bl. a fisk/faunapassager utmed Nissans biflöden planeras.

Projekt Kultur Aqua startade år 2004 som ett samarbete mellan Länsstyrelsen i Jönköpings län, arbetsförmedlingen och Jönköpings läns museum inom projektet Skog och Historia. Inventering av västra Vätterbäckarna, Tabergsån, Huskvarnaån samt Nissans övre lopp ägde rum åren 2004 - 2006. För att kunna tillämpa ett system för kulturvärdesbedömning på de inventerade vattendragen framtogs en rapport år 2009.

Under åren 2010 - 2016 påbörjades och avslutades projekten Kulturmiljö och vattenförvaltning i Södra Östersjöns vattendistrikt (SÖVD) samt Vattenförvaltning och Kulturmiljö (VaKul) i Västerhavets vattendistrikt (VHVD). Ett samarbete mellan elva länsstyrelser där Länsstyrelsen i Jönköpings län varit med i båda projekten då länet är delat mellan de båda vattendistrikten.
Stora delar av det förberedande arbetet innan själva fältinventeringen har inneburit kartstudier av lantmäteriets historiska kartor från mitten av 1600-talet och framåt. De historiska kartorna har varit den primära källan för inhämtning av ny kunskap från bortglömda lämningar. Denna forskning har även gett ett intressant tidsdjup åt föränderliga processer vid vattnet. En viktig källa i arbetet har varit kontakterna med privatpersoner, hembygdsföreningar samt museer. Dessa har bidragit med uppgifter som inte gått att få fram via äldre skifteskartor eller det digitala fornlämningsregistret.

Genomförda inventeringar påvisar att många kulturmiljöer inte varit dokumenterade och registrerade. Även inom kända bruks- och kulturmiljöer har det visat sig att antalet lämningar ökat markant jämfört med tidigare kunskapsläge.
Föregående års inventeringar har som tidigare visat på att riktade inventeringar är nödvändiga för att ta fram fullgoda kulturmiljöunderlag i länets utpekade vattendrag för biotopvårdande åtgärder och återställning av vandringshinder för vattenlevande fauna.
Inom de närmaste åren kommer behovet av en mer begränsad, behovsstyrd riktad inventering att ersätta den mer övergripande inventering av hela vattendrag som skett under de senaste åren inom projektet **Kulturmiljö och vattenförvaltning i södra Sverige.**

Vi står inför en omvälvande period på grund av en ändring i Kulturmiljölagen och begreppet fornlämning. Lagändringen, med ett åldersrekvisit satt till år 1850, innebär att lämningar och verksamheter **äldre än år 1850** har ett ökat skydd**,** vilket omfattar de flesta äldre kvarnmiljöer som utgör fornlämning. Begreppet fornlämning ersätter det tidigare begreppet fast fornlämning. Den största utmaningen blir att sprida informationen av den nya lagändringen i alla led, inte minst till de som arbetar med projektering, planering, tillsyn och utförande av biotopåterställande åtgärder i våra vattendrag.
När det gäller Nissans biflöden finns stora naturvärden vars skydd reglerats i ett unikt vattenvårdsavtal (2015) mellan Länsstyrelsen (Naturvårdsenheten) och skogsägare (Sveaskog) utmed särskilt utvalda vattendrag inom Nissans biflöden.

Havs och vattenmyndigheten (HaV) beslutade år 2017 att genomföra pilotprojektet Vattenkraft Emån med mycket gemensamt i systerprojektet **Pilotprojekt Nissan**. Målsättningen är att ta fram en metod för prioritering av arbetet med åtgärder vid vattenkraftverk. En del i detta projekt är att Riksantikvarieämbetet fått i uppdrag att ta fram en metod för värdering av kulturmiljöernas känslighet och tålighet mot åtgärder vid dammar och vattenkraftverk. (tålighetsmetod).

Under åren 2010 - 2018 har inventeringsarbetet resulterat i att följande vattendrag har publicerats samt planeras att publiceras i rapportserien Minnen vid vatten enligt följande:
2013: Bruzaån, Gnyltån och Sällevadsån Tabergsån, Kallebäcken och Kåperydsån samt de tolv västra Vätterbäckarna (Habo och Jönköpings kommun).
2015: Hjorsetån, Hylletoftaån, Vämmesån, Tidan samt Toftaån.
2016: Farstorpaån, Skärvetaån, Gårdvedaån och Nissans huvudfåra.
2017: Silverån, Helgeå.
2018: Nissans biflöden, Storån, Västerån, Österån, Älgabäcken (biflöden till Lagan) samt Emåns och Lagans huvudfåra.

Rapporterna i rapportserien **Minnen vid vatten** kan laddas ned från Länsstyrelsen via Jönköpings webbplats, www.lansstyrelsen.se/jonkoping/Sv/publikationer/rapporter

Rapporterna/underlagen ersätter inte behovet av en miljökonsekvensbeskrivning (MKB) som kan komma att krävas enligt Miljöbalken 6 kap (SFS 1998:808). Vanligen förekommande vid tillståndsprocesser för vattenverksamheter.
Däremot ska underlaget underlätta för en berörd verksamhetsutövare att beskriva befintliga kulturhistoriska värden på platsen som kan påverkas av en miljöförbättrande åtgärd.
Det är dock upp till verksamhetsutövaren att påvisa konsekvenser/effekter på den berörda kulturmiljön för olika åtgärdsalternativ. Är det en kulturmiljö med mer eller mindre höga värden och olika skyddsklassningar, ska en konsult med rätt kompetens anlitas för att belysa de planerade åtgärdernas konsekvenser.
Projekten och Länsstyrelsens övergripande syfte med att redovisa kulturmiljöerna utmed länens och det egna länets vattendrag är att effektivisera och kvalitetssäkra åtgärdsarbetet vid vatten med perspektiv på kulturmiljö och vattenförvaltning. Det är betydelsefullt att sprida information om Kulturmiljölagen, nya lagändringar och ny kunskap i flera led, inte minst till de som arbetar med projektering, planering, tillsyn och utförande av biotopåterställande åtgärder i våra vattendrag, vilka hyser många kulturhistoriska värden.

Mattias Sörensen
Enhetschef

Linnea Kallerskog
Antikvarie/Arkeolog

Sammanfattning

Utförd inventering av kulturhistoriska miljöer innefattande vattenanknutna lämningar, byggnader och industrimiljöer, har genomförts längs hela eller delar av 35 åar och bäckar tillhörande Nissans biflöden i Jönköpings län. Inventeringen har utförts periodvis under åren 2005, 2006, 2012, företrädesvis i Nissans övre avrinningsområde.
Syftet har varit att synliggöra vattendragens kulturhistoriska lämningar och miljöer inför vattenvårdsåtgärder. Rapporten redovisar lämningar, urval av broar, befintliga enskilda byggnader och miljöer med anknytning till respektive vattendrag.

Rapporten är uppdelad i två huvudkapitel: Presentation av projektet med samt Redovisning av respektive vattendrag med kartor. Sammanlagt redovisas 225 kulturhistoriska objekt, varav 120 objekt är registrerade i Riksantikvarieämbetets fornminnesinformationssystem (FMIS). De redovisade kulturobjekten finns även att ta del av via Länsstyrelsen i Jönköpings läns hemsida och publika WebGIS-karta under kartlager Kulturmiljö - Kultur Aqua.

Inventeringen utfördes som en fornminnesinventering. I efterhand har viss översiktlig bedömning av respektive vattendrag utarbetats. Fornminnesinventeringen redovisas i enlighet med Riksantikvarieämbetets Fornminnesregister (Fornsök), med nya tillförda RAÄ- nummer. Redovisningen av **Nissans biflöden** är ett viktigt komplement till inventeringen av de kulturhistoriska vattenanknutna lämningar, byggnader och industrimiljöer som påträffades utmed en 11 mil lång sträcka av **Nissans huvudfåra** i Jönköpings län, partiellt utfört under åren 2006, 2012, 2013. Nissans huvudfåra finns redovisad i rapportserien:
Minnen vid vatten; Meddelanden nr 2016:30 (Länsstyrelsen i Jönköping).

Syftet har varit att synliggöra vattendraget Nissan tillsammans med ett urval av dess biflöden med kulturhistoriska lämningar och miljöer inför kommande planerade vattenvårdsåtgärder. Nissans biflöden inom Jönköpings län karaktäriseras som ett avrinningsområde till Nissan med komplexa vattendrag och olika karaktärer från skilda epoker. Detta innefattar vattendrag med enstaka lämningar och miljöer samt vattendrag med mer komplex struktur av lämningar och miljöer med ett s.k omlandssammanhang. Vad som bl. a framgår i redovisningen är att även små tillsynes obetydliga bäckar i de flesta fall haft en lokal betydelse och utnyttjats i olika tidsskeden till vattenkraftskrävande verksamheter.

I denna rapport redovisas sammantaget **35 vattendrag**. Av dessa benämns **11** som **åar** och **24** som **bäckar** (varav 8 namnlösa bäckar). De redovisas i ordningsföljd enligt följande:

1. Öxnabäcken **2**. Älgån **3**. Sågån **4**. Kvarnån **5**. Kattån **6**. Lillån **7**. Ekhultaån **8**. Radan **9**. Svanån **10**. Stenlida-Svansjön (Namnlös bäck) **11**. Stenbäcken **12**. Älgabäcken **13**. Åsabäcken **14**. Jonsbobäcken **15**. Rotabäcken **16**. Källerydsån **17**. Dummebäcken **18.** Stenbäcken **19.** Hårlandsbäcken **20**. Ledhestrabäcken **21**. Rödjebäcken **22**. Kroksjö-Byasjön (Namnlös bäck) **23**. Byasjön-Kacklesjön (Namnlös bäck) **24**. Kacklesjöbäcken **25.** Mölnesjö-Kacklesjön (Namnlös bäck) **26**. Kvarnabäcken **27**. Gärdesjön -Voxtorpasjön (Namnlös bäck) **28**. Holmsjön – Norra Vallsjön (Namnlös bäck) **29**. Norra Hyltegöl (Namnlös bäck) **30.** Hagsjön-Trollsjön (Namnlös bäck) **31**. Kättlabäcken **32**. Trollsjöån **33**. Valån **34**. Moa sågbäck **35**. Flankabäcken.

Innehållsförteckning

Förord 5
Sammanfattning 7
Projekt Kultur Aqua – Nissans biflöden – Jönköpings län 12
Bakgrund 12
Syfte och målsättning 12
Arbetsbeskrivning 12
Förarbete 13
Fältinventering 13
Modell för kulturvärdesbedömning 14
Arbetsformer 16
Öxnabäcken översikt 19
1. Öxnabäcken 20
Kultur 20
Utvärdering 21
Inventerade kulturplatser i Öxnabäcken 21
Referenser Öxnabäcken 26
Älgån översikt 27
2. Älgån 28
Kultur 29
Utvärdering 29
Inventerade kulturplatser längs Älgån 30
Referenser Älgån 44
Sågån översikt 45
3. Sågån 46
Karaktärisering 46
Inventerade kulturplatser längs Sågån 47
Referenser Sågån 57
Kvarnån - Kattån - Lillån översikt 58
4. Kvarnån 59
Utvärdering och karaktärisering 59
Inventerade kulturplatser längs Kvarnån 59
Referenser Kvarnån 64
5. Kattån 65
Karaktärisering 65
Inventerade kulturplatser längs Kattån 66
Referenser Kattån 70
6. Lillån 71
Kultur 71
Inventerade kulturplatser längs Lillån 71
Referenser Lillån 74
Ekhultaån översikt 75
7. Ekhultaån 76
Utvärdering 77
Karaktärisering 77
Inventerade kulturplatser längs Ekhultaån 78
Referenser Ekhultaån 92
Radan översikt 93
8. Radan 94
Kultur 94

Utvärdering och karaktärisering ... 96
Inventerade kulturplatser längs Radan ... 97
Referenser Radan ... 125
Svanån översikt ... 127
9. Svanån ... 128
Kultur ... 128
Karaktärisering ... 129
Inventerade kulturplatser längs Svanån ... 130
Referenser Svanån ... 145
Stenlida -Svansjön översikt ... 146
10. Stenlida-Svansjön (Namnlös bäck) ... 147
Kultur ... 147
Inventerade kulturplatser; Stenlida-Svansjön ... 147
Referenser Stenlida – Svansjön ... 150
Stenbäcken översikt ... 151
11. Stenbäcken (Biflöde till Svanån) ... 152
Kultur ... 152
Karaktärisering ... 152
Inventerade kulturplatser längs Stenbäcken ... 153
Referenser Stenbäcken ... 156
Älgabäcken översikt ... 157
12. Älgabäcken (Biflöde till Svanån) ... 158
Kultur ... 158
Inventerade kulturplatser längs Älgabäcken ... 158
Referenser Älgabäcken ... 161
Åsabäcken översikt ... 162
13. Åsabäcken ... 163
Karaktärisering ... 163
Referenser Åsabäcken ... 166
Jonsbobäcken översikt ... 167
14. Jonsbobäcken ... 168
Kultur ... 169
Karaktärisering ... 169
Inventerade kulturplatser längs Jonsbobäcken ... 170
Referenser Jonsbobäcken ... 174
Rotabäcken översikt ... 175
15. Rotabäcken ... 176
Karaktärisering ... 176
Inventerade kulturplatser längs Rotabäcken ... 176
Källerydsån översikt ... 181
16. Källerydsån ... 182
Kulturspår längs Källerydsån ... 182
Utvärdering och karaktärisering ... 183
Inventerade kulturplatser längs Källerydsån ... 183
Referenser Källerydsån ... 198
Dummebäck översikt ... 199
17. Dummebäck ... 200
Utvärdering och karaktärisering ... 201
Inventerade kulturplatser längs Dummebäck ... 201
Tillflöde Dummebäck ... 203
Referenser Dummebäck ... 205
Stenbäcken översikt ... 206

18. Stenbäcken 207
Utvärdering och karaktärisering 207
Inventerade kulturplatser längs Stenbäcken 207
Referenser Stenbäcken 211
Hårlandsbäcken översikt 212
19. Hårlandsbäcken 213
Kulturspår 213
Inventerade kulturplatser längs Hårlandsbäcken 214
Referenser Hårlandsbäcken 216
Ledshestrabäcken översikt 217
20. Ledshestrabäcken 218
Utvärdering och karaktärisering 218
Inventerade kulturplatser längs Ledshestrabäcken 218
Referenser, Ledshestrabäcken 221
Rödjebäcken översikt 222
21. Rödjebäcken 223
Inventerade kulturplatser längs Rödjebäcken 224
Referenser, Rödjebäcken 228
Kroksjö-Byasjön översikt 229
22. Kroksjö-Byasjön (Namnlös bäck) 230
Karaktärisering 230
Inventerade kulturplatser utmed Bäck mellan Kroksjö-Byasjön 230
Referenser, Bäck Kroksjö-Byasjön 233
Byasjön - Kacklesjön översikt 234
23. Byasjön-Kacklesjön (Namnlös bäck) 235
Utvärdering och karaktärisering 235
Inventerade kulturplatser; Byasjön - Kacklesjön 235
Referenser, Bäck Byasjön-Kacklesjön 239
Kacklesjöbäcken översikt 240
24. Kacklesjöbäcken 241
Utvärdering och karaktärisering 241
Inventerade kulturplatser Kacklesjöbäcken (Kacklesjön – Mölnesjö) 241
Referenser, Kacklesjöbäcken 244
Mölnesjö-Kacklesjön översikt 245
25. Mölnesjö-Kacklesjön (Namnlös bäck) 246
Inventerade kulturplatser Mölnesjö – Kacklesjön(S) 246
Utvärdering och karaktärisering 246
Referenser, Mölnesjö – Kacklesjön 251
Kvarnabäcken översikt 252
26. Kvarnabäcken (Gärdesjön-Mosjön) 253
Utvärdering och karaktärisering 253
Inventerade kulturplatser Kvarnabäcken 253
Referenser, Kvarnabäcken (Gärdesjön-Mosjön) 256
Gärdesjön – Voxtorpasjön översikt 257
27. Gärdessjön-Voxtorpasjön (Namnlös bäck) 258
Inventerad kulturplats längs Bäck, Gärdesjön - Voxtorpasjön 258
Referenser, Bäck Gärdessjön -Voxtorpasjön 260
Holmsjön - Norra Vallsjön översikt 261
28. Holmsjön-N.Vallsjön (Namnlös bäck) 262
Referenser, Holmsjön - Norra Vallsjön 265
Norr Hyltegöl översikt 266
29. Norr Hyltegöl 1 (Namnlös bäck) 267

Referenser, Hyltegöl 1 269
Hagsjön -Trollsjön översikt 270
30. Hagsjön- Ö. Trollsjön (Namnlös bäck) 271
Referenser, Bäck Hagsjön - Ö. Trollsjön 274
Kättlabäcken översikt 275
31. Kättlabäcken 276
Inventerade kulturplatser längs Kättlabäcken 276
Referenser, Kättlabäcken 279
Trollsjöån översikt 280
32. Trollsjöån 281
Inventerade kulturplatser längs Trollsjöån 281
Referenser Trollsjöån 290
Valån översikt 291
33. Valån 292
Inventerade kulturplatser längs Valån 299
Referenser Valån 333
Moa sågbäck översikt 334
34. Moa sågbäck 335
Utvärdering 336
Inventerade kulturplatser längs Moa sågbäck 336
Referenser, Moa Sågbäck 350
Flankabäcken översikt 351
35. Flankabäcken 352
Utvärdering 353
Inventerade kulturplatser längs Flankabäcken 353
Referenser Flankabäcken 364

Projekt Kultur Aqua – Nissans biflöden – Jönköpings län

Bakgrund

Projektet Kultur Aqua är ett inventeringsprojekt knutet till länsstyrelsens arbete med miljökvalitetsmålet **"Levande sjöar och vattendrag".** I enlighet med uppställda nationella mål enligt riksdagsbeslut ska fiskevårdsbiologiska åtgärder utföras som möjliggör att fisken ska kunna vandra fritt uppströms i vattendragen till sina ursprungliga reproduktions-områden, vilka kan ha blivit avskurna av olika hinder, som till exempel vattenanknutna kulturlämningar, bl. a dammvallar, kraftstationer med mera.
De nationella miljökvalitetsmålen anger vidare att anläggningar med stort kulturhistoriskt värde som använder vattnet som resurs ska fortsatt kunna brukas och sjöars, stränders och vattendrags stora värden för natur- och kulturupplevelser samt bad och friluftsliv ska värnas.

Syfte och målsättning

Projektets syften är att identifiera och dokumentera kulturlämningar i och i omedelbar anslutning till vattendrag som kan påverkas av fiskevårdsbiologiska åtgärder. Vidare syftar projektet till att bygga upp ett bredare kunskapsunderlag för vattendragsanknutna kulturhistoriska lämningar och miljöer inom utvalda vattendrag i Jönköpings län. Ett tredje syfte är att skapa ett dokument som tydliggör mångfald, kvantitet och kvalitet av dels de vattendragsanknutna kulturlämningarna men också av det inventerade vattendraget som helhet.

Målsättningen är att inventera, dokumentera och värdera vattendragets kulturhistoriska objekt/miljöer. Resultaten ska utgöra ett handläggarstöd för kulturmiljövården samt utgöra grund för tydliga former och samverkan mellan kulturmiljövård och naturfrågor.

Arbetsbeskrivning

Kultur Aqua startade våren 2004 på initiativ och uppdrag av Kulturmiljöenheten vid Länsstyrelsen i Jönköpings län. Projektet var ett samarbete mellan Länsstyrelsens Kulturmiljöenhet vid Samhällsbyggnadsavdelningen och Fiskeenheten vid Naturavdelningen samt Jönköpings läns museum. Inventering av kulturplatser längs Nissan i Jönköpings län har utförts periodvis 2005, 2006, 2012 på uppdrag av enheten Kulturmiljö vid Miljö- och samhällsbyggnadsavdelningen, länsstyrelsen i Jönköpings län.

Projekt Kultur Aqua bedrevs 2004–2006 som ett arbetsmarknadsprojekt på initiativ av Kulturmiljöenheten vid länsstyrelsen i Jönköpings län i samarbete med Arbetsförmedlingen, länsstyrelsens Naturenhet och Jönköpings läns museum. En inventerare anställdes vid länsstyrelsens Kulturmiljöenhet och tjänsten finansierades med arbetsmarknadsmedel. Tjänsten innehades av Leif Henriksson, vars arbete då framförallt utgjorde arkivgenomgång i förarbete samt fältinventering.

Förarbete

Äldre kartmaterial har utgjort ett värdefullt källmaterial i det förberedande arbetet avseende kartläggning av förekomst av vattenkraftsanknutna verksamheter. Kartinventering har i ett senare skede utförts av författaren genom Lantmäteriets digitala kartarkiv.
Vidare har Riksantikvarieämbetets (RAÄ) fornminnesregister (FMIS/Fornsök), handlingar i länsmuseets och länsstyrelsens arkiv, bibliotek, hembygdslitteratur, lokala museers och hembygdsföreningarnas arkiv och inventeringar, kulturhistoriska inventeringar samt annat relevant referensmaterial genomgåtts. Projektets disponibla resurser har ej medgett möjligheten att ta del av Kvarnkommissionens handlingar, förvarade i Riksarkivet i Stockholm.

Fältinventering

Fältinventeringen utfördes som en ren fornminnesinventering, vilken i första hand berörde de lämningar som haft eller har omedelbar anknytning till vattendraget. Andra lämningar som inte har direkt vattenanknytning som till exempel kvarnstigar har inte dokumenterats på grund av tidsbrist.

Fältinventeringen har i huvudsak inriktats på de objekt som framkommit vid förarbetet. I enstaka fall har utvidgade fältrekognoseringar utförts där till exempel topografiska kriterier i ett vattendrag har antytt lämpliga lägen för vattenanknutna lämningar. Relevanta kulturlämningar och kulturmiljöer har registrerats i FMIS/Fornsök (RAÄ nummer) och klassificerats i enlighet med Riksantikvarieämbetets kvalitetskrav.
Antikvarisk bedömning är till stora delar inaktuell genom att en ny Kulturmiljölag trädde i kraft 1 januari 2014. Lämningarna i rapporten är registrerade före 2014 efter andra normer, vilket måste beaktas vid tillståndsprövning. Dokumentation och registrering har utförts av antikvarie, godkänd som granskare samt godkänd som registrerare.

Objekten har registrerats med GPS och manuellt, den sistnämnda metoden under fältinventeringsarbetets senare skede. En skriftlig dokumentation av platsen har utförts enligt Riksantikvarieämbetets normer med beskrivning och bedömning av fornminnets karaktär, status etc. Ingen byggnadsinventering eller fördjupad beskrivning av befintlig bebyggelse har utförts. Digitala bilder har tagits på flertalet av de besökta platserna.

Föreliggande inventerade objekt med RAÄ nummer hänvisar till Riksantikvarieämbetets fornminnesregister Fornsök som redovisar mer detaljerade beskrivningar av fornlämningsobjekten. Registret uppdateras och förnyas kontinuerligt och är således ett självklart instrument att använda inför alla typer av mark- och vattenåtgärder.

Arbetet tog inledningsvis sin utgångspunkt som en ren fornminnesinventering med särskild inriktning på vattendraget. Inventering, dokumentation och sammanställning har dock underhand, enligt önskemål, fått ett bredare anslag där även industribyggnader och kulturmiljöer och andra enskilda objekt knutna till vattenkraft och vattenmiljö beaktats. Därtill har Kulturvärdesbedömning av vattendragen tillförts rapporten i efterhand.
Sammanlagt **35** vattendrag (åar och bäckar) av Nissans biflöden har helt eller delvis inventerats. Merparten berör övre delen av Nissans avrinningsområde i Jönköpings län. Sammanlagt redovisas 225 kulturhistoriska lämningar/objekt varav 120 har registrerats i Riksantikvarieämbetets fornminnessystem (FMIS).

Till stora delar har inventeringen berört lämningar efter kvarnar och sågar. Ytterst få kvarnbyggnader eller sågbyggnader finns kvar och ännu mer sällsynt är kvarn/sågmiljöer med intakt damm. Vad gäller lämningar efter 1900-talets flottning i Nissans flottningssystem fanns ett ytterst fåtal lämningar registrerade i FMIS. I Kultur Aqua-inventeringen har även dessa lämningar och minnen efter flottningsepoken redovisats.

Modell för kulturvärdesbedömning

Som bedömningsgrund för karaktärisering av typvattendrag har modellen för karaktärsvattendrag i rapporten "Kultur Aqua System för kulturvärdesbedömning av sjöar och vattendrag" använts.[1] Den presenterar fem olika karaktärsvattendrag utifrån ett vattendrags olika naturgeografiska förutsättningar och utnyttjandet av dess vattenkraft. Dessa typvattendrag är:

1. **Orörda vattendrag**. Inom dessa vattendrag är den mänskliga påverkan minimal och få eller inga spår av mänsklig aktivitet finns (ej återgiven som figur i nedan presenterade).

2. **Vattendrag med ensamliggande lämningar** (och miljöer (tillägg förf.)). Vattendraget innehåller spår av mänsklig verksamhet men de enskilda lämningarna har ingen gemensam koppling utöver att de använder samma vatten. Lämningarna kan vara från olika tider eller geografiskt åtskilda.

3. **Vattendrag med system av lämningar**. Hela eller stora delar av vattendraget innehåller lämningar som bildar ett system som har haft ett syfte, till exempel flottningslämningar.

4. **Vattendrag med komplexa lämningar.** Det kan vara att ett vattendrag innehåller ett stort antal lämningar med olika funktion som ändå hänger samman och bildar ett system.

5. **Vattendrag i en större helhet**. De allra flesta vattenanknutna aktiviteter har interagerat med ett omland, men i vissa fall blir kopplingen mellan vattendraget och omlandet ännu tydligare.

[1] Länsstyrelserna i Jönköping och Västerbotten, Rapport tryckt av länsstyrelsen i Jönköpings län, Meddelande Nr 2009:46.

2: Exempel 1: Typvattendrag med enstaka vattenanknutna lämningar.

2: Exempel 2: Typvattendrag med enstaka vattenanknutna miljöer.

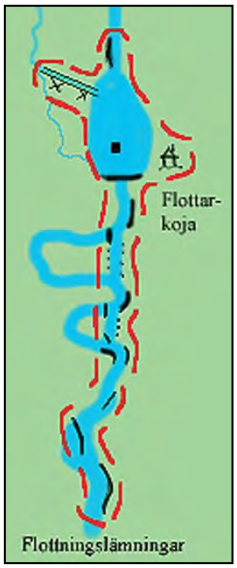

3. Typvattendrag där lämningar bildar ett system.

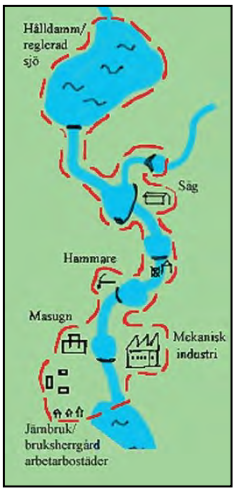

4. Typvattendrag med komplex struktur av lämningar. De enskilda lämningarna kan vara av olika karaktär men deras belägenhet gör att de bildar ett system.

5. Typvattendrag med komplex struktur av lämningar där en tydlig koppling till ett större omland finns.

Modell efter Länsstyrelsen i Jönköpings län, 2009:46, s. 32 ff.

I rapporten redovisas tidigare utvärderad kulturhistorisk bebyggelse/industrihistoriska objekt, industrihistoriska objekt eller miljöer (Länsstyrelsen 1989 Industriminne klass 1–3) och andra inventeringar, sammanställningar samt tidigare registrerade fornlämningar (RAÄ- nummer) med antikvarisk bedömning. Inga nya ytterligare graderingar av inventerade objekt har gjorts inom ramen för Kultur Aqua-inventeringen i denna rapport.

Värderingskriterier Länsstyrelsen 1998, **Industrimiljöer: Klass 1**: Kulturhistoriskt intressant industrimiljö. **Klass 2**: Industrimiljö representativ för en branschs kontinuitet. **Klass 3**: Förändrad miljö. Förfallen eller ruin.

Arbetsformer

Tidiga samråd mellan olika intressenter som Kultur – Natur. Viktigt att kulturmiljön kommer in i tidigt stadium vid t.ex. biologiska återställningsarbeten. Kulturfrågor ska vara en naturlig del i fiskevårdsrestaureringarna. Viktigt med inarbetade rutiner. Antikvarisk expertis tar fram kulturhistoriska underlag och upprättar kulturhistoriska analyser inför exploateringsinsatser av olika slag som visar vad planerade fiskevårdsåtgärder kan medföra för vattendragets kulturmiljö – enligt Kulturminneslagen (KML):

Arkeologisk utredning; Arkeologisk Förundersökning. Kulturhistorisk Förstudie; Miljökonsekvensbeskrivning. Vid önskemål om fördjupning och förtydligande av KML och fornlämnings-begreppet i Kultur -Aquas inventeringsmetod hänvisas till Anders Krafts rapport, -Minnen vid vattnet- (2011:26).[2]

Riksantikvarieämbetets fornminnesskikt är ett självklart verktyg i den samhällsplanering som berör vattendragen.

[2] Länsstyrelsen i Jönköpings län, 2011:26.

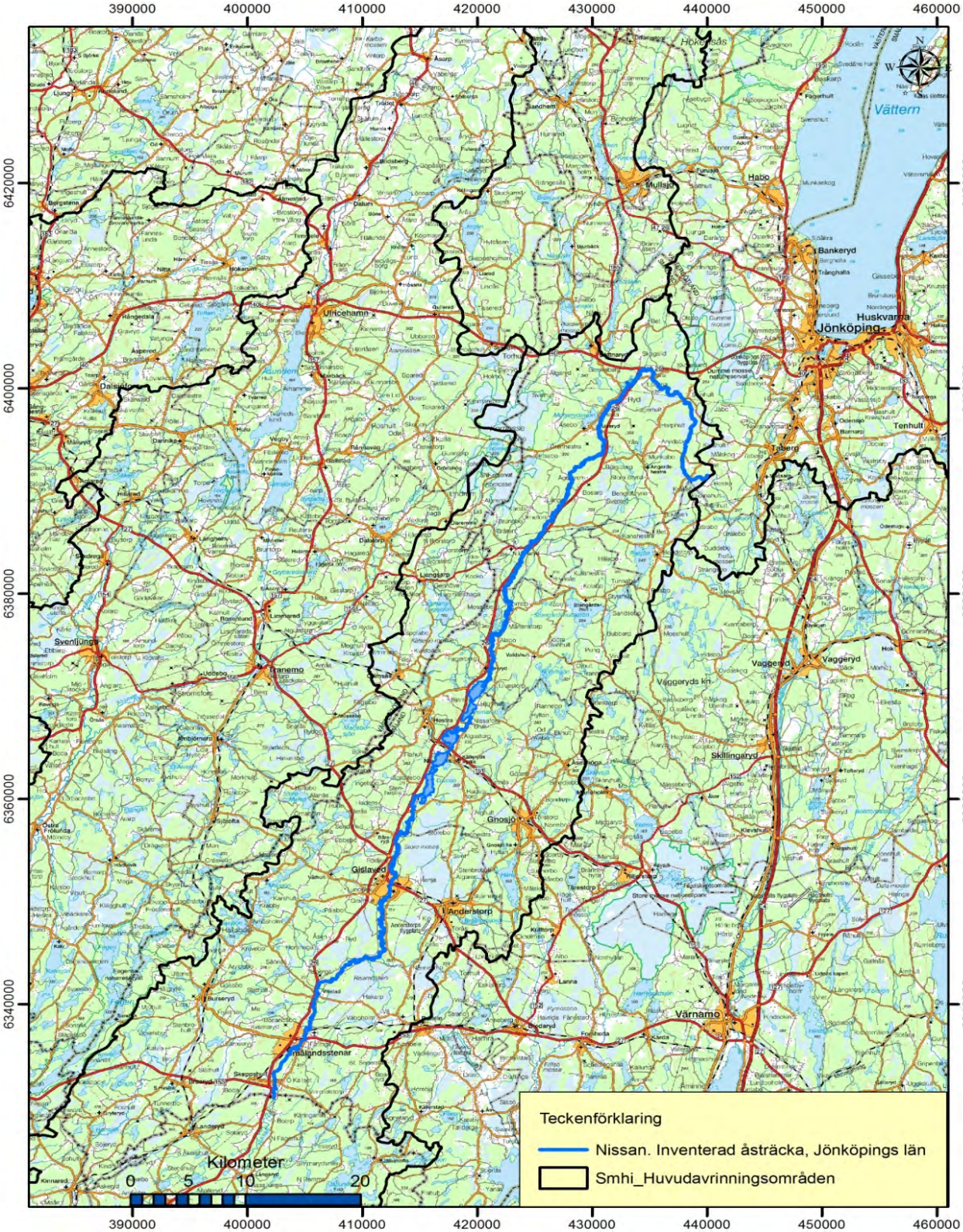

Figur 1. Nissans huvudfåra i Jönköpings län, förtydligad med blå linje.
Se detaljkartor för respektive biflöde i rapporten.

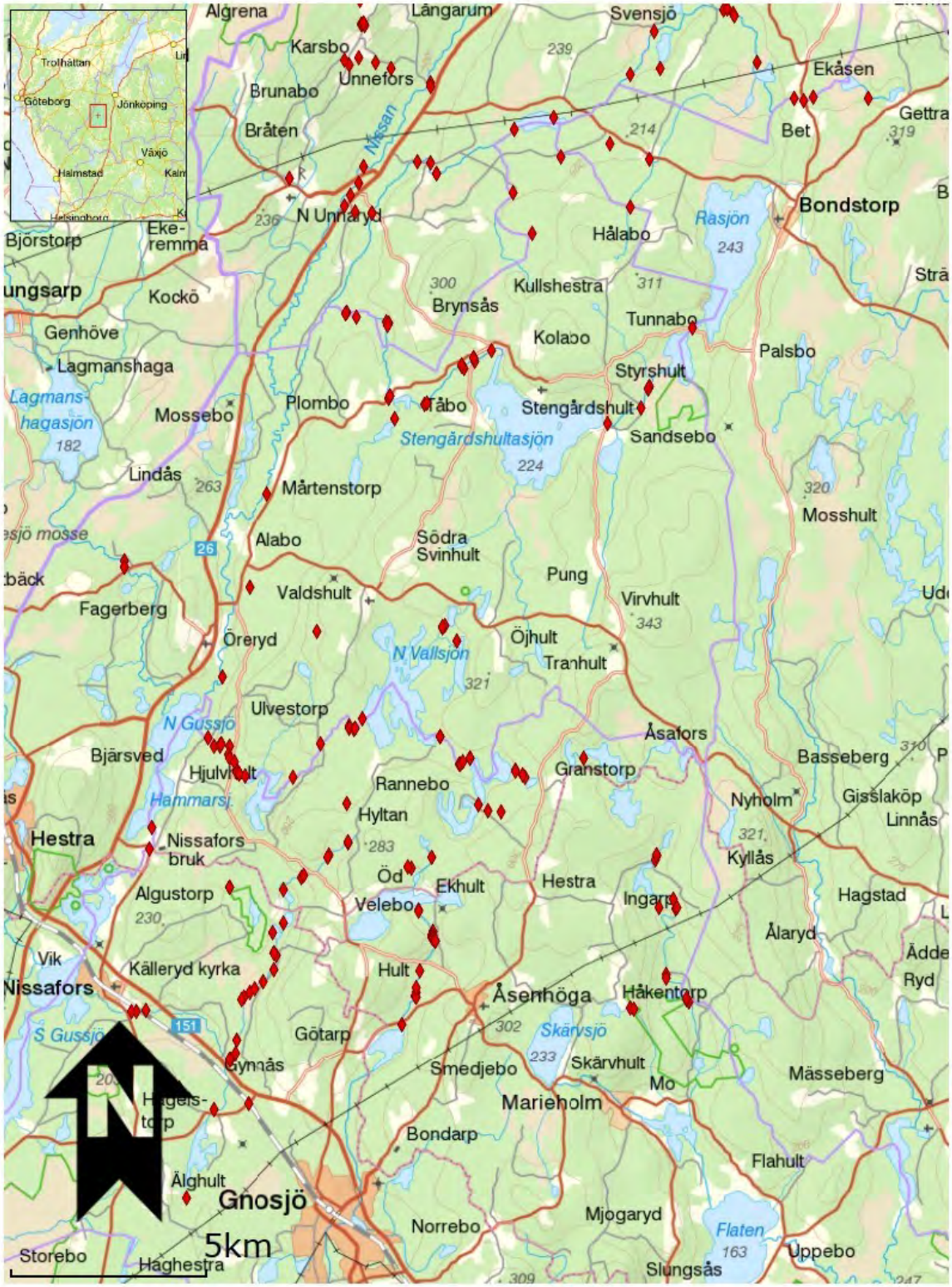

Figur 2. Nissans biflöden i området norr om Gnosjö och Nissafors med röda symboler för de kulturmiljöer och objekt som inventerats och erhålllit en antikvarisk bedömning. Se detaljkartor för respektive biflöde nr 1- 35 i föreliggande rapport (WebGIS Kultur Aqua, Kulturhistoria vid vatten, Länsstyrelsen i Jönköpings län).

Öxnabäcken översikt

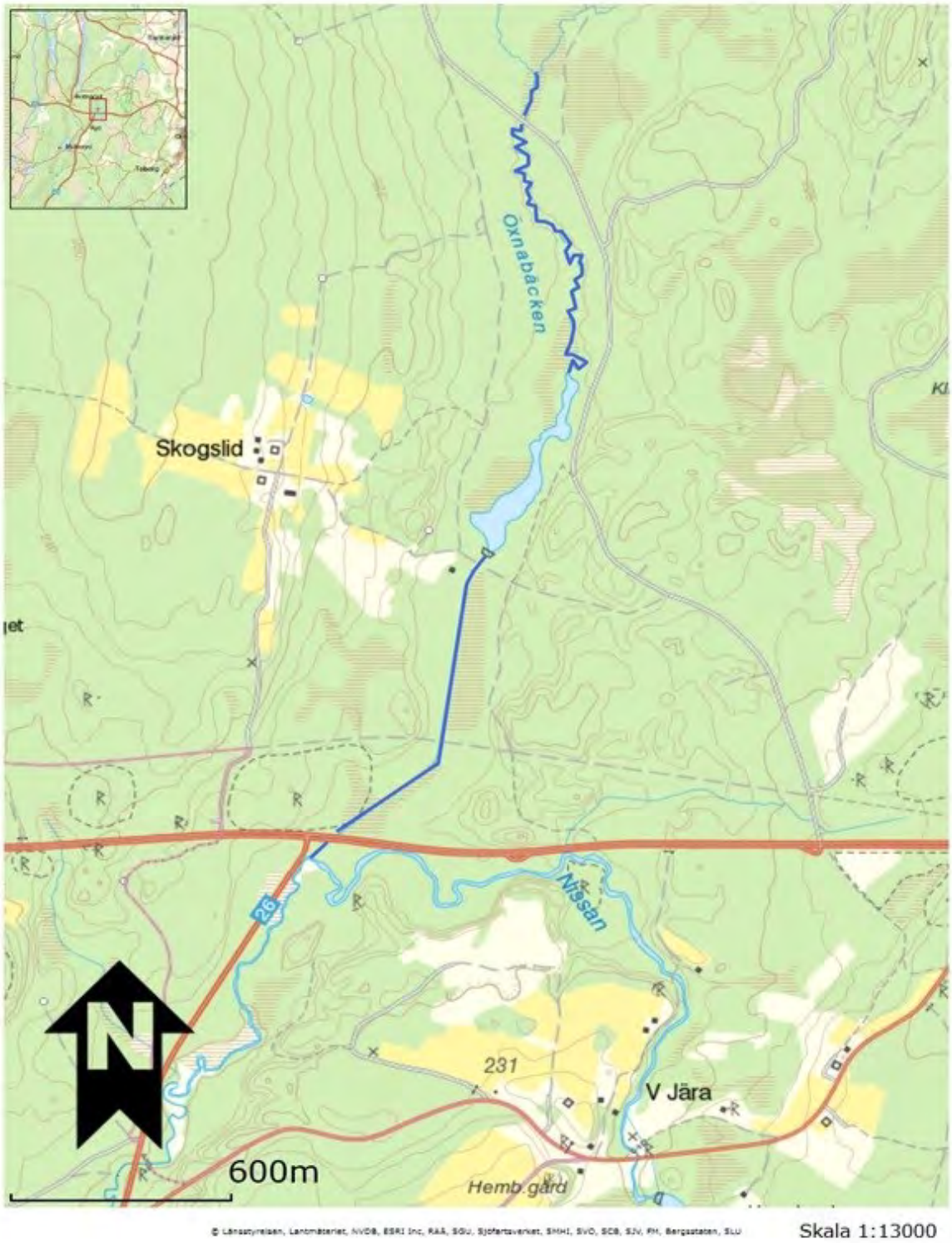

Figur 3. Översiktskarta Öxnabäcken. Markerad med blå linje.

1. Öxnabäcken

Öxnabäckens källområden är mossar och gölar (cirka 255 m.ö.h.) kring Bet i Bottnaryds socken (Jönköpings kommun), mellan sjön Stråken i väst och Dumme mosse i öst. Härifrån, i tämligen höglänt och kuperad skogsmark, rinner flera små bäckar vilka genom sina tillflöden bildar Öxnabäcken. Vattendraget rinner i sydlig riktning och passerar drygt 600 meter öster om Skogslid i Bottnaryds socken och mynnar ut i Nissan (cirka 200 m. ö. h.) 50 meter söder om vägkrysset Nissastigen och riksväg 40 omedelbart öster om Nissastigen i Mulseryds socken.
Bäcken är i dess nedre del från Skogslids såg omgrävd och uträtad ned till utloppet i Nissan. Denna sträcka har ett flackt fall med någon meters höjdskillnad. Bäcken rinner genom Bottnaryds socken och dess södra del, en 1,3 kilometer lång sträcka, bildar gräns mellan Bottnaryds och Mulseryds socknar. Sockengränsen följer bäckens ursprungliga slingrande fåra strax öster om det omgrävda och uträtade bäckflödet. Vattendraget är uträtat från Skogslids sågdamm i norr till utloppet i Nissan.

Den för projektet Kultur Aqua inventerade sträckan har utgått från Klintabäckens utlopp i Öxnebäcken, strax väster om mossområdet Baggakällorna mellan Bet i norr och Skogslid i söder till Öxnabäckens sammanflöde med Nissan utmed en 1,7 kilometer lång sträcka.

Kultur

Fyndplats av skafthålsyxa i Skogslid RAÄ 297:1, Bottnaryds socken. Flera fornlämningslokaler med rösen och stensättningar av bronsålders- och äldre järnålderskaraktär norr om Bet i höglänt skogsmark. Väster om Öxnabäckens utlopp i Nissan är ett område med fossil åker med röjningsrösen, RAÄ 217:1, Mulseryds socken.

Skogslids såg

Utmed Öxnebäcken 600 meter öster om Skogslid är Skogslids vattensåg. Sågen byggdes på 1920 - 1930-talet, verksamheten är dock sedan länge nedlagd. Sågbyggnaden står ännu kvar, den är inredd med blockcirkelsåg på övervåningen och snickeriverkstad på nedervåningen. Från en vattenturbin har kraften fördelats via en axelledning till maskinernas remtransmission. Skogslids såg klassificerades som kulturhistoriskt intressant med välbevarad inre och yttre miljö, klass 1, i länsstyrelsens industriminnesinventering för Jönköpings län 1998.[3] Sågbyggnad och fördämning är dock i numera i starkt förfall. Enligt karta över storskifte Skogslid fanns här såg etablerad 1823.[4]

En stor del av anläggningens ursprung finns således kvar, maskinutrustning, byggnad och omgivande miljö med damm och rest av fördämning, dock i förfall.

[3] Länsstyrelsen 1998 s 98.
[4] Skogslid, storskifte 1823 akt 06-bot-31.

Utvärdering

Då endast en kortare sträcka av Öxnabäcken har inventerats är det inte relevant eller möjligt att karaktärisera åns kulturhistoriska egenskaper.

Figur 4. Skogslids såg och snickeri.

Inventerade kulturplatser i Öxnabäcken

Öxnabäcken 1)
Skogslids Såg och snickeri. Sågen uppförd på 1920-talet. Två våningars byggnad, närmast grå, urlakad rödfärgad panel, brädfodrad fjällpanel på nedervåningen, övervåningen brädfodrad plankvägg. Snickeriverkstad i bottenvåningen. Såg blockcirkelsåg på övervåningen. Kraft genom vattenturbin som via transmission och axelledning fördelade kraften till de olika maskinernas remtransmission. Sågens maskineri befanns vid inventeringstillfället senast 2014 till stora delar bevarat. Klassificerad som värdefull industrimiljö med inre och yttre autentisk miljö, klass 1 i länsstyrelsens industri-inventering år 1998.[5]

Byggnad och damm numera i förfall. Fördämningsmur av betong, raserad i åfåran.
På Skogslids storskifteskarta 1823 är inritat en sågbyggnad på motsvarande plats och med en antydan till en mindre kvadratisk byggnad på motsatt sida av Öxnabäcken, eventuell kvarnbyggnad, samt vägpassage över vattendraget motsvarande dagens. Samma förhållanden återspeglas i karta laga skifte Jära 1849 (1847) här ses avstyckad sågplan till Skogslids såg på östra sidan av bäcken och en mindre kvadratisk byggnad mittemot på västra sidan.[6]

6402739 / 434818 (SWEREF 99 TM).

[5] Länsstyrelsen 1998, s. 98.
[6] Skogslid storskifte 1823 akt 06-bot-31. Jära laga skifte 1849 akt 06-mul-29.

Figur 5. Skogslids såg och snickeri. Vattenhjulsdrift, senare turbindriven. Foto från väst.

Figur 6. Skogslids såg. Snickeridelen.

Figur 7. Skogslids såg.

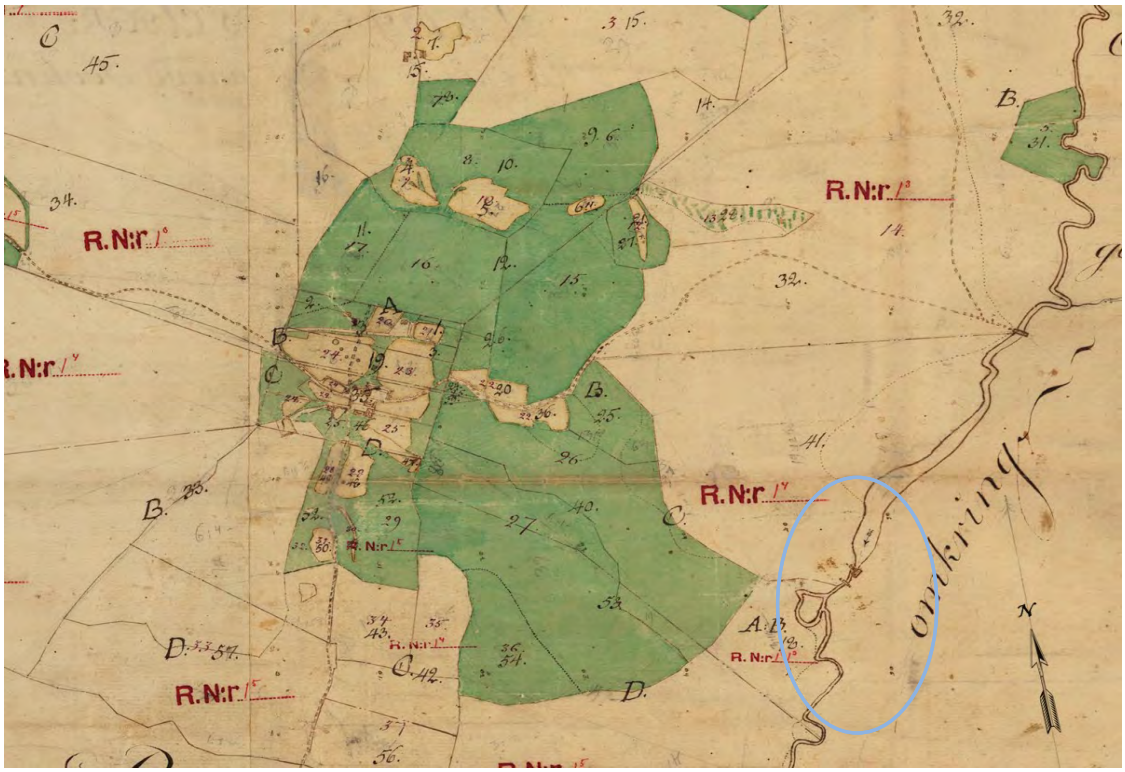

Figur 8. Utsnitt storskifte Skogslid 1823 med sågbyggnad i Öxnebäcken markerad med blå cirkel vid norrpil.

Figur 9. Utsnitt ur storskifteskarta Skogslid 1823 utvisande sågbyggnad på motsvarande plats som dagens Skogslids såg. Infälld blå markering och N-pil.

Öxnabäcken 2)
Ulricehamnsbanans gamla banvall över Öxnabäcken.

6402210 / 434691 (SWEREF 99 TM)

Öxnabäcken	Objekt	RAÄ nr	Ny RAÄ	Antikvarisk bedömning
1	Skogslids såg och snickeri			Industriminne klass 1
2	Ulricehamns-banans passage			

Figur 10.

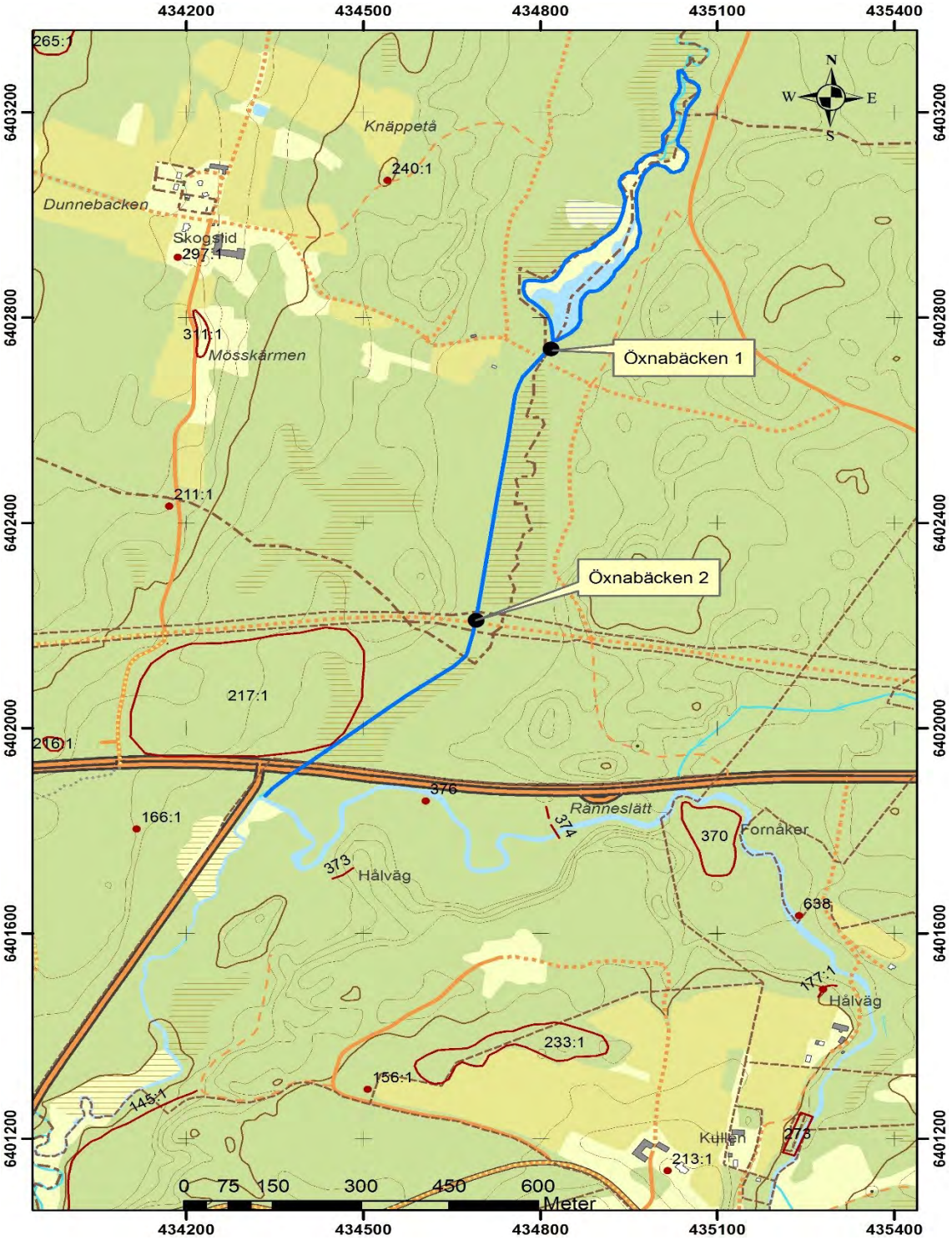

Figur 11. Utdrag ur Fastighetskartan, Jönköpings kommun. Bottnaryds socken. Inventerad sträcka av Öxnabäcken. Kulturobjekt Öxnabäcken 1 och 2 markerade.

Referenser Öxnabäcken

Länsstyrelsen i Jönköpings län, Kulturhistoriska industrimiljöer i Jönköpings län. Meddelande 1998:36. Jönköping 1998.

Onlinereferenser

LANTMÄTERIET I JÖNKÖPING
https://www.lantmateriet.se/

Fornsök, FMIS, Riksantikvarieämbetets fornminnesregister
http://www.fmis.raa.se/cocoon/fornsok/search.html

LANTMÄTERIMYNDIGHETERNAS ARKIV

Bottnaryds socken
Skogslid. Storskifte 1823 (1822). Akt 06-bot-31.

Mulseryds socken
Jära. Laga skifte 1849 (1847). Akt 06-mul-29.

Älgån översikt

Figur 12. Översiktskarta; Älgån. Markerad med blå linje.

2. Älgån

Älgån har sin upprinning i Västra Götalands län, omkring tre kilometer väster om landskaps- och länsgränsen Västergötland/Västergötlands län – Småland/Jönköpings län. Älgån avvattnar här Björnsjön och den omgivande mossmarken Komosse. I Björnsjöns nordöstra spets möts fyra socknar, Grönahögs och Strängsereds socknar (Ulricehamns kommun), Ölsremma socken (Tranemo kommun) samt Mullsjö socken (Jönköpings kommun). Komosse är en av Sydsveriges största sammanhängande myrar och en del av Komosse-området är avsatt som naturreservat över landskapsgränsen med bland annat Älgåns källområde.

Reservatet i Jönköpings län ingår i sydspetsen av Bottnaryds socken, västra delen av Mulseryds socken samt nordvästra delen av Angerdshestra socken. Inom Jönköpings län rinner Älgån genom stora delar av Bottnaryds socken från sydväst till sydöst, i en vid upp- och nervänd U-formad sväng genom socknen.

Älgån är 23,4 kilometer lång.[7] Huvudavrinningsområde är Nissan. Nivåskillnaden från Björnsjön (335,3 m ö h) till dess mynning i Nissan (199 m ö h) är ca 136 meter. Ån mynnar ut i Nissan i Ryd i gränspunkt mellan Mulseryds och Bottnaryds socknar. Vattendraget domineras av strömmande sträckor. Närområdet utgörs till stor del av skogsmark. Cirka 11 % av den åsträcka som länsstyrelsen har uppmätt har bedömts rensad eller omgrävd.[8]

Från upprinningsområdet rinner Älgån i nord-nordöstlig riktning genom skogbeväxta moss-marker. Efter att ha passerat gränsen till Jönköpings län med Bottnaryds socken, rinner ån inledningsvis i nordöstlig riktning väster om Älgaryd. I byns norra del tar ån en nordöstlig riktning och följer här byns odlingsmarker och bildar gräns mot Bäckanäs i norr.

Ån hade förr här ett betydligt mer slingrande förlopp men har rätats ut på 1940-talet på grund av dålig vattenföring och för att utöka arealen av odlingsmark. Ån rinner vidare norrut genom mossmarker och rundar i norr Kolgränna och dess odlingsmarker för att därefter skäras av riksväg 40. Ån når sitt nordligaste läge vid Skams gruva, en plats med traditionsenlig begravningsplats - står att läsa i Riksantikvarieämbetets fornminnesregister.[9]

Härifrån tar ån en helt ny riktning, åt sydöst, skärs än en gång av riksväg 40 och rinner så genom Klerefors och Klerebo där åns vattenkraft har tagits i anspråk för kvarn- och sågdrift alltsedan 1600-talet enligt vad en avmätningskarta över Gunillaberg från 1685 utvisar.[10] Ån slingrar sig vidare och rundar Gunillabergs herrgård. Ån hade förr ängsmarker längs denna sträcka, så långt kartan utvisar.

Storskifteskartorna från 1810-talet över Leds-Hestra och Ryd utvisar likartade förhållanden, ån kantades till dess utlopp i Nissan vid Ryd av ängs- och betesmarker, ett svunnet markutnyttjande mot dagens skogsmark som nu sluter tätt emot ån. Inventerad åsträcka har utgått från länsgränsen till utloppet i Nissan, vilket är en cirka 17 kilometer lång sträcka.

---

7 Digitalisering fastighetskartan.
8 Länsstyrelsen i Jönköpings län 2005:19 s 225.
9 RAÄ Bottnaryd 231:1.
10 Gunillaberg med Tykåsen nr 1 geometrisk avmätning 1685 akt E16-16:1.

Kultur

I Älgåns upprinningsområde i Strängsereds socken i Västra Götalands län vid Horsö och vidare norrut till Älmö i Komosse-trakten gränsar ån till tiotal platser med bläst-brukslämningar och fyndplatser med järnslagg samt ett knappt tiotal kolningsgropar, vittnande om att här har förr järnråvara tillvaratagits vilken genom ålderdomlig teknik omvandlats till järn med hjälp av kol framställt genom gropkolning.
Ett fåtal förhistoriska gravar vid Lilla Klerebo vittnar om en period av människors etablering kring Älgån huvudsakligen under järnålderns mitt i form av en handfull gravar i form av domarringar och stensättningar samtliga lokaliserade drygt 100 meter söder om Älgån och med landskapsmässig anknytning till äldre vägsystem.[11]
Från senare tid finns längs ån ett knappt tiotal lämningar efter torp, flera under Gunillaberg.

Flera brolägen och broar med bland annat en välbevarad stenvalvbro vittnar om en rad huvudvägar med djupa historiska rötter passerat över Älgån, bland annat gamla landsvägen mot Ulricehamn. Vid den så kallade Sagotallen, mellan Lilla Klerebo och Klerefors, ser vi spåren efter tre generationers landsvägar och med två äldre vägbroar.

I kraft av bevarade industrimiljöer av kulturhistorisk dignitet kan för Älgåns del särskilt utpekas två objekt, vilka av länsstyrelsen bedömts som kulturhistoriskt intressanta. Dels rör det sig om den fram till 1970-talet ångmaskinsdrivna Älgaryds såg med hyvleri, dels Klerebo kvarn.[12]
Älgaryds såg uppfördes på 1910-talet och Klerebo kvarn, snickeriverkstad och mjölnarbostad är anlagda på 1890-talet.
Utifrån historiska kartor och andra uppgifter kan räknas nio kvarnar och sågar, fördelade på fem kvarnplatser och fyra sågplatser vilka, om alla uppgifter stämmer, funnits och varit i bruk under olika perioder alltsedan 1600-talet. Äldsta, inom ramen för denna inventerings strama möjligheter att utforska arkiv, finner vi genom kartmaterial från år 1685, en mjölkvarn och en sågkvarn till Gunillaberg med Tykåsen.[13]

Utvärdering

Älgån representerar varierande kulturhistoriska sammanhang alltifrån förhistoriska kulturspår och tidig järnframställning. Åns mader har utgjort extra näringsfång och vattendraget har uppenbara kommunikationsmässiga sammanhang genom en rad brolägen och äldre befintliga vägbroar. Åns vattenkraft har tagits i anspråk alltsedan 1600-talet för kvarn- och sågdrift. Klerebo kvarn är åns enda bevarade vattenkraftsdrivna kvarnanläggning. Därtill får det ångmaskinsdrivna Älgaryds såg och hyvleri, uppfört på 1910-talet utgöra en representant för Älgåns mångåriga tradition av sågverksamhet – två industrimiljöer, betydelsefulla för vattendragets och bygdens historia.

Åsträckan genom Klerebo med bromiljön (nr 13, 15) nedströms till och med kvarnmiljön Klerebo kvarn (nr 17) representerar betydande kulturhistoriska värden.

TYPVATTENDRAG

Typvattendrag med enstaka vattenanknutna lämningar och objekt.

---

11 RAÄ Bottnaryd 322:1,2: 9:1 - 3.
12 Länsstyrelsen 1998 s 90.
13 Gunillaberg med Tykåsen nr 1 geometrisk avmätning 1685 akt E16-16:1.

Inventerade kulturplatser längs Älgån

Älgån 1)
Kvarnplats. Älgaryd.
Karta laga skifte 1849 utvisar kvarn på åns östra sida och en fördämning omkring 25 meter längre uppströms (SV) intill en höjd.
En mindre väg från Älgaryds by följer åns östra sida till kvarnen, betecknad i karthandlingarna som …*qvarnvägen* (Nr 612).[14]
Platsen lokaliserad vid rapportsammanställning. Ej besiktigad i fält.

6400523 / 424676 (SWEREF 99 TM) (Ungefärligt läge.

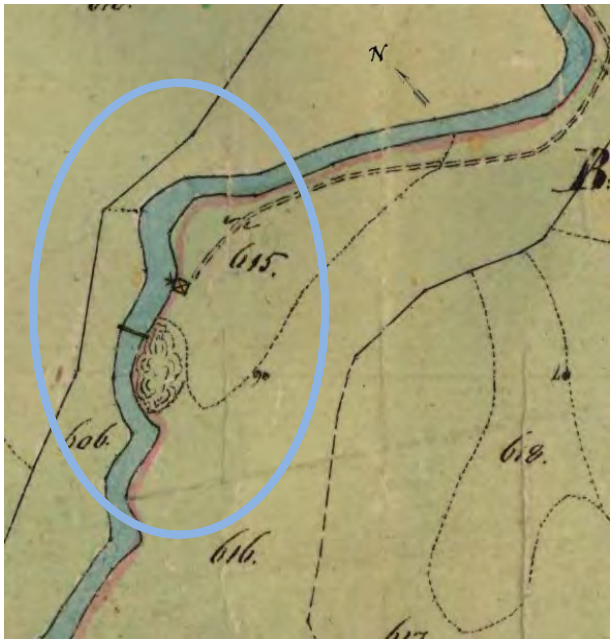

Figur 13. Utsnitt ur laga skifte karta Älgaryd 1849 (1847,1848). Utritad kvarnbyggnad med vattenhjul på åns östra sida och 20 meter uppströms (åt söder) syns kvarndämmet. Därtill syns kvarnvägen från byn. Kvarnen låg ungefär en kilometer sydväst (fågelvägen) om Älgaryds by. Infälld blå markering och N-pil.

Älgån 2)
Kvarnplats?
Raserad fördämningsmur, dammfästen återstår utmed ån.
Enligt Riksantikvarieämbetets fornminnesregister har en skvaltkvarn funnits på motsvarande plats.

RAÄ Bottnaryd 302:1.
6400594 / 424905 (SWEREF 99 TM)

[14] Älgaryd laga skifte 1849 (1847,1848) akt 06-bot-44. "Betesmark vid "qvarnvägen" streckad linje, betecknad med nr 612 längre norrut i kartan, utanför kartutsnittet. Nr 615 betecknar "västra intaget".

Älgån 3)
Plats för såg. Älgaryd.
Sågen lär finnas omnämnd i protokoll från tingsrätten1830.[15] Sågen, en nickeså, uppges från lokalboende ha varit i drift här fram till sekelskiftet 1900.
100 meter sydöst därom är plats för soldattorp med namnet Sågen. (RAÄ Bottnaryd 271:1.

RAÄ Bottnaryd 301:1.
6401259 / 425351 (SWEREF 99 TM).

Älgån 4)
Kvarnplats. Älgaryd.
Inga synliga lämningar vid besiktning av platsen.

Karta storskifte Älgaryd 1826 (1824) utvisar i Älgåns strömfåra en kvarnbyggnad. Markområdet omedelbart öster därom betecknas enligt karthandling *samfällt vid qvarn* (nr 272).[16] På karta laga skifte 1847 synes byggnaden inte längre finnas kvar.[17]

6401595 / 425453 (SWEREF 99 TM)

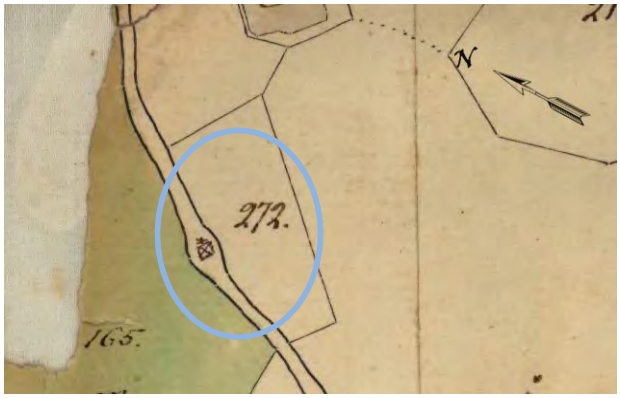

Figur 14. Utsnitt ur karta storskifte 1826 (1824). I Älgåns mittfåra är inritat kvarnbyggnad med markering för vattenhjul på nedströmssidan. Markområdet omedelbart öster därom (nr 272) betecknar "samfällt vid kvarn".[18] Infälld blå markering samt N-pil.

Älgån 5)
Äldre broplats. Älgaryd.

Träbro på äldre brofästen av sten sten. Bro på motsvarande plats markerat på karta Älgaryd, laga skifte 1847.[19] Väg in mot Älgaryd västerifrån.

6401827 / 425606 (SWEREF 99 TM).

15 Uppgift från lokalboende.
16 Älgaryd storskifte 1826 (1824) akt 06-bot-33.
17 Älgaryd laga skifte 1847 akt E16-53:2.
18 Älgaryd storskifte 1826 (1824) akt 06-bot-33.
19 Älgaryd nr 1 - 6 laga skifte 1847 akt E16-53:2.

Älgån 6)
Älgaryds såg och hyvleri.
Älgaryds såg och hyvleri väster om Älgån. Sågen uppförd 1910. Består av såghall, ångmaskinshus, hyvleri, torkhus. Maskineriet utgörs av ramsåg, blockcirkelsåg, en femkutterhyvel samt ånglokomobil från år 1916. Ångmaskinen drev en axelledning varifrån kraft utgick via remtransmission till de olika maskinerna. Sågen drevs med ångmaskin ända in på 1970-talet.[20] En stickhyvel härifrån skänkt till Västra Jära såg.

Älgaryds såg och hyvleri utvärderad av länsstyrelsen som kulturhistoriskt intressant industrimiljö, klass 1.[21]

Forsärla sågs vid brofästet.
6402012 / 426059 (SWEREF 99 TM).

Figur 15. Älgaryds såg och hyvleri. Foto Leif Henriksson.

Figur 16. Vägbro, Älgaryds såg och hyvleri. Foto: Leif Henriksson.

20 Länsstyrelsen 1998 s 90.
21 Länsstyrelsen 1998 s 90.

Älgån 7)
Äldre broläge. Älgaryd.
Karta storskifte Älgaryd 1824 utvisar broläge motsvarande nuvarande landsvägsbro åt Svinhult.[22]
Platsen lokaliserad vid rapportsammanställning. Ej besiktigad i fält.

6402168 / 426369 (SWEREF 99 TM).

Älgån 8)
Kvarnplats. Älgaryd.
Älgåns sträckning på ömse sidor av det område vid bron där landsvägen Bottnaryd – Älgaryd passerar har grävts om på 1940-talet på grund av dålig vattenföring, vilket enligt uppgift medfört att en tidigare kvarnplats ligger under åkermark.[23]

6402179 / 426490 (SWEREF 99 TM).

Älgån 9)
Bro och gamla brofästen. Älgaryd.
Brofästen av huggna stenar utmed ån vid nuvarande vägbro. Väg mellan Älgaryd och Kolgränna.

6403115 / 426841 (SWEREF 99 TM)

Figur 17. I förgrunden äldre brofäste av sten. Foto Leif Henriksson. Foto från norr.

Älgån 10)
Kvarn. Kolgränna.
Plats för skvaltkvarn enligt Riksantikvarieämbetets fornminnesregister.
Inga historiska kartbelägg styrker kvarnplatsen?

RAÄ Bottnaryd 396:1 / 181:3.
6403289 / 427153 (SWEREF 99 TM).

---

22 Älgaryd nr 1 - 6 storskifte 1824 akt E16-53:1.
23 Uppgift från lokalboende.

Älgån 11)
Broläge. Kolgränna.
Karta Håfveryd 1829 utvisar vägpassage över Älgån. Kyrkväg och del i gamla landsvägen västerut åt bland annat Ulricehamn.[24]
Platsen lokaliserad vid rapportsammanställning. Ej besiktigad.

6403263 / 427362 (SWEREF 99 TM).

Älgån 12)
Uppgift om kvarn. Kolgränna.
Konceptkarta Håfveryd 1829 utvisar ett vattenhjul i ån och en strömfåra väster därom, troligen reglerad vid överfart väg, ca 50 meter längre uppströms (SSV) vid åkrök.[25]
Platsen lokaliserad vid rapportsammanställning. Ej besiktigad.

6403317 / 427413 (SWEREF 99 TM). Ungefärligt läge.

Figur 18. Utsnitt ur karta från 1829 med inritat vattenhjul, kvarnsymbol, i Älgån vid Kolgränna. Infälld blå markering.

Älgån 13)
Stenvalvbro över Älgån vid Lilla Klerebo/Klerefors?
Gamla kyrkvägen och del av gamla landsvägen västerut åt bland annat Ulricehamn. Vägöverfarten finns markerad på lantmäterikarta Håfveryd 1829.[26]

Stenvalvbro med två valv av tuktade, kilade stenar, 17 meter lång, 3 meter bred, 1,25 meter hög.
RAÄ Bottnaryd 10:1.

6403607 / 428497 (SWEREF 99 TM).

24 Håfveryd, konceptkarta 1829 akt 40.
25 Håfveryd, konceptkarta 1829 akt 40.
26 Håfveryd 1829 akt 40.

Figur 19. Stenvalvbro över Älgån vid Lilla Klerebo/Klerefors.

Älgån 14)
Sagotallen. Lilla Klerebo, Bottnaryds socken.
Tall, ca 27 meter hög, 4,74 meter i omkrets, bedömd till ca 500 år gammal. Benämns som ”Sagotallen”, även Ullebotallen och Prostatallen. Den finns omskriven i ett dokument från 2 oktober 1670 och beskrivs redan då som ”det stora furuträdet öster om ån vid Elgåsa kyrkväg” enligt uppgift på skylt.

RAÄ Bottnaryd 10:2.
6403621 / 428495 (SWEREF 99 TM).

Figur 20. Sagotallen, omkring 500 år, på Älgåns norra sida.
Nuvarande riksväg 40 i bakgrunden och gamla vägen i förgrunden.
Foto Leif Henriksson.

Älgån 15)
Bro över Älgån, Killa Klerebo/Klerefors.
Vägbro gamla kyrkvägen och gamla landsvägen till Ulricehamn. Plattbro av betongplatta på landfästen av tuktad välhuggna stenblock. Stålräcken fästade i räckeståndare av cement. Platsen tillsammans med Älgån 13 representerar bevarade broar med olika generationers anslag.

6403599 / 428510 (SWEREF 99 TM).

Figur 21. Bro över Älgån av typen plattbro med betongplatta på brofästen av sten.

Älgån 16)
Kvarn- och sågplatser. Klerebo.
Karta geometrisk avmätning Gunillaberg med Tykåsen 1685 utvisar mjölkvarn (Nr 10) och cirka 30 meter längre nedstroms sågkvarn (Nr 9) på Älgåns södra sida.[27]
Inga synliga lämningar.

6403386 / 428601 (SWEREF 99 TM).

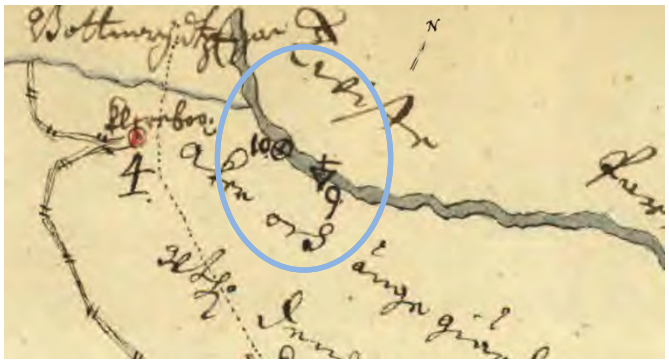

Figur 22. Utsnitt karta geometrisk avmätning Gunillaberg med Tykåsen 1685 utvisande symbol för mjölkvarn (vattenhjul) (Nr 10) och ungefär 30 meter längre nedströms markering för sågkvarn (Nr 9). Infälld blå markering och N-pil.

[27] Gunillaberg med Tykåsen nr 1 geometrisk avmätning 1685 akt E16-16:1.

Älgån 17)
Klerebo kvarn.
Välbevarad kvarnmiljö från 1890-talet med kvarn, mjölnarbostad, snickeriverkstad, damm. Kvarnen är komplett med kvarnmaskineri, stenkvarn samt cirkelsåg, turbindrivna. Från dammen leder en 60 meter lång trädtub drivvattnet till turbinen. Den driver förutom axelledningens remtransmission även en generator för egen elproduktion.[28] Utloppsvattnet mynnar ut i ett grävt dike till Älgåns huvudfåra.
Dammen är självreglerande med ett kraftigt stensatt dammfäste. Bron av betong har ersatt en äldre stenbro.

Kvarnanläggningen betecknad 1998 av länsstyrelsen som intressant kulturhistorisk industrianläggning och miljö, Klass1.[29]

Karta 1875 anger utmed ån två byggnader, förmodligen kvarn och såg.[30]

En äldre stengrund, 5x6 meter är omedelbart sydöst om gaveln till befintlig kvarnbyggnad, troligen rester efter en äldre kvarn. Därtill är ytterligare husgrunder samt en vattenhjulsränna, cirka 60 meter lång. På platsen har också en såg legat. Den lär enligt uppgift ha varit placerad på båda sidor om vattenhjulsrännan.

6403175 / 429111 (SWEREF 99 TM).

Figur 23. Klerebo kvarn på Älgåns södra sida.

28 Länsstyrelsen 1998 s 91.
29 Länsstyrelsen 1998 s 91.
30 Gunillaberg, Klerebo, Tykås 1875 akt 58.

Figur 24. Äldre husgrund, eventuell lämning efter äldre kvarn öster om nuvarande kvarnbyggnad.

Figur 25. Dammfallet i Älgån med tubintag till Klerebo kvarn.

Älgån 18)
Broplats med namn. Läget motsvaras av vägen Ledshestra – Ryd som här passerar Älgån. Bron benämns enligt storskifteskarta över Ledshestra 1820 för *Elgebron*.[31]
Platsen lokaliserad vid rapportsammanställning. Ej besiktigad i fält.

6399115 / 432351 (SWEREF 99 TM).

Älgån	Objekt	RAÄ nr	Ny RAÄ	Antikvarisk bedömning	Kulturhistorisk bedömning
1	Kvarnplats				
2	Kvarn	Bottnaryd 302:1		Övrig kulturhistorisk lämning	
3	Såg	Bottnaryd 301:1		Övrig kulturhistorisk lämning	
4	Kvarnplats				
5	Broplats				
6	Älgaryds såg och hyvleri				
7	Broläge				
8	Kvarnplats				
9	Brofäste				
10	Kvarn	Bottnaryd 396:1, 181:3		Övrig kulturhistorisk lämning	
11	Broläge				
12	Kvarnplats				
13	Stenvalvbro	Bottnaryd 10:1		Fornlämning	
14	Plats med tradition	Bottnaryd 10:2		Övrig kulturhistorisk lämning	
15	Bro				
16	Kvarn och såg				
17	Klerebo kvarn				Kulturhistoriskt intressant, klass 1.[32]
18	Broplats				

Figur 26.

31 Ledshestra storskifte 1820 akt 06-bot-29.
32 Länsstyrelsen i Jönköpings län 1998 s 91.

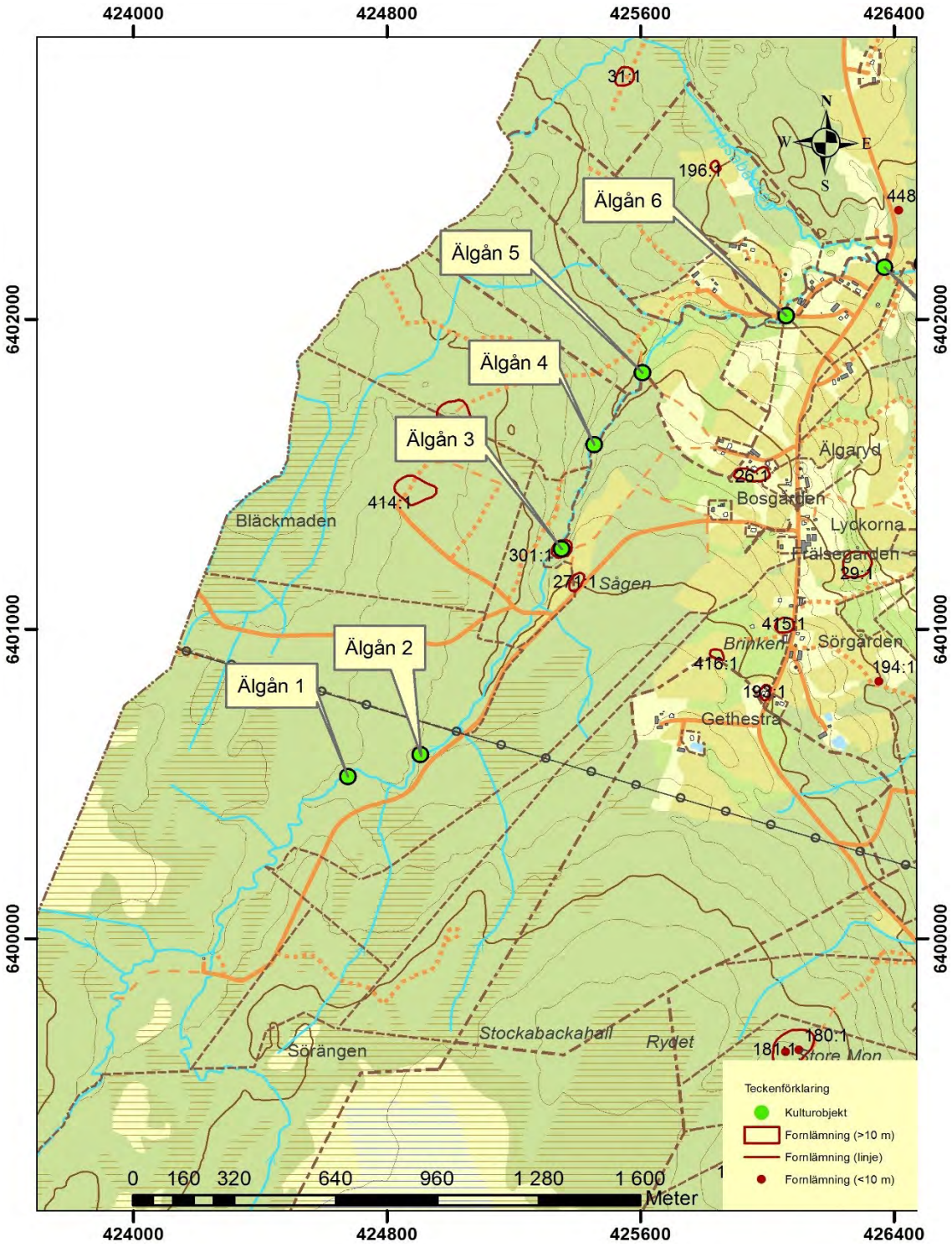

Figur 27. Älgån. Kulturobjekt 1 - 6 väster om Älgaryd.

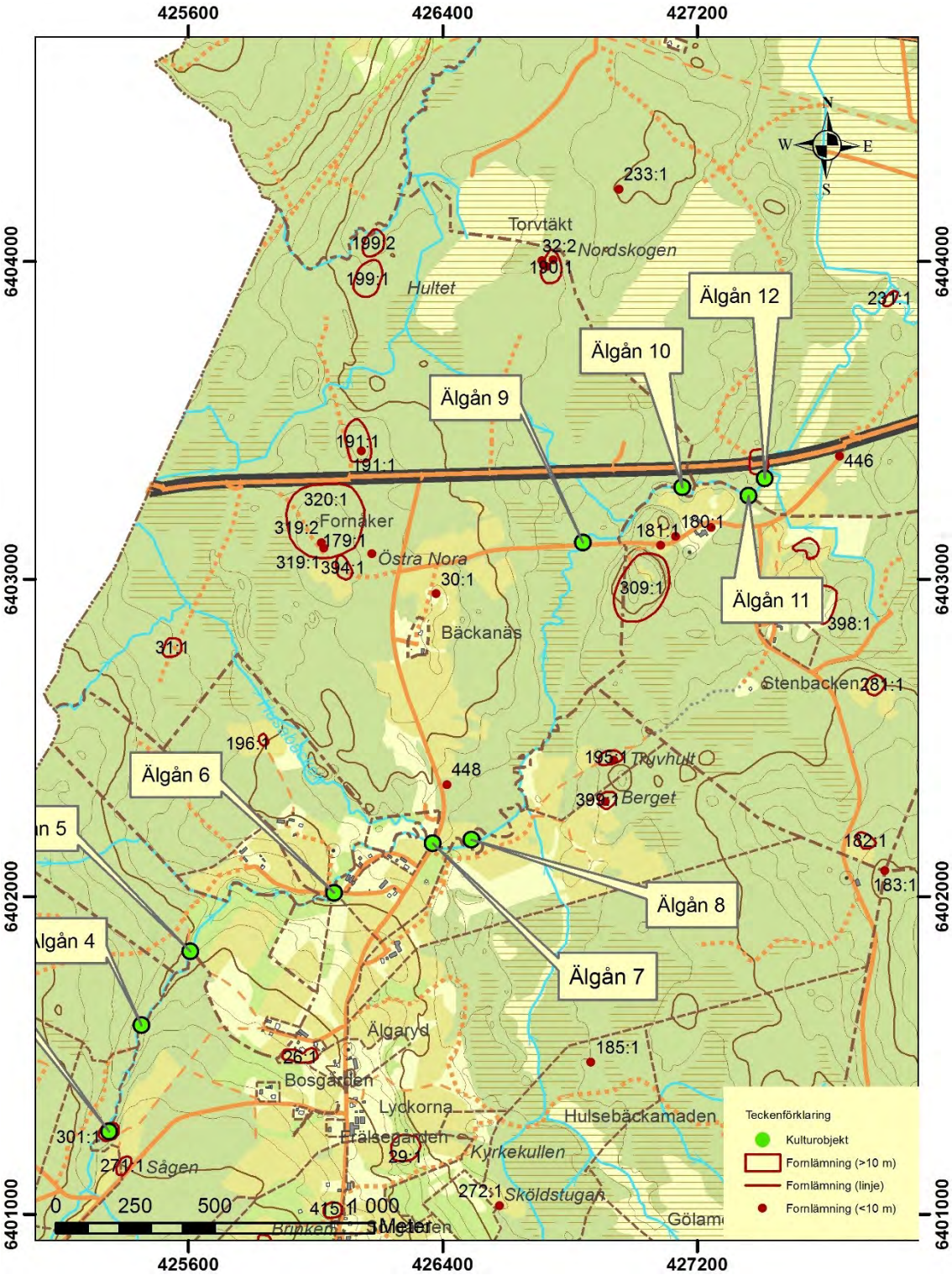

Figur 28. Älgån. Kulturobjekt 4 – 12.

Figur 29. Älgån. Kulturobjekt 8 - 17.

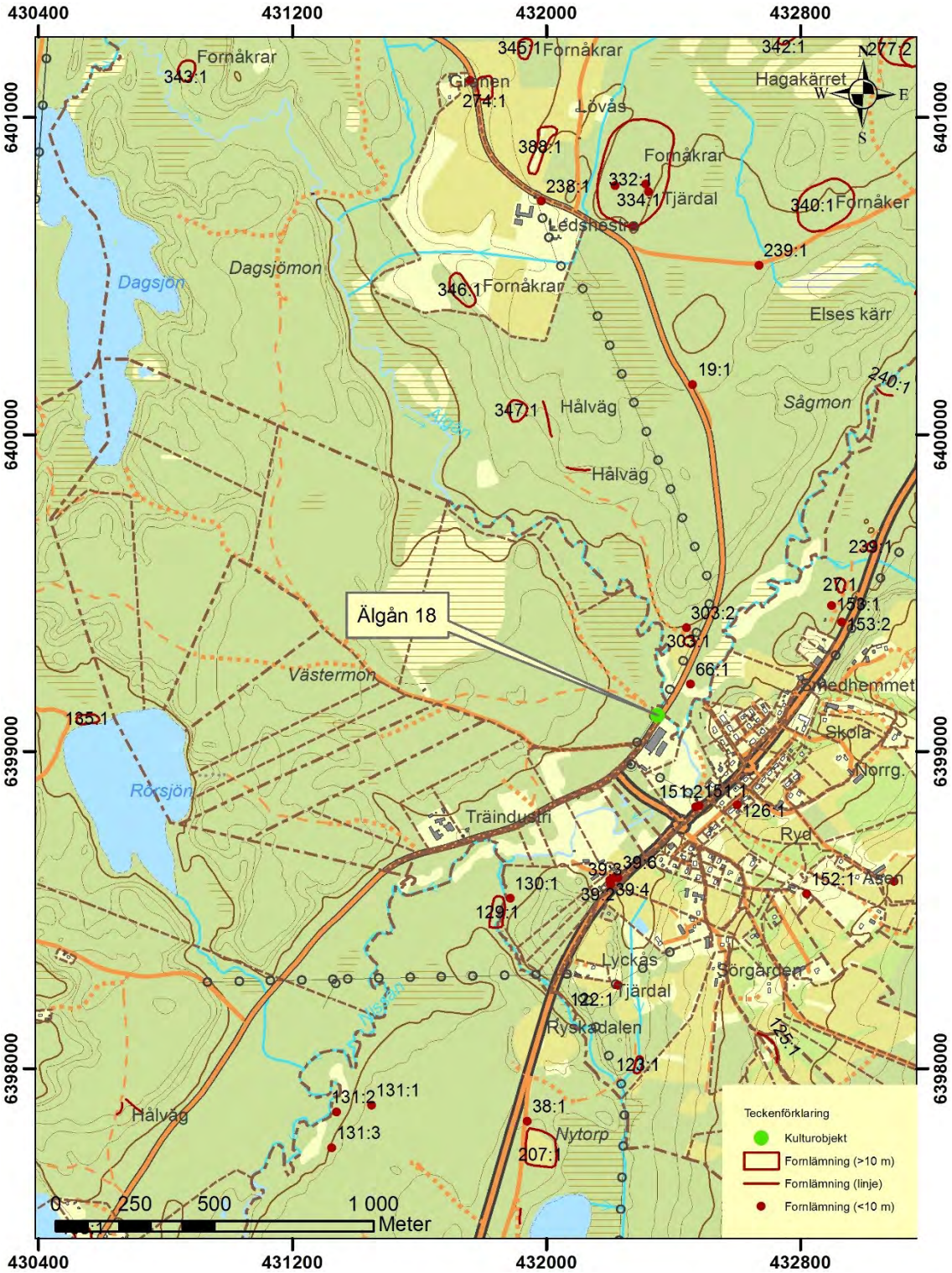

Figur 30. Älgån Kulturobjekt 18.

Referenser Älgån

Länsstyrelsen i Jönköpings län: Nissans övre avrinningsområde.
Meddelande Nr 2005: 19 2005.
Länsstyrelsen i Jönköpings län: Kulturhistoriska industrimiljöer i Jönköpings län. 1998: 36 1998.

LANTMÄTERIET I JÖNKÖPING

Bottnaryds socken
Gunillaberg, Klerebo, Tykås, 1875. Akt 58.
Håfveryd 1829. Akt 40.

Onlinereferenser

Fornsök, FMIS, Riksantikvarieämb. fornminnesregister
http://www.fmis.raa.se/cocoon/fornsok/search.html

LANTMÄTERIETS DIGITALA KARTARKIV

www.lantmateriet.se

LANTMÄTERIMYNDIGHETERNAS ARKIV

Bottnaryds socken
Ledshestra. Storskifte 1820. Akt 06-bot-29.
Älgaryd. Storskifte 1826 (1824). Akt 06-bot-33.
Älgaryd. Laga skifte 1849 (1847, 1848). Akt 06-bot-44.

LANTMÄTERISTYRELSENS ARKIV

Bottnaryds socken
Gunillaberg med Tykåsen nr 1. Geometrisk avmätning 1685. Akt E16-16:1.
Älgaryd nr 1 - 6. Storskifte 1824. Akt E16-53:1.
Älgaryd nr 1 - 6. Laga skifte 1847. Akt E16-53:2.

Sågån översikt

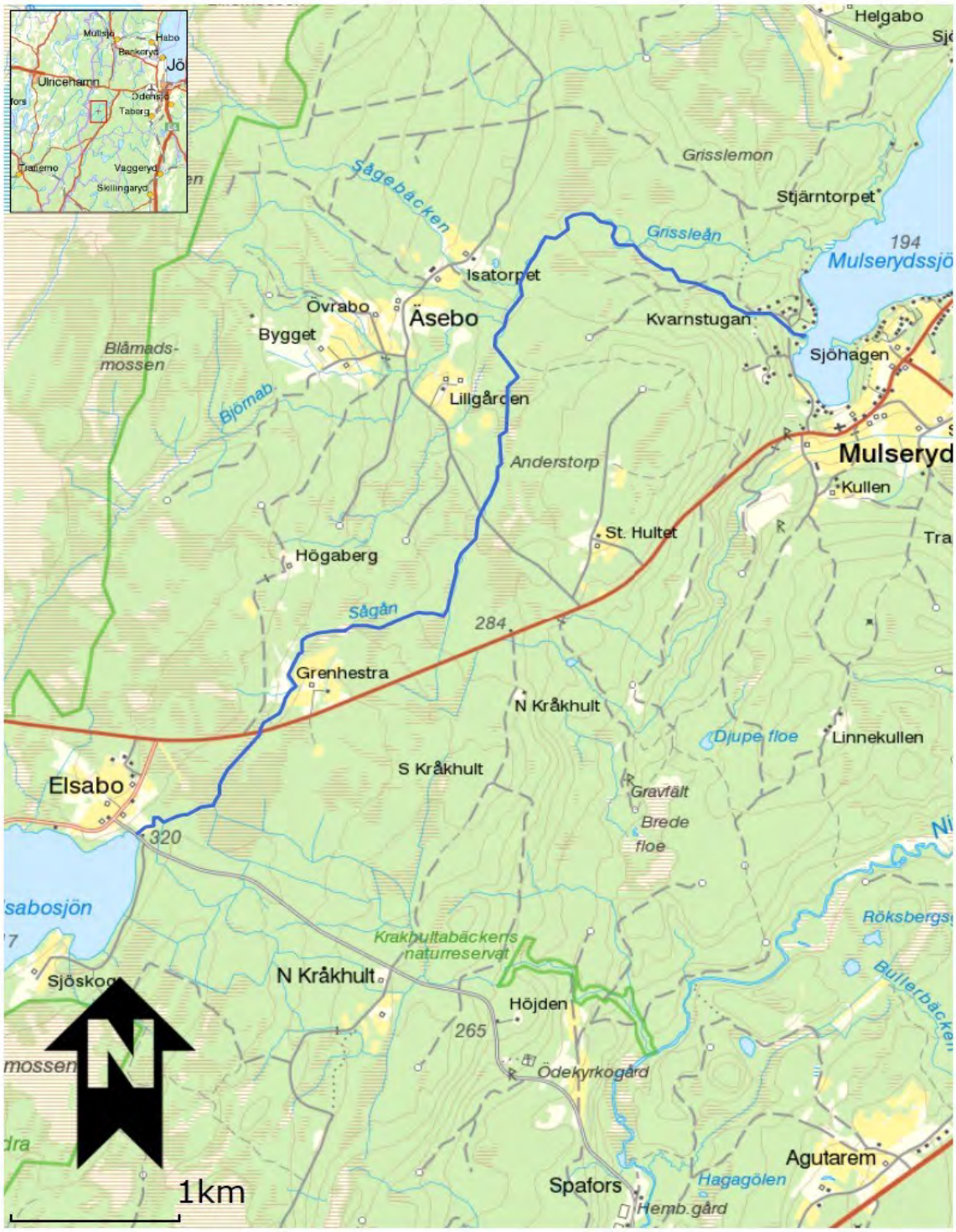

Figur 31. Översiktskarta Sågån mellan Elsbosjön och Mulserydssjön. Markerad med blå linje.

3. Sågån

Sågån, Mulseryds socken, Jönköpings kommun, börjar i Elsabosjön (317 m.ö.h.) och mynnar ut 1358 meter i nordöst i Mulserydssjön (194 m.ö.h.). Höjdskillnaden motsvarar 1,38 % lutning vilket av betecknas som hög. Åsträckan är 1358 meter lång. Avrinningsområdet är 26 km2 stort, varav 62% utgörs av skogsmark. Vattendraget domineras av strömmande (svagt strömmande) sträckor (91 %). 13 % av vattendraget är rensat, typ svagt rensat.
Höjden över havet i den övre delen är 317 meter och i den nedre delen 194 meter.
Det innebär en lutning på 1,38 % vilket betecknas som högt. Närmiljön domineras av barr/blandskog och våtmarker.33
Sågån ingår i Nissans huvudavrinningsområde. Från Elsabosjön tar ån en nordlig riktning och passerar inledningsvis öster om Elsabo och tangerar i väster Grenhestras forna västra odlingsmarker. Längre norrut rinner ån öster om Äsebo och Isatorpet och vid Bröte-mosssens sydspets når Sågån sitt nordligaste läge. Härifrån tar ån en sydöstlig riktning, och efter ett par hundra meter delar sig ån, en nordlig gren är Grissleån och den sydliga Sågån. En kilometer längre nedströms mynnar de båda vattendragen ut i Mulserydssjön med 500 meters inbördes avstånd. En 600 meter lång vattenström avvattnar Mulserydssjön i nordöst med Nissan.

Längs ån har fyra kvarnplatser och tre platser med såganläggningar varav en stickhyvel har kartlagts. Flera identifierade genom historiskt kartmaterial, de äldsta från 1729 vilka förmodligen har rötter i 1600-tal. Samtliga anläggningar är idag i ruin, inga bevara byggnader således.
Flera av de till ån närbelägna gårdarna har haft sina vägar och stigar över ån åt Mulseryd där enklare träbroar varit anlagda över vattendraget. Ibland har fördämningsmurarna nyttjats som överfart över ån. I karta från år 1729 finns namngivna broar efter närmaste bebyggelser; Äsebo och Isatorpet.

Karaktärisering

Karaktäristiskt för de vattendrivna verken i Sågån är platskontinuitet med olika verksamheter under lång tid. De senaste anläggningarna från 1800-talet, verksamma in i 1900-talet, är anlagda på platser där vattenkraften har nyttjats sedan tidigt 1700-tal och troligen ännu längre tillbaka.
Pedagogiskt utvecklingsbara objekt är Mulseryds kvarn och såg (Nr 7, 9) lämningar efter 1800-talets uppförda anläggningar på platser med tidsdjup. Lämningarna finns i ett område med fritidshus vid Mulserydssjön. En träbro är anlagd över fördämningsmuren och en stig leder här runt i området vilket tillgängliggör lämningarna för fritidsboende motionärer med intresse för bygdens kulturhistoria.

Typvattendrag

Typvattendrag med enstaka vattenanknutna lämningar.

33 Länsstyrelsen i Jönköpings län 2005:19 s 117.

Inventerade kulturplatser längs Sågån

Sågån 1)
Plats för ålfiske.
Ålkista. Sentida, 1900-tal. Enligt obekräftad uppgift har här fångats över 80 ålar vid ett enda tillfälle.[34] Inga äldre historiska uppgifter om ålfiske på platsen har hittats.
6393677 / 425699 SWEREF 99 TM).

Sågån 2)
Kvarn.
Kvarnlämning. Dammvall, en kvarnlämning, en kvarnsten. Dammvallen är 12 meter lång, 0,5 - 0,8 meter hög, 2 meter bred av sten, delvis rasad. 35 meter nedströms (söder om) dammvallen på västra sidan av ån är kvarnplats i form av en platå, 15x6 meter 0,5 meter hög. Grävda diken. Stengrund i bäcken. Del av kvarnsten.

Elsabo Qvarn med Damm inskrivet och inritat i karta 1846, laga skifte utägorna till Elsabo och Grenhestra med avstyckat kvarnområde.[35]

Anmärkning: Enligt uppgifter från närboende är Sågån periodvis nästan torrlagd.
Sågån var helt uttorkad en sommar på 1960-talet med mängder av död fisk och musselskal i torrfåran.

Ny: Kvarn, RAÄ Mulseryd 384.
6394018 / 425972 (SWEREF 99 TM)

Figur 32. Utsnitt karta laga skifte Elsabo, Grenhestra 1845.
Elsabo kvarn med damm utritad. Infälld N-pil.

[34] Muntlig uppgift lokalboende.
[35] Kråkshult 1, Kråkshult 2 (Elsabo och Grenhestra) laga skifte, stängselåtgärd 1846 (1845) akt 06-mul-28.

Sågån 3)
Kvarnplats. Senare även stickhyvel.
Dammvall, 25 meter lång, 0,6 - 2 meter. Påbyggd väg. Ett kvarnstensfragment i damm-vallens östra sida. Vattenhjulsränna 12 meter lång.
Även plats för senare uppförd stickhyvel.

Ny: RAÄ Mulseryd 383.
6394538 / 426202 (SWEREF 99 TM)

Figur 33. Fördämning av naturstenar över Sågån. Tidigare kvarnplats (tidigt 1900-tal) fanns här en stickhyvel. I förgrunden järnbeslag och fästen till stickhyvel.

Sågån 4)
Broplats.
Nuvarande bro vägen Äsebo - Mulseryd motsvaras i karta 1868.[36]

6395307 / 427238 (SWEREF 99 TM).

Sågån 5)
Plats för såg/kvarn.
Lämningar efter såg/kvarn bestående av en dammvall, en vattenhjulsränna, 1 och 1/2 kvarnsten. Dammvallen är 40 meter lång, 5 - 6 meter bred, 0,5 - 2,5 meter hög, utriven över åfåran. Rest efter eventuell såg/kvarngrund, hjulbäck.
Plats för såg/kvarn enligt karta laga skifte 1868. På kartan utvisas symbol för såg och kvarn intill varandra på åns västra sida. Vägöverfart på dammfördämning.[37]
Gångbro över ån, anlagd på dammfästena.
Anmärkning: Fiske. Åtgärdsförslag: Rensa bort ris m.m. i anslutning till dammvallen.
Järpe sågs vid besiktning.

Ny: RAÄ Mulseryd 382.

6396290 / 427380 (SWEREF 99 TM)

36 Mulseryd laga skifte 1868 (1863) akt 06-mul-32.
37 Mulseryd laga skifte 1868 (1863) akt 06-mul-32.

Sågån 6)
Broläge.
Bro med namn. Inritad med namn på karta 1729. *Esebobro.*[38]
Platsen lokaliserad vid rapportsammanställning. Ej besiktigad i fält.

6396567 / 427381 (SWEREF 99 TM). Osäkert läge.

Sågån 7)
Plats för kvarn, troligen skvaltkvarn.

Kvadratisk byggnad inritad mitt i Sågån på karta laga skifte Isatorpet 1833 med fördämning och vattenränna.[39] Samfälld mark.
Platsen lokaliserad vid rapportsammanställning. Ej besiktigad i fält.

6396761 / 427458 (SWEREF 99 TM). Osäkert läge.

Sågån 8)
Broläge.
Bro med namn. Väg åt Isatorpet. Inritad med namn ven på karta 1729. ..*torpabro.*[40]
Motsvarande i ekonomiska kartan Gettrabo 1960.[41]
Platsen lokaliserad vid rapportsammanställning. Ej besiktigad i fält.

6397136/ 427743 (SWEREF 99 TM). Osäkert läge.

Sågån 9)
Mulseryds kvarn.
Kvarnlämning. Dammvall, kvarngrund, vattenhjulsränna. Dammvall, 23 meter lång på norra sidan av ån, 7 meter lång på södra, intill 4 meter hög, 1,5–2 meter bred, av natursten, partiellt nedbruten. Tömd damm. Kvarngrund, på norra sidan av ån, 10x6 meter. Vattenhjulsränna, 30 meter lång.

Platsen skyltad: MULSERYDS KVARN. På sågplatsen strax nedströms är en skylt uppsatt med information om kvarnen och sågen. Enligt skylttexten uppfördes den senaste kvarnen här omkring 1877 av Mulseryds bönder, en tullmjölkvarn, med en fast verksam mjölnare. Siste mjölnaren var Paul Svensson, vilken bodde i den intilliggande kvarnstugan, uppförd 1898. Kvarnen revs i början av 1940-talet. Lämningar efter *Kvarnstugan* se RAÄ Mulseryd 579.
Med reservation för feltolkning, ej i överensstämmelse med skylttext på platsen har följande tolkning gjorts utifrån de historiska kartorna. Vid jämförelse med dagens karta och karta 1729 fanns vid denna tid troligen på motsvarande plats en kvarn, inritat vattenhjul (knappt synbart) i kartan mot åns södra sida samt angivet *Anders Qvarn* och *Enkans.*[42]

38 Mulseryd mätning 1729 akt 06-mul-4.
39 Isatorpet laga skifte 1833 (1830) akt 06-mul-21:1/4.
40 Mulseryd mätning 1729 akt 06-mul-4.
41 Ekonomiska kartan Gethestra 1960 akt J133-7d0f62.
42 Mulseryd mätning 1729 akt 06-mul-4.

Omedelbart nedströms är ett sågblad inritat och noterat *Såg*.[43] Även karta laga skifte Mulseryd 1868 utvisar på motsvarande plats i ån, ett sågblad (kartsymbol för såg).[44] Vid denna tid har kvarnen försvunnit.

I området för nuvarande kvarnlämning har tidigare eventuellt funnits en kvarn och en såg. Inga tydliga spår av tidigare lämningar har konstaterats. Möjligen kan ses skeden i påbyggnad i fördämningsmuren, men i övrigt syns inga äldre lämningar. Fördämningsmur och kvarngrund representerar omfattande anläggningar som troligen utplånat spåren från tidigare verksamheter.
Ny: Kvarn. RAÄ Mulseryd 381.

6396573 / 428897 (SWEREF 99 TM)

Figur 34. Utsnitt karta mätning Mulseryd 1729, markerat närmast fördämning inritat ett knappt synligt vattenhjul, *Anders Qvarn och Enkans, strax nedströms är sågsymbol inskrivet Såg* och längre nedströms är ytterligare en kvarn, *Jönsas Qvarn*. Norr om ån ör *Sågetorpet*. Infälld blå markering.

43 Mulseryd mätning 1729 akt 06-mul-4.
44 Mulseryd laga skifte 1868 (1863) akt 06-mul-32.

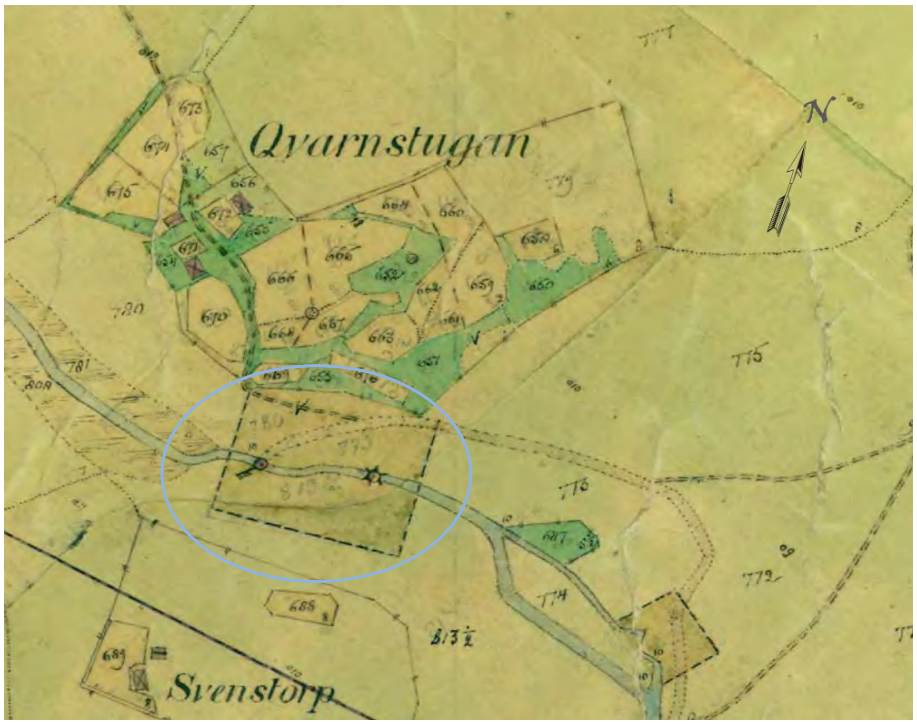

Figur 35. Utsnitt karta laga skifte Mulseryd 1868. I Sågån inritade symboler för såg och kvarn inom ett avstyckat markområde. Infogad N-pil och blå markering.

Figur 36. Tömd damm till Mulseryds kvarn och såg. Foto från öster.

Figur 37. Kraftig stensatt fördämning till Mulseryd kvarn och såg. Foto från sydöst.

Figur 38. Lämning efter Mulseryds kvarn. Foto från sydväst.

Sågån 10)
Mulseryds såg.
Såglämning. Fördämningsmur, 18 meter lång, 2,5 meter hög. Såggrund, 12x4 meter. Fördämningsmuren ej i bruk.
Platsen skyltad med information om kvarnar och såg. Enligt skylttext ombyggdes här en såg 1909 av Green i Valdshult med en Simson turbin nr 4 på 24 hk. Vidare anlades en stickhyvel under såghuset. Sågen såldes och revs i början på 1940-talet.

Med reservation för feltolkning, ej i överensstämmelse med skylttext på platsen, har följande tolkning gjorts utifrån de historiska kartorna: Vid jämförelser med dagens karta och karta från år 1729 fanns på denna plats en kvarn.

I kartan är i ån markerat ett vattenhjul och angivet *Jönsas Qvarn*.[45] Även kartan för Laga skifte Mulseryd 1868, utvisar av allt att döma på motsvarande plats i ån ett vattenhjul, symbol för kvarn. (se Figur 34 och 35).[46]
Inga spår av äldre lämningar.

Ny: RAÄ Mulseryd 380.
6396574 / 428945 (SWEREF 99 TM)

Figur 39. Lämning efter Mulseryds såg. Foto från norr.

Sågån 11)
Broplats. Mulseryd.
Ålderdomlig broplats. Inritad i karta 1729 strax uppströms Sågåns utlopp i Mulserydssjön. Motsvarande finns även på karta laga skifte Mulseryd 1868. Platsen motsvaras av dagens passage över ån.

6396469/429096 (SWEREF 99 TM).

45 Mulseryd mätning 1729 akt 06-mul-4.
46 Mulseryd laga skifte 1868 (1863) akt 06-mul-32.

Sågån	Objekt	RAÄ nr	Ny RAÄ	Antikvarisk bedöm-ning
1	Ålfiske			
2	Kvarn	Mulseryd 384	X	Övrig kulturhistorisk lämning
3	Kvarn, stickhyvel	Mulseryd 383	X	Övrig kulturhistorisk lämning
4	Broplats			
5	Småindustriområde	Mulseryd 382	X	Övrig kulturhistorisk lämning
6	Älgaryds såg och hyvleri			
7	Kvarn			
8	Broläge			
9	Kvarn	Mulseryd 381	X	Övrig kulturhistorisk lämning
10	Såg	Mulseryd 380	X	Övrig kulturhistorisk lämning
11	Broplats			

Figur 40.

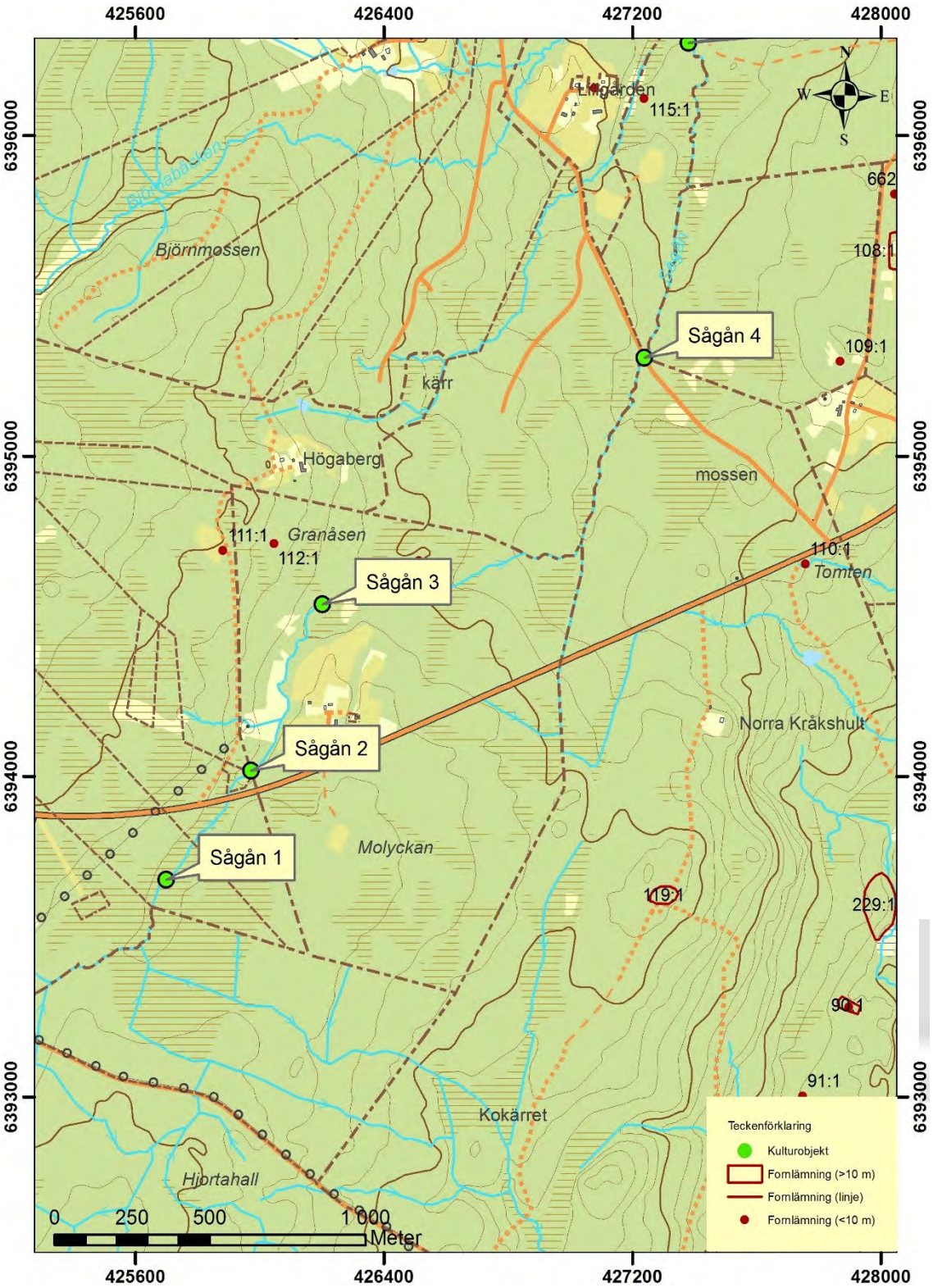

Figur 41. Sågån. Kulturobjekt 1 – 4.

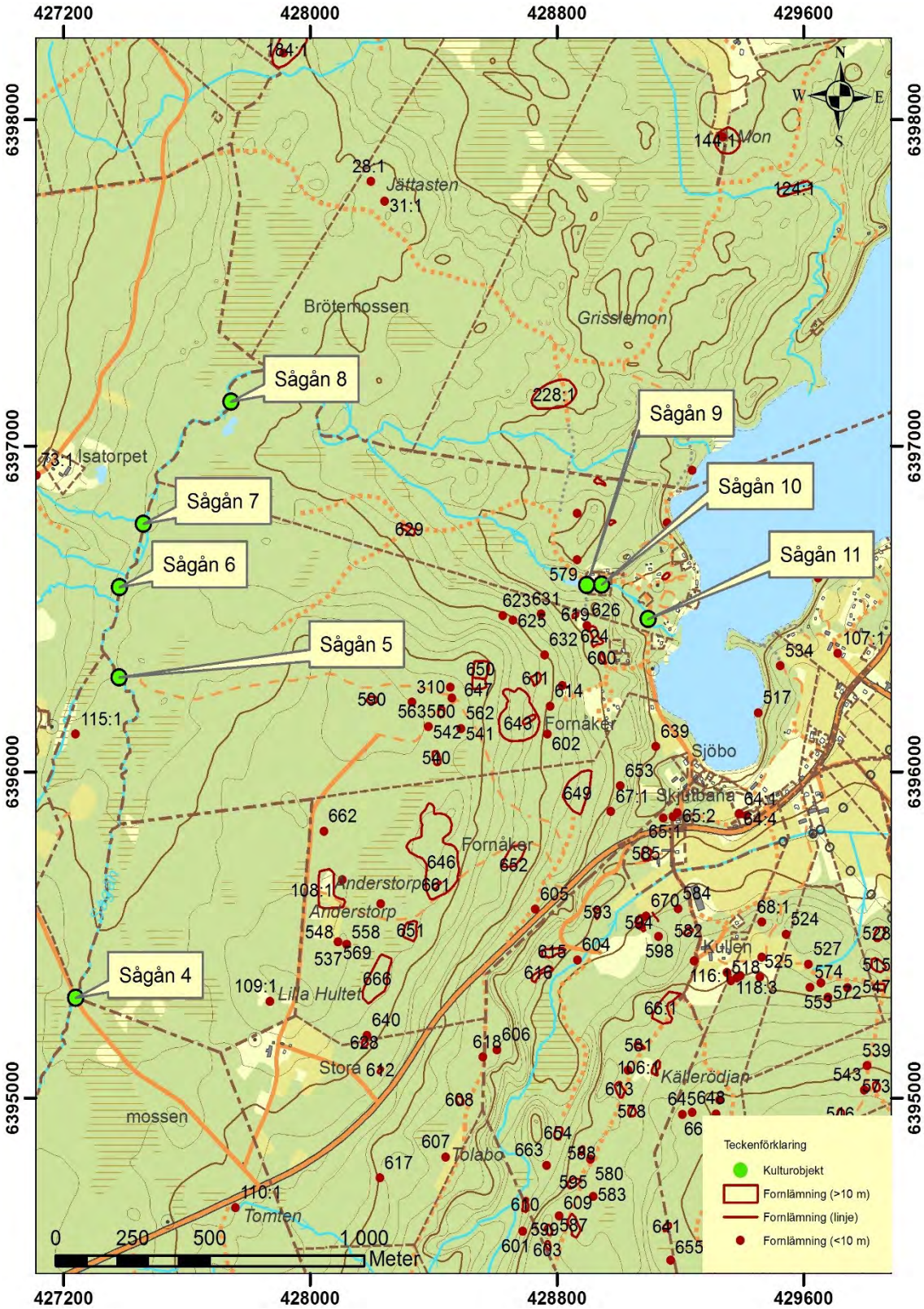

Figur 42. Sågån Kulturobjekt 4 - 11.

Referenser Sågån

Länsstyrelsen i Jönköpings län. *Nissans övre avrinningsområde*. Meddelande Nr 2005:19 2005.

Onlinereferenser

Fornsök, FMIS, Riksantikvarieämbetets fornminnesregister
http://www.fmis.raa.se/cocoon/fornsok/search.html

LANTMÄTERIETS DIGITALA ARKIV
www.lantmateriet.se

LANTMÄTERIMYNDIGHETERNAS ARKIV

Mulseryds socken
Isatorpet. Laga skifte 1833 (1830). Akt 06-mul-21:1/4.
Kråkshult 1, Kråkshult 2 (Elsabo och Grenhestra). Laga skifte, stängselåtgärd 1846 (1845). Akt 06-mul-28.
Mulseryd. Laga skifte 1868 (1863). Akt 06-mul-32.
Mulseryd. Mätning 1729. Akt 06-mul-4.

RIKETS ALLMÄNNA KARTVERKS ARKIV
Ekonomiska kartan. Gethestra 1960. Akt J133-7d0f62.

Kvarnån - Kattån - Lillån översikt

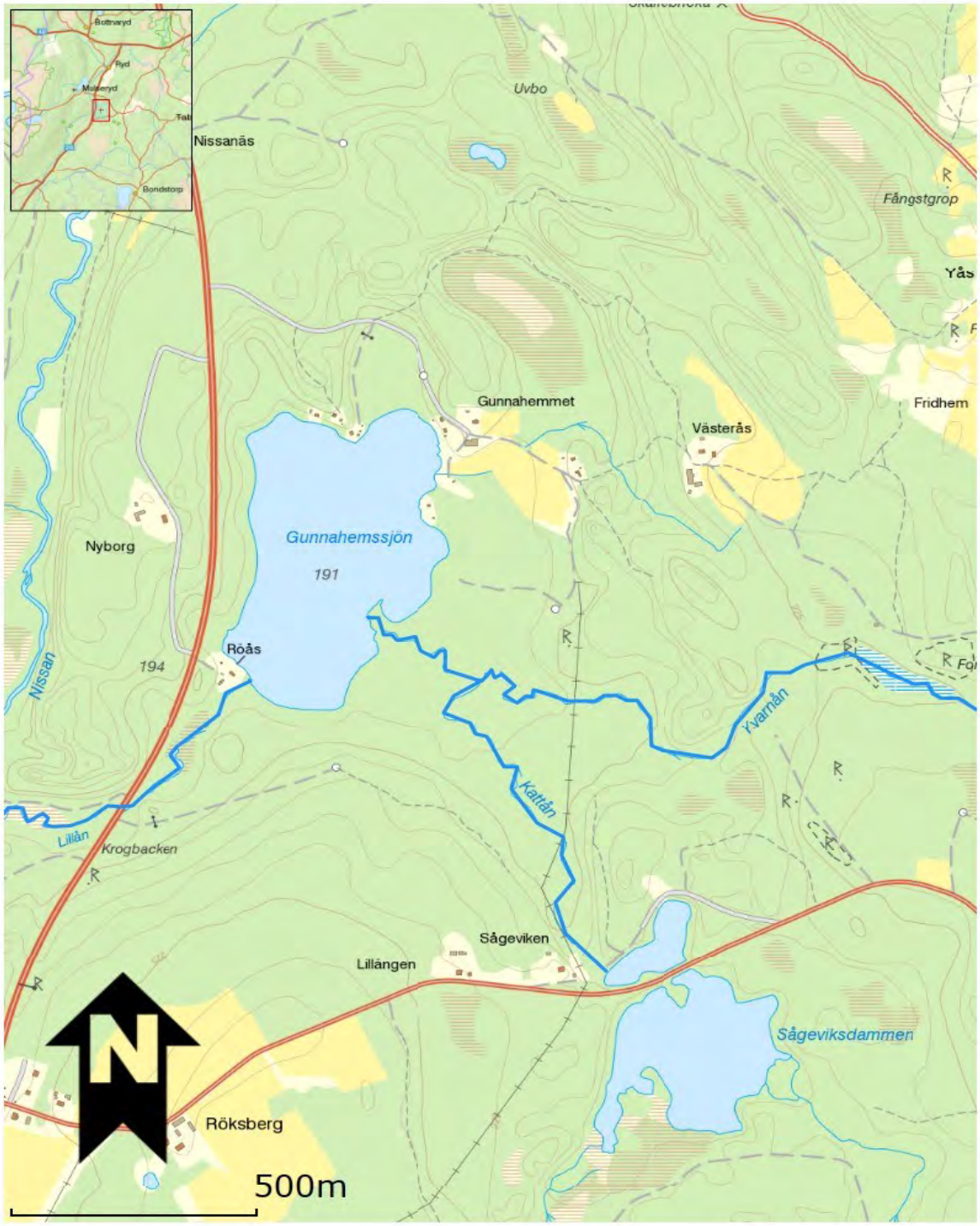

Figur 43. Översiktskarta; Kvarnån, Kattån och Lillån. Markerad med blå markering.

4. Kvarnån

1,4 kilometer lång åsträcka inventerad från Munkabosjön Angerdshestra socken till sammanflödet med Kattån och vidare till Gunnahemssjön – Mulseryds - Angerdshestra socknar. Åsträckan domineras av skogsmark. Östra delen rinner genom kärrmark och väster därom är partiellt kuperad terräng med jordart av isälvssedimentära avlagringar.[47]

Utvärdering och karaktärisering

Längs inventerad sträcka finns dokumenterat Kvarnabo kvarn, Yås kvarn, kvarnplats i flera generationer med kvarnbyggnad från år 1932 med komplett inredning. Av länsstyrelsen bedömd som kulturhistoriskt intressant, klass1.[48]

Typvattendrag

Typvattendrag med enstaka vattenanknutna lämningar.

Inventerade kulturplatser längs Kvarnån

Kvarnån 1)
Yås kraftstation och såg. (Eventuellt äldre kvarnplats).

Enligt uppgift från lokalboende ska en såg ha legat på ungefär motsvarande plats. På platsen finns lämning efter en stengrund, 8x5 meter, av 0,6 - cirka 1,1 meter stora stenar med stenplintar i norr. Söder om stengrunden är metallrester efter remskiva, axel samt svänghjul.

Ny: RAÄ Angerdshestra 163.
6393958 / 433672 (SWEREF 99 TM). Osäkert läge.

Kvarnån 2)
Kvarn.
På storskifteskarta Munkabo 1805 är lägenheten ”Kvarnlyckan” utefter och söder om ån med kvarnbyggnad samt damm.[49] Avstyckad 1911-04-26.[50]

Ny: RAÄ Angerdshestra 164.
6393798 / 433547 (SWEREF 99 TM)

47 SGU:s jordartskarta.
48 Länsstyrelsen i Jönköpings län 1998:36 s 88.
49 Munkabo nr 1 storskifte 1805 akt E6-18:1.
50 Munkabo avsöndring 1911 akt 06-ara-165.

Figur 44. Utsnitt karta Munkabo by, storskifte 1805.
Kvarn och kvarndamm samt kvarnlyckan med mjölnarstuga.[51]
Infogad N-pil.

Kvarnån 3)
Yås kvarn.

Yås kvarn uppförd år 1830 i två våningar, tillbyggd senast år 1932 och nu med tre våningar. Kvarnen är belägen på Kvarnåns norra sida. Kvarnens inredning bevarad med ett par stenar, dubbel valsstol och rensverk. Det 5,5 meter höga dammfallet gav drivkraft året runt. Tillskottskraft från råoljemotor. Drevs av två motorer, en turbin. Eget elkraftverk med egen belysning. Kvarnen ägdes först av Sven Henriksson.[52]
Nuvarande Yås kvarnbyggnad är enligt länsstyrelsen byggd på 1920-talet. Kvarnstenar och komplett maskinutrustning finns bevarat. Elmotor, som via axelledning och remtransmission fördelade kraft. Yås kvarn utvärderad som kulturhistoriskt intressant av länsstyrelsen, klass 1.[53]

6393804 / 433544 (SWEREF 99 TM).

Figur 45. Yås kvarnbyggnad vid vägbron över Kvarnån.

51 Munkabo nr 1 storskifte 1805 akt E6-18:1.
52 Winning 1940 s 211.
53 Länsstyrelsen i Jönköpings län 1998:36 s 88.

Kvarnån 4)
Broplats.
Äldre väg och överfart över Sågån.
Stenbro med vägbank.
Inprickad i karta Munkabo 1805.[54]

Anmärkning: Stor öring nedströms lilla bron sågs vid besiktning. Fin lekfors.

6393805 / 433504 (SWEREF 99 TM)

Figur 46. Mindre stenbro över Kvarnån. Foto Leif Henriksson.

Kvarnån 5)
Såg, kraftstation.
Enligt Riksantikvarieämbetets registrering är det en kvarnlämning.
Lämning efter grunder och fördämningsmurar. Angivet ”såg” med inritad byggnad och damm på motsvarande plats enligt karta Yås 1833.[55]
Dammvallar, varav den yngre hör samman med kraftstation från 1930-talet
Såg, tidigare kvarnplats. Söder om kvarnen och ån låg *Kvarnlyckan* enligt storskifteskarta 1809.[56].

Ny: RAÄ Angerdshestra 215.
6393788 / 432622 (SWEREF 99 TM)

54 Munkabo nr 1 storskifte 1805 akt E6-18:1.
55 Yås 1833 akt 19 1/2
56 Munkabo by storskifte 1809 akt 06-ara-4.

Kvarn ån	Objekt	RAÄ nr	Ny RAÄ	Antikvarisk bedömning	Kulturhistorisk bedömning
1	Träindustri	Angerdshestra 163	X	Övrig kulturhistorisk lämning	
2	Kvarn	Angerdshestra 164	X	Övrig kulturhistorisk lämning	
3	Yås Kvarn				Klass 1: Kulturhistoriskt intressant[57]
4	Broplats				
5	Såg	Angerdshestra 215	X	Övrig kulturhistorisk lämning	

Figur 47
Tabell

[57] Länsstyrelsen i Jönköpings län 1998:36 s 88.

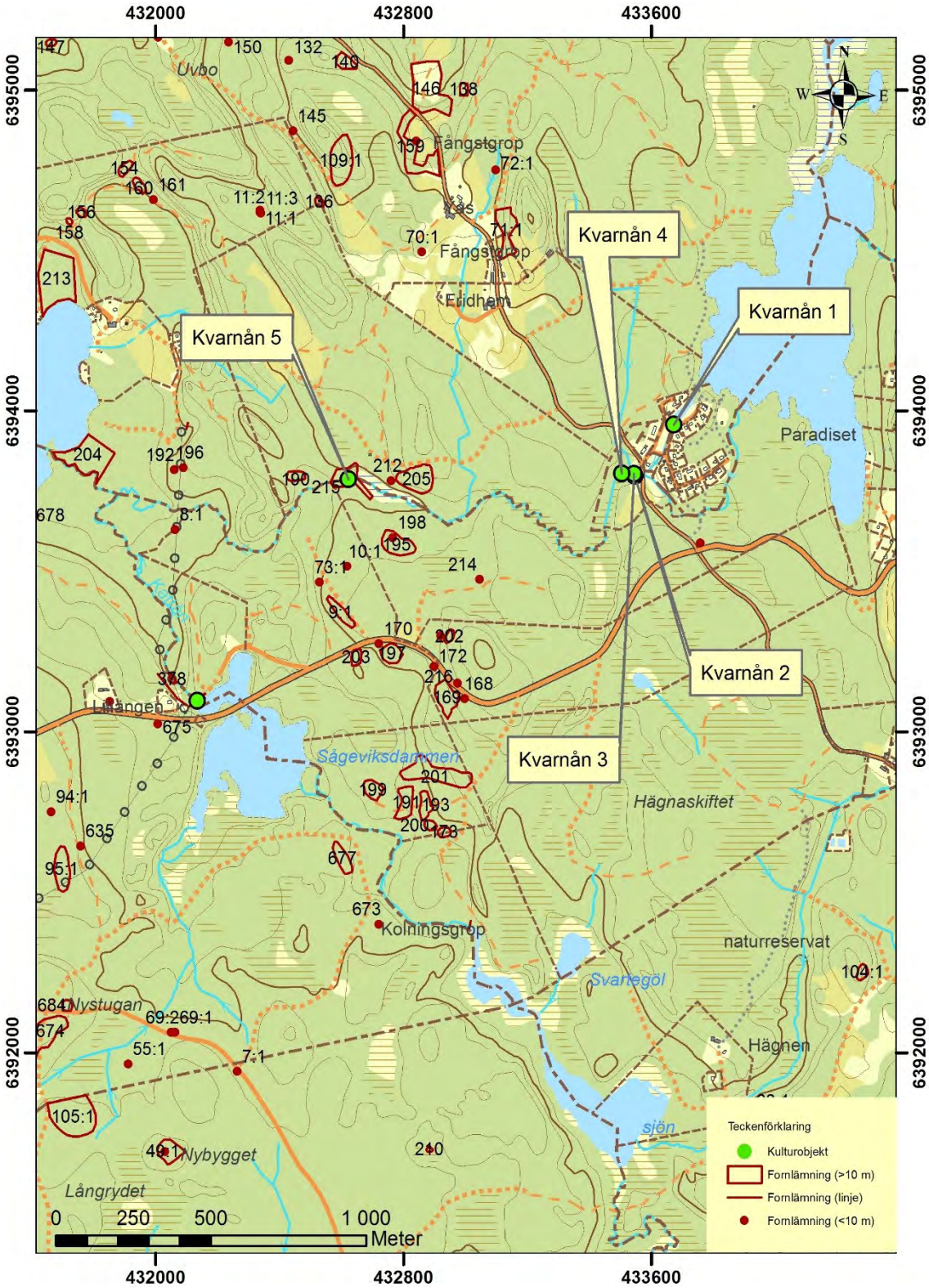

Figur 48. Kvarnån. Kulturobjekt 1 - 5.

Referenser Kvarnån

Länsstyrelsen i Jönköpings län. *Kulturhistoriska industrimiljöer i Jönköpings län.* Meddelande 1998:36 1998.
Winning, J. (Red). *Svenska kvarnar.* 1940.

LANTMÄTERIET JÖNKÖPING
Angerdshestra socken
Yås. 1833. Akt 19 1/2.

Onlinereferenser

Fornsök, FMIS, Riksantikvarieämb. fornminnesregister
http://www.fmis.raa.se/cocoon/fornsok/search.html

LANTMÄTERIETS DIGITALA ARKIV
www.lantmateriet.se

LANTMÄTERIMYNDIGHETERNAS ARKIV
Angerdshestra socken
Munkabo. Avsöndring, 1911. Akt 06-ara-165.
Munkabo by. Storskifte 1809. Akt 06-ara-4.

LANTMÄTERISTYRELSENS ARKIV
Angerdshestra socken
Munkabo nr 1. Storskifte 1805. Akt E6-18:1.

SGU: Jordartskartor
http://www.sgu.se/
https://apps.sgu.se/kartvisare/kartvisare-jordarter-25-100.html#

5. Kattån

Inventerad åsträcka omfattar 900 meters längd från Sågeviksdammens utlopp till sammanflöde med Kvarnån, drygt 300 meter uppströms Gunnahemssjön i Mulseryds socken, Jönköpings kommun. Dominerande jordart längs aktuell åsträcka är isälvssediment.[58] Ån rinner från Sågeviksdammen i nordvästlig riktning genom skogsmark, där terrängen är som mest kuperad nordväst om Sågeviksdammen. Ån regleras av ett kraftigt dammfäste i sten för den ytmässigt stora Sågeviksdammen vars vattenkraft tagits i anspråk för Röksbergs kvarn och trämassefabrik.

Figur 49. Utsnitt ur karta ägostyckning 1899 med Röksbergs trämassefabrik och kvarn vid Kattån samt Röksbergs tegelbruk vid Lillån.[59] I kartutsnittet har infogats ånamn och riktningspilar.

Till trämassafabriken har en rad byggnader hört, som såg, packhus, torklada och smedja enligt kartutsnittet.[60] Möjligen är det längs denna del av ån som en sågkvarn på Munkabo-sidan samt strax nedströms två enfota mjölkvarnar, en på Röksberg och en på Munkabo funnits, redovisade i karta daterad 1694. Lägena har dock inte kunnat rekonstrueras exakt annat än att dessa anläggningar har funnits längs vattendraget gränsande mellan Röksbergs och Munkabos gränser.[61]

Karaktärisering

Typvattendrag med enstaka vattenanknutna lämningar: I slutet på 1800-talet utbyggt med trämassefabrik med tillhörande anläggningar vilket karaktäriserar Kattån som ett vattendrag med en komplex struktur av lämningar med omlandskontext.

58 SGU jordartskarta.
59 Röksberg ägostyckning 1899 akt 06-mul-44.
60 Röksberg ägostyckning 1899 akt 06-mul-44.
61 Röksberg Munkabo mätning 1694 akt 06-mul-1.

Inventerade kulturplatser längs Kattån

Kattån 1)
Röksbergs trämassefabrik och kvarn. Sågeviken, Mulseryds socken.
Område med lämningar efter kvarn, fördämningsmur, vattenränna, kraftstation.
Självreglerande damm – Sågeviksdammen – kraftigt stenbyggd fördämning.
Röksbergs trämassefabrik och kvarn finns på karta 1899 med byggnader och textförklaringar.[62]

Fördämningsmur med påbyggd vägöverfart. Fördämning av tuktad, kallmurad sten, cirka *5 meter hög*, 4–7 meter bed och 40 respektive 35 meter lång på ömse sidor av ån, nedbruten över åfåran. 100 meter nedströms fördämningsmuren är kvarngrund med rest av fördämningsmur inom ett 30x15 meter stort område (NV-SÖ) med ytterligare någon husgrund. Oländig terräng förhindrade detaljerad fältdokumentation. Väster om huvudfåran är en upp till 130 meters längd grävd vattenränna/dike. Diket kan i sin helhet ses på kartan från år 1899.

6393136 / 432072 (SWEREF 99 TM) Generell koordinat

Kattån 1:1)
Dammvall, (påbyggd med vägbank), 40 meter lång på nordöstra sidan av Kattån, 35 meter lång på sydvästra sidan, 5 meter hög, 4 - 7 meter bred av tuktad sten och natursten, kallmurad. Självreglerande damm.

Karta daterad 1899 Röksbergs trämassefabrik utvisar dammvallen.[63]

Ny: RAÄ Angerdshestra 162.
6393097 / 432134 (SWEREF 99 TM)

Kattån 1:2)
Kvarnlämning, bestående av en dammvall, en kvarngrund, en hjulbäck, en ev. husgrund. Dammvall, 5 meter lång på VSV sidan och 2 meter ÖNÖ om Kattån, 0, 3 - 1, 3 meter hög, 1 - 2 meter bred av natursten, nedbruten över ån. Övriga lämningar inom kvarnområdet ej möjliga att besiktiga på grund av oländig terräng och stormfällor. Eventuell husgrund, 2 meter NNÖ om ån, 2,4 meter i sida, 0, 2 - 0, 4 meter hög av natursten och med murbruk. NNÖ därom spår av stensatt terrass.

Karta daterad 1899 Röksbergs trämassefabrik utvisar *Qvarn*.[64]

Ny: RAÄ Mulseryd 378.
6393164 / 432053 (SWEREF 99 TM).

62 Röksberg ägostyckning 1899 akt 06-mul-44.
63 Röksberg ägostyckning 1899 akt 06-mul-44.
64 Röksberg ägostyckning 1899 akt 06-mul-44.

Kattån 1:3)
Vattenränna, grävd, 130 meter lång (NV-SÖ).

Karta daterad 1899 Röksbergs trämassefabrik utvisar vattenrännan.[65]

Ny: RAÄ Mulseryd 379.
6393130 / 432049 (SWEREF 99 TM).

Figur 50. Detalj ur karta ägostyckning Röksbergs trämassefabrik och kvarn (1899) med anläggningar.

65 Röksberg ägostyckning 1899 akt 06-mul-44.

Figur 51. Vattenfallet vid Sågeviksdammen

Kattån	Objekt	RAÄ nr	Ny RAÄ	Antikvarisk bedömning
1:1	Dammvall	Angerdshestra 162	X	Övrig kulturhistorisk lämning
1:2	Kvarn	Mulseryd 378	X	Övrig kulturhistorisk lämning
1:3	Dike	Mulseryd 379	X	Övrig kulturhistorisk lämning

Figur 52.

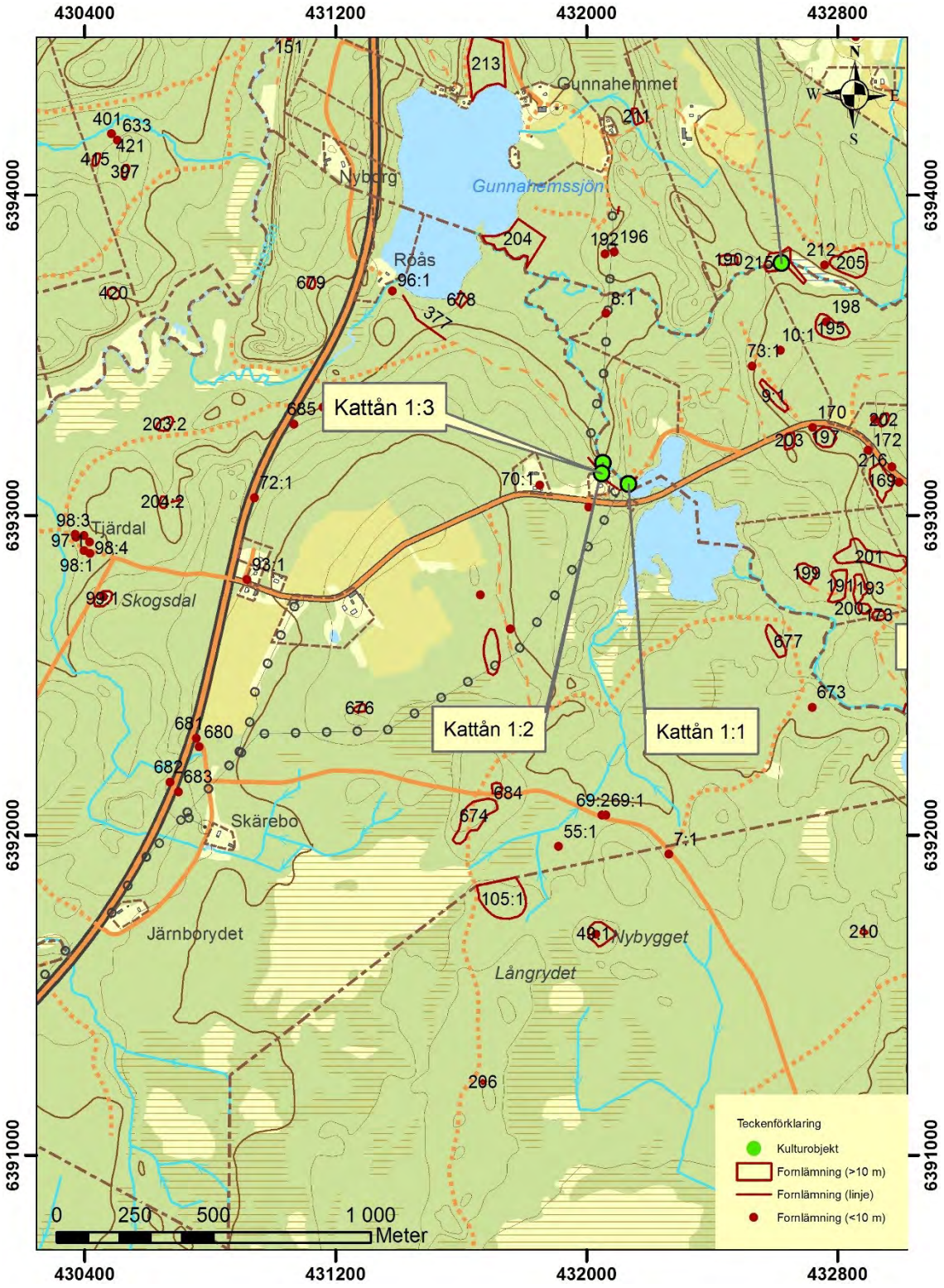

Figur 53. Kattån. Kulturobjekt 1 - 3.

Referenser Kattån

Onlinereferenser

Fornsök, FMIS, Riksantikvarieämbetets fornminnesregister
http://www.fmis.raa.se/cocoon/fornsok/search.html

LANTNTMÄTERIET JÖNKÖPING, HISTORISKA KARTOR
https://www.lantmateriet.se/

LANTMÄTERIMYNDIGHETENS ARKIV
Mulseryds socken
Röksberg, Munkabo. Mätning 1694. Akt 06-mul-1.
Röksberg. Ägostyckning 1899. Akt 06-mul-44.

SGU, Jordartskartor
http://www.sgu.se/

https://apps.sgu.se/kartvisare/kartvisare-jordarter-25-100.html#

6. Lillån

Lillån i Mulseryds socken (Jönköpings kommun) har Gunnahemssjön som källsjö (191 m ö h), två kilometer sydöst om Mulseryd och knappt 100 meter öster om Nissa-stigen. Ån avvattnar sjön åt sydväst och är härifrån en kilometer lång fram till dess utlopp i Nissan. Lillån rinner genom skogsmark, sankmark och ådalen skär ställvis genom kuperad skogsmark. Ådalen domineras geologiskt av sväm-sediment, sand.[66]
Ån korsas riksväg 26, Nissastigen, 400 meter nedströms Gunnahemssjön.

Kultur

Vid inventeringsarbetet längs Lillån dokumenterades 190 meter av den sammanlagt omkring 800 meter långa färdväg från landsvägen (Nissastigen) vilken i sydöstlig riktning ledde till Röksbergs tegelbruk och vidare till kvarn och trämassefabrik, dessa två sistnämnda vid Kattån. Tegelbruket från 1800-talets senare del låg vid Gunnahems-sjöns utlopp i Lillån. Utmed sjön fanns tillgång till råvaran lera för tegelframställning. Flera lertäkter finns här dokumenterade.[67] Där kan finnas farliga bottenlösa lergropar närmast att likna med slukhål.

Inventerade kulturplatser längs Lillån

Lillån 1)
Tegelbruk till Röksberg.
Strax sydväst om Gunnahems-sjön och öster om Lillåns utlopp ur sjön finns lämningar av tegelbruk med raserad tegelugn samt i området ej ofarliga ”bottenlösa” hålor efter lertag där lera brutits för framställning av tegel. I området nordväst om färdvägen och öster därom mellan Lillån och Kattån utmed Gunnahemssjön är ytterligare lertäkter. [68] På karta ägostyckning Röksberg 1899 finns tegelbruket inritat med ugn och torklada och angivet ”Tegelbruk”.[69]

RAÄ Mullsjö 96:1.
6393701 / 431382 (SWEREF 99 TM

66 SGU jordartskarta.
67 RAÄ Angerdshestra 204, 213; Mulseryd 678, 96:1.
68 RAÄ Mullsjö 96:1
69 Röksberg ägostyckning 1899 akt 06-mul-44.

Figur 54. Utsnitt ur karta ägostyckning Röksberg 1899 utvisande *Tegelbruk* vid Rosjöns - Gunnahems-sjön utlopp i Lillån. På kartan syns Lillåns hela sträckning till dess utlopp i Nissan. Infälld blå markering.

Lillån 2)
Färdväg, del av gamla vägen från Nissastigen till tegelbruket och vidare åt sydöst till kvarn och trämassefabrik vid Kattån. Vägen finns markerad på Röksberg, år 1899. En 190 meter lång sträcka finns bevarad, i sydöst avskuren av sentida skogsväg.

Ny: RAÄ Mulseryd 377.
6393612 / 431475 (SWEREF 99 TM)

Lillån	Objekt	RAÄ nr	Ny RAÄ	Antikvarisk bedömning
1	Tegelbruk	Mullsjö 96:1		Övrig kulturhistorisk lämning
2	Färdväg	Mulseryd 377	X	Övrig kulturhistorisk lämning

Figur 55.

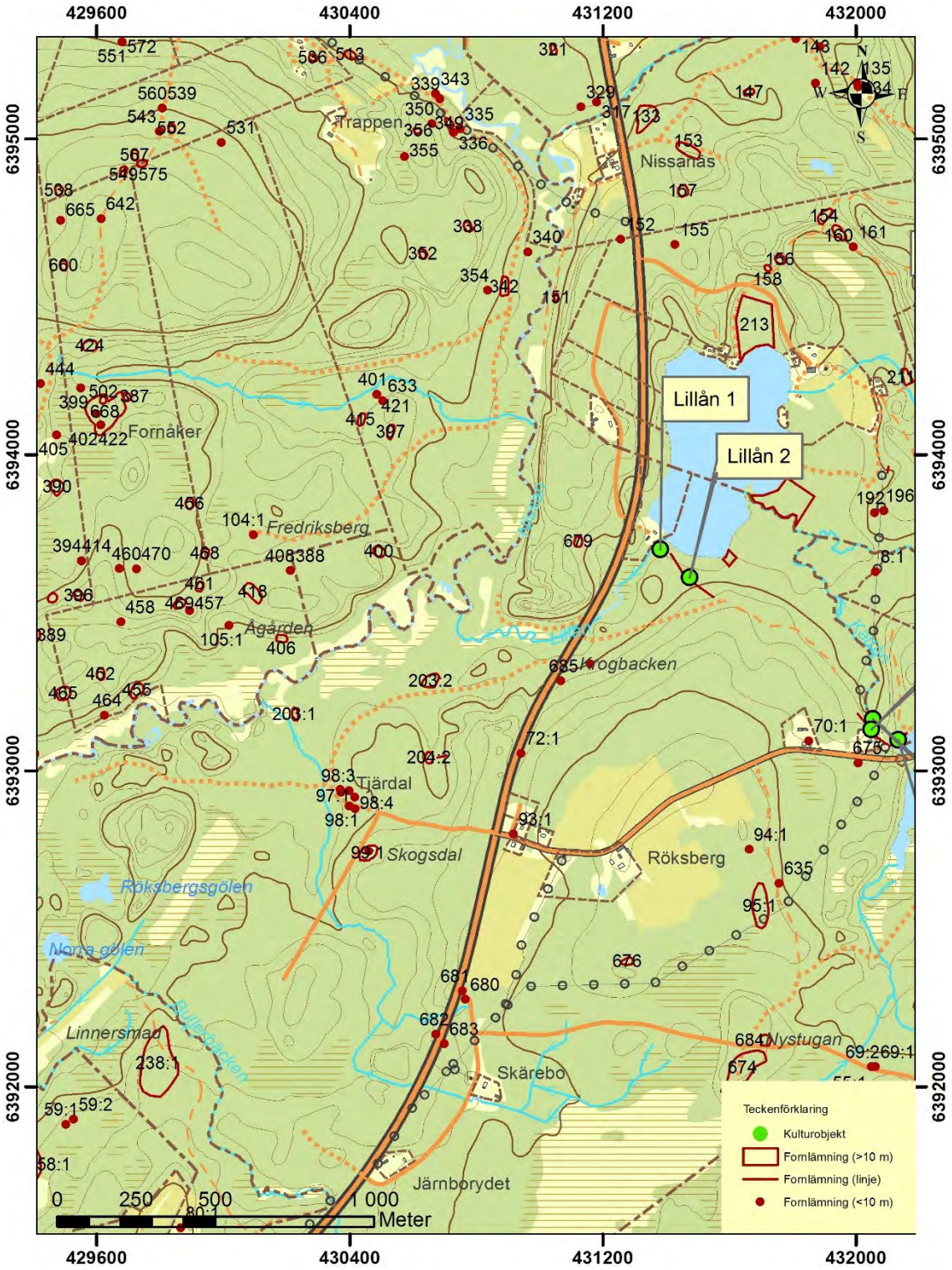

Figur 56. Lillån med kulturobjekt 1 - 2.

Referenser Lillån

Onlinereferenser

Fornsök, FMIS, Riksantikvarieämbetets fornminnesregister
http://www.fmis.raa.se/cocoon/fornsok/search.html

LANTMÄTERIET HISTORISKA KARTOR
https://www.lantmateriet.se/

LANTMÄTERIMYNDIGHETERNAS ARKIV

Mulseryds socken
Röksberg. Ägostyckning 1899. Akt 06-mul-44.

SGU-Jordartskartor
http://www.sgu.se/
https://apps.sgu.se/kartvisare/kartvisare-jordarter-25-100.html#

Ekhultaån översikt

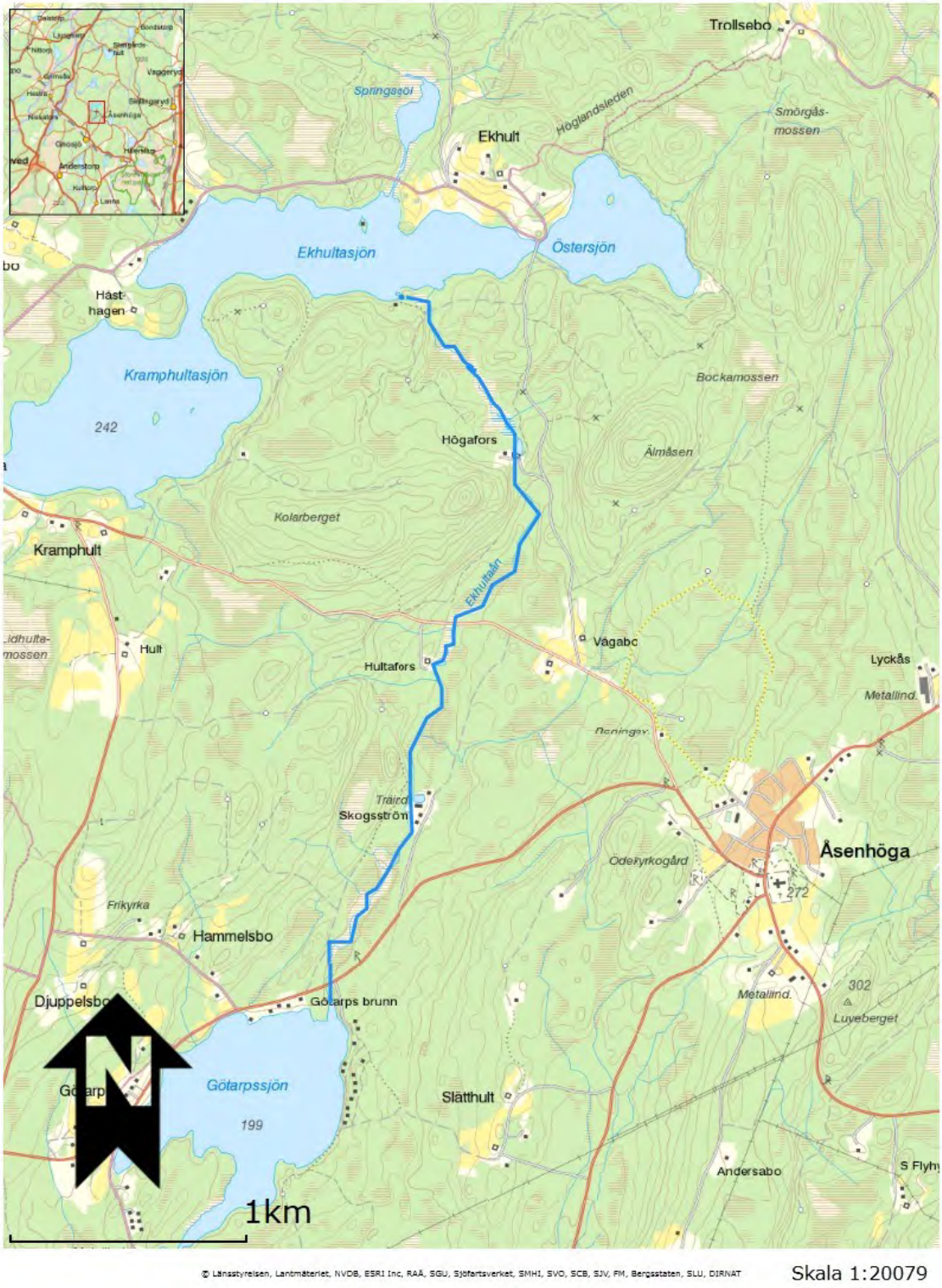

Figur 57. Översiktskarta Ekhultaån. Markerad med blå linje.

7. Ekhultaån

Tre kilometer nordväst om Åsenhöga, Gnosjö kommun, är ett system av tre sjöar med Östersjön, Kramphultasjön i sydväst och med Ekhultasjön (242 meter över havet) däremellan. Från sistnämnda sjös utlopp åt söder börjar Ekhultaån. Ån rinner därifrån huvudsakligen i sydlig riktning och mynnar ut i Götarpssjön (199 meter över havet). Fallhöjden är 43 meter på en sträcka av 3,9 kilometer.[70] Utifrån länsstyrelsens beräkningar bedöms ån ha en tämligen hög lutning.[71] Avrinningsområdet är 17,5 km^2 varav huvuddelen utgörs av skogsmark. Vattendraget domineras av lugnflytande sträckor (69 %). Vattendraget är rensat (drygt 50 %) och rensningstypen domineras av svag rensning. Närmiljön domineras av barr och-blandskog samt våtmark (båda 46 %).[72] Ån upptar sju mindre bäcktillflöden, varav Ärlingabäcken är den största. I åns närområde finns inga förhistoriska fornlämningar.

Ån bildar flera fall som lämpat sig väl för mindre vattenverk som skvaltkvarnar, stampar och tråddrag med dammar. En bit nedströms Ekhultasjöns utlopp och uppströms Högafors har dämmen/hålldammar anlagts för vattenmagasinering som tillskott för nedströms belägna anläggningar.

Ekhultaåns vattenkraft har nyttjats för en rad olika verksamheter, som kvarnar, sågverk, tråddragerier, stampar. Utifrån kartuppgifter, fältdokumentation och tillgänglig litteratur kan spåras ett drygt 20-tal anläggningar fördelade på cirka 14 platser, vars verksamheter under olika perioder varit verksamma, flyttats och ställvis avlöst varandra alltsedan 1600-talet in i tidigt 1900-tal. Det är en omöjlig uppgift att ange exakta antal objekt, då uppgifterna härom varierar.

Vattenkraften togs tidigt i anspråk för kvarnar. De äldsta inom projektets räkning dokumenterade vattenverken i Ekhultaån är mjölkvarnen till Ekhult belagd år 1668 i kartmaterial och vars plats kan fastställas 125 meter nedströms Ekhultasjöns utlopp i Ekhultaån. Därtill framgår av Kvarnkommissionens handlingar, gällande syn av socknens skvaltkvarnar bland de som kan relateras till Ekhultaån att Valebo och Ekhult kvarnar är beskrivna som uråldriga samt kvarn till Åsenhöga prästgård ”ur mannaminne uppbyggd”, vilket ger indikation på kvarnverksamhet av hög ålder.[73]

Vidare fanns från tidigt 1800-tal kvarn till Ekhult och Mjöhult, samt en kvarn ägd av Kramphult, Hult och Nygård. Ytterligare en kvarn lär ha funnits vid Hammelsbo-damm. Den kvarn som senast var i bruk var Högafors kvarn, anlagd år 1865 och avvecklad år 1965. Längs ån fanns sågar till Ekhult, Skogsström samt på Åsenhöga Prästgårds mark. Därtill har utmed fallen också funnits ett tiotal stampar och tråddragerier, varav några lokaliserats genom det historiska kartmaterialet.

Den enda bevarade industribyggnaden av äldre karaktär med anknytning till Ekhultaån är Hultafors träindustri/snickeri, startat år 1912 av Alfred Pettersson och i drift fram till 1970. Snickeriet tillverkade inledningsvis trälappar till råttfällor, senare byggnadsinredningar, fönster, dörrar m.m. samt under en period träleksaker. Tiden innan verksamheten lades ned (år 1970) tillverkades här lastpallskragar.[74]

---

70 Digitalisering fastighetskartan.
71 Jämför Länsstyrelsen 2005:18 s 81.
72 Länsstyrelsen 2005:18 s 81.
73 Åsenhöga hembygdsförening u.å. s 33.
74 Åsenhöga hembygdsförening u.å. s 10.

Industribyggnaden är en rödfärgad träbyggnad, brädfordrad, klätt med locklistpanel och försedd med småspröjsade fönster med vitmålade fönsterfoder.

Längs Ekhultaåns fall, där tidigare ett tråddrageri fanns, anlades Skogsströms snickerifabrik år 1919 av Ture Johansson med tillverkning av svarvade detaljer. Företaget, ett familjeföretag, har utvecklats till Skogsström Fabriks AB med specialisering på träben till möbelindustrin och på senare tid tillverkning av träbriketter. Fabriken drivs med Ekhultaåns vattenkraft.[75]

Utvärdering

Ekhultaån karaktäriseras av en rad småskaliga skilda industriverksamheter med kontinuitet av vattenkraftsutnyttjande alltsedan 1600-talet till modern tid. Åns rika kulturhistoria är inte unik för Gnosjöregionen, utan snarare en av många. Men bland de Kultur Aqua inventerade vattendragen i Nissans avrinningsområde utkristalliserar sig Ekhultaån som ett vattendrag med intressant och varierande kulturhistoria med tidsdjup. Åns kulturhistoria kan förmedlas genom skyltning och tillgängliggöras genom anordnande av besöksmål.

Karaktärisering

Karaktärisering: Typvattendrag med enstaka vattenanknutna lämningar.

75 http://www.skogsstroms.se/foretag.html

Inventerade kulturplatser längs Ekhultaån

Ekhultaån 1)
Fördämning -överfart i Ekhultasjöns utlopp i Ekhultaån.
Utvisat i karta Ekhult storskifte 1805.[76]
Platsen lokaliserad vid rapportsammanställning. Ej besiktigad i fält.

6365820 / 426157 (SWEREF 99 TM).

Ekhultaån 2)
Plats för kvarn.
På karta geometrisk avmätning Ekhult 1668 utvisas en kvarnbyggnad med vattenhjul och anges som liten mjölkvarn vilken kunde malas något på hösten. Texten tyvärr ej fullt tydbar.[77]

En skvaltvarn till Ekhult på östra sidan och till Velebo på åns västra sida med gemensam damm finns redovisad i kvarnkommissionshandlingar 1697, vari kvarnarna anges som uråldriga och kunnande gå mestadels året om. Malning skedde växelvis var sin vecka.[78]
Med utgångspunkt från den historiska kartan från 1697 kan detta möjligen vara platsen för kvarnarna.
Platsen lokaliserad vid rapportsammanställning. Ej besiktigad i fält.

6365798 / 426247 (SWEREF 99 TM). Osäkert läge.

Figur 58. Utsnitt karta Ekhult 1668.
Nummer 6 i kartan utvisar kvarnbyggnad och vattenhjul.
Beskrivs som liten mjölkvarn.

76 Ekhult storskifte 1805 akt 06-åse-5.
77 Ekhult nr 1 geometrisk avmätning 1668 akt E5:15.
78 Åsenhöga hembygdsförening u.å. s 6 med vidare hänvisning.

Figur 59. Utsnitt karta Ekhult 1668 med nr 6, mjölkvarn, inritad vid Ekhultaån. Infogad blå markering.

Ekhultaån 3)
Dammvall.
Dammvall av sten och jord, nedbruten över åfåran, 0,4–0,6 meter hög, 2 meter bred, 7 meter lång på västra sidan av ån, 5 meter lång på östra. I anslutning till den nedbrutna fördämningsmuren syns i vattenbrynet grundförstärkning i form av stenkistor. Ålderdomlig.

Eventuellt hör dammvallen samman med den mjölkvarn som fanns i ån enligt karta 1668.[79]

Ny: RAÄ Åsenhöga 236.
6365766 / 426258 (SWEREF 99 TM)

[79] Ekhult nr 1 geometrisk avmätning 1668 akt E5:15.

Ekhultaån 4)
Småindustriområde.
Kvarn, såg, bandsåg, eventuell skinnstamp. Dammvall, 33 meter lång, 1–1,2 meter hög, 2–4 meter bred av sten och jord. 1,5–2,2 meter högt fall. På östra sidan av ån är såggrund 11x6 meter med 18 meter lång vattenhjulsränna. På västra sidan är kvarngrund, 4x7 meter med 8 meter lång vattenhjulsränna. Intill är två skadade kvarnstenar samt i bäcken en hjullagersten. 13 meter söder om kvarnen är en grund 4x5 meter av enkla grundstenar med 4 meter lång vattenhjulsränna. På motsatt sida diffus husgrundsliknande yta, eventuellt utgör dessa lämningar efter stamp och bandsåg.

Plats för bland annat Ekhults såg vilken var i bruk till början av 1900-talet. Här anlades även en bandsåg på 1880-talet. Eventuellt har här funnits en skinnstamp också.[80]
I storskifteskarta 1804 finns dammvall och fyra byggnader inritade i ån. Två övre rektangulära, eventuella såganläggningar nedströms närmast fördämning och 20 meter längre nedströms är två kvadratiska byggnader inritade, eventuellt kvarnar.[81] Karta Ekhult 1886 dammvall och nedanför utvisar inom samfälld äga två byggnader på östra sidan och en på västra närmast fördämning.[82]
Flera verksamheter, plats med lång kontinuitet. Generalstabskartan utvisar här en sågmarkering.[83]

Pedagogisk plats, besöksvärd och lättillgänglig. Platsen kan röjas och skyltas.

Anm: Ålkista i fördämningsmuren. Otillräckligt med vatten i ån, lågt vattenflöde. Leif hittade en kräfta i ån. Denna dokumenterades, därefter respektfullt återförd till dess ursprungsmiljö.

Ny: RAÄ Åsenhöga 235.
6365723 / 426254 (SWEREF 99 TM)

Figur 60. Utsnitt karta storskifte Ekhult år 1804 med fördämningsmurar och fyra vattenverk i ån. Infälld N-pil och blå markering.

80 Åsenhöga hembygdsförening u.å. s 6.
81 Ekhult storskifte 1805 akt 06-åse-5.
82 Ekhult hemmansklyvning 1886 akt 06-åse-72.
83 Generalstabskartan Gislaved 1874 akt J243-26-1.

Figur 61. Lämning av dammvall med reglering för Ekhults såg och flera små vattenverk.

Ekhultaån 5)
Dammvall.
Dammvall, 35 meter lång, 0,5 meter hög, 0,6–1,5 meter bred. Fallhöjd 0,7 meter. Ån rinner genom en minde öppning där bottenstockar till stenkistor till borttagen fördämningsmur är synliga. En kort bit av åfåran strax nedströms fördämningen är på sydvästra sidan möjligen stensatt. I övrigt inga spår efter vattenverk. Enligt uppgift ska nedanför dammen någonstans ett kvarnstensämne finnas[84], detta återfanns ej vid besiktning. Möjligen har den hört samman med den kvarn som låg omkring 55 meter nedströms enligt karta Kramphult 1845.

Karta laga skifte Kramphult 1845 utvisar på motsvarande plats damm. Ägobeteckning 79 i kartan utvisar *Hållsdammkärret*.[85] Benämningen stämmer väl överens med fördämningens karaktär.

Ny: Åsenhöga RAÄ 237.
6365236 / 426607 (SWEREF 99 TM)

84 Åsenhöga hembygdsförening u.å. s 7.
85 Kramphult laga skifte 1845 (1843) akt 06-åse-38.

Figur 62. Fördämningsmur över Ekhultaån.

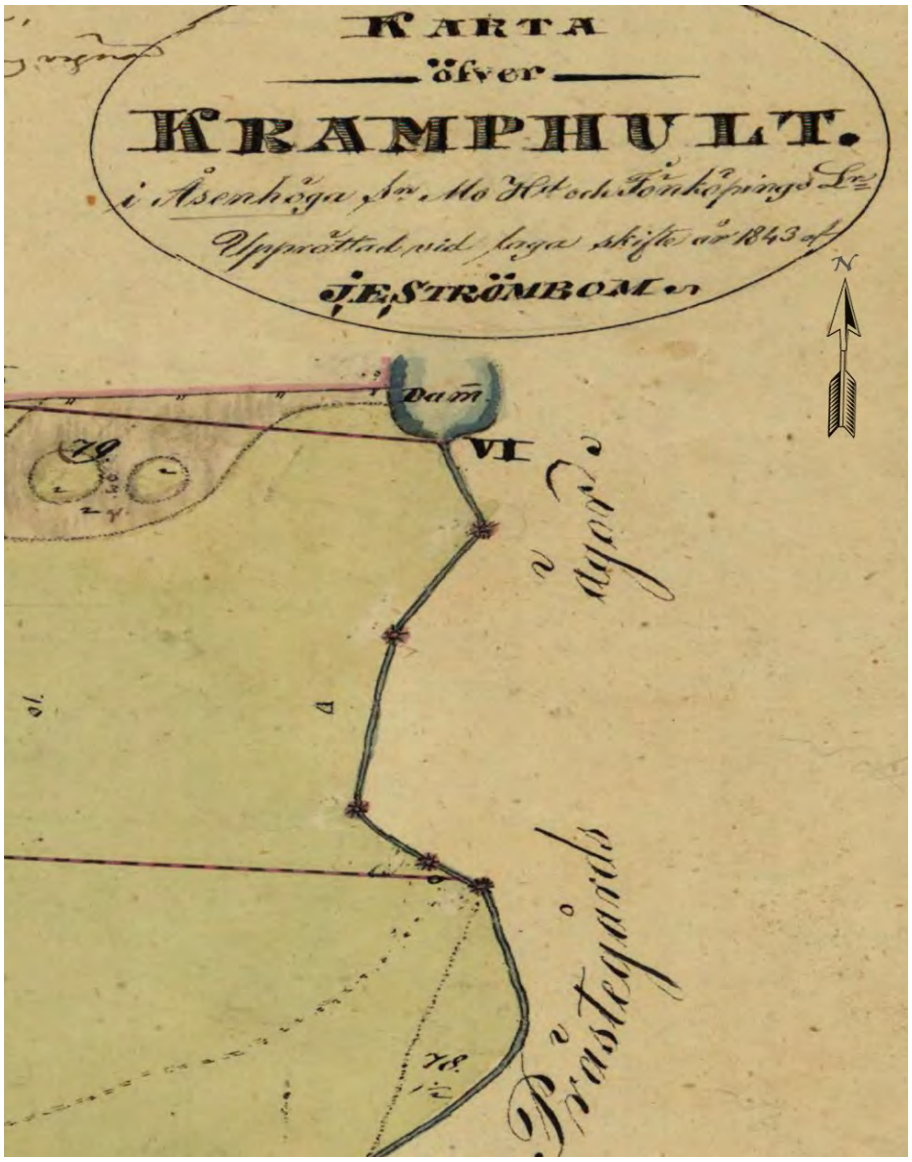

Figur 63. Utsnitt karta laga skifte Kramphult 1843 (1845.) Fem vattenhjul markerar kvarnar. Eventuellt även andra typer av vattenverk i kartan. Infälld N-pil.

Ekhultaån 6)
Kvarnplats. Kvarn till Ekhult och Mjöhult.
Uppgift om kvarn, *Ekhult och Mjöhults Qvarn*. Kvarnplatsen utvisas med beskrivning i karta 1818 Åsenhöga Prästgård.[86]
Kvarnplatsen överdämd av Högaforsdammen. Eventuell härrör den kvarnsten som ligger vid smedjan vid Högafors från denna kvarn.
Kvarnen uppges i Åsenhöga hembygdsförenings skrift om kvarnar vara anlagd 1706.[87]

6365189 / 426640 (SWEREF 99 TM). Ungefärligt läge.

Figur 64. Utsnitt ur karta Åsenhöga Prästgård 1818 med tre kvarnar och en stamp. Markerad längs Ekhultaån. Infogad N-pil.

Ekhultaån 7)
Kvarn och såg. Högafors. Kramphult. Tidigare plats för Kramphults stamp.
Lämningar efter fördämningsmur, kvarn och såg. Högafors kvarn, senare benämnd ”Forsbergs kvarn”. 37 meter lång fördämningsmur, 6 meter hög, 4,5 meter bred. Vägöverfart över fördämningsmuren. Kvarngrund på västra sidan är 10 x 8 meter, vattenhjulsränna, 9 meter lång. Del av en kvarnsten strax ovan dammfästet vid dess södra sida.

På östra sidan, mittemot kvarnen har en såg funnits, denna flyttades på 1910-talet 200 meter nedströms för bättre vattentillförsel. Inga synliga lämningar, nu en gräs- och slybeväxt platå med en mindre väginfart till platsen.

En kvarnsten i fyra delar ligger på tomten till fastigheten Högafors. Kvarnstenen intill smedjan hör ej till denna Högafors kvarn utan från kvarn längre uppströms.

86 Åsenhöga Prästgård nr 1 avmätning 1818 akt E135-40:1.
87 Åsenhöga hembygdsförening u.å. s 2.

Den senaste kvarnen vid Högafors byggdes av åborna i Kramphult enligt kontrakt den 12 februari 1865. Kvarnen, en tullkvarn, såldes senare under 1800-talet i flera omgångar. År 1889 inköptes kvarnen av Alexander Forsberg, därav benämningen ”Forsbergs kvarn”. Från år 1923 förnyades kvarnhuset och moderniserades under hand, bland annat ersattes vattenhjulet med turbiner.

Kvarnrörelsen drevs fram till år 1946 av sonen Elfton Forsberg. Senare revs kvarnbyggnaden. Alexander Forsberg anlade även Högafors såg, på östra sidan av ån mittemot kvarnen. Sågen flyttades senare 200 meter nedströms för bättre vattentillförsel.[88] Alexander Forsberg lär även ha drivit en farm med nutria här på 1940-talets förra hälft.

I karta Åsenhöga Prästgård år 1818 finns på motsvarande plats ett vattenhjul inritat och angivet som *Kramphults stamp*. I Åsenhöga hembygdsförenings skrift om Kvarnar, sågverk och tråddrag anges att i anslutning till kvarnen fanns en vadmalstamp,[89] möjligen var det på 1870-talet. Kartan utvisar dock att stamp funnits här under tidigt 1800-tal.

Ny: RAÄ Åsenhöga 238.
6365120 / 426611 (SWEREF 99 TM)

Figur 65. Lämningar efter Högafors kvarn och fördämningsmur med överbyggd väg.

88 Åsenhöga hembygdsförening u.å. s 8f.
89 Åsenhöga hembygdsförening u.å. s 8f.

Figur 66. Grund efter Högafors kvarn från 1865.

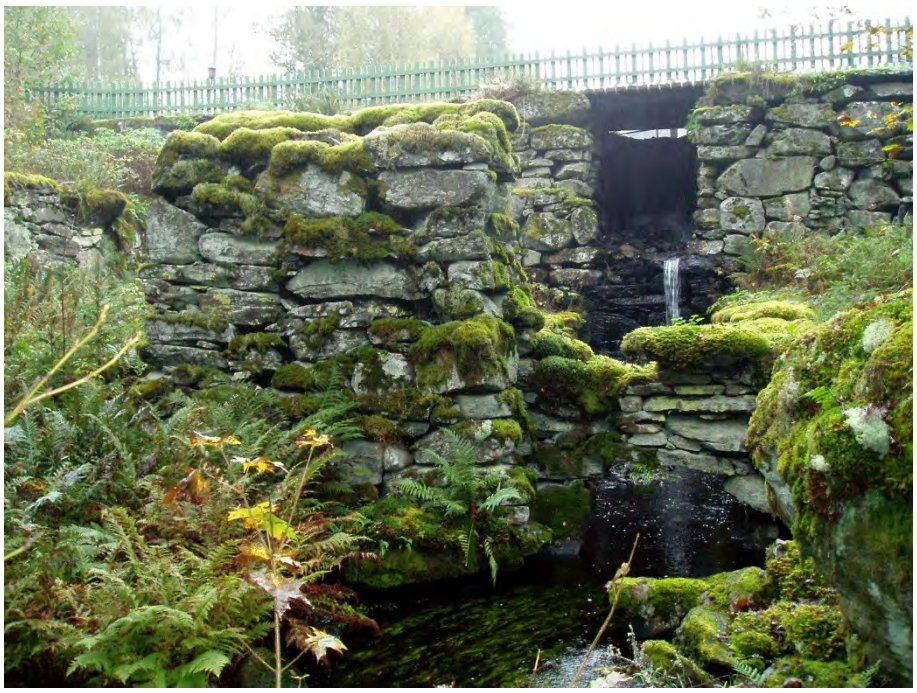

Figur 67. Lämning efter Högafors kvarn med fördämning. Kvarnen drevs fram till år 1946.

Ekhultaån 8)
Dammvall.
Svaga spår av dammvall av natursten på västra sidan av ån, cirka sex meter lång, 0,5 meter hög, 1 meter bred. På östra sidan utfyllt med jord. Inget över ån, dock skymtar i vattenbrynet stockrester, eventuell rest av stenkista. Osäker lämning.

Ny: RAÄ Åsenhöga 239.
6365075 / 426608 (SWEREF 99 TM)

Ekhultaån 9)
Kvarn.
Kvarnlämning med dammvall samt kvarnstensämne. Dammvallen är 20 meter lång, västra ej tillgänglig på grund av högt vattenflöde, 0,3–0,5 meter hög. 0,5 meter bred. Kvarngrund, 7x6 meter med grundstenar och plintar på östra sidan av ån.
Detta kan möjligen utgöra platsen som i karta år 1818, med utvisat vattenhjul, anges som *Kramphults, Hults och Nygårds qvarn.*[90] Kvarnplatsen kan, enligt Åsenhöga hembygdsförenings skrift om kvarnar, ha utgjort Åsenhöga Prästgårds kvarn.[91]

Ny: RAÄ Åsenhöga 240.
6365026 / 426614 (SWEREF 99 TM)

Ekhultaån 10)
Åsenhöga Prästgårds kvarn.
Kvarnlämning. Kvarngrund, 5x5 meter, raserad. Vattenhjulsränna och del av kvarnsten.

Detta kan möjligen vara platsen för Åsenhöga Prästgårds kvarn. I karta år 1818 markerad med vattenhjul och beskriven som *Åsenhöga Prästgårds qvarn.*
Huruvida detta är platsen för den skvaltkvarn till Åsenhöga Prästgård som finns avrapporterad i Kungliga kvarnkommissionens handlingar, rörande svaltkvarnarna i Åsenhöga socken, år 1697 är oklart. I Åsenhöga hembygdsförenings skrift om kvarnar m.m. finns kvarnens historik redovisad.[92]

Lämningen synes ålderdomlig.

Ny: Kvarn, RAÄ Åsenhöga 241.
6364993 / 426641 (SWEREF 99 TM)

Ekhultaån 11)
Såg till Högafors. Kraftstation.
Såglämning, sentida bestående av en såggrund, en vattenhjulsränna. Grunden är 12x8 meter med fyra stenplintar av sten. Vattenhjulsränna, 6 meter lång. Maskinfundament med bult. Trätubsrest, sågklinga, sågspindel med lager, remskiva m.m.
Sågen hitflyttad på 1910-talet från nuvarande stora dammfästet uppströms för att bättre kunna utnyttja fallhöjden och få bättre utrymme får virke kring sågverket. En lång tub av trä ledde vattnet från en mindre damm nedom Högafors kvarn till turbinen vid sågen. Sågen drevs med vattenkraft/turbin till slutet av 1940-talet då den byggdes om för eldrift och drevs vidare i ca 10 år.[93]
Elkraftverk, anlagt av Alexander Forsberg 1918. Försåg gårdarna i Ekhult, Vägabo och Åsenhöga kyrkby med ström. Drevs fram till 1929 då Trollhättekraften tog över.[94]

Ny: Såg. RAÄ Åsenhöga 242.
6364984 / 426677 (SWEREF 99 TM).

---

90 Åsenhöga Prästgård nr 1 avmätning 1818 akt E135-40:1.
91 Åsenhöga hembygdsförening u.å. s 7.
92 Åsenhöga hembygdsförening u.å. s 7, 33 med vidare hänvisning.
93 Åsenhöga hembygdsförening u.å. s 7,9.
94 Åsenhöga hembygdsförening u.å. s 7,9.

Ekhultaån 12)
Broläge.
Broläge på motsvarande plats enligt karta Åsenhöga Prästgård år 1818.[95]

6364436 / 426363 (SWEREF 99)TM.

Ekhultaån 13)
Hultafors snickerifabrik. Tidigare fanns här Hults stamp och Vägabo tråddrag.

Hultafors snickerifabrik anlagt 1912 av Alfred Pettersson från Vägabo som lär ha flyttat sitt tråddrageri hit från Skogsström (här fanns tråddrageri redan 1818 enligt kartuppgift). Snickeriet tillverkade inledningsvis trälappar av björk till råttfällor senare byggnadsinredningar, fönster, dörrar samt under en tid träleksaker m.m. Sista tiden innan snickeriet lades ned 1970 tillverkades här lastpallskragar. Fabriken drevs huvudsakligen som familjeföretag.[96]

Självreglerande damm. Dammfördämning av kvadersten, klädd med stående plank på insidan. Ingen funktionell dammlucka.

Karta år 1818 utvisar här *Hults stamp och Vägabo tråddrag.*[97] Skinnstamp under 1800-talets senare del.[98] Karta storskifte Hult 1820 utvisar dammvall, damm och en kvadratisk byggnad på åns västra sida.[99]

Ny: Industri övrig (stamp och tråddragg) RAÄ Åsenhöga 245.
6364219 / 426263 (SWEREF 99 TM)

Figur 68. Hultafors snickerifabrik (1912 - 1970).

95 Åsenhöga Prästgård nr 1 avmätning 1818 akt E135-40:1.
96 Åsenhöga hembygdsförening u.å. s 10.
97 Åsenhöga Prästgård nr 1 avmätning 1818 akt E135-40:1.
98 Åsenhöga hembygdsförening u.å. s 10, 12.
99 Hult nr 1 storskifte 1820 akt E135-16:1.

Figur 69. Träspont längs dammen till Hultafors snickeri.

Ekhultaån 14)
Småindustrier.
Vallanläggningar och fördämningsvall.[100]
Det råder olika uppgifter om vilka verksamheter som funnits här. Plats för kvarn, sågkvarn, skinnstamp, tråddrageri. Sågkvarn anlades på Åsenhöga Prästgårds ägor år 1815 vid Hammelsbo damm. Eventuell plats för skinnstamp, 1729, tillverkning av blåsbälgar till smedjor och större anläggningar. Här valkades således skinnet till bälgarna.[101]

I området finns två husgrunder, dammvall och på platsen har två kvarnstenar tillvaratagits, vilka förvaras dels på industriområdet dels på markägarens tomt.
På karta 1818 Åsenhöga Prästgård, finns en rektangulär byggnad på östra sidan av ån och en kvadratisk byggnad snett mittemot, uppströms, på västra sidan. Gränsbeteckning nr 11 i kartan anger här ”Sågen” i beskrivningen.[102]

RAÄ Åsenhöga 160:1.
6363760 / 426182 (SWEREF 99 TM)

Ekhultaån 15)
Tråddrageri.
Plats för tråddrageri där nu Skogsström Fabriks AB är förlagd. Tråddrageriet drevs av knektsonen Peter Eld, född 1822. Det drevs vidare av sonen som i början av 1900-talet flyttade verksamheten till Hultafors.[103]
Skogsströms Fabriks AB startade år 1919 av Ture Johansson med tillverkning av svarvade detaljer. Senare specialisering på träben till möbelindustrin. På senare tid tillverkning av träbriketter till energigrossister. Drivs med Ekhultaåns vattenkraft.[104]

100 RAÄ Åsenhöga 160:1.
101 Åsenhöga hembygdsförening u.å. s 10-12.
102 Åsenhöga Prästgård nr 1 avmätning 1818 akt E135-40:1.
103 Åsenhöga hembygdsförening u.å. s 12.
104 http://www.skogsstroms.se/foretag.html

Ny: RAÄ Åsenhöga 244.
6363628 / 426183 (SWEREF 99 TM)

Ekhultaån 16)
Plats för räckhammare.
Svaga spår efter eventuell dammvall, vilket möjligen kan skönjas i åkanten. Räckhammaren ska ha legat på östra sidan av ån. Se även Åsenhögas hembygdsförenings skrift om kvarnar, tråddrag mm.[105]

Ny: RAÄ Åsenhöga 246.
6363545 / 426154 (SWEREF 99 TM)

Ekhultaån 17)
Plats för tråddrageri.
Tråddrageri, tillhörde Anders SvenssonSlätthult från mitten av 1800-talet och framåt. Inga synliga lämningar.
Se även Åsenhögas hembygdsförenings skrift om kvarnar, tråddrag m.m.[106]

Ny: RAÄ Åsenhöga 243.
6363501 / 426171 (SWEREF 99 TM)

Ekhultaån 18)
Broplats. Stenbro.
Raserad i ån. En större flat sten, överliggare, 2x1,5 meter stor på östra sidan av ån. På ömse sidor ansluter en vägbank, 2 meter bred, 22 meter lång på nordöstra sidan av ån. Den löper längs med en jordvall.

Enligt traditionen skall prästen Zacharias Colliander på påskdagsmorgonen år 1704 ridit till Källeryd. På Götarps bro mötte han hustru Elsa i Mo ridande på en varg. Colliander drabbades därefter av tvinsot och blev aldrig sig själv igen. Zacharias Colliander var präst i Åsenhöga 1683 - 1704.[107]

RAÄ Åsenhöga 38:1.
6362801 / 425801 (SWEREF 99 TM).

Ekhultaån 19)
Uppgift om tråddrageri.
37 meter lång dammvall/jordvall, 3 meter bred, 1,6 meter hög av jord och sten. Gropar efter täktverksamhet. Tråddrag här anges i Åsenhöga hembygdsförenings skrift om kvarnar, sågverk, tråddrag.[108]

6362820 / 425818 (SWEREF 99 TM). Registrera

105 Åsenhöga hembygdsförening u.å. s 12.
106 Åsenhöga hembygdsförening u.å. s 12.
107 RAÄ Åsenhöga 38:1.
108 Åsenhöga hembygdsförening u.å. s 12.

Ekhul-taån	Objekt	RAÄ nr	Ny RAÄ	Antikvarisk bedömning
1	Fördämning			
2	Kvarn			
3	Dammvall	Åsenhöga 236	X	Övrig kulturhistorisk lämning
4	Småindustriom-råde	Åsenhöga 235	X	Övrig kulturhistorisk lämning
5	Dammvall	Åsenhöga 237	X	Övrig kulturhistorisk lämning
6	Kvarn			
7	Kvarn/Såg	Åsenhöga 238	X	Övrig kulturhistorisk lämning
8	Dammvall	Åsenhöga 239	X	Övrig kulturhistorisk lämning
9	Kvarn	Åsenhöga 240	X	Övrig kulturhistorisk lämning
10	Kvarn	Åsenhöga 241	X	Övrig kulturhistorisk lämning
11	Såg	Åsenhöga 242	X	Övrig kulturhistorisk lämning
12	Broläge			
13	Industri övrig: Tråd-drageri (nu snickeri-fabrik)	Åsenhöga 245	X	Uppgift om
14	Sammanförda lämningar	Åsenhöga 160:1		Övrig kulturhistorisk lämning
15	Industri övrig: Tråd-drageri	Åsenhöga 244	X	Uppgift om
16	Industri övrig: Räckhammare	Åsenhöga 246	X	Uppgift om
17	Industri övrig: Tråd-drageri	Åsenhöga 243	X	Uppgift om
18	Bro	Åsenhöga 38:1		Övrig kulturhistorisk lämning
19	Industri övrig: Tråd-drageri			

Figur 70.

Figur 71. Ekhultaån. Kulturobjekt 1 - 17

Referenser Ekhultaån

Länsstyrelsen i Jönköpings län. *Nissans övre avrinningsområde.* Meddelande 2005:19 - 2005.
Åsenhöga hembygdsförening. *Inventering av Kvarnar sågverk tråddrag med flera vattendrivna anläggningar under fyra sekler i Åsenhöga socken.* Häfte. Ej angivet utgivningsår.

Onlinereferenser

Fornsök, FMIS, Riksantikvarieämb. fornminnesregister
http://www.fmis.raa.se/cocoon/fornsok/search.html

LANTMÄTERIETS DIGITALA KARTARKIV
www.lantmateriet.se

LANTMÄTERIMYNDIGHETERNAS ARKIV
Åsenhöga socken
Ekhult. Storskifte 1805. Akt 06-åse-5.
Ekhult. Hemmansklyvning 1886. Akt 06-åse-72.
Kramphult. Laga skifte 1845 (1843). Akt 06-åse-38.

LANTMÄTERISTYRELSENS ARKIV
Åsenhöga socken
Ekhult nr 1. Geometrisk avmätning 1668. Akt E5:15.
Hult nr 1. Storskifte 1820. Akt E135-16:1.
Åsenhöga Prästgård nr 1. Avmätning 1818. Akt E135-40:1.

RIKETS ALLMÄNNA KARTVERKS ARKIV
Generalstabskartan. Gislaved 1874. Akt J243-26-1.

SKOGSSTRÖM: http://www.skogsstroms.se/foretag.html

Radan översikt

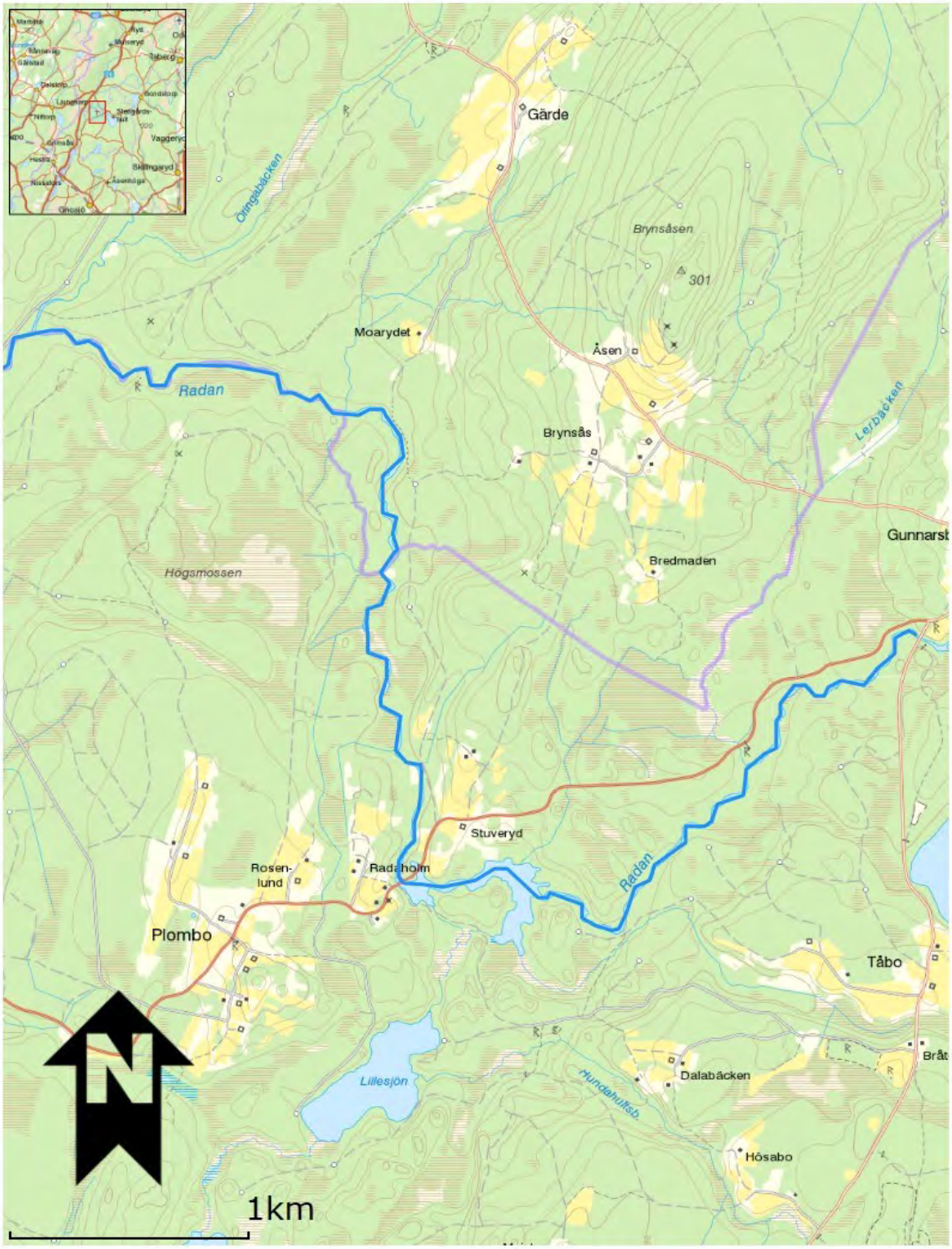

© Länsstyrelsen, Lantmäteriet, NVDB, ESRI Inc, RAÄ, SGU, Sjöfartsverket, SMHI, SVO, SCB, SJV, FM, Bergsstaten, SLU, DIRNAT

Skala 1:20108

Figur 72. Översiktskarta Radan. Markerad med blå linje.

8. Radan

Radan börjar i Rasjön (243,2 meter över havet) strax väster om Bondstorp, Vaggeryds kommun. Ån avvattnar här Rasjön i sydväst och ån rinner vidare genom sjöarna Rakalven (239 meter över havet) och Stengårshultasjön (224 meter över havet) och mynnar ut i Svanån. Radan är således ett biflöde till Svanån. Radan är tillsammans med Svanån biflöden till Nissan och ingår i Nissans huvudavrinningsområde.

Åns sammanlagda sträcka vid digitalisering (vattenkartan) är 12,5 kilometer. Med sjöarna Rakalven och Stengårdshultasjön medräknade är åsträckan 17,3 kilometer. Höjdskillnaden från Rasjön (243, 2 m ö h) till dess förening med Svanån (ca 184 m ö h) är 63 meter vilket anses som en tämligen stor lutning. Ån domineras dock i huvudsak av svagt strömmande sträckor. Avrinningsområdet består i huvudsak av skogsmark. Skogsmark och våtmarker dominerar åns närmiljö. [109] Berggrunden domineras av gnejs.

Inventerad åsträcka har utgått från Rasjön till åns utlopp i Svanån.

Kultur

Från Stengårdshultasjön och västerut utmed ån finns en handfull spridda gravar från brons- och äldre järnålder samt ett mindre gravfält. Vid Gunnarsbo har en hällkista undersökts 1942. På samma fastighet finns ett röse och två stensättningar.[110] Strax intill platsen för Gärdes kvarn på Plombos samfällda kvarnplats finns två närliggande domarringar.[111] Merparten av gravarna representerar tidsperioden järnålderns mitt och äldre del (ca 500 f. Kr – 500 e Kr.) samt bronsålder 1700 - 500 f. Kr).

Kvarnar och sågar

Radaåns vattenkraft har haft stor betydelse i bygdens näringar särskilt avseende kvarn- och sågverksamhet alltsedan 1600-talet. Tidig reglering av åns vattenkraft kan spåras redan från slutet på 1600-talet. Ån har då reglerats från Stengårdshultasjön för de nedströms belägna mjöl- och sågkvarnarna. Från Rakalvens utlopp har även på senare tid en rad reglerings-dammar för både vattenverk och flottning tillkommit. Inom Aquaprojektets räkning har sammanlagt sju kvarnar och fem såganläggningar dokumenterats längs ån fördelade på sex kvarnfall tillhörande Sandsebo (två kvarnfall), Gunnarsbo, Tåbo, Stuveryd - Radaholm och Brynsås.

Vid respektive vattenfall har oftast flera anläggningar uppförts, med mjölkvarn på ena sidan och sågkvarn på andra för att få maximal utvinning av vattenkraften. Såväl kvarn som sågverksamhet kan spåras till 1600-talet som till exempel Sandsebos båda kvarnfall, Gunnarsbo kvarn och Stuveryd - Radaholm med kontinuerlig verksamhet fram till 1900-talet samt sågverksamhet med platskontinuitet alltsedan 1600- och 1700-talen in i 1900-talet.

109 Länsstyrelsen i Jönköpings län 2005 s 65, 69.
110 RAÄ Stengårdshult 28:1, 29:1, 30:1.
111 RAÄ Stengårdshult 61:1.

Vid inventering av de forna kvarnfallen återfinns mestadels svåråtkomliga ruinlämningar, beväxta med träd, sly och ofta kraftigt övermossade men tack vare hembygdsföreningens försorg har dessa skyltats, vilket har underlättat uppsökandet av platserna.

Ännu finns två 1800-tals kvarnbyggnader Sandsebo och Radaholms kvarnar med sågverk bevarade längs Radaån, båda med dammar. De bägge kvarnarna är utvärderade som kulturhistoriskt värdefulla i kulturhistorisk utredning för Gislaveds kommun år 1981. Båda är välbevarade med stora delar av kvarninredningarna kvar och båda är belägna utmed vattenfall som vi vet har nyttjats för kvarn- och såg verksamhet alltsedan 1600- och 1700-talen.

Kvarnbyggnaderna är faluröda träpanelade byggnader med kraftig stengrund, belägna utmed respektive damm och vattenfall. Radaholms kvarn på åns norra sida med fördämning och utbyggd damm med en mot söder utskjutande halvö som skapats genom två fördämningsmurar för järnbrukets räkning som etablerades här år 1860.

I Radaholms kvarnmiljö ingår ännu den vattendrivna sågbyggnaden från 1900-talets början. Båda har dammarna kvar, vilket förstärker den kulturhistoriska miljön på ett betydande sätt. Annars är dammar mycket ovanligt bland de här inventerade vattendragen, då de flesta på ett eller annat sätt är utrivna.

Järnindustrier

Radaåns vattenkraft har även tagits i anspråk för järnbrukens räkning. I Privilegium utfärdat år 1725 för anläggande av Nissafors järnbruk erhölls samtidigt tillstånd att för bruket räkning uppföra en masugn längs vattenströmmen (Radan) som förbinder sjöarna Rasjön i norr och Rakalven i sydväst. Masugnen anlades inledningsvis norr om ån, men flyttades troligen under 1700-talets senare del till södra sidan.
Vid masugnen framställdes tackjärn ur Tabergsmalm blandat med någon del sjömalm. Tackjärnet forslades till Nissafors bruk där järnet omvandlades till bland annat det stångjärn som i betydande mängd bereddes vidare i tråddragerierna i Gislaveds- och Gnosjötrakten. Masugnen var i bruk fram till år 1895. De sista åren ägdes den av Marieholms bruk.

Längre nedströms Radaån vid Tåbo kvarnfall lär en bajonettsmedja varit anlagd, privilegierad 1713. Ännu en bit längre nedströms vid Stuveryds kvarnfall anlades Radaholms järnbruk startat av ett bolag 1860. Till bruket hörde stångjärnshärd och ett manufakturverk med en knipphammare och två spikhamrar. Under de första 15 åren har rörelsen varit som mest lönsam i stångjärnssmide och spiksmide. År 1865 var sju man sysselsatta vid Radaholms järnbruk. Järnbruksrörelsen drevs fram till år 1903 då bruket revs och rörelsen övergick till kvarn- och sågverksamhet.

Flottning

År 1909 inrättades Radan som allmän biflottled till Nissans huvudflottled. Flottleden sträckte sig från Stengårdahultasjön till utloppet i Nissan. Tidigast flottades sågtimmer, senare under flottningsepoken kom massaved. Ett flottningslag om tio man var ansvariga för flottningen i trakten vid Sandsebo. Flottningen skedde på hösten vid regnperiod från Sandsebo-sidan där virket lades i. Virket drogs på flotte över sjön med spel.

Det tog fyra dagsetapper att flotta virket mellan Gunnarsbo till Nissan. Första dagen från Gunnarsbo till dammen vid Radaholm, där samlades timret upp. Dag 2 - 4 omfattade sträckan Radaholm till Nissan. Var inte flottningen klar på hösten fortsatte man på våren. Allteftersom övertogs virkestransporterna av lastbilar.

När Hylte Bruk beslutade att endast ta emot färskt virke upphörde flottningen helt i Nissansystemet. Flottningen i Radaån upphörde år 1964.
Den 11 mars 1975 avlystes ån som allmän flottningsled och flottningsföreningen upplöstes vid årsslutet 1975.[112] Inga återställningsarbeten genomfördes i Radan efter flottningsverksamheten. Dock föreligger uppgifter om att vid fiskevårdsåtgärder i Radan har sten från flottningslämningar återförts i ån.

Fem platser med flottningslämningar i form av strandskoningar har dokumenterats utmed Radans flottningsled från Stengårdshultasjön till Svanån. Främst rör det sig om lämningar med utrensad sten som lagts upp som strandskoningar utmed ån för att underlätta virkets passage. En ny gren av Radan har rensats och tagits i anspråk för flottning längs en 160 meter lång sträcka vid Gunnarsbo.

Fiske

Ålfisket i Radan kan spåras tillbaka till 1600-talet. Två fasta fiskeplatser för ålfiske har dokumenterats längs ån. Ålfisket var eftertraktat som föda och gav tillskott som binäring. Ål omnämns ofta som en avradsprodukt i äldre handlingar. Vadstena kloster betingade en del av årsfångsten av ål vid vissa fiskeplatser. Ålen fångades i fasta fiskeplatser med ålkista vid dess vandring nedströms åarna. Fångstanordningarna kunde variera lokalt. En fast ålfiskeplats med ålkista har funnits strax söder om Rakalvsmossen, uppströms Sandsebo kvarn i Radan. På laga skifteskarta från år 1835 över Styrshult finns ”Ålkista till Sandsebo” angivet och inritat i ån i form av en V – formad anläggning med fångstarmar med fall ned mot en kvadratisk ålkista i å-fårans mitt.[113]

Inga synliga lämningar finns dock idag på denna plats. Ytterligare en fast ålfiskeplats har enligt uppgift funnits fram i sen tid vid den gamla stenvalvsbron över Radan vid Gunnarsbo. Här strax nedströms ett mossmarkområde har en fiskeanordning med bl.a. dammvallar varit i bruk.[114] I karta för Tåbo år 1696 finns inritat och inskrivet två ålkistor. På västra sidan (D) ålkista till Gunnarsbo. På östra sidan (E) en gammal ålkista enligt vad som kan utläsas i karttexten.[115]

Utvärdering och karaktärisering

Kvarn- och sågdrift alltsedan 1600-tal med kontinuitet in i 1900-tal. Kvarnfallen har nyttjats kontinuerligt alltsedan 1600-talet in i 1900-tal. Två kvarn- och sågbyggnader finns ännu kvar; Sandsebo och Radaholm med till stora delar bevarad inredning. Under järnbruksepoken har ån gett kraft åt Rasjö masugn under Nissafors bruk, Radaholms järnbruk med stångjärnshammare och knipphammare samt bajonettsmedja.
Efter järnbruksepokens slut i början av 1900-talet tog flottningen vid i Radan med en betydande flottningsverksamhet av timmer och senare massaved. Objekten är i olika grad bevarade, flera kartlagda genom arkivmaterial. Radaån klassificeras som intressant kulturvattendrag.

---

112 Ahlbäck & Albertsson 2006. Se även Länsstyrelsen i Jönköpings län dnr 11.32-398-77.
113 RAÄ Stengårdshult 121.
114 RAÄ Stengårdshult 116.
115 Tåbo nr 1 ägotvist 1696 (1700) akt E106-23:1.

Typvattendrag

Vattendrag med mångfald av verksamheter som kvarn- och sågdrift, smide och järnbruksrörelser, flottning samt betydande ålfiske genom tiderna. Komplex struktur av lämningar med olika karaktär, vilka bildar system och med uppenbara sammanhang till lokala naturresurser.

Inventerade kulturplatser längs Radan

Radan 1)
Hyttlämning. Rasjö masugn.
Lämningar efter Rasjö masugn längs vattenströmmen (Radan) som förbinder sjöarna Rasjön i norr och Rakalven i sydväst. I Privilegium år 1725 för anläggande av Nissafors järnbruk erhölls samtidigt tillstånd att för bruket räkning uppföra en masugn. Masugnen anlades troligen redan året därpå utmed norra sidan av vattendraget (se karta 1780). Masugnen eldhärjades år 1810 men återuppbyggdes och förbättrades med utökad produktion av tackjärn för Nissafors bruks räkning.

Vid värdering för lån efter branden år 1810 anges att aktuell masugn var uppförd år 1797 (möjligen rör det tidpunkten för masugnens flytt från norra till södra sidan av vattendraget) och intill fanns två murade rostgropar. I handlingarna anges vidare att masugnen reparerats 1807 med vissa murningsarbeten och att blåsbälgarna ersatts med Widholms blåsmaskin. Samma år grävdes hjulbäcken och ån ut, nedströms masugnen, vilket sänkte nivån ner till utloppet i sjön, vilket lär ha minskat åtgången av drivvatten.

Av rapporten framgår vidare att malmen för tackjärnsframställningen var en blandning av tabergsmalm och sjömalm från de närbelägna sjöarna Rasjön och Rokalven. För drift under 153 dygn erfordrades då 900 tunnor sjömalm, 2470 skeppund tabergsmalm och 600 skeppsund kalksten från Harge. Koltillgången var tillräcklig. Under åren framöver utökades produktionen. Åren 1866 - 70 fanns 85 anställda vid Rasjö, varav fem mästare. Malmen transporterades på vintervägar till masugnen och det framställda tackjärnet forslades till Nissafors bruk där det vidareförädlades. Rasjö masugn drevs fram till 1895.[116]

Rasjö masugn finns inritad på Palsbo by, storskifteskarta år 1766, vari anges *Masugnen.*[117] Storskifteskarta Palsbo 1780 visar förutom masugnen två slagghögar norr om ån på ömse sidor av åbron och vägen. Även *Dammen* vid Rasjöns utlopp mot Rakalven finns inskrivet i kartan.[118] På karta för år 1825 synes masugnen ligga söder om ån.[119] Slagg har tippats i nordöstra viken av Rakalven.

RAÄ Stengårdshult 62:1.
6380958 / 433357 (SWEREF 99 TM)

116 Gustavsson 2003 s 34 ff.
117 Palsbo nr 1-2 storskifte på skog 1766 akt E14-17:1.
118 Palsbo storskifte 1780 akt 06-bon-4.
119 Palsbo övrigt 1825 akt 06-bon-17.

Figur 73. Utsnitt ur Karta Palsbo storskifte 1780 Tånnabo ägor med Häryds masugn norr om Radan. Dammen angivet i Rasjöns utlopp i Radan.

Radan 2)
Fynd av järnslagg.
Fynd av järnslagg har av markägaren iakttagits strax söder om mosse vid fläckberedning för nyplantering av skogsplantor. Cirka 150 meter söder om Radan. Vid besiktning tillsammans med markägaren återfanns dock ingen förekomst av järnslagg.

Ny: RAÄ Stengårdshult 122.
6381039 / 424619 (SWEREF 99 TM)

Radan 3)
Dämme.
Lämning av ett övre dämme vid Radaåns utlopp ur Rakalvsmossen och sjön Rakalven. Dämmet är cirka 0,5 meter högt av timmer och sten.

6379448 / 432277 (SWEREF 99 TM).

Figur 74. Radans utlopp ur sjön Rakalven.

Radan 4)
Dämme.
Lämning av ett nedre dämme, 20 meter nedströms övre dämmet.
Cirka 0,5 meter högt av timmer och sten.

6379438 / 432257 (SWEREF 00 TM).

Figur 75. Radans utlopp ur sjön Rakalven. I förgrunden syns övre dämmet.
Längre nedströms finns ett nedre dämme.

Radan 5)
Plats för ålkista.
Strax nedströms, cirka 50 meter söder om där Radan kommer ut ur Rakalvsmossen, har funnits en fast ålfiskeplats. Den finns markerad på laga skifte karta över Styrshult 1836.[120] I kartan står angivet *Ålkista till Sandsebo* med en över hela åfåran inritad V - formad anläggning med fångstarmar med fall nedströms in mot en ålkista i åfårans mitt. I Östbo dombok 1636 (9/6) omnämns fiske till Sandsebo skattegård.[121] Huruvida fisket avser ålfiske vid denna plats är dock okänt.

Ålkistan var en fast fångstanläggning för ålens vandring nedströms. Den kan bestå av en vattenränna/fångstarmar in mot en kista. Denne är fyrkantig, uppförd av brädor eller timmer och i botten ett galler som släpper ut vatten, men tillräckligt tätt för att fånga in ålen.
Inga säkrade synliga lämningar kunde iakttagas vid besiktning i området för angiven ålfiskeplats. I östra änden av en ”ö” i å-fåran kan en ålfångstanläggning ha funnits vilket antyds av en, utmed den norra sidan, stensatt iordningsställd kant.

Ny: RAÄ Stengårdshult 121.
6379407 / 432239 (SWEREF 99 TM)

Figur 76. Eventuell plats för ålfiske i Radan.

120 Styrshult laga skifte 1836 (1835) akt 06-sth-15: Styrshult laga skifte 1835 akt E106-20:2.
121 Stengårdshults hembygdsförening 1985 s 201.

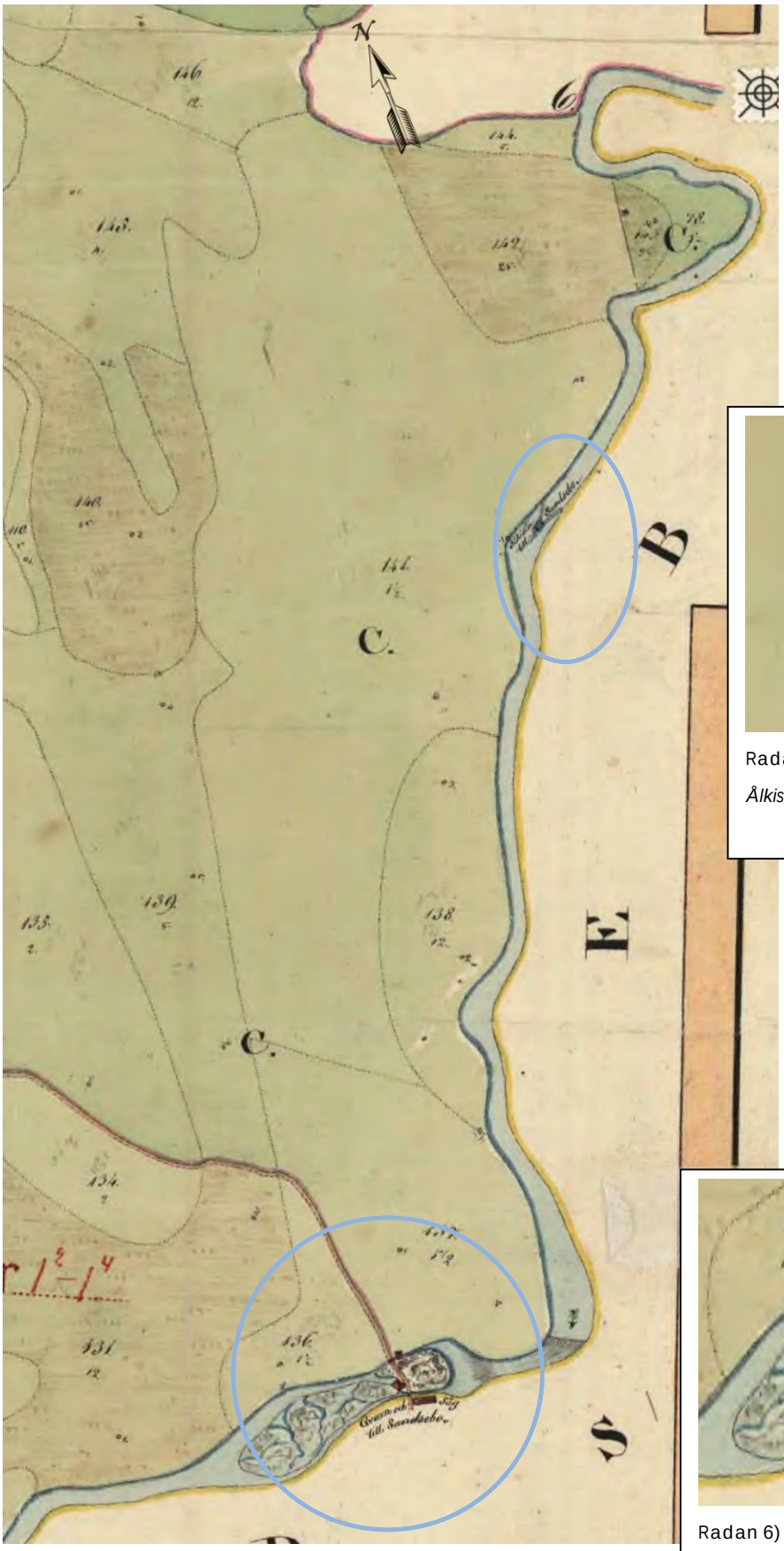

Figur 77. Utsnitt ur laga skifte karta Styrshult 1836.

Infälld N-pil och blå markeringar.

Radan 5)

Ålkista till Sandsebo

Radan 6)

"Qvarn och Såg tills Sandsebo"

Radan 6)
Sandsebo kvarn och såg.

Plats för befintlig kvarnbyggnad skyltad SANDSEBO KVARN O SÅG 1683–1964.

Till Sandsebo skattegård hörde två kvarnfall vilka finns omnämnda i Östbo dombok 1636 (9/6) vari fiske också omnämns.[122] Dessa kvarnfall torde rimligen motsvaras av de två som finns inprickade i karta Sandsebo 1722, varav det uppströms motsvarar denna plats.[123] Kartan utvisar här, hörande till Sandsebo skattegård nedströms fördämning, en sågkvarn symboliserande vattenhjul och sågsymbol på åns södra sida och kvarnsymbol i form av ett vattenhjul samt skrivet ”Skattegård. Såg och qvarn”. I karta laga skifte Styrshult 1836 utvisas fördämning, vattendelare, vägbro, fors m.m. och i kartan är angivet ”Qvarn och Såg till Sandsebo”. Omkring 1910 inköptes till Sandsebo sågen från Tåbo vilken flyttades därifrån och anlades intill Sandsebo kvarn.[124]
Sandsebo kvarn utvärderad som kulturhistoriskt värdefull.[125]
Fiskevårdsåtgärder vidtagna.
6378857 / 432026 (SWEREF 99 TM)

Figur 78. Utsnitt karta Sandsebo 1722 med två vattenfall med kvarnar och såg. Radan 6 utvisar såg på åns södra sida och kvarn på norra. Nr 7 utvisar två vattenhjul på ömse sidor av ån troligen markerande kvarnar. Båda platserna med fördämning. Infogat blå markeringar.

Figur 79. Skattegård Såg och kvarn

Figur 80. Radan 7. "Cronoqvarn"

122 Stengårdshults hembygdsförening 1985 s 20.
123 Sandsebo 1846 akt 06-sth-19.
124 Stengårdshults hembygdsförening 1985 s 38.
125 Jönköpings läns museum 1981 s. 79 nr 31.

Figur 81. Sandsebo kvarndamm. Damm till kvarn och såg nedströms till vänster utanför bild.

Figur 82. Sandsebo kvarn och dammfäste med utskov. Sågen ligger skymd av kvarnbyggnaden.

Figur 83. Utskov från dammen ner mot Sandsebo sågbyggnad med konstruerad fiskväg.

Figur 84. Sandsebo kvarn.

Radan 7)
Kvarnplats.

Längre nedströms i Radan, cirka 500 meter från Sandsebo kvarn har funnits ytterligare ett kvarnfall, förmodligen ett av de två som finns omnämnda i Östbo dombok 1636 (9/6) till Sandsebo.[126] I karta Sandsebo 1722 är på denna plats på ömse sidor av ån, en på Styrshult-sidan och en på Sandsebo-sidan, markerat två vattenhjulssymboler och en till synes kraftig

[126] Stengårdshults hembygdsförening 1985 s 201 med vidare hänvisning.

fördämning samt med ställvis utläsbar text ”Cronoqvarn”.[127] Kvarnplatsen finns ej med på senare skifteskartor som laga skifte 1835, 1838, 1846.[128]
Anmärkning: Besiktning av nyanlagd skogsbilväg med ny vägtrumma. Mycket skräp täpper till cementrören där fisken går igenom. Kräver tillsyn och skötsel. Vandringshinder. Ingen kultur finns bevarad.

6378682 / 431600 (SWEREF 99 TM)

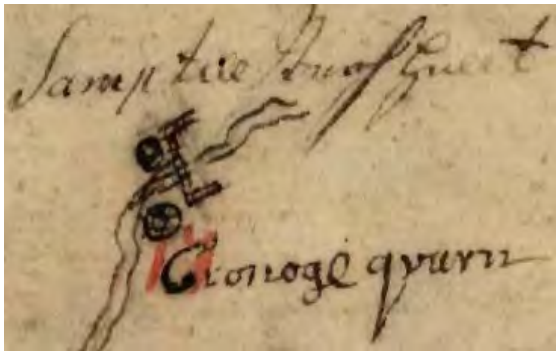

Figur 85. Radan 7. "Cronoge qvarn"
Cronoqvarn med två kvarnhjulssymboler).

Radan 8)
Broplats. Radans utlopp i Stengårdshultasjön. Sandsebo, Styrshult.
Plats för borttagen stenvalvsbro. Tidigare fanns här en stenvalvsbro, denna registrerades i Riksantikvarieämbetets fornminnesinventering 1954. Vid revideringsinventering 1984 befanns den vara borttagen. Bron var 11 meter lång, 3,5 meter bred, 1,2 meter hög. Två spann, två meter långa, 0,5 meter höga. Stenvalvsbron har tagits bort i sen tid och ersatts med nuvarande betongbro.

Häröver Radan, nuvarande broplats, gick förr den gamla färdvägen längs östra kanten av Stengårdshultasjön (i 1722 års karta benämnd *Storsjön*)[129] åt bland annat Bubbarp respektive Styrshult.

RAÄ Stengårdshult 21:1.
6378430 / 431159 (SWEREF 99 TM)

Radan 9)
Dammlämning.
Regleringsdamm till Stengårdshultsjön, (enligt uppgift anlagd före 1846) i sjöns utlopp i Radan. Här delar sig Radan i två ågrenar, en västlig, en östlig. I västra ågrenen är lämning efter dammvall, 11 meter lång på SSÖ sidan om Radan och cirka 15 meter lång på VNV sidan, 1 meter hög, 2 meter bred, bestående av ansamling natursten, ställvis glest anhopade. I östra ågrenen bottenstock i åfåran. Åfåran partiellt stenskodd. Sjunktimmer, massaved på åbottnen.
Ålderdomligt läge för reglering av Radaån. På motsvarande plats är en inskrivet och markerat i ån *Steendammen* i karta 1696.[130]

[127] Sandsebo mätning 1722 akt 06-sth-2.
[128] Styrshult, laga skifte 1835 akt E106-20:2: Sandsebo laga skifte 1838 akt E106-15:2: Sandsebo Laga skifte 1846 akt 06-sth-19.
[129] Sandsebo 1722 mätning akt 06-sth-2.
[130] Tåbo nr 1 ägotvist 1696 (1700) akt E106-23:1.

Ny: RAÄ Stengårdshult 120.
6380320 / 428141 (SWEREF 99 TM)

Figur 86. Utsnitt karta 1696 inritat "*Steendammen*".

Radan 10)
Regleringsdamm för Stengårdshultasjön.
50 meter lång fördämning, 0,5 meter hög.

6380236 / 427910 /SWEREF 99 TM)

Figur 87. Regleringsdamm till Stengårdshultasjön.

Figur 88. Regleringsdamm till Stengårdshultasjön.

Figur 89. Regleringsdamm till Stengårdshultasjön.

Radan 11)
Flottningslämning.
Stensatt yta omedelbart uppströms stenvalvsbron uppges ha utgjort iläggningsplats för flottningsvirke. Ej tillgänglig för dokumentation.
Omedelbart norr om ån och norra dammfästet är en 8 meter lång grävd ränna, 1,5 meter bred, 0,5 meter djup, vilken löper parallellt med ån nedströms. Rännan har i västra delen grävts av för stenvalvsbron.
Ett tiomannalag var ansvariga för flottning i trakten. De flottade på hösten vid regn-perioden från Sandsebo-sidan (östra sidan av Stengårdshultsidan där virket lades i).

Virket drogs på flotte över sjön med spel. Flottningen gick ut vid Oset, Stengårdshultsjön. Det tog fyra dagar, i olika etapper, att flotta. Första dagen från Gunnarsbo till dammen vid Radaholm - uppsamling. Vid Radaholm fanns en flottningsränna i fördämningsmuren som öppnades så att timret kunde flyta iväg till Svanån. Radan var ganska stenfri varför timret flöt förhållandevis obehindrat. Dag 2 – 4 utgjorde etappen Radaholm till Nissan.[131]

6380159 / 427694 (SWEREF 99 TM).

Radan 12)
Dammvall av sten. Nedbruten över å-fåran. Har enligt uppgift ursprungligen ingått i ålfiske. Vallar av sten på ömse sidor av Radan, 20 meter uppströms öster om stenvalvsbro. Den södra är 16 meter lång (NNÖ-SSV), den norra 18 meter lång. Bredd 2–5 meter, höjd 0,3–0,7 meter. Den forna dammen lär enligt uppgift ha benämnts "Åladammen".

Ny: RAÄ Stengårdshult 116.
6380155 / 427683 (SWEREF 99 TM)

Figur 90. Dammvall av sten skymtar vid Radaåns strandbrink.
Enligt uppgift ursprungligen ingått i anläggning för ålfångst-.

Radan 13)
Stenvalvbro över Radan.
Omedelbart öster om nuvarande vägbro. Ursprungligen femvalvsbro. 15 meter lång, 4 meter bred, 1,7 meter hög. Räckeståndare av huggen sten. År 1918 brast bron, den förstärktes och byggdes om 1919–1920 då två valv fylldes igen och ett tredje ersattes med ett rakt valv. Gamla vägen åt Gunnarsbo samt Tåbo, Bråten.
Gammalt broläge. Denna överfart finns inprickad i karta 1696, *Åbroen* stor inskrivet.[132]

RAÄ Stengårdshult 66:1.
6380152 / 427675 (SWEREF 99 TM)

131 Muntliga uppgifter från dem som var med och flottade.
132 Tåbo nr 1 ägotvist 1696 (1700) akt E106-23:1.

Figur 91. Stenvalsvbro och vägbank till gamla landsvägen.

Radan 9) *Steendam men*

Radan 13) *Åbroen*

Radan 14) *ålkista till Gunnarsbo / En gammal ålkista*

Radan 15) *Gunnarsbo Quarn*

Figur 92. Utsnitt karta Tåbo 1696 med stendamm, broplats, ålkista, Gunnarsbo kvarn markerade.

Fig.93 Gunnarsbo kvarn

Fig.94 Åbroen

Fig. 95. Stendammen (*Steendamen*)

Radan 14)
Ålfiskeplats.
I karta Tåbo 1696 inritat och inskrivet två ålkistor. På västra sidan (D) *ålkista till Gunnarsbo,* på östra sidan (E) *en gammal ålkista* enligt vad som kan utläsas i karttexten.[133]

6379982 / 427459 (SWEREF 99 TM) Ungefärligt läge.

Radan 15)
Plats för Gunnarsbo kvarn och såg.
Numera en torrlagd strömfåra, tidigare var här Radans huvudfåra enligt uppgift benämnd ”Storån” tills en ny huvudfåra öppnades för flottningsverksamhet vilken benämndes Lillån.

Lämningar av fördämningsmur och kvarngrund. Fördämningsmur av sten, 14 respektive 4 meter lång på ömse sidor av fåran, 0,5 meter hög, 2 meter bred i nederkanten syns stockar efter stenkistor. Kvarngrund på åns norra sida, 5x5 meter, 1,7 meter bred, av natursten, 60 meter lång hjulbäck, kvarnstens- och slipstensfragment, axel till vattenhjul, järnringar, medbringare m.m.

Sågen revs på 1940-talet.[134] Sågverket tillvaratogs.

Plats med lång tradition av kvarnverksamhet. Motsvarande plats på norra sidan av ån finns ett utritat vattenhjul i karta år 1696 med B beskrivet *Gunnarsbo Quarn.*[135] På karta Gunnarsbo år 1811 är vattenhjul inritat utmed norra sidan.[136] Därefter tillkom såg, vilken syns i karta laga skifte Tåbo år 1852.[137]
Platsen skyltad.

6379947 / 427370 (SWEREF 99 TM).

133 Tåbo nr 1 ägotvist 1696 (1700) akt E106-23:1.
134 Stengårdshults hembygdsförening 1985 s 497.
135 Tåbo nr 1 ägotvist 1696 (1700) akt E106-23:1.
136 Gunnarsbo övrig karta 1811 akt 06-sth-9.
137 Tåbo laga skifte 1852 akt 06-sth-23.

Figur 96. Utsnitt laga skifte Tåbo 1853. I Radans norra ågren är såg och kvarn till Gunnarsbo. Infälld blå markering och N-pil.

Figur 97. Fördämningsmur i partiellt raserat skick. Gunnarsbo kvarn och såg.

Radan 16)
Flottningslämning.
Flottningsanläggning, strandskoning, erosionsskydd, ledare av upplagd sten, på ömse sidor av Radan längs en 160 meter lång sträcka, 0, 2 - 0,4 meter höga, 1–2 meter breda samt i ån löst liggande bearbetat timmer i ån från raserade flottningsanläggningar.
Denna del av Radan utgrävd i befintlig fåra för flottningsverksamhet, benämnd Lillån.

Ny: RAÄ Stengårdshult 119.
6379976 / 427380 (SWEREF 99 TM)

Figur 98. Kantskoning av upplagd sten från flottningsrensning i Radan.

Radan 17)
Rödjordsförekomst.
Rödjordsförekomst inom ett 25x25 meter stort område synligt under rotvältor.
Forsärla i ån.

Ny: Stengårdshult RAÄ 115.
6378951 / 426452 (SWEREF 99 TM).

Radan 18)
Tåbo kvarn och såg.
Lämningar efter Tåbo kvarn, sågplats samt enligt uppgift plats för en smedja, bajonettsmide.[138] Två dammvallar, en kvarngrund, en hjulbäck, tre kvarnstenar, terrasskant. Dammvallarna är 20 respektive 50 meter långa, 0,3–1,4 meter höga, intill fyra meter breda. På åns östra sida är kvarngrund är 5x5 meter, 0,3–1,5 meter höga murar. Omedelbart nordväst därom är hjulbäck, 8 meter lång (NÖ-SV). Tre kvarnstenar. 8 meter öster om ån och söder om kvarngrunden är en stensatt terrasskant, 10 meter lång.
Platsen skyltad med texten "TÅBO KVARN o SÅG".

138 Stengårdshults hembygdsförening 1985 s 401 ang. bajonettsmide.

Kvarn till Tåbo finns omnämnd 1754, en skvaltkvarn för husbehov som gick vid höst- och vårflod. Därtill finns omnämnt att dammens reglerade vattenkraft nyttjades för att driva slipstenar för slipning till bajonettsmide vid Jönköpings gevärsfaktorie. Bajonettsmide lär ha bedrivits här sedan år 1713 då tillstånd till verksamheten erhölls. [139] Senare anlades intill kvarnen en såg. Denna avvecklades 1910 och såldes till Sandsebo där den återuppfördes intill kvarnen. Tåbo kvarn revs på 1920-talet.[140]

Karta laga skifte Tåbo 1852 utvisar på åns östra sida kvadratisk byggnad, sannolikt kvarnbyggnad med dammvall till en östlig gren av huvudfåran.[141]

Ny: RAÄ Stengårdshult 117.
6378934 / 426409 (SWEREF 99 TM).

Figur 99. Plats för Tåbo kvarn och såg med vattendraget i bakgrunden.

139 Stengårdshults hembygdsförening 1985 s 385 f med vidare hänvisning.
140 Stengårdshults hembygdsförening 1985 s 385 f med vidare hänvisning.
141 Tåbo laga skifte 1852 akt 06-sth-23.

Figur 100. Utsnitt laga skifte Tåbo 1853, Tåbo kvarn med vattenränna och damm. Infälldblå markering och N-pil.

Radan 19)
Stuveryds kvarn och såg / Radaholms kvarn och såg.

Vid Radaåns fall vid Stuveryd lär tidigt en skvaltkvarn ha funnits. Hans Pedersson i Stuveryd säges år 1626 vara mjölnare vilket tolkats som att en kvarn funnits till Stuveryd. Vid samma vattenfall hörde troligen den sågkvarn som lär ha uppförts på 1670-talet. Sågkvarnen synes vara skattlagd i 1697 års kvarnkommission och troligen är det samma sågkvarn som 1748 finns beskriven som en underfallssåg som går höst och vår med ett blad. En kvarn uppges i Stuveryds kvarnhistorik finnas vara anlagd år 1728.[142] År 1734 i boupptecknning anges kvarnen, dess två stenar uppges som slitna, liksom kvarn-och sågdammen.[143] År 1749 klagas från ägaren till Stuveryds kvarn och såg att vattenverken närmast är obrukbara då flera kvarnar anlagts längs ån.[144]

År 1860 såldes vattenfall, kvarnplan, såg och tullkvarn med inventarier till det bolag som samma år erhöll tillstånd att här starta järnbruk.[145] Kvarn och såg flyttades till åns norra sida och dessa verksamheter kom att ingå i Radaholms järnbruk, därav namnet Radaholms kvarn. Efter järnbrukets avveckling drevs kvarn- och sågrörelsen vidare. En kraftstation anlades på Radaholm 1917.[146] Radaholms kvarn, nuvarande kvarnbyggnad, uppges i boken Svenska Kvarnar vara uppförd 1810.[147.] Radaholms såg, befintlig vattendriven såg. Radaholms kvarn bedömd som kulturhistoriskt värdefull i Kulturhistorisk utredning för Gislaveds kommun 1981.[148] Kvarnen skyltad ”RADAHOLMS KVARN 1626 - 1966".

142 Stengårdshults hembygdsförening 1985 s 447.
143 Stengårdshults hembygdsförening 1985 s 458.
144 Stengårdshults hembygdsförening 1985 s 459.
145 Stengårdshults hembygdsförening 1985 s 448, 457.
146 Stengårdshults hembygdsförening 1985 s 402.
147 Winning. 1940, s 219.
148 Jönköpings läns museum 1981 s 80 nr 34.

Kvarndammen är ännu kvar, en av ytterst få intakta dammar bland inventerade vattendrag. Karta laga skifte Stuveryd 1839 utvisar en fördämning med såg- och kvarnbyggnad på åns södra sida.[149] Dessa vattenverk återfinns på motsvarande plats i karta från år 1856.[150]

Per Jönsson återköpte 1683 den av fadern försålda gården Stuveryd. Denne Per Jönsson utvecklade som byggmästare sågrörelsen och produkterna kom att tas i anspråk till en rad om- och nybyggen av bygdens kyrkor, och byggen för sociala och militära behov m.m. Därtill svarade denne Per Jönsson för bygget av hospitalskyrkan i Jönköping ritad av Eric Dahlberg.[151]
(Strömstare i sågens vattenränna vid besiktning).

6379083 / 425456 (SWEREF 99 TM). Ungefärligt läge.

Figur 101. Radaholms kvarn och damm.

149 Stuveryd nr 1 laga skifte 1839 akt E106-19:1. Även Stuveryd laga skifte 1839 akt 06-sth-16.
150 Stuveryd hemmansklyvning 1856 akt 06-sth-32.
151 Stengårdshults hembygdsförening/ Ericsson 1985 s 464 f.

Figur 102. Utsnitt ur karta laga skifte Stuveryd 1839 med kvarn och såg på södra sidan av Radan. Infälld blå markering och N-pil.

Radan 20)
Radaholms järnbruk.
Radaholms järnbruk låg strax norr om det idag befintliga Radaholms kvarn. Verksamheten startades av 16 bönder från bygden vilka år 1860 erhöll tillstånd att driva ett järnbruk med stångjärnshärd samt ett manufakturverk med en knipphammare och två spikhamrar. Drivkraften från Radaåns vattenkraft bestod av två vattenhjul. År 1875 köpte en av delägarna tillika driftsledaren patron Alexis Lundberg flertalet andelar i järnbruket samt sågen och kvarnen och anlade här en bruksherrgård. På grund av försämrad ekonomi såldes rörelsen år 1887 på exekutiv auktion. Olika ägare drev därefter verksamheten fram till 1903 då järnbruket avvecklades och revs och verksamheten övergick till kvarn- och sågrörelse. Sju man var anställda vid järnbruket år 1865.

Platsen skyltad. RADAHOLMS JÄRNBRUK 1860 - 1903. Lagersten för vattenjul ligger intill skylten. Inga synliga lämningar.

Ny: RAÄ Stengårdshult 118.
6379160 / 425495 (SWEREF 99 TM).

Radan 21)
Flottningsanläggning.
Grävt dike/ränna för flottningsändamål (?), cirka 35 meter lång (NÖ-SV--N-S), stenskott längs sidorna. 3–4 meter bred, 1–1,4 meter djup. Rännan mynnar i norr ut i Radans huvudfåra, dess södra del mindre distinkt. Åns fåra har tidigare varit rensad på sten för att underlätta flottningsverksamhet. Numera är sten återfört som en del i fiskevårdsåtgärder. Dessa arbeten har utförts under 1990-talet.
Inget hinder för fiskens vandring uppströms.

Ny: RAÄ Norra Unnaryd 136.
6381020 / 425442 (SWEREF 99 TM).

Radan 22)
Dammvall, kvarnplats, elkraftverk.
Dammvall, 55 meter lång, raserad i åfåran, intill 2 meter hög, 3,5 meter bred av kallmurad natursten. I vattenbrynet syns lämningar efter stenkistor intill dammfundamenten. Spång över ån anlagd på dammfästena. En kvarnsten och ett kvarnstensfragment på östra sidan av ån, i övrigt inga spår av kvarnbyggnad. Hjulbäck, 35 meter lång, 2 meter bred. På östra sidan raserat elkraftverk från tidigt 1900-tal. I rasmassorna syns balanshjul, remskiva, rester efter vattentub m.m. Rotvältor medförde att området är svårt att besiktiga.

Vattenhjul markerat på karta laga skifte 1834 på åns östra sida.[152]
Ny: RAÄ Norra Unnaryd 137.

6381046 / 425444 (SWEREF 99 TM).

Figur 103. Dammfundamenten till Brynsås kvarn med en spång lagd över ån.

[152]Brynsås laga skifte 1835 akt 06-nun-19.

Radan 23)
Flottningsanläggning.
Kantskoning av upplagd sten på Radans östra sida, 20 meter lång 1-1,5 meter bred, 0,6 meter hög.

Ny: RAÄ Norra Unnaryd 135.
6381101 / 425421 (SWEREF 99 TM)

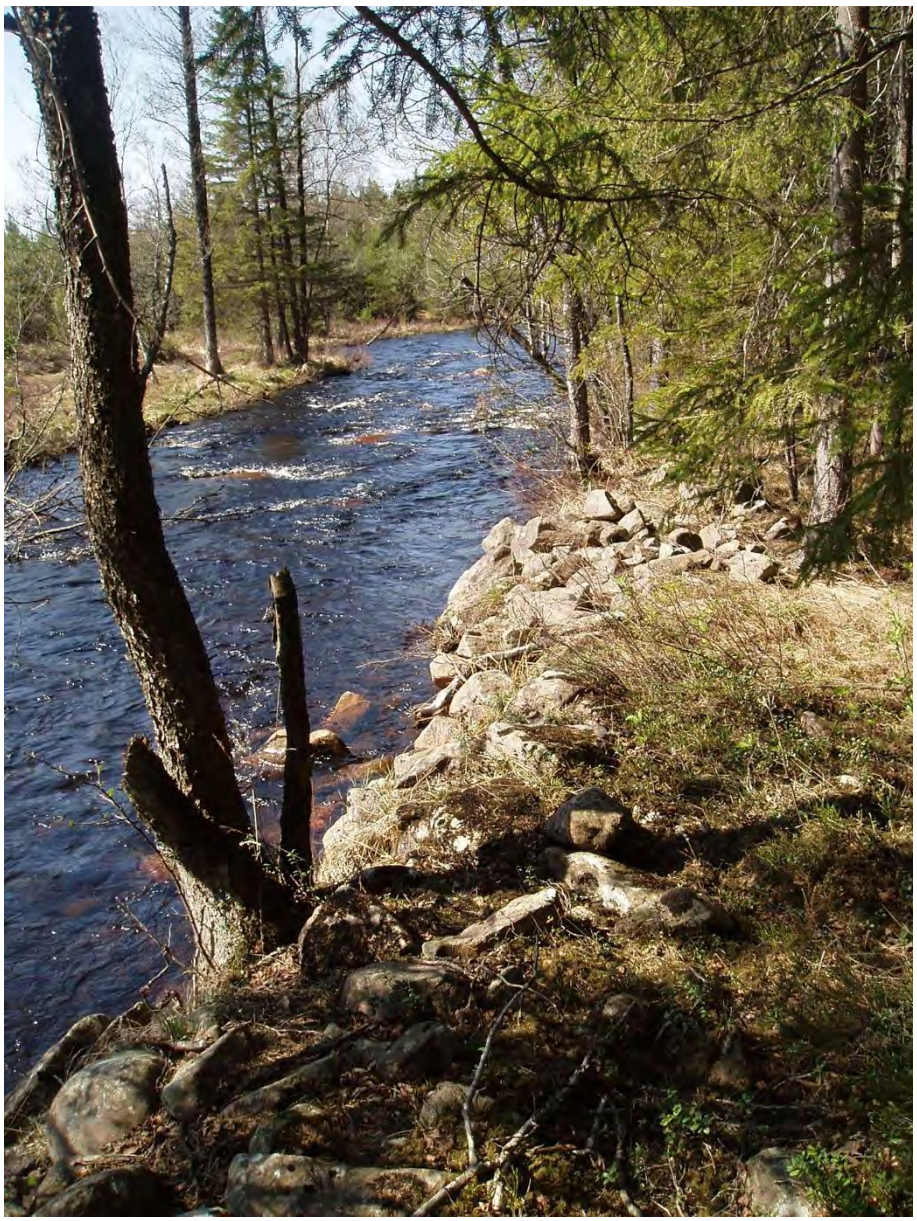

Figur 104. Upplagd sten längs Radan i samband med flottningsrensning.

Radan 24)
Gärdes kvarn, Plombos samfällda kvarnplats.
Två kvarnstenar, ej återfunna vid besiktning, ska finnas på platsen varav en med inhugget årtal 1893, men som aldrig lär ha kommit i bruk.[153] Vid Riksantikvarieämbetets revideringsinventering av fornlämningar 1984 noterades här kvarnlämning på sydsidan av en åkrök.

Kvarn med samfälld mark finns markerat och angivet på åns sydsida på karta laga skifte 1845.[154] På Laga skifte karta 1849 finns markerat samfälld mark, kvarnbyggnad på åns södra sida (Plombo) dammvall och med en anläggning mitt i ån nedströms dammen.[155] Motsvarande kvarn med kvarnbyggnad och vattenhjul samt fördämning över ån finns markerat på laga skifte Gärde, Norra Unnaryds socken.[156]

RAÄ Stengårdshult 61:3.
6381340 / 424364 (SWEREF 99 TM).

Figur 105. Leif Henriksson på spaning efter Gärdes kvarn i Radan.

153 Stengårdshults hembygdsförening 1985 s 402.
154 Plombo nr 1 - 2 laga skifte 1845 akt E106-13:1.
155 Plombo laga skifte 1849 akt 06-sth-21. Även Plombo nr 1 - 2 laga skifte 1845 E106-13:1, akt 21.
156 Gärde laga skifte 1851 akt 06-nun-28.

Radan	Objekt	RAÄ nr	Ny RAÄ	Antikvarisk bedömning	Kulturhistorisk bedömning
1	Hyttlämning	Stengårdshult 62:1		Fornlämning	
2	Järnslagg	Stengårdshult 122	X	Uppgift om	
3	Dammvall				
4	Dammvall			I	
5	Fast fiske Ålfiske	Stengårdshult 121	X	Uppgift om	
6	Sandsebo kvarn och såg				Kulturhistoriskt värdefull[157]
7	Kvarnplats				
8	Stenvalvbro (borttagen)	Stengårdshult 121:1	X	Övrig kulturhistorisk lämning	
9	Dammvall	Stengårdshult 120	X	Övrig kulturhistorisk lämning	
10	Dammvall				
11	Flottningsläm-ning				
12	Dammvall	Stengårdshult 116	X	Övrig kulturhistorisk lämning	
13	Stenvalvbro	Stengårdshult 66:1	X	Bevakningsobjekt	
14	Fast fiske. Ål.				
15	Kvarn och såg				
16	Flottningsläm-ning	Stengårdshult 119	X	Övrig kulturhistorisk lämning	
17	Rödjordsföre-komst	Stengårdshult 115	X	Övrig kulturhistorisk lämning	
18	Kvarn och såg	Stengårdshult 117		Övrig kulturhistorisk lämning	
19	Radaholms kvarn och såg				Kulturhistoriskt värdefull.[158]
20	Järnbruk	Stengårdshult 118	X	Övrig kulturhistorisk lämning	
21	Flottningsläm-ning	Norra Unnaryd 136	X	Övrig kulturhistorisk lämning	
22	Dammvall	Norra Unnaryd 137	X	Övrig kulturhistorisk lämning	
23	Flottningsläm-ning	Norra Unnaryd 135	X	Övrig kulturhistorisk lämning	
24	Kvarn	Stengårdshult 61:3		Övrig kulturhistorisk lämning	

Figur 106.

[157] Jönköpings läns museum 1981 s 79 nr 31.
[158] Jönköpings läns museum 1981 s 80 nr 34.

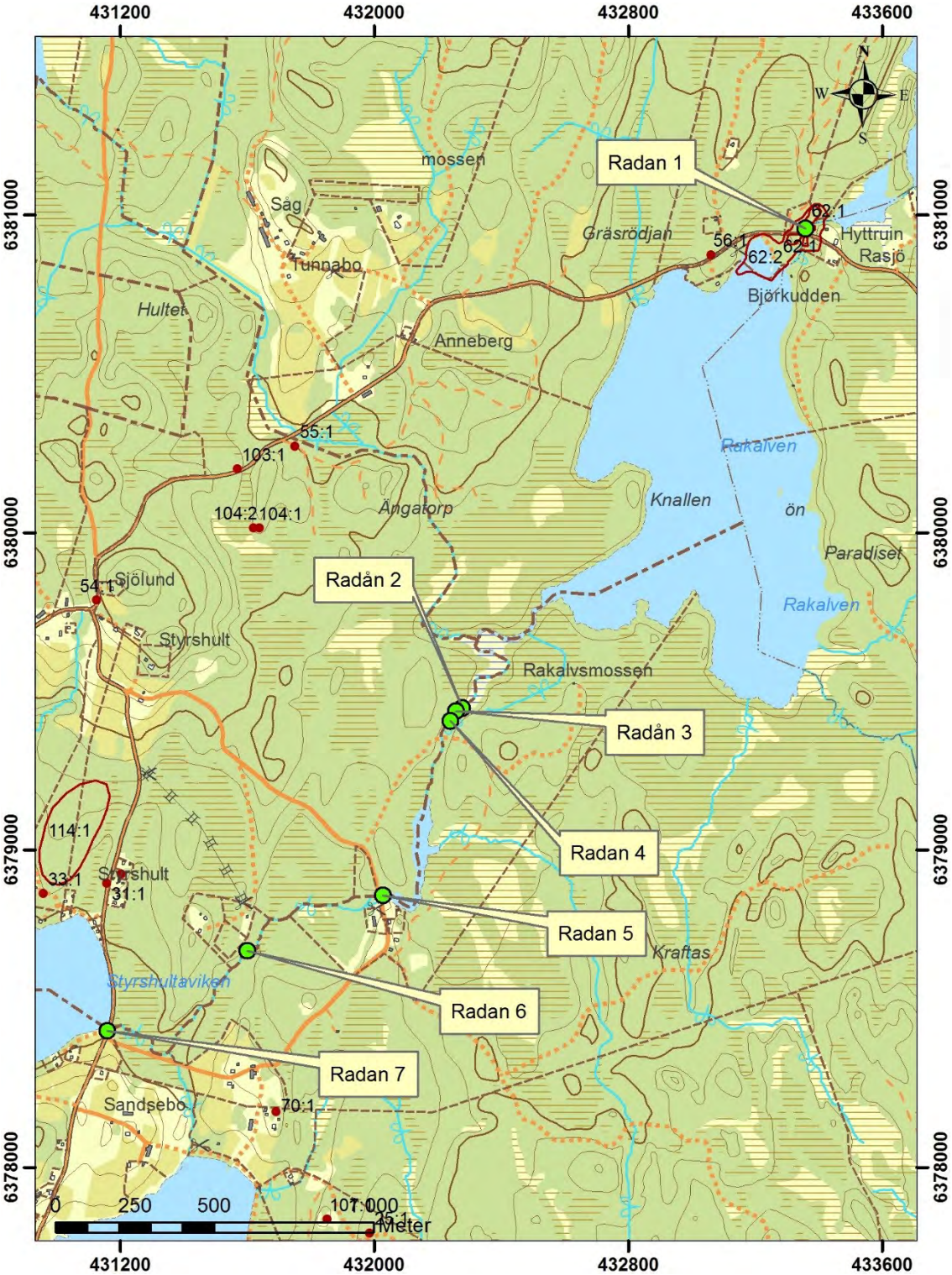

Figur 107. Radan, Kulturobjekt 1 - 7.

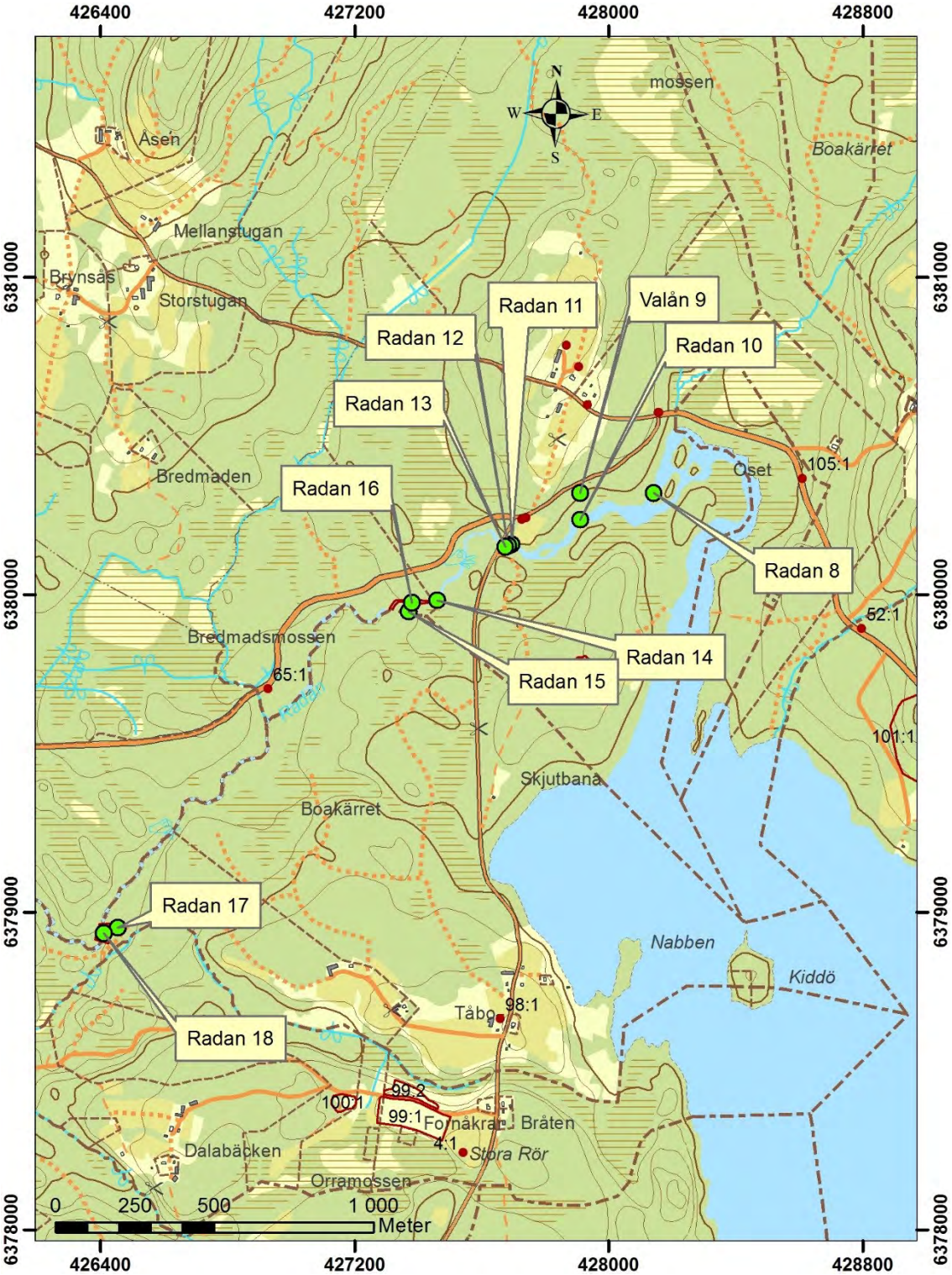

Figur 108. Radan. Kulturobjekt 8 – 18.

Figur 109. Radan. Kulturobjekt 17 - 20.

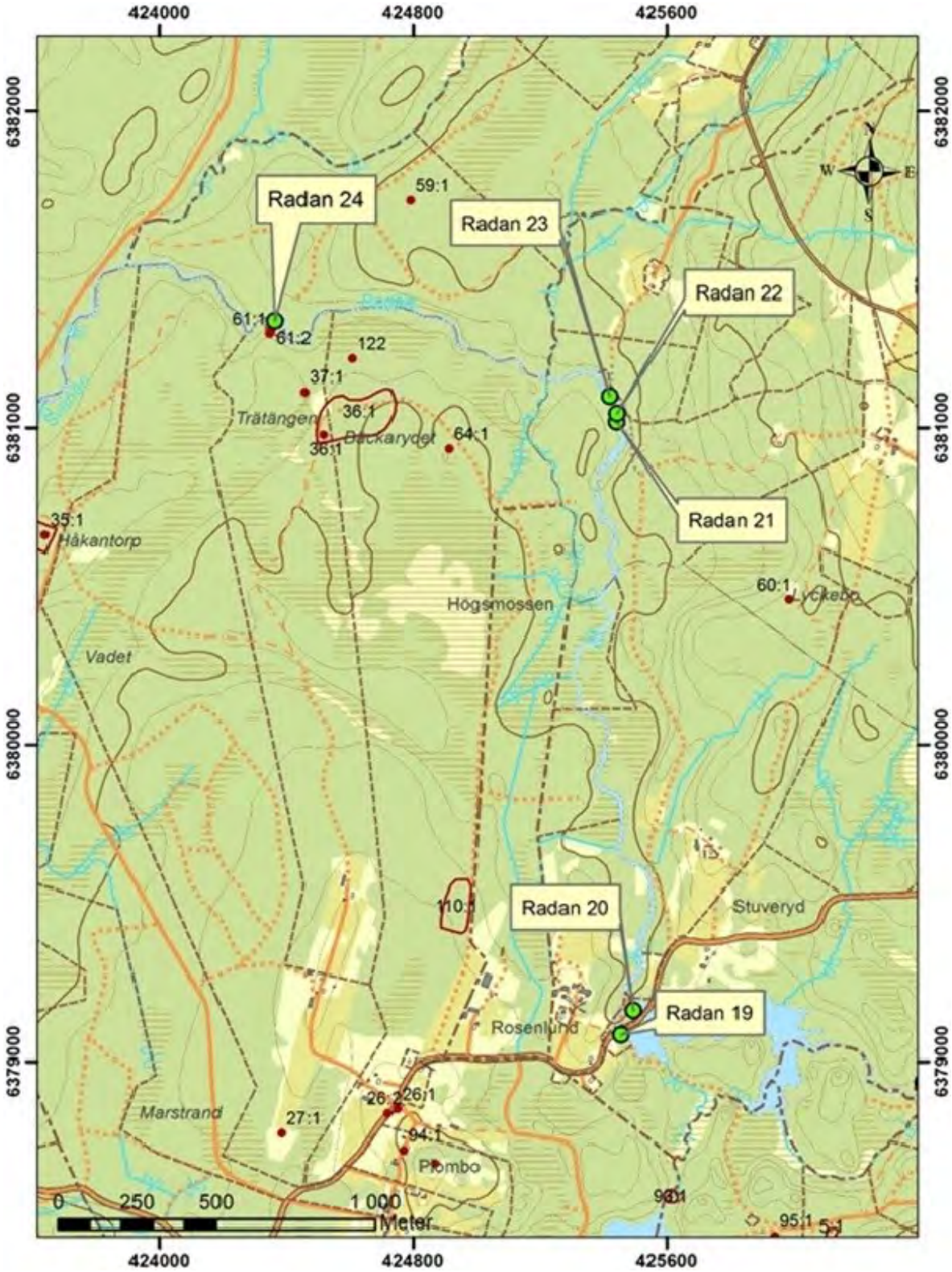

Figur 110. Radan. Kulturobjekt 19 – 24.

Referenser Radan

Ahlbäck, A. och Albertsson, R. *Flottning och flottleder i södra Sverige*. 2006.
Stengårdshults hembygdsförening. *Stengårdshults socken förr och nu.* 1985.
Gustavsson, L. Järnbruken kring Taberg – del 2. I *Tabergs Bergslag XX*. Tabergs bergslags hembygdsförening 2003.
Jönköpings läns museum. *Kulturhistorisk utredning och Bevarandeförslag för Gislaveds kommun.* 1981.
Länsstyrelsen i Jönköpings län. *Nissans övre avrinningsområde*. Meddelande 2005:19 - 2005.
Winning, J (Red.). *Svenska kvarnar*, 1940. Stockholm.

Länsstyrelsen i Jönköpings län

Ärende Dnr 11.32-398-77.

Onlinereferenser

Fornsök, FMIS, Riksantikvarieämb.fornminnesregister

http://www.fmis.raa.se/cocoon/fornsok/search.html

LANTMÄTERIETS DIGITALA ARKIV

https://www.lantmateriet.se/

LANTMÄTERIMYNDIGHETENS ARKIV

Bondstorps socken
Palsbo. Storskifte 1780. Akt 06-bon-4.
Palsbo. Övrigt 1825. Akt 06-bon-17.

Norra Unnaryds socken
Brynsås. Laga skifte 1835. Akt 06-nun-19.
Gärde. Laga skifte 1851. Akt 06-nun-28.

Stengårdshults socken
Gunnarsbo. Övrig karta 1811. Akt 06-sth-9.
Plombo. Laga skifte 1849. Akt 06-sth-21.
Sandsebo. Mätning 1722. Akt 06-sth-2.
Sandsebo. Laga skifte 1846. Akt 06-sth-19.
Stuveryd. Laga skifte 1839. Akt 06-sth-16.
Stuveryd. Hemmansklyvning 1856. Akt 06-sth-32.
Styrshult. Laga skifte 1836 (1835). Akt 06-sth-15.
Tåbo. Laga skifte 1852. Akt 06-sth-23.

LANTMÄTERISTYRELSENS ARKIV

Bondstorps socken
Palsbo nr 1 - 2. Storskifte på skog 1766. Akt E 14 - 17:1.
Tåbo nr 1. Ägotvist 1696 (1700). Akt E106-23:1.

Stengårdshults socken
Plombo nr 1 - 2. Laga skifte 1845. Akt E106-13:1.
Sandsebo. Laga skifte 1838. Akt E106-15:2.
Stuveryd nr 1. Laga skifte 1839. Akt E 106 - 19:1.
Styrshult. Laga skifte 1835. Akt E106-20:2.
Tåbo nr 1. Ägotvist 1696 (1700). Akt E106-23:1.

Svanån översikt

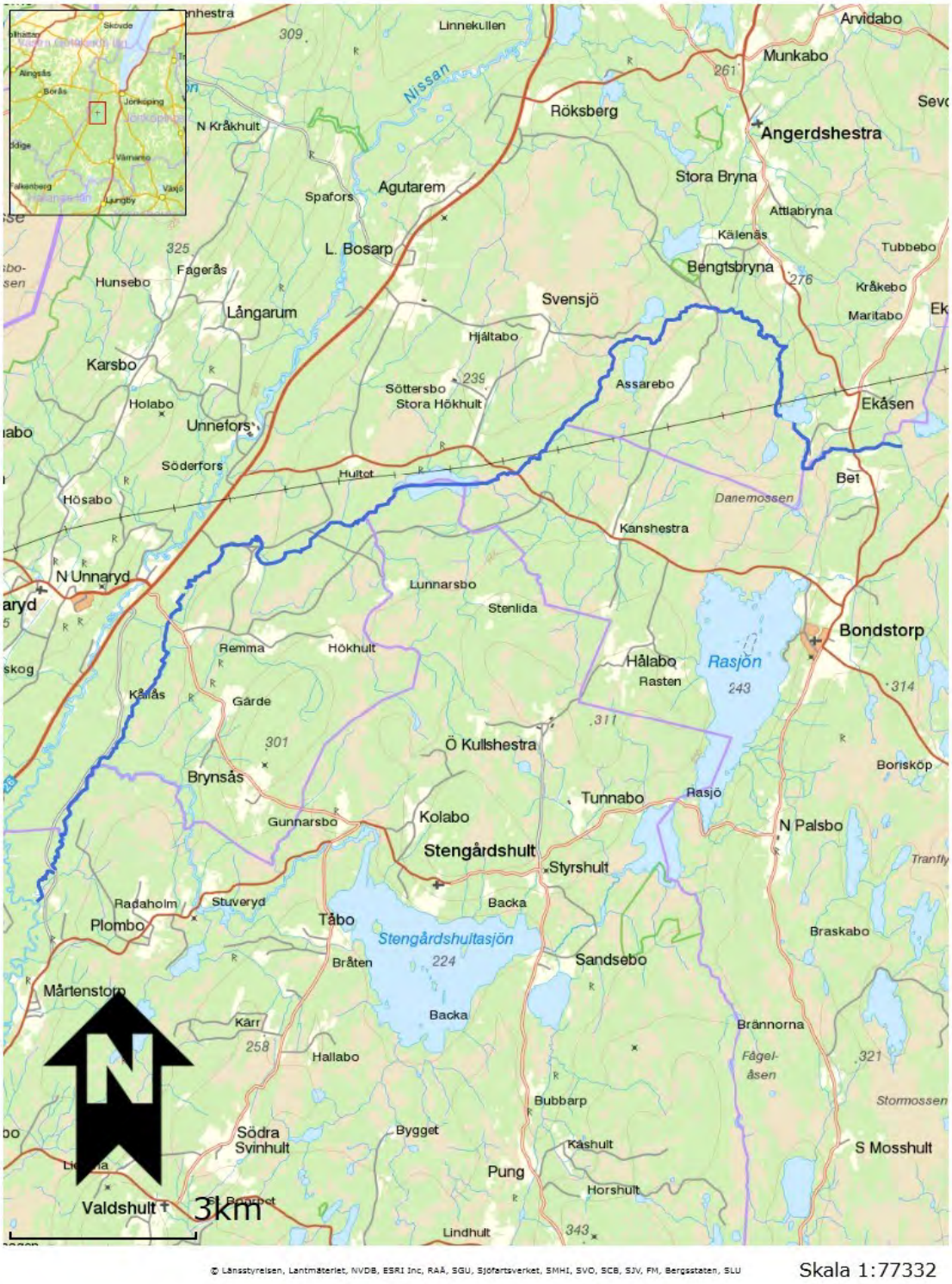

Figur 111. Översiktskarta; Svanån (med markerad blå linje).

9. Svanån

Svanån rinner från Gettrabosjön 272,4 meter över havet159 i Bondstorps socken, Vaggeryds kommun. Ån rinner genom tre sjöar, Hagsjön (269 m. ö. h), Uppsjön (245 m. ö. h.) och Svansjön (203 m. ö. h) och mynnar ut i ån Radan (cirka 185 m. ö. h.), Norra Unnaryds socken. Höjdskillnaden från Gettrabosjön till utloppet i Radan är 87,4 meter.
Hela åsträckan har genom digitalisering bedömts till 24 kilometers längd, inräknat sjöar. Ån ingår i Nissans huvudavrinningsområde. Fastigheterna Haraldsbo, Björnö, Gullberget är närmast belägna utmed ån.

Äldre markutnyttjande, numera till stora delar skogbeväxta, är de slåtterängar och mader utmed Svanån på Assarebo och Svensö som kan spåras i 1800-talets skifteskartor i vilka även ängslador är inritade. Flottning bedrevs nedströms Stora Hökhults kvarn och såg.
Längs höjderna ovan Svanåns dalgång finns enstaka lokaler av äldre järnålderns och sena bronsålderns gravar, med hällkista, röse och domarringar. Fem lokaler ligger längs ett östvästligt ½ kilometer långt stråk ett par hundra meter norr om Svansjön i Norra Unnaryds socken.

Kultur

Svanån rinner genom ett landskap främst präglat av utmark med skog- och mossmark. Ån tangerar bebyggelseenheterna Björnö, Gullberget, Haraldsbo.
Längs Svanån är sex kvarnfall noterade här inom Aquadokumentationen. Dessa är Beth, Ekåsen, Assarebo, Bengtsbryna, Konungagärde, Svensjö och Haraldsbo. Vid flertalet av vattenfallen har både kvarn och såg anlags för att utnyttja vattenkraften maximalt.

Samtliga vattenverk utom ett, Haraldsbo kvarn, är i ruiner. Platsnamnen på dagens ekonomiska karta minner dock om dessa forna tiders verksamheter, som ”Kvarnabacken” å Gettrabo, ”Kvarndungen” å Stora Hökhult. Torpet Sågrydet har sitt namn i den såg som fanns strax nordost därom Svanån.
Kvarnarna har genom äldre kartmaterial belagts till 1800-tal, främst dess tidigare hälft men förmodligen har de allra flesta funnits etablerade tidigare än så. Sågar fördelar sig generellt till samma tidsperioder som kvarnarna. Assarebo såg lär ha varit i drift in i 1900-talets början.
Den äldsta belagda kvarnen och därtill enda bevarade längs Svanån är Haraldsbo kvarn, från mitten av 1700-talet. Kvarnbyggnad och mjölnarstuga är bevarade i autentisk miljö och väl underhållet genom hembygdsföreningens försorg. Kvarnen ligger i utmarksområde, skogsmark, ensligt belägen. Kvarnen drivs av ett vattenhjul på en horisontell axel. Vattenrännan är borta och fördämningsmuren raserad Kvarnmiljön är ändå autentisk och representerar en väl bevarad kvarnmiljö.

159 Ekonomiska kartan Grälebo 1954, akt J133-6d7i56.

Flottning

Svanån inrättades som allmän flottled, biflottled till Nissan någon gång mellan åren 1926 och 1928. Svanåns huvudflottled utgick från Svansjön i norr till dess utlopp i Nissan. Flottning har även bedrivits uppströms Svansjön. Flera flottningslämningar än vad som finns inventerat i Kultur Aqua, finns troligen kvar eftersom Kultur Aqua inte har genomfört en totalinventering av hela åsträckorna.

Ån har i samband med flottningsverksamheten rensats på sten för framkomlighet. Mellan Gettrabosjön och Svansjön uppges 18 % av åns sträcka vara rensad enligt länsstyrelsens naturvärdesbedömning av vattendrag.[160] Sannolikt torde en stor del av rensningen ha gällt flottningens behov. Sten har undanröjts och lagts längs åns kanter, ledarmar och flottnings-rännor över damm-fallen har anlagts.

Enligt länsstyrelsens naturvärdesrapport har delar av flottningslämningarna längs åns nedre del, mellan åns sammanflöde med Radan till utloppet i Nissan, återförts i ån i samband med fiskevårdsåtgärder.[161] (oklart i vilken omfattning). Åsträckan från Svansjön till samman-flödet med Nissan utgjorde den mest intensiva flottningsleden av ån.

Efter att Hylte Bruk beslutade att enbart ta emot färskt virke upphörde flottningen helt i Nissansystemet och därmed även i Svanån. Inga säkra årtal föreligger när flottningen i Svanån upphörde, men förmodligen gäller samma förhållanden som för Radan vars flottningsled avhystes i mitten på 1970-talet.

Kvarn- och sågverksamhet är dominerande verksamheter längs Svanån. Haraldsbo kvarn från 1700-talet är den enda bevarade kvarnen och en av de äldsta bevarade i Jönköpings län.

Karaktärisering

Typvattendrag

Typvattendrag med enstaka vattenanknutna lämningar kvarnar och sågar samt typvattendrag där lämningarna bildar ett system avseende flottningslämningar.

160 Länsstyrelsen i Jönköpings län 2005 s 57.
161 Länsstyrelsen i Jönköpings län 2005 s 49.

Inventerade kulturplatser längs Svanån

Svanån 1)
Beths´ och Ekåsens såg.
Lämningar i form av grund till såg, dike, dammvall, damm. Såggrunden och dammen är placerad på en plats dit vatten har tillförts via ett grävt dike, 3 meter bred, 1 meter djup, som följer östra foten av en höjd. Nedanför höjden har såg med vattenhjul stått placerad, vattnet har förts ut via hjulbäcken ut i Svanån. Idag är allt torrlagt.

Finns markerad på laga skifte karta Ekåsen år 1848. byggnad med vattenhjul och vattenränna på kanalens norra sida, kanal med dämmet västerut vid intag i huvudfåran.[162] (Anmärkning: För lite vatten för fiskbestånd).

6386943 /436499 (SWEREF 99 TM)

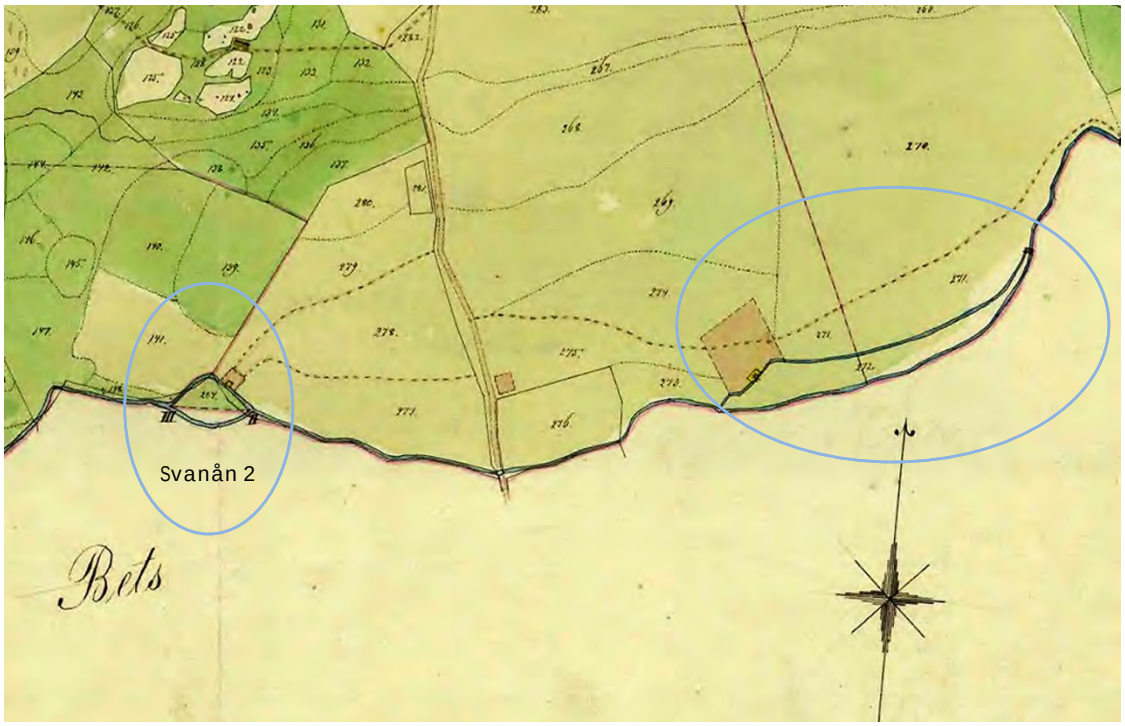

Figur 112. Utsnitt ur laga skifte karta Ekåsen 1848 med Bets´ och Ekåsens såg (Svanån 1) och kvarn (Svanån 2).

162 Ekåsen nr 1 laga skifte 1848 akt E6-7:1. Se även Ekåsen laga skifte 1848 akt 06-ara-22.

Svanån 2)
Bets´ och Ekåsens kvarn.
Dammvall, 45 meter lång av natursten och jord 0,5–1,2 meter hög, 2 meter bred, norr om åns huvudfåra. Kvarnplatsen 15 meter väst om fördämning. Stengrund, 3x3 meter, stödstenar för vattenhjul, vattenhjulsränna.

Kvarnen finns markerad på norra sidan av norra åfåran, strax väster om en punkt där ån delar sig i en nordlig och en sydlig gren, på laga skifte karta 1848, fastigheten Ekåsen.[163] Två kvarnstigar inritade från Ekåsen respektive Bet.

RAÄ Bondstorp 52:1.
6386879 / 436006 (SWEREF 99 TM)

Svanån 3)
Dammvall.
Dammvall, 43 m lång, intill 1 meter hög, 1,5–2 meter bred, kallmurad natursten. Reglering av Uppsjön kring Siria-äng, för reglering av vattnet till sågarna nedströms. Dämmet inritat på storskifteskartor Assarebo 1818 och Bengs-bryna 1814.[164] Fördämningen renoverad 1937 och då förstärkt med betong.

6387852 / 435031 (SWEREF 99 TM).

Svanån 4)
Såg till Assarebo och **kvarn** på Bengtsbrynasidan.
Dammvall, såg- och kvarnlämning.
Dammvall, minst 40 meter lång, 2,5–3 meter hög, 2,5 meter bred.
Såglämning 20 meter nedströms dammvallen på sydvästra sidan om ån. 10x8 meter och med 14 meter lång hjulbäck för vattenhjul.
Nordöst om ån är en förmodad kvarngrund, 7x6 meter (eller 3x3 meter) stor med hjulbäck, 8 meter lång, 1 meter bred.

På karta 1814 finns två byggnader markerade på ömse sidor av ån, rektangulär byggnad för en såg, på den västra sidan Assarebo och kvadratisk byggnad på den östra Bengtsbryna-sidan (troligen kvarn) samt vägöverfart Bengtsbryna - Assarebo.[165]

Sågverksamhet bedrevs här fram till början av 1900-talet med en utbyggd såg. Här anlades även en spånhyvel.

Husgrund efter torpet *Sågrydet* beläget ca 40 meter söder om ån (RAÄ Angerdshestra 46:1).

Tidigare fanns här vid Assarebo en såg med dammvall och en ålkista. Enligt uppgift var det gott om ål på 1950-talet.
6389111 / 434423 (SWEREF 99 TM).

[163] Ekåsen nr 1 laga skifte 1848 akt E6-7:1; Se även Ekåsen laga skifte 1848 akt 06-ara-22.
[164] Assarebo storskifte 1818 akt E6-4:1: Bryna (Bengtstbryna) 1-3 storskifte 1814 akt E6-6:2.
[165] Bryna (Bengtstbryna) 1-3 storskifte 1814 akt E6-6:2: Se även Assarebo storskifte 1818 akt E6-4:1; och Assarebo storskifte 1819, 06-ara-14.

Figur 113. Utsnitt ur karta storskifte Bengtsbryna 1814 med sågbyggnad på sydvästra sidan av ån. Assarebo-sidan, och kvarn (?) (Bengts- bryna). Infälld blå cirkelmarkering. Infälld N-pil.

Svanån 5)
Kvarn, såg, elkraftverk.
Dammvallar, lämningar av kvarn, såg, elkraftverk.
En äldre fördämningsmur av sten samt en stengrund strax nedströms några meter på åns södra sida, Assarebos sida. Eventuellt är denna lämning efter kvarn, skvaltkvarn.
Dammvall i betong, 35 meter lång (N-S), 3 meter hög, 0,5 meter bred.
På åns norra sida är ett raserat elkraftverk, gjuten grund till kraftstation med plats för två turbiner. Lämningar av stenplintar för stöd till trätub med drivvatten från damm samt 50 meter långt utloppsdike. Vid platsen där elkraftverket legat är en raserad sågbyggnad, med trävirke samt kuggdrev, remskivor m.m. Sågen nyttjades av bönder i trakten.

Fördämning och kvadratisk byggnad, troligen kvarnbyggnad inritat cirka tio meter nedströms på sydsidan, Assarebo-sidan i karta storskifte Assarebo 1819.[166]

Elkraftverk (Assarebo). Elkraftverk anlagt omkring 1922, drevs som en förening/bolag. Levererade elektricitet till bl.a. Sevdabo gård i Angerdshestra socken, Maritabo och Ekornahult. När ån frös användes diselmotor för generatorns drift. Kraftstationen drevs fram till åren 1940 -1941. Maskin och inventarier såldes till Skillingaryd, Bergsfors och Åsafors. Därefter togs kraft från Domneåns kraft.[167]
6389237 / 434231 (SWEREF 99 TM).

Svanån 6)
Missionshusvägen; Svensjö – Assarbo till missionshuset i Svensjö. Finns markerad i ekonomiska kartan 1954.[168] Vägbank med äldre brofästen på vilka i sen tid en träbro är anlagd.

6388666 / 432355 (SWEREF 99 TM)

[166] Assarebo storskifte 1819 akt 06-ara-14.
[167] Angerdshestras hembygdsbok om torp m.m.
[168] Ekonomiska kartan Svensjö 1954 akt J133-6d8g56: Assarebo nr 1 storskifte 1818 E6-4:1.

Svanån 7)
Kvarnlämning.
Dammvall, nedbruten över åfåran, 7 meter lång på västra sidan av ån, intill 1 – 2, 2 meter hög, av kallmurade kluvna stenblock. Östra delen ej tillgänglig för besiktning. Kvarngrund av sten, på åns nordvästra sida nedströms dammvall. Grunden är 7 x 4 meter, 0, 7–1, 3 meter hög. I ån syns rest av vattenhjulsränna samt spår av grundförstärkning till dammvall i form av stockar till stenkista. Stenmaterialet är brutet från intilliggande berg.
Fördämning här inritad på Assarebos storskifteskarta 1819, ingen byggnad.[169]
Kvarndungen står angivet på åns södra sida i ekonomiska kartan 1954.[170]
Uppgift om förekomst av flodkräfta.

Ny: RAÄ Norra Unnaryd 124.
6387526 / 431765 (SWEREF 99 TM)

Svanån 8)
Dammvall.
Lämning av dammvall och vägbank.
Dammvall och vägbank med brofästen. På åns västra sida är den 30 meter lång, 0, 8 - 2 meter hög, 4 – 7 meter bred vägbank. I vattenbrynet är grundfundament till dammvallen i form av timrade träkistor, 2 x 2 meter, fyllda med natursten. Östra sidan ej tillgänglig för besiktning.
Reglering av Svansjön samt spardamm för flottning och vägöverfart. Vägen åt bl. a Nissastigen, Stora Hökhult – Lunnarsbo. På ekonomiska kartan från år 1954 syns damm-fördämning och väg häröver.[171]

Ny: RAÄ Norra Unnaryd 125.
6386099 / 428736 (SWEREF 99 TM)

Figur 114. Dammvall för reglering av Svansjön. Timrade kistor fyllda med sten. Regleringsanordning borttagen. Foto Leif Henriksson.

169 Storskifte Assarebo 1819 akt 06-ara-14: Assarebo nr 1 storskifte 1818 akt E6-4:1.
170 Ekonomiska kartan Svensjö 1954 akt J133-6d8g56.
171 Ekonomiska kartan Kanshestra 1954 akt J133-6d7g56.

Svanån 9)
Haraldsbo kvarn.

Haraldsbo kvarn från 1700-talets mitt. En av få bevarade kvarnar i sitt slag i Jönköpings län.[172] Rödfärgspanelad träbyggnad med tegeltak. Kvarnen är numera museikvarn, vårdad och restaurerad av lokal hembygdsförening. Kvarnens hjulhus med vattenhjul på horisontell axel bevarat. Tömd damm då fördämningsmuren är nedbruten i åfåran. Till kvarnen hör en mjölnarstuga.
Kvarnen i välbevarat skick och tämligen välbevarad miljö, av länsstyrelsen bedömd som kulturhistoriskt intressant.[173]

På karta laga skifte Haraldsbo år 1855 är kvarn, såg, fördämning, damm.[174] Sågbyggnad till synes på nordvästra sidan och kvarnbyggnad på sydöstra. Enligt kartan förefaller kvarnen då legat på motsatt sida (sydöstra) av ån och en såg låg omedelbart nedströms dammvallen på nordvästra sidan av ån.

Dåvarande ägaren till Haraldsbo, Jean Svensson, omkom av rök från en kolmila den 18 oktober 1837. En minnessten står rest utmed landsvägen en knapp kilometer norr om Haraldsbo som minner om denna händelse (RAÄ Norra Unnaryd 101:1).
En flottningsränna ska enligt uppgift ha legat över fallet. Idag helt borta.

6384960 / 426714 (SWEREF 99 TM)

Figur 115. Haraldsbo kvarn.

172 Länsstyrelsen i Jönköpings län 1998 s 101.
173 Länsstyrelsen i Jönköpings län 1998 s 101.
174 Haraldsbo laga skifte 1855 akt 06-nun-32.

Figur 116. Utväxlingen mellan vattenhjul och kvarnstensaxel.

Figur 117. Raserad fördämningsmur till Haraldsbo kvarn.

Figur 118. Radan genom den forna kvarndammen till Haraldsbo kvarn.

Figur 119. Utsnitt karta laga skifte Haraldsbo 1855 med såg på nordvästra sidan och kvarn på sydöstra sidan av Radan. Infällda N-pilar och blå markering.

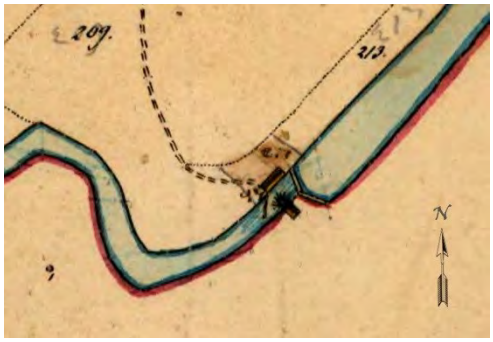

Figur 120. Haraldsbo kvarn, detalj.

Svanån 10)
Vägbank med brofästen.
Vägbank, sammanlagd längd 26 meter, 17 meter lång väster om Svanån, 9 meter lång öster därom, 3–4 meter bred, intill 1,7 meter hög. Borttagen bro, brofästen av sten på ömse sidor av ån.

Väg åt bl.a. Haraldsbo - Nissastigen och Stora Hökhult, inritad i karta laga skifte Haraldsbo år 1855.[175]

Ny: RAÄ Norra Unnaryd 120.
6385232 / 426571 (SWEREF 99 TM)

Figur 121. Brofästen med vägbank på ömse sidor av Svanån.

Svanån 11)
Vägbank med brofästen.
Vägbank, på ömse sidor av Svanån, 15 meter lång (N-S), 3–4 meter bred, söder om ån, 11 meter lång, norr därom 4 meter lång. Borttagen bro, brofästen av sten på ömse sidor av ån, 3 meter breda, intill 1,8 meter höga.
Väg åt bl.a. Nissastigen - Haraldsbo. Vägen över ån finns på kartaför laga skifte Haraldsbo 1855.[176] Platsen benämns lokalt som ”Stora Tallen”, en stor tall, 2,5 meter i diameter i brösthöjd med flera hackspetthål växer här på norra sidan av ån.

Drygt 700 meter norrut, längs den gamla vägen, finns en minnessten rest efter dåvarande ägaren till Haraldsbo, Jean Svensson som omkom av rök från en kolmila den 18 oktober 1837 (RAÄ Norra Unnaryd 101:1).

Ny: RAÄ Norra Unnaryd 122.

6385263 / 426226 (SWEREF 99 TM)

[175] Haraldsbo laga skifte 1855 akt 06-nun-32.
[176] Haraldsbo laga skifte 1855 akt 06-nun-32.

Figur 122. Vägbank med brofäste.

Svanån 12)
Flottningslämning.
Flottningslämning, ledarm, eller dämme, 20 meter lång, 2–3 meter bred, 0,6–0,8 meter hög. I botten rester efter stenkistor byggda av barkat sekundäranvänt rundtimmer med knuttimmerkonstruktion sammanfogade till stenkistor med fack för stenmaterial för ökad stabilitet. Anläggningen belägen där Svanån förgrenar sig med Åsabäcken, eventuell avbärare för flottningsändamål.

Ny: RAÄ Norra Unnaryd 121.
6383902 / 425021 (SWEREF 99 TM)

Figur 123. Stenvall, flottningsanordning, i Åsabäckens utlopp i Svanån.

Figur 124. Stenkistor i stenvall skymtande i vattenbrynet. Åsabäckens utlopp i Svanån.

Svanån	Objekt	RAÄ nr	Ny RAÄ	Antikvarisk bedömning
1	Såg			
2	Kvarn	Bondstorp 52:1		Övrig kulturhistorisk lämning
3	Dammvall			
4	Såg			I
5	Kvarn, såg			
6	Broplats			
7	Kvarn	Norra Unnaryd 124	X	Övrig kulturhistorisk lämning
8	Dammvall	Norra Unnaryd 125	X	Övrig kulturhistorisk lämning
9	Kvarn			
10	Färdväg	Norra Unnaryd 120	X	Övrig kulturhistorisk lämning
11	Färdväg	Norra Unnaryd 122	X	Övrig kulturhistorisk lämning
12	Flottningsläm-ning	Norra Unnaryd 121	X	Övrig kulturhistorisk lämning

Figur 125.

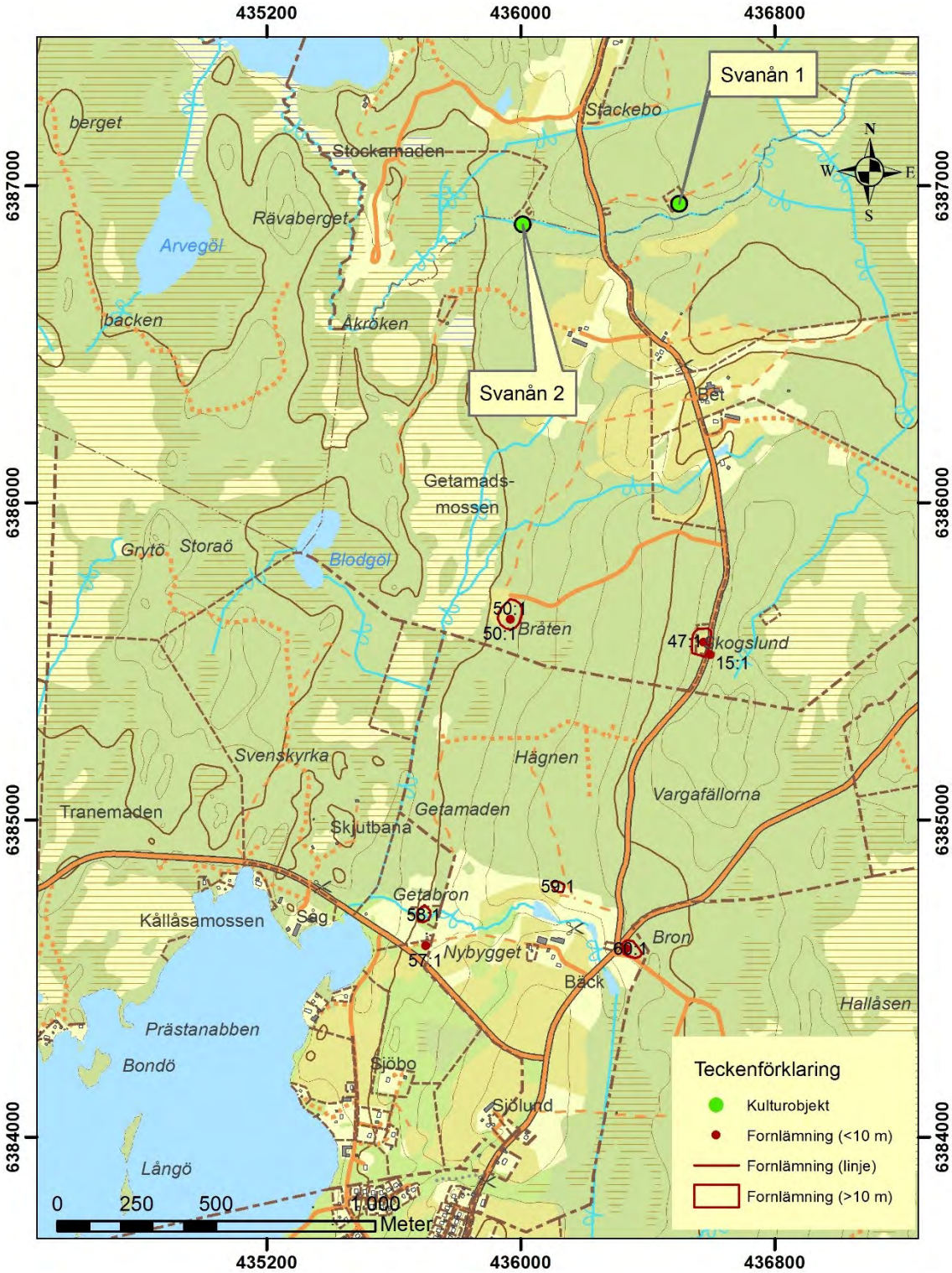

Figur 126. Svanån Kulturobjekt 1 - 2.

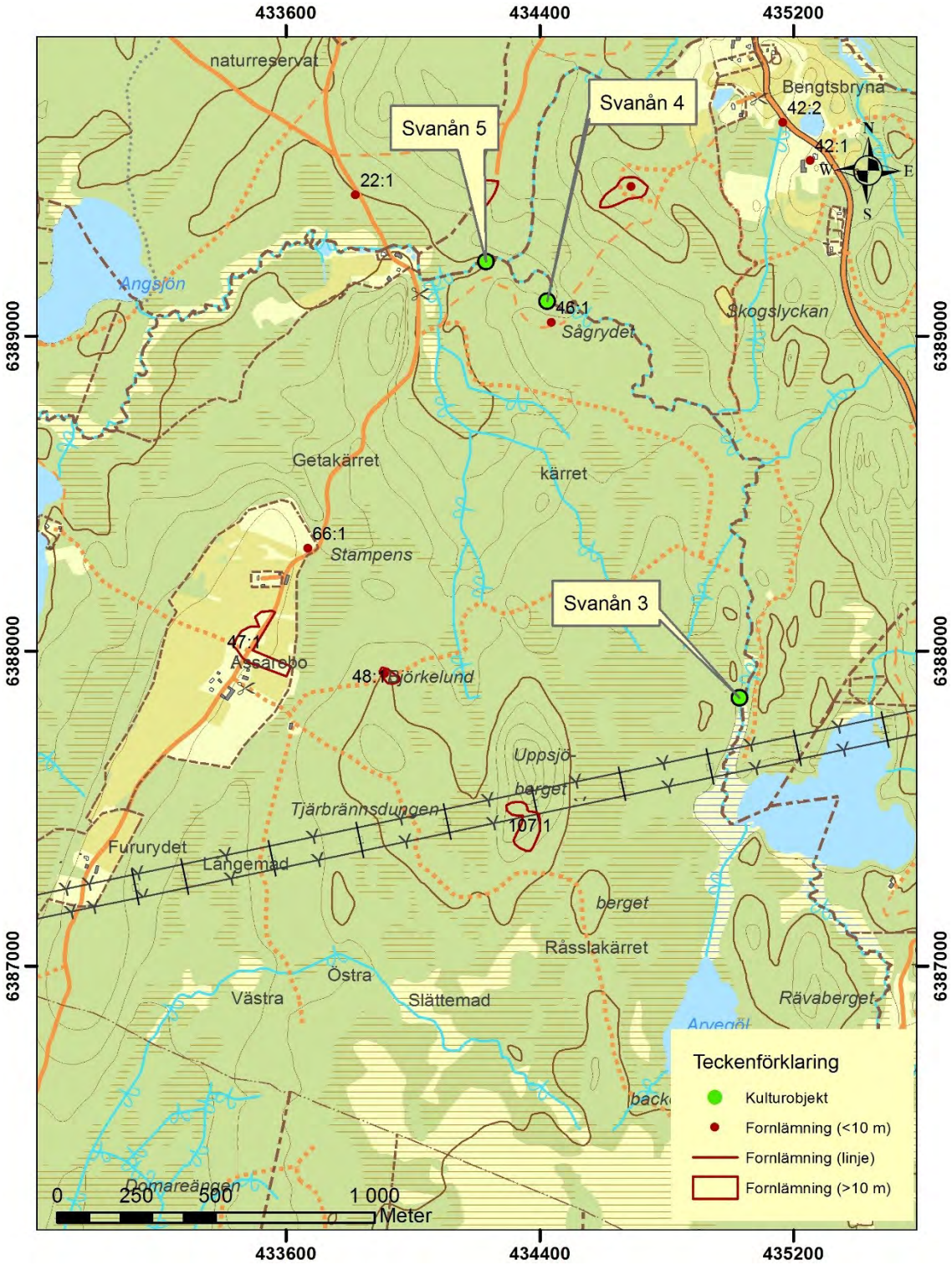

Figur 127. Svanån. Kulturobjekt 3 - 5.

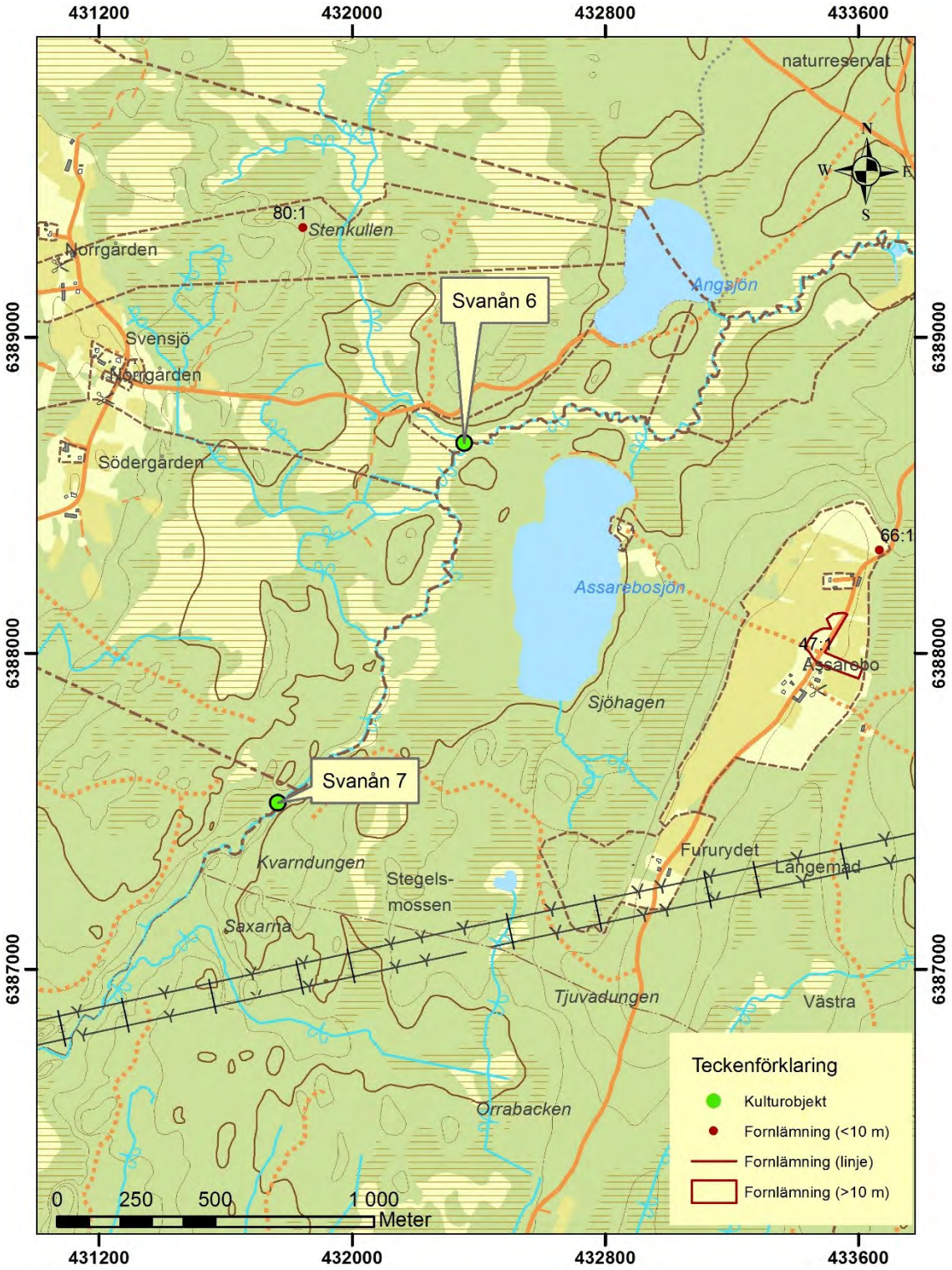

Figur 128. Kulturobjekt 6 - 7.

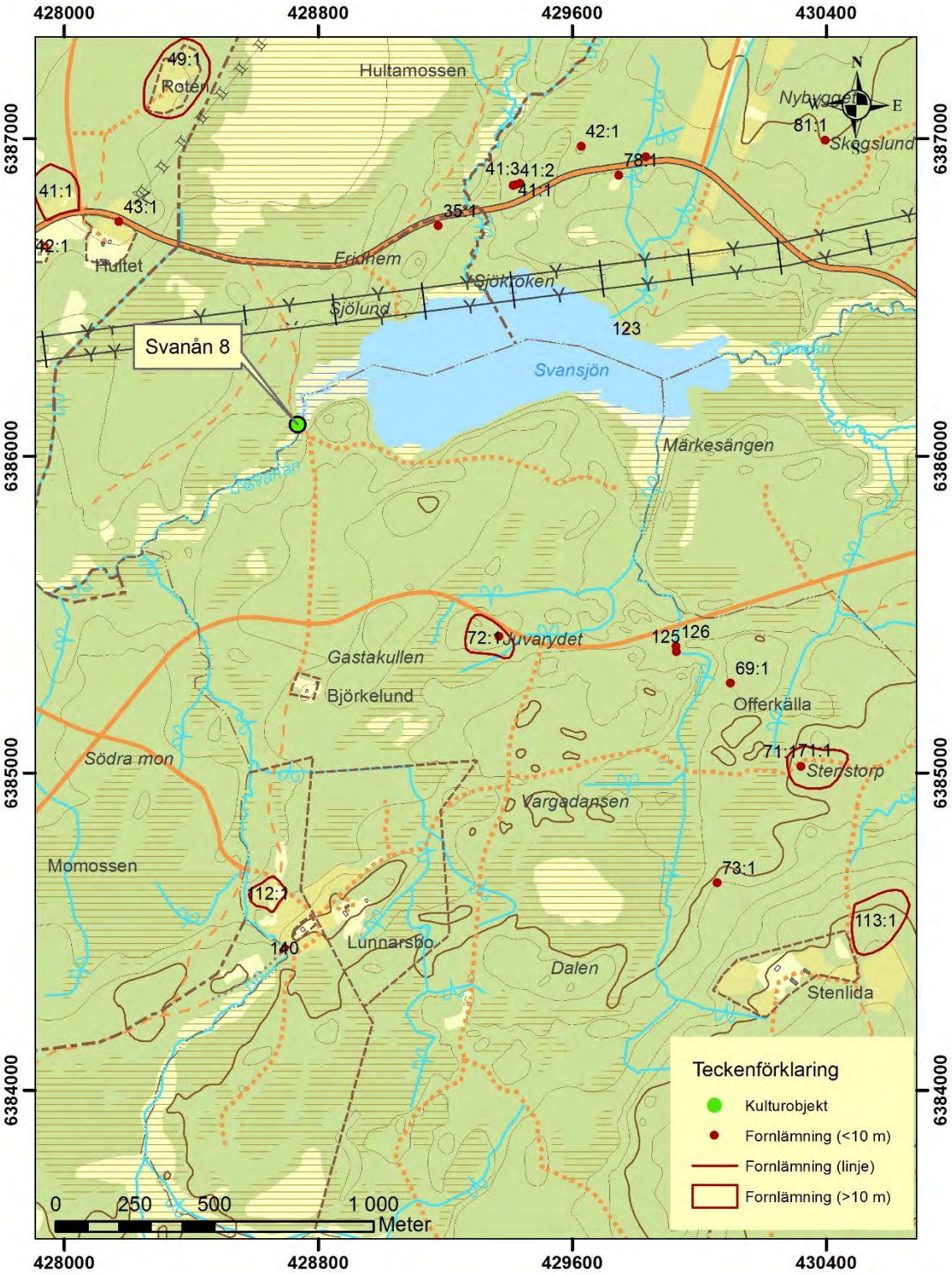

Figur 129. Svanån. Kulturobjekt 8.

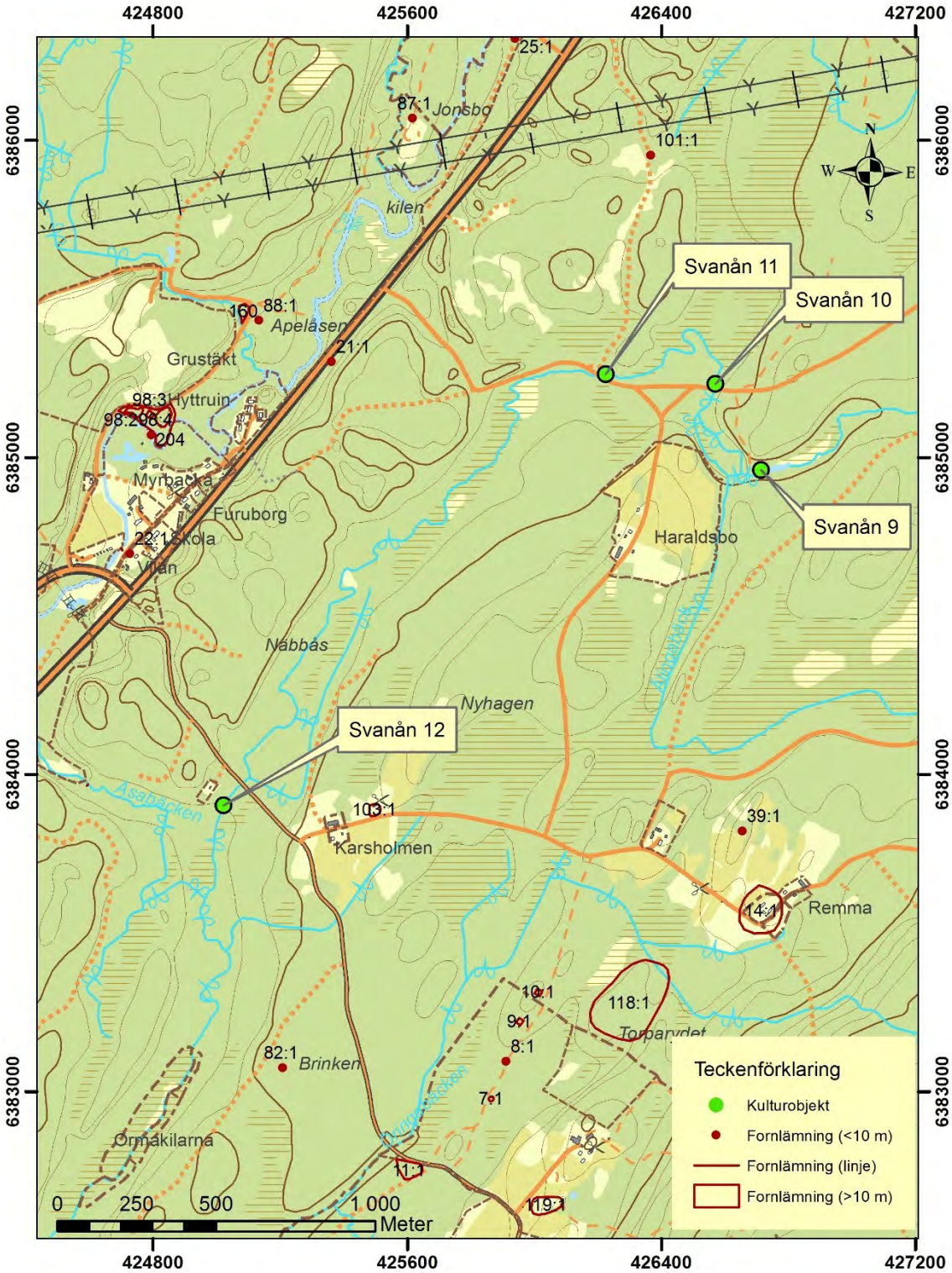

Figur 130. Svanån. Kulturobjekt 9 - 12.

Referenser Svanån

Länsstyrelsen i Jönköpings län. *Nissans övre avrinningsområde.* Meddelande 2005:19 2005.
Länsstyrelsen i Jönköpings län. *Kulturhistoriska industrimiljöer i Jönköpings län.* Meddelande 1998: 36 1998.

Onlinereferenser

Fornsök, FMIS, Riksantikvarieämbetets fornminnesregister
http://www.fmis.raa.se/cocoon/fornsok/search.html

LANTMÄTERIETS DIGITALA ARKIV
www.lantmateriet.se

LANTMÄTERIMYNDIGHETERNAS ARKIV
Angerdshestra socken
Assarebo. Storskifte 1819. Akt 06-ara-14.
Ekåsen. Laga skifte 1848. Akt 06-ara-22.

Norra Unnaryds socken
Haraldsbo. Laga skifte 1855. Akt 06-nun-32.

LANTMÄTERISTYRELSENS ARKIV

Angerdshestra socken
Assarebo nr 1. Storskifte 1818. Akt E6-4:1.
Bryna 1 - 3 (Bengtsbryna). Storskifte 1814. Akt E6-6:2.
Ekåsen nr 1. Laga skifte 1848. Akt E6-7:1.

RIKETS KARTVERKS ALLMÄNNA ARKIV

Ekonomiska kartan. Grälebo 1954. Akt J133-6d7i56.
Ekonomiska kartan. Kanshestra 1954. Akt J133-6d7g56.
Ekonomiska kartan. Svensjö 1954. Akt J133-6d8g56.

Stenlida -Svansjön översikt

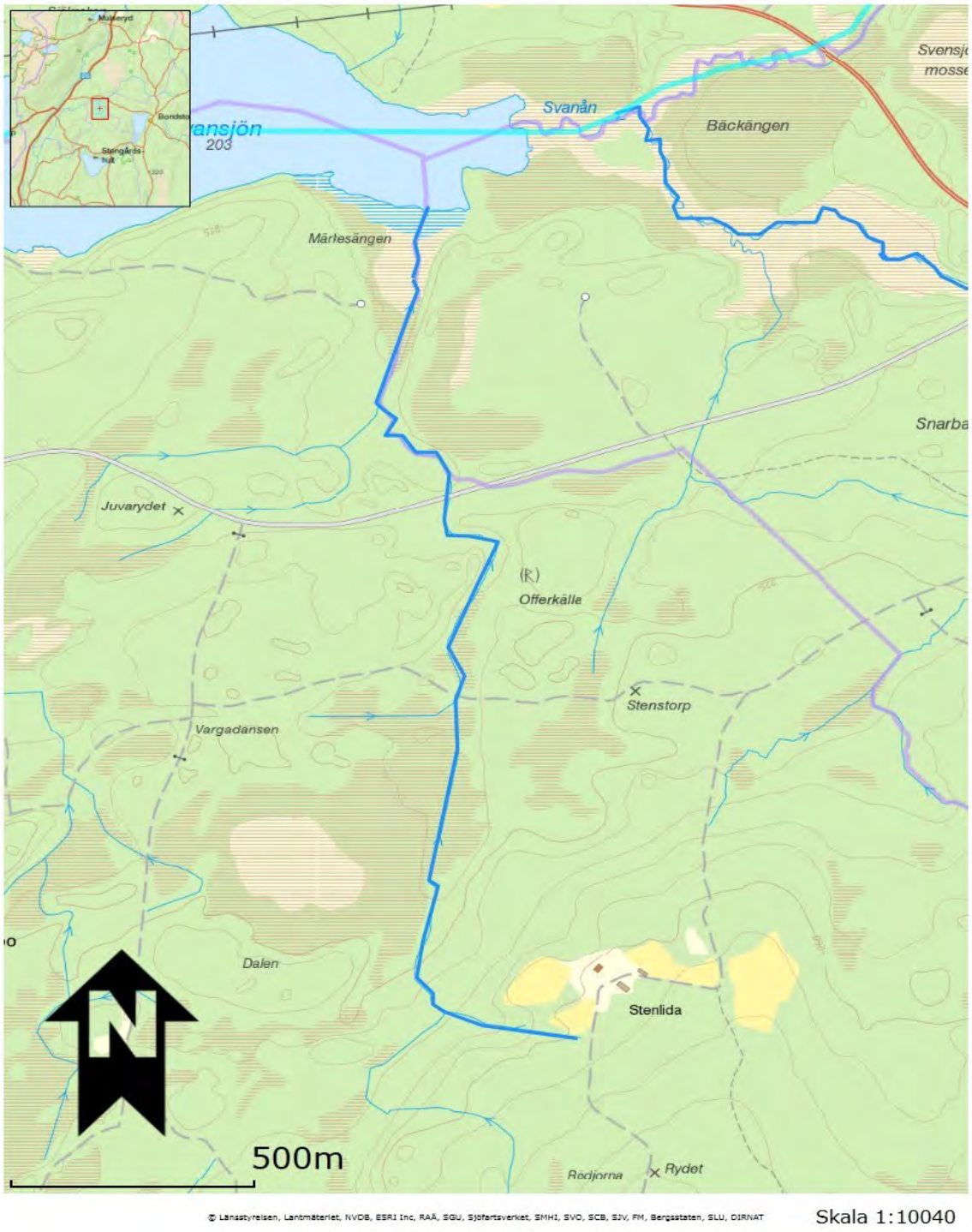

Figur 131. Översiktskarta Bäck mellan Stenlida gård – Svansjön. Markerad med blå linje.

10. Stenlida-Svansjön (Namnlös bäck)

Sydväst om Stenlida i nordöstra spetsen av Stengårdshults socken i Gislaveds kommun på gränsen till Bondstorps socken, har en bäck utan namn sitt upprinningsområde 250 - 265 meter över havet. Härifrån har två bäckar sina källor ur mossarna och en bit nedströms mynnar de samman och bildar den aktuella bäckens huvudfåra, 350 meter VSV om Stenlida. Huvudfåran är härifrån 2,127 meter lång[177], den rinner norrut och mynnar ut i Svansjöns SV del, strax under 205 m ö h. Bäcken bildar gräns mellan Stengårdshults och Bondstorps socknar längs en 700 meter lång sträcka från Svansjön och uppströms. Terrängen är höglänt och kuperad och bäckens närområde består av skogsmark och mossmark.

Kultur

Inga fornlämningar i form av gravar finns i bäckens närområde. En offerkälla i en naturlig försänkning i berghäll ligger drygt 60 meter öster om bäcken i höjd med den forna kvarndammen. Offerkällan sägs ha bringat lycka till den givare som gav offer.[178] Möjligen har en och annan mjölnare offrat en slant för lyckad malning med god tillgång på vattenkraft.
I bäcken har Stenlidens kvarn legat med spardamm 150 meter uppströms kvarnen. Kvarn och damm finns inprickad på karta över Stenliden 1840 – "Gammalt Qvarnställe till Stenliden".[179]

Inventerade kulturplatser; Stenlida-Svansjön

Bäck utan namn (Stenlida-Svansjön) 1)
Stenlidens kvarnställe.
Kvarnplats. U-formad fördämningsvall, 13 - 18 meter lång, 0,5 meter hög, 1 - 1,5 meter bred. Inga lämningar efter kvarnbyggnad

På karta 1840 finns angivet *Gammalt Qvarnställe till Stenliden* med markerad symbol i form av ett vattenhjul på motsvarande plats. Längre uppströms, ca 150 meter, står angivet *Qvarndamm* på samma karta.[180]

Ny: RAÄ Stengårdshult 125.
6385383 / 429930 (SWEREF 99 TM).

Bäck utan namn (Stenlida-Svansjön) 2)
Plats för borttagen damm, 150 meter uppströms kvarn. *Qvarndamm står* angivet på karta 1840.[181] Vid besiktning befanns dammen ej vara möjlig att skönja. Området för den forna dammen är igenväxt och skogs-dikat.

6385325 / 430027 (SWEREF 99 TM).

177 Digitalisering Vattenkartan, VISS.
178 RAÄ Stengårdshult 69.
179 RAÄ Stengårdshult 125: Stenlida övrig karta1840 akt 06-sth-18.
180 Stenlida övrig karta1840 akt 06-sth-18.
181 Stenlida övrig karta1840 akt 06-sth-18.

Bäck utan namn	Objekt	RAÄ nr	Ny RAÄ	Antikvarisk bedömning
1	Kvarn	Stengårdshult 125	X	Övrig kulturhistorisk lämning
2	Damm			

Figur 132.

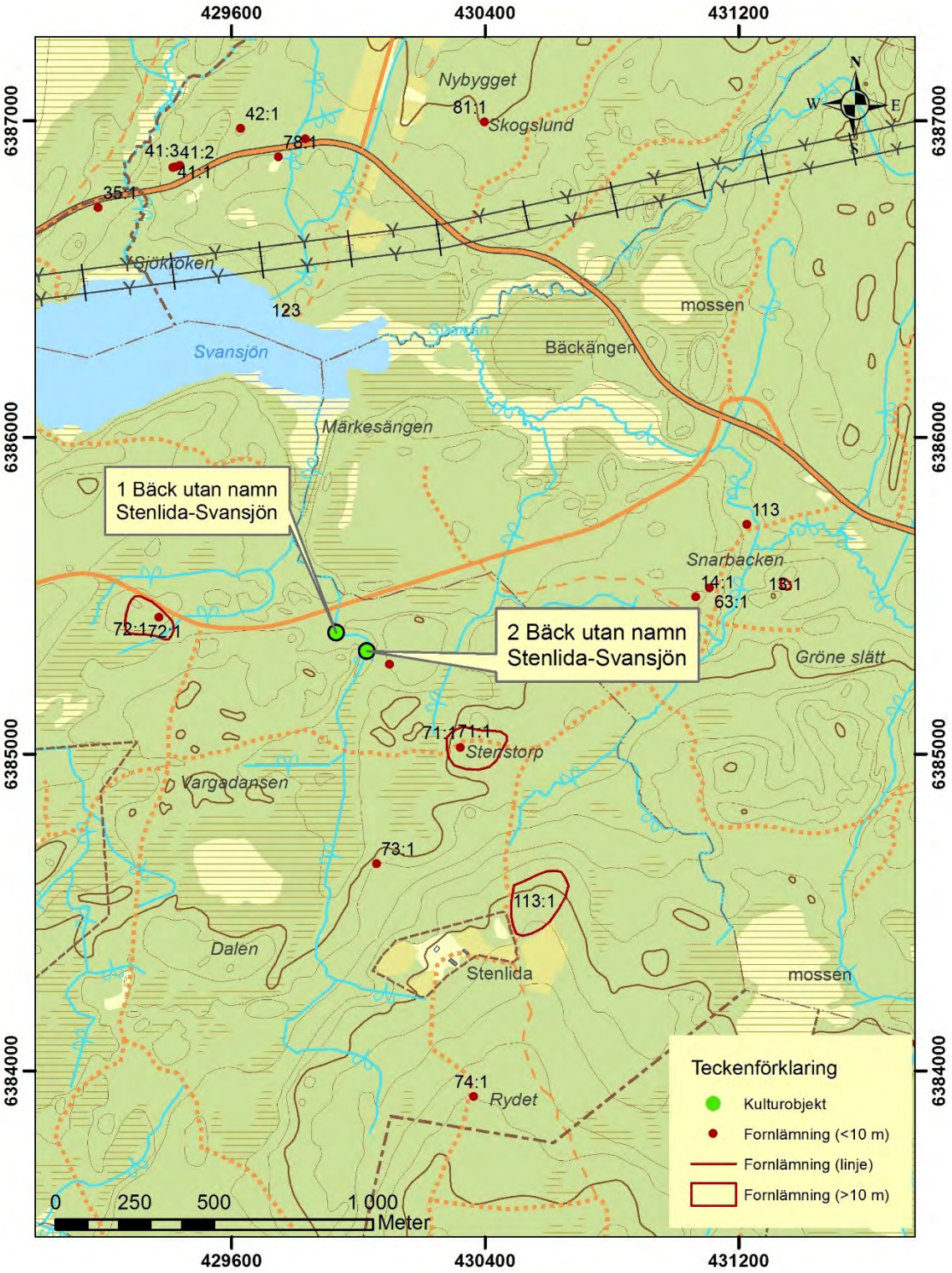

Figur 133. Bäck mellan Stenlida gård – Svansjön. Kulturobjekt 1 – 2.

Referenser Stenlida – Svansjön

Onlinereferenser

Fornsök, FMIS, Riksantikvarieämbetets fornminnesregister
http://www.fmis.raa.se/cocoon/fornsok/search.html

LANTMÄTERIETS DIGITALA ARKIV

www.lantmateriet.se

LANTMÄTERIMYNDIGHETERNAS ARKIV

Stengårdshult socken
Stenlida. Övrig karta1840. Akt 06-sth-18.

VISS. Vatteninformationssystem Sverige
http://viss.lansstyrelsen.se/MapPage.aspx

Stenbäcken översikt

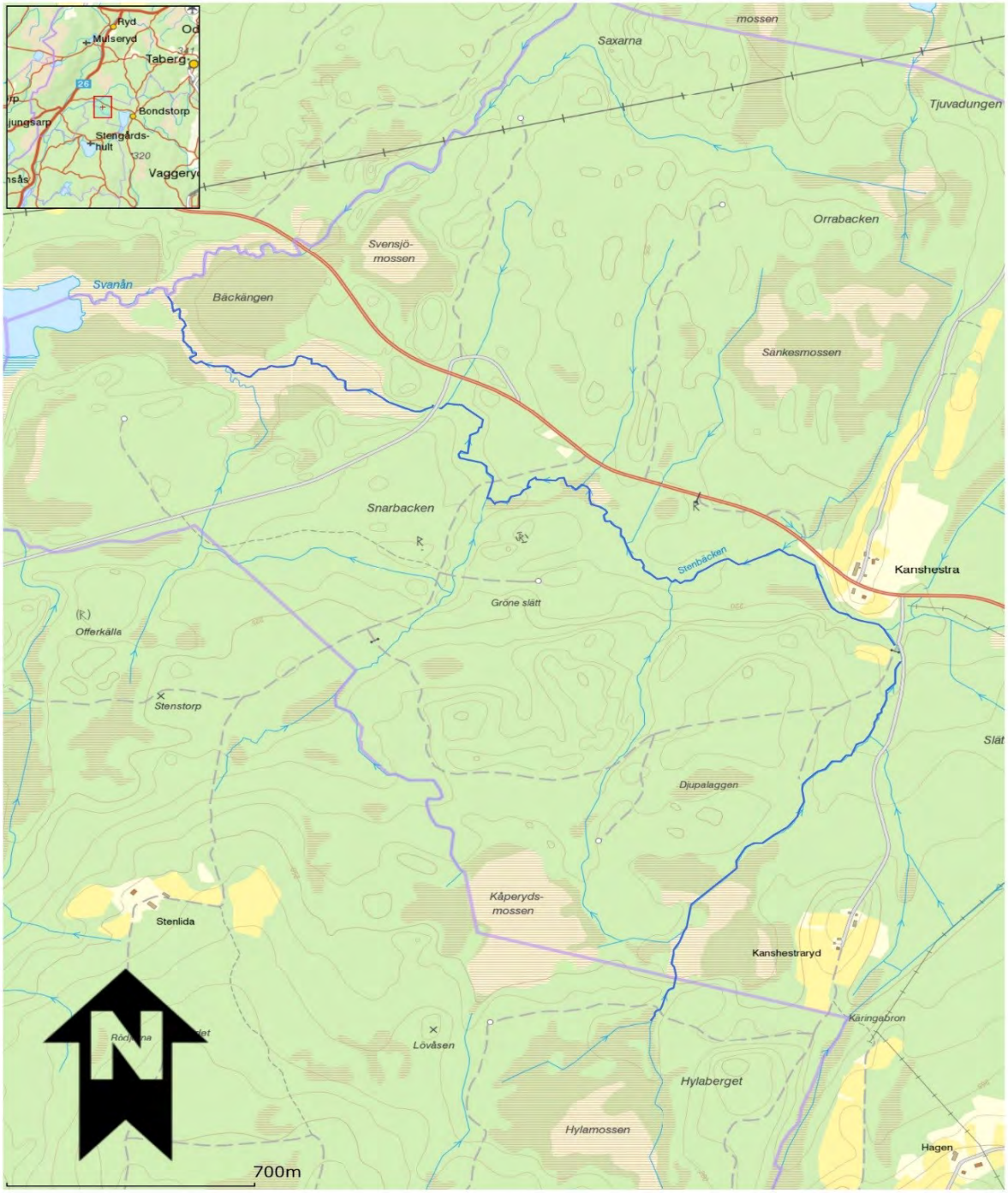

Figur 134. Översiktskarta Stenbäcken. Väster om Hålabo och öster om Rasjön. Markerad med blå linje.

11. Stenbäcken (Biflöde till Svanån)

Stenbäcken är ett biflöde till Svanån och ingår i Nissans huvudavrinningsområde. Stenbäcken har, enligt länsstyrelsens vattendrags-inventering, sina källflöden i Hylamossen[182] i nordöstra delen av Stengårdshults socken på gränsen mot Bondstorps socken, knappt 700 meter väster om Hålabo och 1,8 kilometer öster om Rasjön. Vattendraget är härifrån 4 934 meter långt till utloppet i Svanån. Hylamossen ligger på 240 m ö h och vid bäckens utlopp i Svanån omkring203 m ö h.[183] Bygden är höglänt, moss- och skogsrik och är glest uppodlad. Närmiljön domineras av skogsmark och våtmarksområden.

Enligt karta över Kanshestras ägor 1762 har Stenbäcken sin upprinning ur det omfattande mossområdet Danemossen cirka 248 meter över havet i gränstrakterna mellan Angerdshestra socken, Jönköpings kommun i nordöst och Bondstorps socken, Vaggeryds kommun och 2,4 kilometer nordöst om Kanshestra. Härifrån rinner bäcken i nordvästlig riktning för att efter en knapp kilometer vika av åt sydväst och vidare söderut genommossmarker öster om Kanshestra by. Bäcken rundar Kanshestra i söder och rinner vidare i nordvästlig riktning genom ett omfattande mossmark, tidigare ängar/mader ut mot Svanån öster om Svansjön i Bondstorps socken. *Bäckäng* på ekonomiska kartan samma angivet i karta 1762.

Kultur

I Kanshestraryd har järnslagg samt två flintskäror och två mindre bitar flinta hittats i odlingsmark.[184] Nedströms Kanshestraryd ett par hundra meter söder om bäcken är en kvadratisk stensättning och ett röse, ensligt belägna på moränhöjder i skogsmark. I området finns även en kolningsgrop.[185]

Två kvarnar tillhörande Östra Kulshestra och Kanshestra har funnits i Stenbäcken. Äldst belagda från 1760 är Kanshestra kvarn.[186] På karta 1762 anges den ”gå vår och höst till husbehov”. Kvarnen tillhörande Östra Kulshestra finns på kartmaterial belagt till 1800-talets mitt. Kvarnarna är förmodligen betydligt äldre och Kanshestra kvarnplats bör ställas under antikvarisk bevakning. Sågen på Kanshestras mark härrör från 1800-talets senare del, tidigt 1900-tal varefter den lär ha flyttats till byn.

Samtliga anläggningar är rivna och borta. Rester efter fördämningar, grunder och kvarnstenar återstår.

Karaktärisering

Typvattendrag

Typvattendrag med enstaka vattenknutna lämningar.

182 Länsstyrelsen i Jönköpings län 2005:19 s 73.
183 Länsstyrelsen i Jönköpings län 2005:19 s 73.
184 RAÄ Bondstorp 64:1, 65:1, 66:1.
185 RAÄ Bondstorp 13:1, 14:1, 63:1.
186 Kanshestra nr 1 ägomätning 1760 akt E14-13:1.

Inventerade kulturplatser längs Stenbäcken

Stenbäcken 1)
Plats för borttagen såg.

Tidigare plats för såg och stickhyvel (till Stenlida och Lunnarsbo). Platsen utschaktad för omläggning av skogsväg. Stenmaterial från anläggningen har förmodligen använts till vägfyllnad.

Sågbyggnad finns inritad öster om bäcken på karta 1902.[187] Den fanns på plats här även 1932 enligt karta.[188] Sågen flyttades senare upp till byn.

Ny: RAÄ Bondstorp 113.

6385725 / 431226 (SWEREF 99 TM).

Stenbäcken 2)
Kvarnplats.

Plats för kvarn, inga lämningar efter kvarnbyggnad bevarade. Kvarnsten i två delar på nordöstra sidan av bäcken. Rest av dammvall raserad, i botten syns spår av stenkistor för grundförstärkning.

På karta rågångsåtgärd Kanshestra år 1762 är inritat byggnad norr om bäcken, vattenhjul samt en damm och betecknat B. I kartakt står: *Qvarnen med sitt Dammfäste går höst och Wår till husbehof.*[189] Kvarnbyggnad på bäckens norra sida, vattenhjulsmarkering samt damm på motsvarande plats inritat på karta 1858, angivet Qvarnplats i kartakten.[190] Kvarnen förefaller riven 1902, finns ej i kartan.[191]
Ålderdomlig kvarnplats, lång tradition av kvarnverksamhet utifrån det historiska kartmaterialet.

Ny: RAÄ Bondstorp 112.
6385294 / 432259 (SWEREF 99 TM)

187 Kanshestra mätning, ägomätning 1902 akt 06-bon-33.
188 Kanshestra utredning 1932 akt 06-bon-45.
189 Kanshestra rågångsåtgärd, utbrytning 1762 akt 06-bon-3.25.
190 Kanshestra gränsbestämning, övrigt 1858 akt 06-bon-27.5.
191 Kanshestra mätning, ägomätning 1902 akt 06-bon-33.

Figur 135. Utsnitt karta Kanshestra 1762 med kvarn och kvarndamm i byn Stenbäcken.

Stenbäcken 3)
Plats för kvarnar.
Inga synliga lämningar efter kvarnbyggnad. I ån är dammvall av 5 stockskift, 5 meter lång, 1,2 meter hög. Inga övriga lämningar. Skyltad: ”Ö. KULLSHESTRA KVARN”.
Flera gårdar nyttjade kvarnen. Kvarnsten härifrån finns i Hålabo på fastigheten Kullen.

På karta 1852 inritat kvarnhjul och byggnad på östra sidan av bäcken samt dammvall.[192]

Ny: RAÄ Stengårdshult 123.
6384084 / 431764 (SWEREF 99 TM)

Stenbäcken	Objekt	RAÄ nr	Ny RAÄ	Antikvarisk bedömning
1	Såg	Bondstorp 113	X	Uppgift om
2	Kvarn	Bondstorp 112	X	Övrig kulturhistorisk lämning
3	Kvarn	Stengårdshult 123	X	Övrig kulturhistorisk lämning

Figur 136.

192 Ö. Kulshestra laga skifte 1852 akt 06-sth-25.

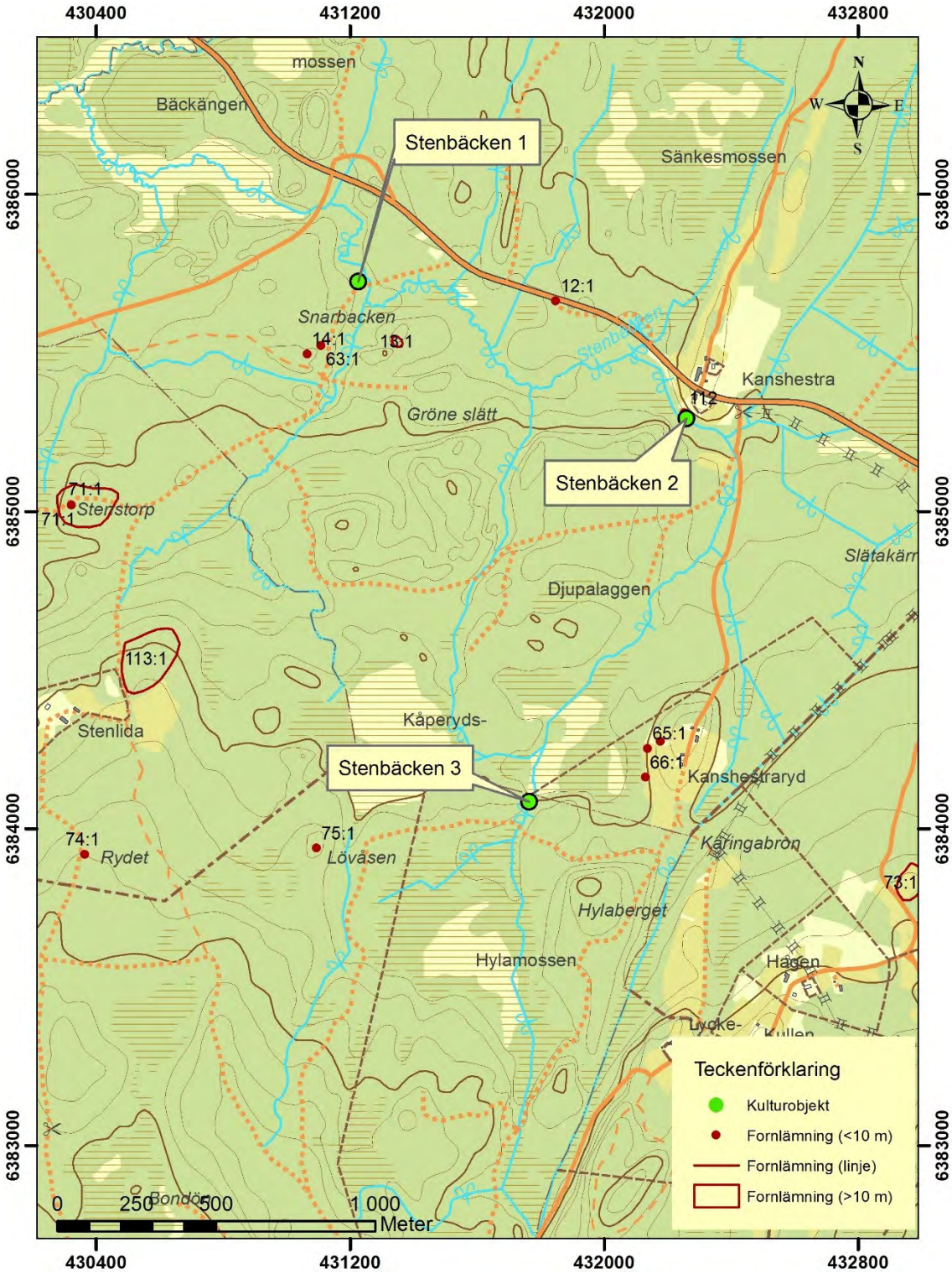

Figur 137. Stenbäcken, Kulturobjekt 1 – 3.

Referenser Stenbäcken

Länsstyrelsen i Jönköpings län. *Nissans övre avrinningsområde*. Meddelande 2005:19.

Onlinereferenser

Fornsök, FMIS, Riksantikvarieämbetets fornminnesregister
http://www.fmis.raa.se/cocoon/fornsok/search.html

LANTMÄTERIETS DIGITALA KARTARKIV

www.lantmateriet.se

LANTMÄTERIMYNDIGHETERNAS ARKIV

Bondstorps socken
Kanshestra. Rågångsåtgärd, utbrytning 1762, Akt 06-bon-3.25.
Kanshestra. Gränsbestämning, övrigt 1858. Akt 06-bon-27.5.
Kanshestra. Mätning, ägomätning 1902. At 06-bon-33.
Kanshestra. Utredning 1932. Akt 06-bon-45.

Stengårdshults socken
Ö. Kullshestra. Laga skifte 1852. Akt 06-sth-25.

LANTMÄTERISTYRELSENS ARKIV
Bondstorp socken
Kanshestra nr 1. Ägomätning 1760. Akt E14-13:1.

VISS: Vatteninformationssystem Sverige
http://viss.lansstyrelsen.se/MapPage.aspx

Älgabäcken översikt

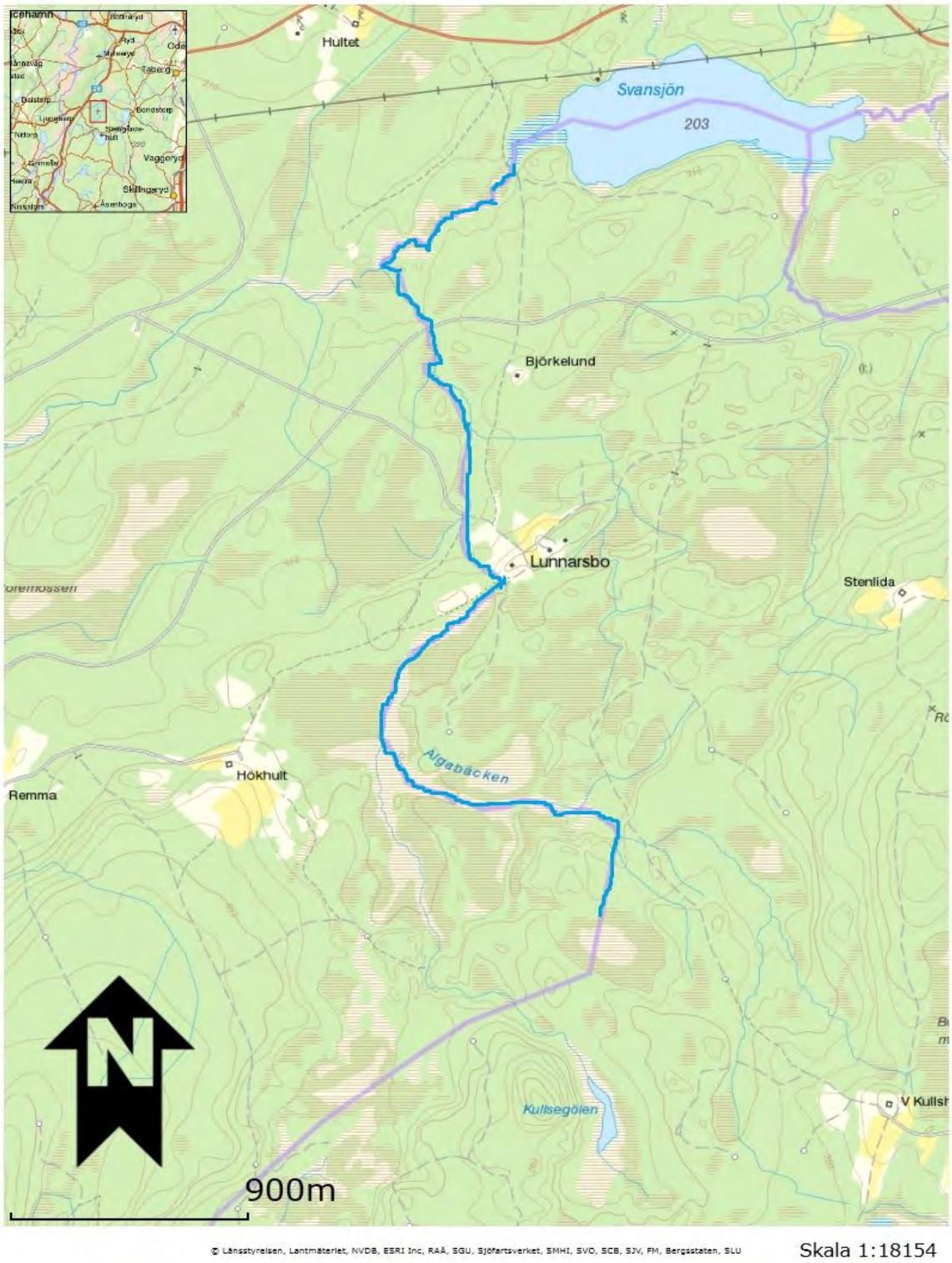

Figur 138. Översiktskarta Älgabäcken, markerad med blå linje.

12. Älgabäcken (Biflöde till Svanån)

Älgabäcken är 5 248 meter lång.[193] Bäcken har sin upprinning i Bondamossen cirka 170 meter norr om Västra Kullshestra i noröstra delen av Stengårdshults socken i Gislaveds kommun. Två grenar har sina källor ur mossmarker norr och söder om Västra Kullshestra en och sammanfaller i en huvudfåra som bildar Älgabäcken. Älgabäcken rinner i nordvästlig riktning nordväst om Västra Kullshestra genom kuperad, höglänt, mossrik skogsmark.

Bäcken har sju tillflöden av småbäckar från de omgivande rika mossmarkerna och den största är Kullsebäcken som mynnar ut i Älgabäcken öster om Hökhult. Härifrån tar Stenbäcken en nordlig riktning och slingrar sig vidare väster om Lunnarsbo för att längre i NNV mynna ut i Svanån i Norra Unnaryds socken cirka 200 meter över havet en dryg kilometer sydväst om Svansjön.

Från Västra Kullshestra kvarn RAÄ Stengårdshult 124 till Svanån bildar Stenbäcken gräns mellan Stengårdshults och Norra Unnaryds socknar (Gislaveds och Jönkpings kommun). Höjdskillnaden från bäckens upprinning i Bondamossen (cirka 268 meter över havet) till dess utlopp i Svanån (cirka 200 meter över havet) är cirka 68 meter. Åns närområde består till stora delar av skogs- och mossmark. Tidigare fanns brukade madängar utmed ån vid Lunnarsbo och Hökhult enligt historiskt kartmaterial.[194] Socknen är svagt uppodlad.

Kultur

Inga synliga fornlämningar längs bäckens närområde. Lämningar efter en kvarn tillhörande Västra Kullshestra samt en såg- och kvarnplats till Lunnarsbo.

Inventerade kulturplatser längs Älgabäcken

Älgabäcken 1)
Kvarnplats.
Söder om bäcken stengrund, cirka 8 meter lång. En kvarnsten härifrån finns på Lunnarsbo 1:6.
Kvarnplatsen skyltad, ”V. KULLSHESTRA KVARN”.

Ny: RAÄ Stengårdshult 124.
6383400 / 429191 (SWEREF 99 TM).

193 Digitalisering Vattenkartan.
194 Lunnarsabo laga skifte 1870 akt 06-sth-34.

Älgabäcken 2)
Kvarnplats.
Dammvall av sten, nedbruten över bäckfåran, 13 meter lång öster om bäcken, 10 meter lång väster därom, 2,5 meter hög, 3 meter bred. Över dammfästena är raserad bro med I-balk (järn). På bäckens nordöstra sida är stengrund, cirka 10 meter lång. På sydvästra sidan av bäcken är en 3 meter lång stengrund av liknande karaktär. En kvarnsten härifrån finns på Lunnarsbo 1:6.

På karta laga skifte 1844 är en kvadratisk byggnad markerad på västra sidan av bäcken.[195] Två fördämningar på kartan, en vid kvarnen och en fördämning till hålldamm 45 meter uppströms (den senare ej besiktigad).

Ny: RAÄ Norra Unnaryd 140.
6384447 / 428693 (SWEREF 99 TM)

Älga-bäcken	Objekt	RAÄ nr	Ny RAÄ	Antikvarisk bedömning
1	Kvarn	Stengårdshult 124	X	Övrig kulturhistorisk lämning
2	Kvarn	Norra Unnaryd 140	X	Övrig kulturhistorisk lämning

Figur 139.

195 Hökhult (Lilla Hökhult) laga skifte 1844 akt 06-nun-27.

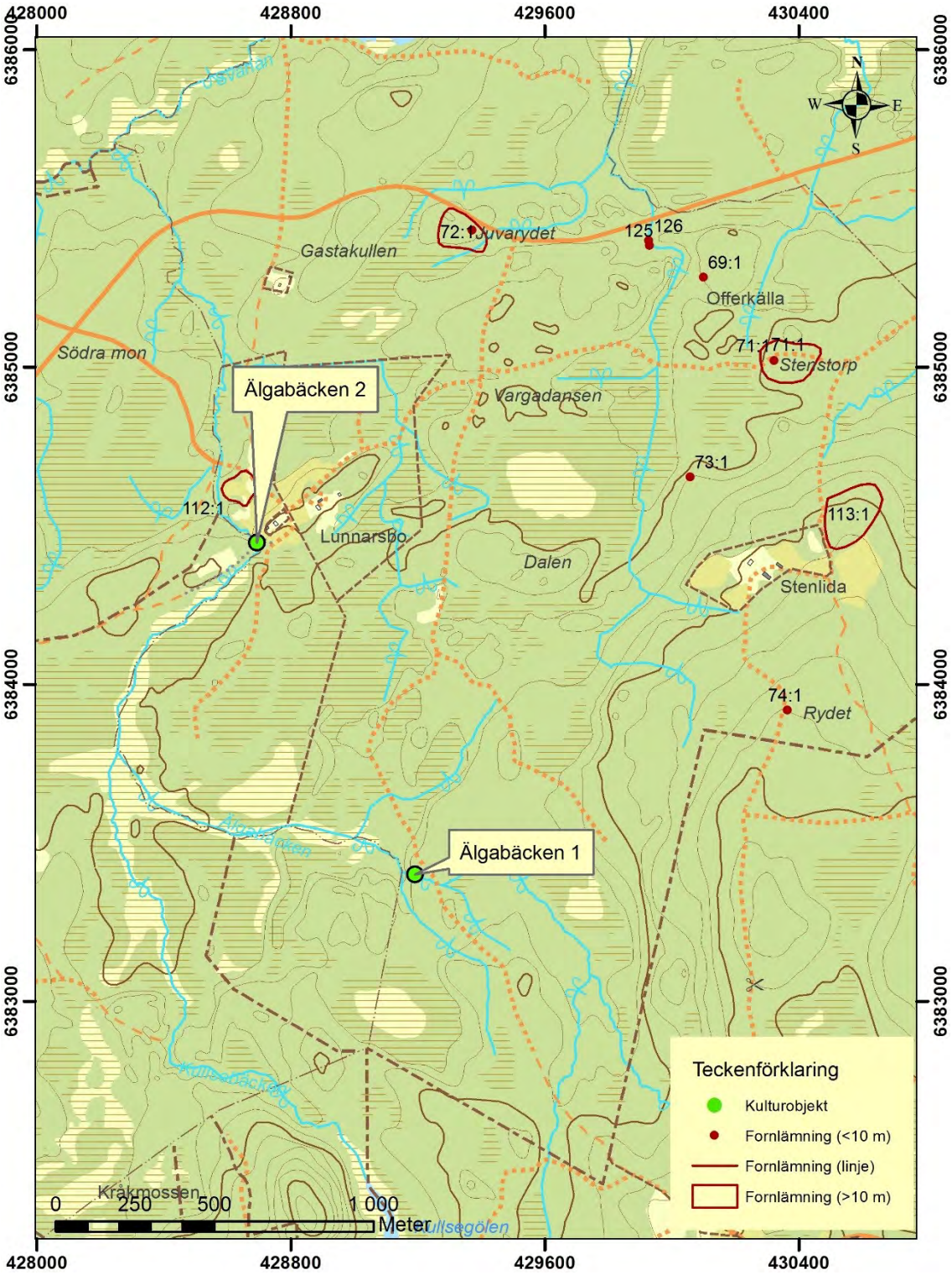

Figur 140. Älgabäcken, Kulturobjekt 1 - 2.

Referenser Älgabäcken

Onlinereferenser

Fornsök, FMIS, Riksantikvarieämb. fornminnesregister
http://www.fmis.raa.se/cocoon/fornsok/search.html

LANTMÄTERIETS DIGITALA KARTARKIV
www.lantmateriet.se

LANTMÄTERIMYNDIGHETERNAS ARKIV
Norra Unnaryds socken
Hökhult (Lilla Hökhult). Laga skifte 1844. Akt 06-nun-27.

Stengårdshults socken
Lunnarsabo. Laga skifte 1870. Akt 06-sth-34.

VISS, Vatteninformationssystem Sverige
http://viss.lansstyrelsen.se/MapPage.aspx

Åsabäcken översikt

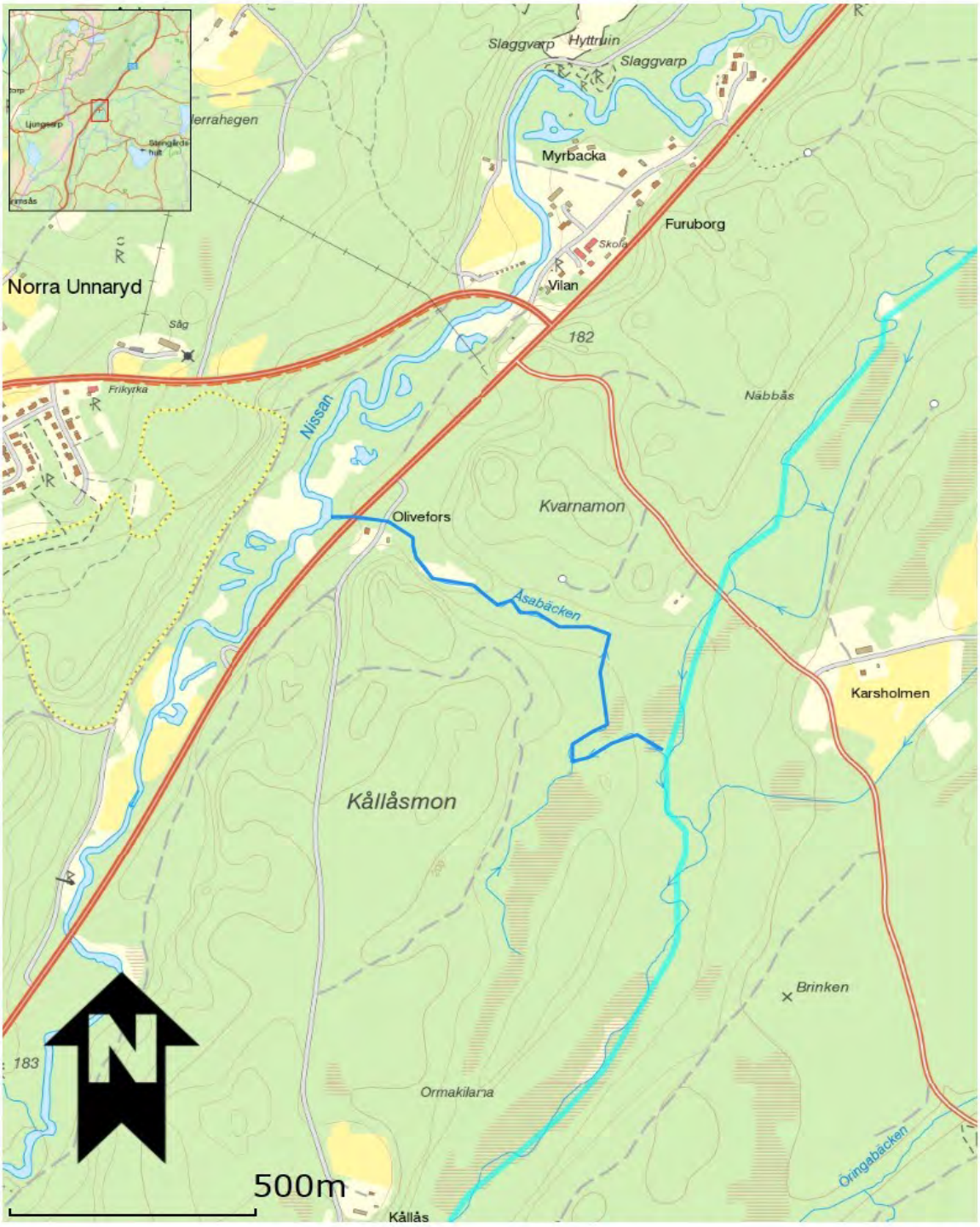

Figur 141. Översiktskarta Åsabäcken mellan Svanån i öst och Nissan. Markerad med blå linje.

13. Åsabäcken

Åsabäcken, Norra Unnaryds socken, rinner från Svanån i öst och mynnar längre västerut i Nissan, ca 500 meter öster om Norra Unnaryds samhälle och 35 meter väster om riksväg 26, Nissastigen. Bäcken är 891 meter lång,[196] den avleder delar av Svanåns vatten vars huvudfåra ca 5 kilometer fågelvägen längre söderut mynnar ut i Nissan. Höjdskillnaden från Svanån (190 meter över havet) till Nissan (185 meter över havet) är 5 meter. Fallhöjden är tämligen hög, vattendraget domineras av strömmande sträckor med en mindre del av forssträckor.[197] Närmiljön utmed Åsabäcken utgörs till största delen av barr och blandskog.

Namnet ”Kvarnamon” tryckt på ekonomiska kartan norr om ån upplyser om att kvarnar har funnits i Åsabäcken. Två kvarnplatser, varav en med såg finns längs ån. Längst uppströms finns kvarn och såg på ömse sidor av ån, enligt karta 1811.[198] Vid Olivefors, cirka 50 meter söder om Åsabäcken finns industrilämning som troligen har utgjorts av kvarn. En kvarnsten ska enligt uppgift ha förts härifrån.
Enligt uppgift har en tidigare ägare boendes på Olivefors varit vän med läkaren Axel Munthe och författare till boken om San Michele. Området närmast norr om Åsabäcken benämns Ladahlen förmodligen avseende forna ängslador på ängsmaderna vid bäcken.

Karaktärisering

Typvattendrag med enstaka vattenknutna lämningar.

Åsabäcken 1)
Plats för kvarn (och såg).
Dammvall, dammfästen, rest av, rikligt med sten på ömse sidor av ån. I nordöstra sidan av åkanten syns grundförstärkning av tätt lagda slanor, täckta med sten

Övrig kulturhistorisk lämning. Raserat stenmaterial, träläggning m.m. Inga synliga spår efter husgrunder.

Vid besiktning sågs en öring uppströms vägtrumman. Blommande mossa.

Ny: RAÄ Norra Unnaryd 138.
6383967 / 424593 (SWEREF 99 TM)

196 Länsstyrelsen i Jönköpings län 2005:19 s 61.
197 Länsstyrelsen i Jönköpings län 2005:19 s 61.
198 Unnaryd i Norra Unnaryds socken, 1811 akt 24.

Åsabäcken 2)
Kvarnplats.
Enligt uppgift ska en kvarn ha legat på denna plats och en kvarnsten ska ha bortförts från platsen. Lämningar cirka 40 - 50 meter söder om Åsabäcken i form av tre grundmurar 9 - 10 meter långa, kallmurade av kvaderhuggna stenblock. I trädgården syns en långsmal försänkning som kan utgöra rest efter vattenränna.

Ny: RAÄ Norra Unnaryd 139.

6384104 / 424313 (SWEREF 99 TM)

Åsa-bäcken	Objekt	RAÄ nr	Ny RAÄ	Antikvarisk bedömning
1	Kvarn	Norra Unnaryd 138	X	Övrig kulturhistorisk lämning
2	Kvarn	Norra Unnaryd 139	X	Övrig kulturhistorisk lämning

Figur 142.

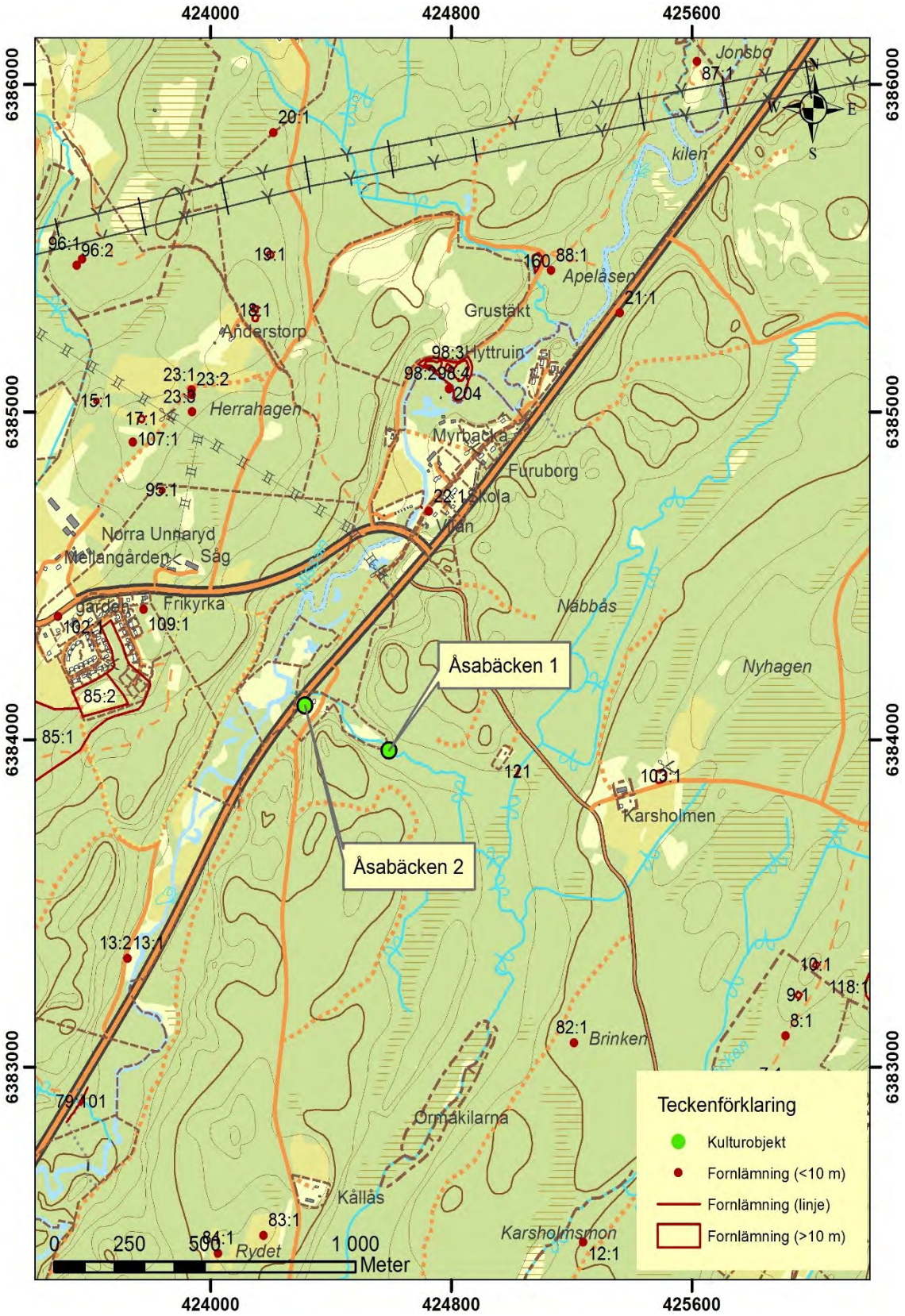

Figur 143. Åsabäcken, Kulturobjekt 1 - 2.

Referenser Åsabäcken

Länsstyrelsen i Jönköpings län. *Nissans övre avrinningsområde*. Meddelande nr 2005:19.

Onlinereferenser

Fornsök, FMIS, Riksantikvarieämbetets fornminnesregister
http://www.fmis.raa.se/cocoon/fornsok/search.html

LANTMÄTERIET JÖNKÖPING HISTORISKA KARTOR

Unnaryds socken
Unnaryd, 1811, akt 24.

Jonsbobäcken översikt

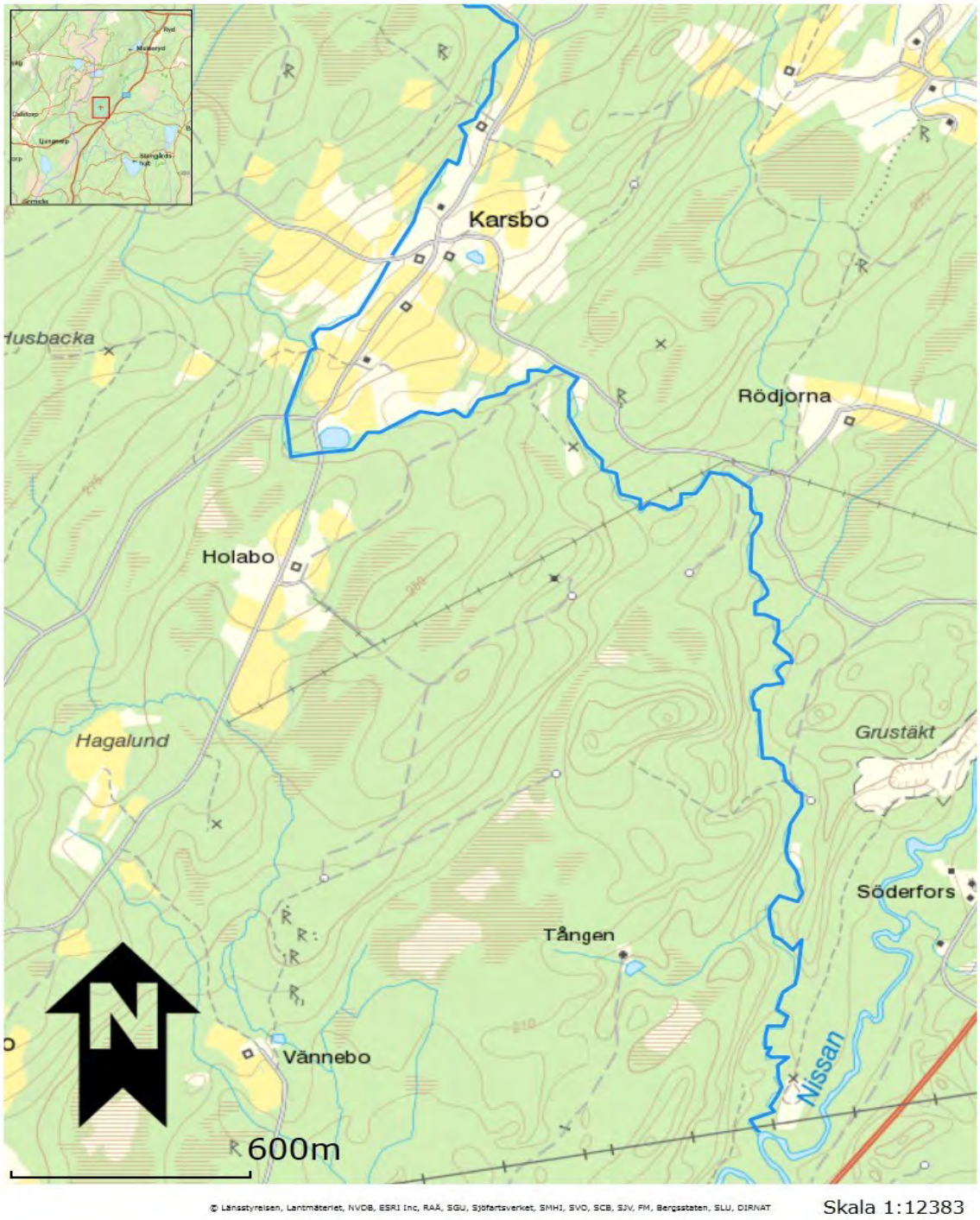

Figur 144. Översiktskarta; Jonsbobäcken med Komosse som upprinningsområde. Markerad med blå linje.

14. Jonsbobäcken

Jonsbobäcken har sitt namn efter bebyggelseenheten Jonsbo, N. Unnaryds socken, Jönköpings kommun. Hela vattendraget benämns numera med samma namn. I ett tidigare skede har den varit uppdelad med olika namn givna efter de närmast belägna bebyggelseenheterna.[199]
Jonsbobäcken är 7 231 meter lång.[200] Huvudavrinningsområde är Nissan. Jonsbobäcken förgrenar sig i sina källområden i nordväst och har sin upprinning i Komosse, dess östra del, på gränsen mellan Småland och Västergötland. Mossen ligger på en höjdplatå mellan Ätrans och Nissans dalgångar och är en av Sydsveriges största myrområden. Delar av området utgör naturreservat och riksintresse för naturvården. Höjden över havet i upprinningsområdet är ca 325.

Härifrån rinner vattendraget söderut strax väster om Hunsabos odlingsmarker för att vidare följa byvägen västra sida söderut genom Karsbos odlingsmarker och i söder vända västerut och slingra sig vidare i skogsmark ömsom åt nordväst ömsom sydväst för att mynna ut i Nissan (ca 175 meter m ö h) mellan Norra Unnaryd och Unnefors, knappt 300 meter väster om riksväg31, Nissastigen.

Höjdskillnaden från Jonsbobäckens upprinning i norr och dess utlopp i Nissan är cirka 150 meter. Vattendraget domineras av strömmande sträckor. Jonsbobäcken är relativt opåverkad av mänsklig verksamhet i dess övre lopp. Längre söderut är vattendraget mer exploaterat. En gren av Jonsbobäcken väster om Hunsebo har rätats ut sedan 1950-talet till en rak NV-SÖ fåra längs en ca 500 meter lång sträcka.[201]
Härifrån och vidare söderut har flera småskaliga vattendrivna anläggningar, kvarnar anlags i bäcken. Jonsbobäckens närmiljö består mest av skogsmark, barr- och blandskog. 18 % av markmiljön närmast bäcken utgörs av åker, hygge, bebyggelse.[202] 3% av vattendraget är rensat enligt länsstyrelsens beräkningar.[203]

I storskifteskartan över Hunsebo 1822 framgår att Jonsbobäckens berört sydvästra del en av gårdstomterna till samtliga tre gårdar i byn. Vid Jonsbo har våtmarksängar brett ut sig längs vattendraget och ängsbruket synes här ha levt kvar in i sekelskiftet år 1800 - 1900.[204] Idag är markerna beväxta med barrskog.

199 Historiskt kartmaterial 1800-tal.
200 www.viss_Jonsbobäcken.
201 Ekonomiska kartan 1954, Långarum akt J133-6d8f56: Hunsebo nr 1 - 2 storskifte 1822 akt E86-10:1.

202 Länsstyrelsen i Jönköpings län. Meddelande 2005:19 s 94.
203 Länsstyrelsen i Jönköpings län. Meddelande 2005:19 s 93.
204 Norra Unnaryd mantalssättning 1893 akt 06-nun-49.

Kultur

Längst i norr upp mot Komosse finns en varggrop (RAÄ X 69:1). Trakten i gränsområdet mot Komosse till Nissandalen är fattig på förhistoriska lämningar. Främst rör det sig om den äldre järnålderns och bronsålderns gravar. På de skogsklädda höjderna 290 - 300 meter över havet på Jonsbobäckens västra sida norr om Karsbo mot Hunsebo finns två ensamliggande förhistoriska gravar från äldre järnålder - bronsålder; ett kvadratiskt röse (RAÄ

Norra Unnaryd 27:1) ca 350 meter väster om vattendraget där det förgrenar sig i en nordvästlig och nordöstlig strömfåra.
Väster om röset (ca 400 meter) är en kvadratisk stensättning (RAÄ Norra Unnaryd 28:1). I Jonsbobäckens marker sydöst om Karsbo utmed östra sidan av Jonsbobäcken och dess förgrening finns två rösen (RAÄ Norra Unnaryd 76:1, 77:1). Dessa är belägna i ett område med fossil åker bestående av röjningsrösen (RAÄ Norra Unnaryd 116:1).

Strax sydväst därom finns ännu ett röjningsröseområde (RAÄ Norra Unnaryd 117: 1) som breder ut sig söderut mot Jonsbobäcken. Ensligt belägna på höjderna utmed bäcken finns lämningar efter fem torp (Ekås, Björkelund, Husbacken, Huldalen, Nytorp). vilka härstammar främst från 1800-talet. De flesta har varit bebodda fram till slutet av 1800-talet. Nytorp var dock bebott fram till år 1937.

Vattendraget bildar forsar och fall som givit upphov till flera småskaliga vattendrivna verksamheter främst kvarnar tillhöriga gårdarna längs ån. Sammanlagt har fyra kvarnplatser kartlagts, Karsbo, Långarum och Hunsebo. En av de större, Långarums kvarn, var tullkvarn. Flera av kvarnarna med dammar finns inprickade på 1800-talets skifteskartor. Vid ett fall i Jonsbobäcken, ungefär ett hundra meter väster om Karsbo kvarn och damm, har en kraftstation funnits i bruk åren 1918 - 1939. På platsen har även en stickhyvel funnits. Vid en uppströms belägen kvarn, tillhörig Karsbo finns också lämningar efter en smedja.
I området för den forna kvarnplatsen Karsbo anlades senare en damm för fiskodling. Denna är dock sedan länge nedlagd.

Karaktärisering

Typvattendrag med enstaka vattenanknutna lämningar.

Inventerade kulturplatser längs Jonsbobäcken

Jonsbobäcken 1)
Hunsebo kvarn.
Lämningar efter fördämningsmur, kvarngrund, hjulbäck, en kvarnsten samt två kvarnstensfragment.

Dammvall av sten, 9 meter lång, 2,3 meter hög, 1,7 meter bred. Öppningar för bottenlucka, dammlucka, breddavlopp. Fördämningsmuren partiellt nedplockad över bäckfåran. Nio meter nedströms dammvallen är kvarngrund på sydöstra sidan av bäcken, 6 x 2,5 meter och hjulbäck 3 meter lång. Stenfundament för vattenhjul och stenplint för vattenränna. I hjulbäcken ligger en kvarnsten. Spår av stenbrytning på sydöstra sidan av Jonsbobäcken.

Kvarnen brukad in i 1900-tal. Längs aktuell sträcka har bäcken rätats ut.
Schematiskt inritad kvarnbyggnad på bäckens östra sida på karta Hunsebo storskifte 1822. I akten står *Qvarnåker* öster om bäcken.[205]

Ny: RAÄ Norra Unnaryd 130.
6389463 / 424710 (SWEREF 99 TM)

Jonsbobäcken 2)
Kvarn.
Kvarnlämning, bestående av en dammvall, plats för kvarnbyggnad, två kvarnstenar, Dammvallen är 10 meter lång, 2 meter hög, 2,5 meter bred, av tuktad sten. Över bäcken är en sentida fördämning av betong med trälucka vilken enligt uppgift har samband med fiskodling. Spår av grund efter kvarn i form av ett 4x4 meter stort urgrävt hak på östra sidan av bäckfåran, en motsvarande yta finns även på västra sidan. Två kvarnstenar, järnaxel till vattenhjul och järnring till träaxel finns på platsen. Ett 150 meter långt grävt dike för drivvatten. lämning efter en stickhyvel cirka 10 meter väster om bäcken och kvarnplatsen. Öster om bäcken och söder om kvarngrunden är en ca 17x10 meter stor stenröjd platå.

Ny: RAÄ Norra Unnaryd 128.
6388861/424809 (SWEREF 99 TM).

Jonsbobäcken 3)
Elkraftverk/Kraftstation. Stickhyvel
Lämningar efter elkraftverk/kraftstation, i bruk åren 1918 - 1939. På platsen finns en damm delvis i betong samt järnringar till trätub.
På platsen har stickhyvel funnits, spår i form av en vevstake.
Platsen ej antikvariskt granskad.

205 Hunsebo nr 1 - 2 storskifte 1822 akt E86-10:1.

Jonsbobäcken 4)
Karsbo kvarn.
Plats för kvarn, markerat vattenhjul i karta storskifte Karsbo 1813. Gärdet intill benämns på kartan för *Kalf och Quarnhagar* (nr 70).[206] På motsvarande plats har funnits kvarn på 1700-talet, inskrivet *Qvarn* norr om bäcken på karta Karsbo 1745.[207] Kvarn inritat i Generalstabskartan Gislaved 1874.[208]
Platsen lokaliserad vid rapportsammanställning. Ej besiktigad i fält.

6387865 / 424329 (SWEREF 99 TM).

Jonsbobäcken 5)
Karsbo damm.
Sentida damm på samfälld mark. En kvarnsten är placerad på norra sidan av dammen. Kvarnsten härifrån finns placerad på norra sidan av Karsbo damm.

Ny: RAÄ Norra Unnaryd 133.
6387850 / 424425 (SWEREF 99 TM)

Jonsbobäcken 6)
Kvarnplats.
Inga synliga lämningar efter kvarn kunde konstateras på platsen vid fältbesiktning.

Karta år 1745 utvisar ett schematiskt utritat vattenhjul, svårtydbart.[209] På storskifteskarta 1813, Karsbo, finns vattenhjul damm inritat på motsvarande plats.[210] Laga skifte 1858 visar kvarnbyggnad på motsvarande plats. Samfällighet på ekonomiska kartan år 1954.[211]
Anmärkning: Inget vandringshinder.

Ny: RAÄ Norra Unnaryd 129.
6387960 / 424715 (SWEREF 99 TM).

Jonsbobäcken 7)
Kvarn. Dammvall, kvarngrund, hjulbäck.
Kvarnplats med lämningar efter dammvall, kvarngrund, hjulbäck. Dammvallen är 25 meter lång, raserad över bäcken, cirka 4 meter bred, intill 1,3 meter hög, kallmurad med sten, utfylld med jord och sten mot norr och ställvis anlagd på berg. I dammvallen är öppning för dammlucka. Öster om dammvallen är täktgropar varifrån fyllnadsmassor tagits. Fallhöjd 1,5–2 meter. 6 meter nedströms och väster om bäcken är kvarngrund, 4x4 meter i sida, Öppning åt öst för vattenhjul. Hjulbäcken är 6 meter lång.

Ny: RAÄ Norra Unnaryd 131.
6387827 / 425114 (SWEREF 99 TM)

206 Karsbo nr 1 - 3 storskifte 1813 akt E86-13:2.
207 Karsbo nr 1 - 3 avmätning 1745 akt E86-13:1.
208 Generalstabskartan Gislaved 1874 akt J243-26-1.
209 Karsbo nr 1 - 3 avmätning 1745 akt E86-13:1.
210 Karsbo nr 1 - 3 storskifte 1813 E86-13:2.
211 Ekonomiska kartan Långarum 1954 akt J133-6d8f56.

Jonsbobäcken 8)
Kvarn, Långarums kvarn.
Lämning av dammvall, kvarngrund, hjulbäck, kvarnsten, lagersten. Dammvallen är 7 meter lång på östra sidan av Jonsbobäcken och 8 meter lång på västra sidan, 0, 7 - 1, 6 meter hög, 2 meter bred, av kallmurad natursten. Cirka 3 meter av vallen är riven över bäckfåran. Öster om bäcken är kvarngrund, 6,5 x 5,5 meter stor. I väster öppning för vattenhjulsaxel. Hjulbäcken är 32 meter lång, varav 12 meter är stensatt. Uppströms mot dammvallen är stenfundament för vattenränna. I hjulbäcken är 1/2 kvarnsten. I kvarngrunden är en sten med urtag för hjullager

På karta laga skifte Långarum 1841 finns ett vattenhjul inritad i ån.[212]

Ny: RAÄ Norra Unnaryd 132.
6387713 / 425516 (SWEREF 99 TM)

Jonbo-bäcken	Objekt	RAÄ nr	Ny RAÄ	Antikvarisk bedömning
1	Kvarn	Norra Unnaryd 130	X	Övrig kulturhistorisk lämning
2	Kvarn	Norra Unnaryd 128	X	Övrig kulturhistorisk lämning
3	Elkraftverk			
4	Kvarn			
5	Kvarn	Norra Unnaryd 133	X	Övrig kulturhistorisk lämning
6	Kvarn	Norra Unnaryd 129	X	Uppgift om
7	Kvarn	Norra Unnaryd 131	X	Övrig kulturhistorisk lämning
8	Kvarn	Norra Unnaryd 132	X	Övrig kulturhistorisk lämning

Figur 145.

212 Långarum laga skifte 1843 akt 06-nun-25.

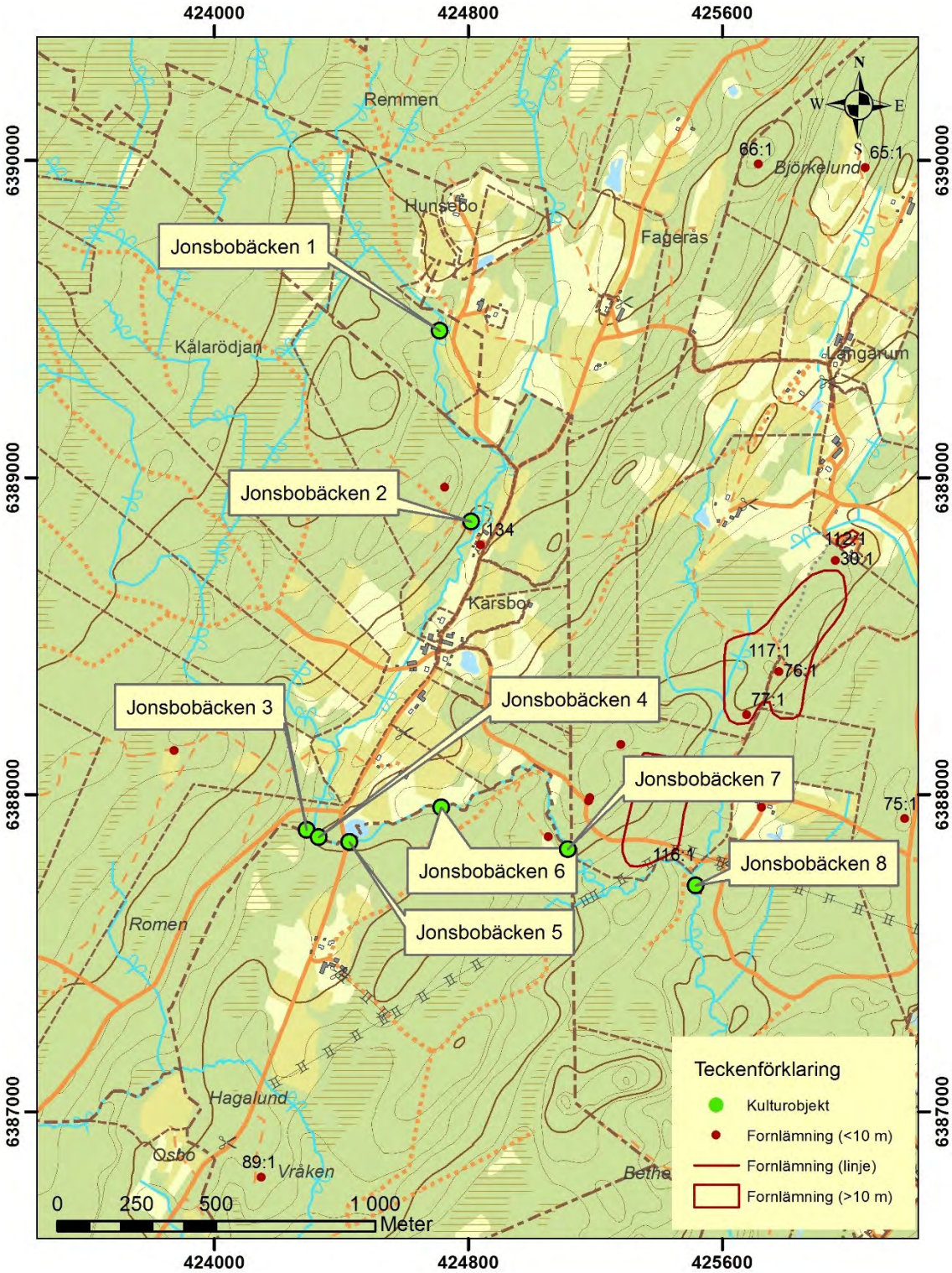

Figur 146. Jonsbobäcken. Kulturobjekt 1 - 8.

Referenser Jonsbobäcken

Länsstyrelsen i Jönköpings län. *Nissans övre avrinningsområde*. Meddelande 2005:19. 2005.

Onlinereferenser

Fornsök, FMIS, Riksantikvarieämb. fornminnesregister
http://www.fmis.raa.se/cocoon/fornsok/search.html

LANTMÄTERIETS DIGITALA KARTARKIV
https://www.lantmateriet.se/

LANTMÄTERIMYNDIGHETENS ARKIV
Norra Unnaryds socken
Långarum. Laga skifte 1843. Akt 06-nun-25.
Norra Unnaryd. Mantalssättning 1893. Akt 06-nun-49.

LANTMÄTERISTYRELSENS ARKIV
Norra Unnaryds socken
Hunsebo nr 1 - 2. Storskifte 1822. Akt E86-10:1.
Karsbo nr 1 - 3. Avmätning 1745. Akt E86-13:1.
Karsbo nr 1 - 3. Storskifte 1813. Akt E86-13:2.

RIKETS ALLMÄNNA KARTVERKS ARKIV
Ekonomiska kartan Långarum 1954. Akt J133-6d8f56.
Generalstabskartan Gislaved 1874. Akt J243-26-1.

VISS; VATTENINFORMATIONSSYSTEMSVERIGE
www.viss.Jonsbobäcken.

Rotabäcken översikt

Figur 147. Översiktskarta; Rotabäcken mellan Hyltan och Nordsjön. Markerad med blå linje.

15. Rotabäcken

Rotabäcken har sin upprinning i Åsenhöga socken, Gnosjö kommun, i mossmarkerna öster om Hyltan, den nordligaste utlöpan i ett större nord-sydligt mossmarkstråk från Ekhulta-sjön i söder till Hyltan i norr. Rotabäcken mynnar ut i Nordsjön i Åsenhöga socken som här gränsar mot Källeryds socken i väst. Nordsjön är den nordligaste av tre sjöar Mellan-sjön och Sörsjön, vilka genom kortare vattenströmmar binder sjöarna samman.

Längst i söder avvattnas detta sjösystem av Källerydsån. Höjdskillnaden är 6065 meter från Rotabäckens upprinningsområde vid Hyltan cirka 260 meter över havet till utloppet i Nordsjön i söder, cirka 197 meter över havet. Rotabäcken är 3 354 meter lång.[213] Bäckens närområde består främst av skogsmark och kärrmark. I bäcken finns en kvarn-lämning tillhörande Pung, en bro, plats för stickhyvel. I sjöarna Nordsjön, Mellansjön och Sörsjön har tre stockbåtar påträffats.[214]

Karaktärisering

Typvattendrag med enstaka vattenanknutna lämningar.

Inventerade kulturplatser längs Rotabäcken

Rotabäcken 1)
Industrilämning.
Industrilämning, bestående av en dammvall och en eventuell husgrund. Fördämningsmuren är nio meter lång norr om bäck och tre meter lång söder därom anslutande mot berg. Fördämningsmuren är 1,7 meter hög, 2,5 meter bred, uppförd av natursten och grovt tuktad sten, raserad i bäckfåran. Nio meter väster om fördämnings-muren på en "ö" i bäckfårans norra del är en husgrund, 3x3 meter stor, delvis anlagd på fast berg.
Ny: RAÄ Åsenhöga 251.
6367526 / 424412 (SWEREF 99 TM).**Rotabäcken 2)**
Bro.
Stenbro, 18 meter lång, 1,2 meter hög, 2, 5 - 3 meter bred.Passagen finns inritad på ekonomiska kartan 1954.
RAÄ Åsenhöga 252.
6367204 / 423931 (SWEREF 99 TM).

213 Digitalisering vattenkartan
214 RAÄ Källeryd 96:1.
215 Ekonomiska kartan Rannebo 1954 akt J133-6d4f56.

Rotabäcken 3)
Kvarnlämning.
Kvarnlämning, hjulkvarn, 1 kvarngrund, 1 vattenhjulsränna, 2 kvarnstensfragment nedanför ett ca 1,4 meter högt fall, fördämningsmur. Fördämningsmur av sten, 15 meter lång, 2,5 meter hög, 2,5 meter bred, nedbruten över å-fåran. Kvarngrunden är 4x4 meter, belägen omedelbart söder om fördämningsmuren på Rotabäckens västra sida. Vattenhjulsränna, den stensatta delen är 4 meter lång. Två kvarnstensfragment på kvarngrunden.
(Riktningar på byggnadens läge stämmer inte. Kräver ombesiktning

Kvarn till Pung finns inritad i karta laga skifte 1861 öster om ån med en vägöverfart uppströms. Kvarnen revs 1909.
Ny: RAÄ Åsenhöga 253.
6367158 / 423894 (SWEREF 99 TM)

Figur 148. Utdrag ur karta laga skifte Pung 1861 med kvarn inritad öster om Rotabäcken. Vägöverfart uppströms. Infälld N-pil och blå markering.

Rotabäcken 4)
Plats för stickhyvel.
Enligt uppgift från lokalboende plats för stickhyvel. På platsen finns en låg fördämningsmur, 15 meter lång, 0, 2 - 0, 4 meter hög, 2 meter bred på norra sidan av bäcken ovanför ett 1, 2 meter högt fall i form av berghäll. Enligt uppgift från lokalboende har en spånhyvel funnits på platsen. Ny: RAÄ Åsenhöga 209.
6366579 / 423201 (SWEREF 99 TM).

216 Pung laga skifte 1861 akt 06-åse-48.
217 Åsenhöga hembygdsförening s 19.

Figur 149. Plats för stickhyvel. Lämning av en låg fördämningsvall ovanför fallet.

Ro-ta-bäc ken	Ob-jekt	RAÄ nr	Antikvarisk bedömning
1	Industri övrig	Åsenhöga 251	Övrig kulturhistorisk lämning
2	Bro	Åsenhöga 252	Övrig kulturhistorisk lämning
3	Kvarn	Åsenhöga 253	Övrig kulturhistorisk lämning
4	Stick-hyvel	Åsenhöga 209	Övrig kulturhistorisk lämning

Figur 150.

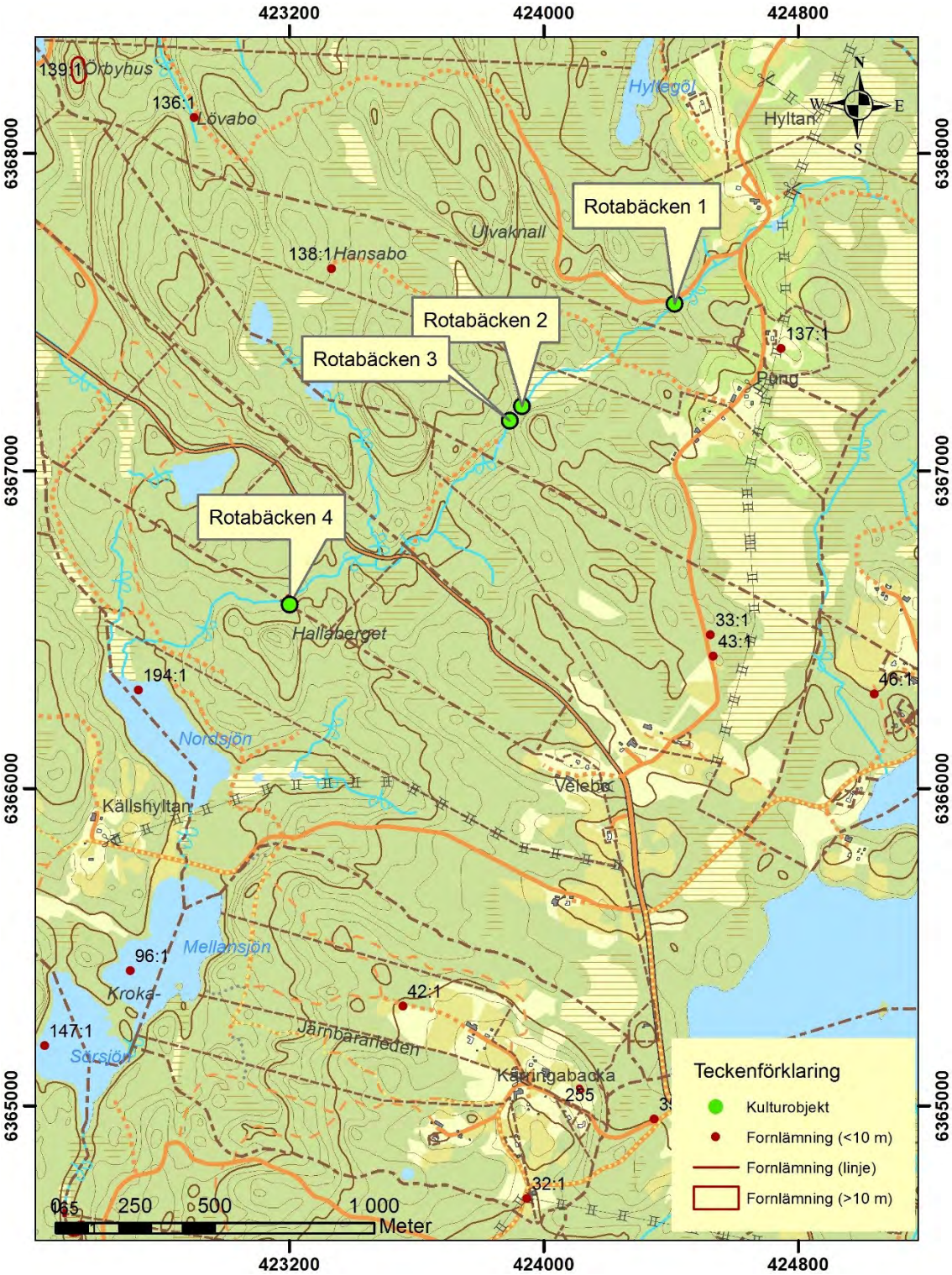

Figur 151. Rotabäcken med Kulturobjekt 1 - 4.

Referenser Rotabäcken

Åsenhöga hembygdsförening: - Inventering av kvarnar sågverk tråddrag med flera vatten-drivna anläggningar under fyra sekler i Åsenhöga socken-. Häfte. Utgivningsår saknas.

Onlinereferenser

FORNSÖK, FMIS, RIKSANTIKVARIEÄMBETETS FORNMINNESREGISTER
http://www.fmis.raa.se/cocoon/fornsok/search.html

LANTMÄTERIETS DIGITALA KARTARKIV
https://www.lantmateriet.se/

RIKETS ALLMÄNNA KARTVERKS ARKIV
Ekonomiska kartan Rannebo 1954 akt J133-6d4f56.

LANTMÄTERIMYNDIGHETERNAS ARKIV
Åsenhöga socken
Pung. Laga skifte 1861. Akt 06-åse-48.

VISS, VATTENINFORMATIONSSYSTEM SVERIGE
https://viss.lansstyrelsen.se/

Källerydsån översikt

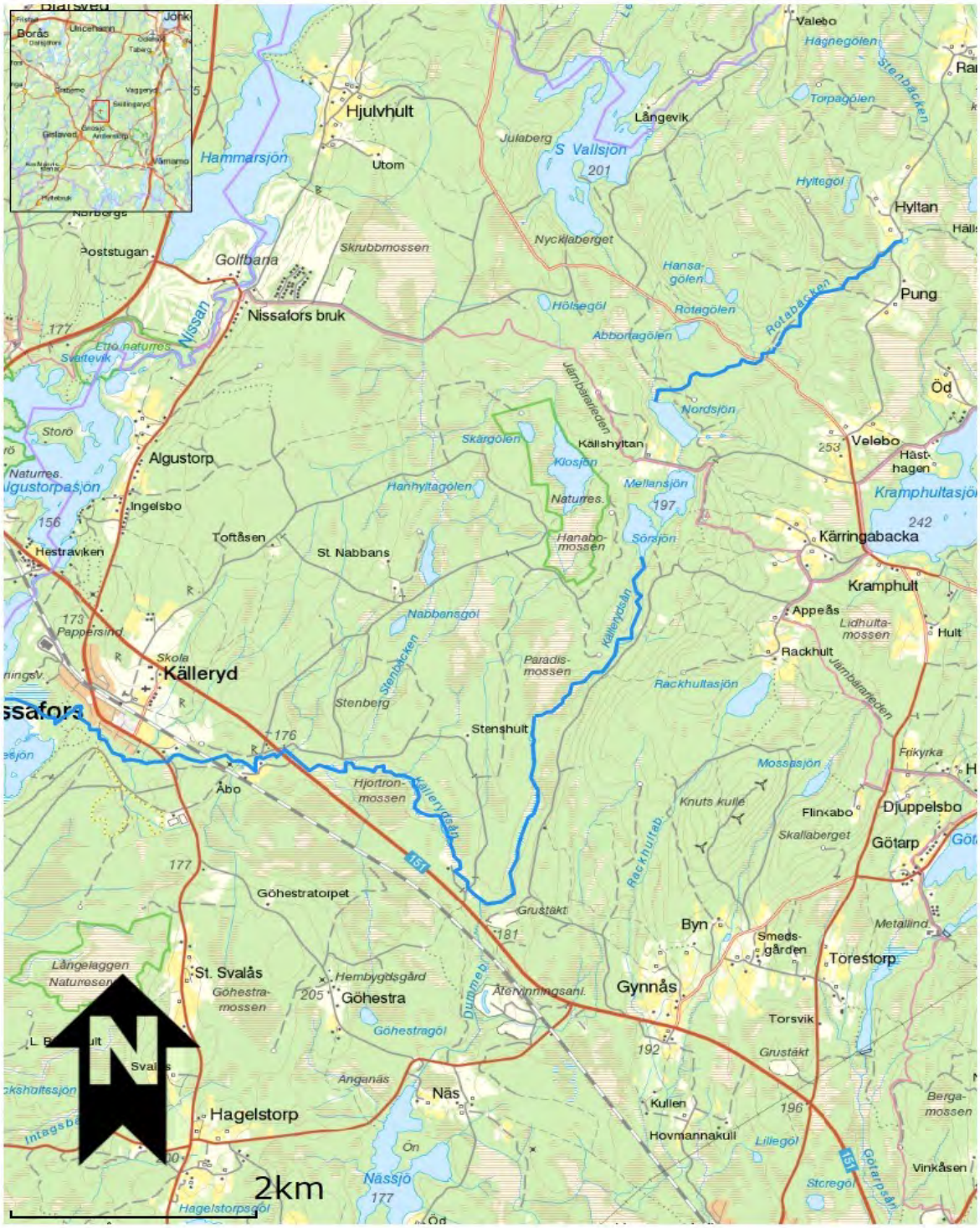

Figur 152. Översiktskarta; Källerydsån mellan Sörsjön och Nissafors. Markerad med blå linje.

16. Källerydsån

Källerydsån har sin upprinning ur de tre sjösystemen Nordsjön, Mellansjön och Sörsjön, Källeryds socken och Åsenhöga socken, Gnosjö kommun. Källerydsån är cirka 10,81 kilometer lång från dess upprinning i Sörsjön till dess utlopp i Vikaresjön. Nissans huvudfåra och en av de så kallade Nissan-sjöarna.[218] Källerydsån saknar sjöar. Ån tar upp cirka tio bäckar, varav Dummebäck, Stenbäcken och Laxöringabäcken är de större tillflödena.
Nivåskillnaden från Källerydsåns upprinning i Sörsjön (cirka 197 m ö h) till utloppet i Vikaresjön (cirka 155 m ö h) är 42 meter vilket av länsstyrelsen betecknas som tämligen lite lutning (0,38%). Vattendraget domineras av strömmande (svagt strömmande-strömmande) sträckor (64 %).
Vattendraget är rensat till 25% och rensningstypen domineras av omgrävda sträckor. Närmiljön domineras av våtmark och skogsmark. Avrinningsområdet omfattar 41 km^2 varav huvuddelen utgörs av skogsmark.[219]
Från Sörsjöns utlopp i Källerydsån slingrar sig ån söderut genom en natur som naturgeografiskt är av närmast vild och orörd karaktär. Terrängen är ett höglänt och starkt kuperat skogslandskap med åsar och mossar. Odlingsbetingelserna är låga och endast vid Åbo, sydöst om Nissafors, har ån kontakt med betesmark, ängs- och åkermark. Nära ån minner forna ängslador om ängsmarker längs ån.
Ån bildar i sitt övre skede en drygt fyra kilometer lång gräns mellan Källeryds socken och Åsenhöga socken, Gnosjö kommun, fram till dess förgrening i Dummebäck. Härifrån böjer Källerydsån kraftigt av mot nordväst. Ån tar sedan en västlig riktning genom mossmarkområden och passerar Nissafors i norr och sjön Lillesjön i söder för att vid Maden mynna ut i Vikaresjön.

Kulturspår längs Källerydsån

Fornlämningar

En stockbåt har hittats i Källerydsåns upprinning i Sörsjöns västra sida (RAÄ Källeryd 147:1). Ytterligare stockbåtar har påträffats i de övriga sjöarna i åns sjösystem med Rotabäckens.
I övrigt är det tämligen glest med fornfynd och fornlämningar längs ån. Främst rör det sig om enstaka ensamliggande gravar. Norr om ån, strax öster om Nissafors är ett röse, tio meter i diameter (RAÄ Källeryd 6:1). Längre norrut, uppe på de skogsbeklädda höjderna är ytterligare två gravar; ett röse och en stensättning (RAÄ Källeryd 7:1, 8:1). Utmed åns södra sida söder om Nissafors samhälle finns två kolningsgropar (RAÄ Källeryd 118:1, 119:1).

Vattenverk längs ån

Alltsedan 1810-talet (förmodligen tidigare) har i Källerydsåns övre lopp reglerats med hålldammar till nedströms anlagda vattenverk, kvarnar, tråddragerier och sågverk. Senare i samband med att kraft-stationen till Nissafors anlades i åns nedre lopp har ån reglerats även där. Samtliga dämmen är numera mer eller mindre utrivna med självreglerande dammar, partiellt tömda. Det historiska kartmaterialet från 1800-talets förra hälft utvisar sju fall längs ån med elva vattenverk. Vanligen har två till tre vattenverk anlagts vid respektive fall, fördelade på ömse sidor av ån, för optimalt vattenkraftsutnyttjande ur samma damm.

---

218 Uppmätt genom digitalisering av VISS-karta.
219 Länsstyrelsen i Jönköpings län. Meddelande nr 2005:18, sid 89.

Mjölkvarnar till Gynnås och Rackhult, minst tre tråddragerier och en såg till Gynnås har identifierats. Utöver dessa flera ej preciserade verksamheter. Främst kan det ha rört sig om kvarnar och tråddragerier. Dessa verksamheter är än så länge belagda främst genom det historiska kartmaterialet till 1800-tal, men man kan anta att vattenkraftsutnyttjandet i Källerydsån har betydligt äldre rötter.
Fallen som brukats under 1800-talet representerar vanligen lång kontinuitet av vattenkraftsutnyttjande, men med genom seklen varierande verksamheter. Under 1800-talet har åns vattenkraft byggts ut med tråddragerier, större kvarnar och en såg. Under tidigt 1900-tal har ån utbyggts med kraftstationer.

Fiske

Ålfiske har bedrivits i Källerydsån, vid flera av fallen och vid dämmen har funnits och finns ännu ålkistor.

Utvärdering och karaktärisering

Typvattendrag

Typvattendrag med enstaka vattenanknutna lämningar.

Inventerade kulturplatser längs Källerydsån

Källerydsån 1)
Stocksbåtsfynd i Nordsjön, Mellansjön, Sörsjön och Klosjönl.
RAÄ Källeryd 147:1, 148:1, 96:1. RAÄ Åsenhöga 194, 96:3 - 4, RAÄ 96:4.

RAÄ Källeryd 96:1.
6365426 / 422701 (SWEREF 99 TM)

Källerydsån 2)
Fördämning.
På platsen är ett större jordfast stenblock på åns östra sida, varifrån ett sentida, lågt trädämme är anlagt tvärs över ån. Stenskodd åkant, på ömse sidor, 15 - 20 meter lång (N-S), 0,5 - 1,5 meter bred, intill 0,7 meter hög.
Reglering av vattenkraften till nedströms belägna småindustrier samt eventuellt för flottningens behov.[220] Ålkista i dämmet. Enligt uppgift från flera lokalt boende personer har en nutria fångats i ålkistan år omkring år 2002. Elritsa i bäcken.

Bäckfåran är rensad och sten är upplagd längs sidorna längs en 15 - 20 meter lång sträcka. Ingår i RAÄ Källeryd 165.

Ny: RAÄ Källeryd 165.
6364662 / 422492 (SWEREF 99 TM)

220 Lokalforskare. Fältpärm Källerydsån.

Källerydsån 3)
Industrilämningar.
Tråddrageri och eventuell kvarnplats. Dammvall, husgrunder.
Dammvall, husgrunder, och stensatt åfåra. Dammvall, 30 meter lång, 1 meter hög, 1 meter bred av sten och jord. På åns norra sida nedströms vallen är en husgrund 4x5 meter stor. På sydvästra sidan är en husgrund 3,5x7 meter med spismursrest och trärester. Mitt för grunden är fundament för vattenhjul. Stenskodd å-fåra längs tio meter.

Förmodligen drevs tråddrageriet av Nils Josefsson Kärringabacka enligt köpebrev år 1847. Hans son drog själv tråd här vid 13 års ålder.[221]
I karta laga skifte Appelås 1861 är på motsvarande plats inritat i kartan dammvall och två byggnader, på norra respektive södra sidan av ån på samfällt avstyckat markområde på Appelås sida. Strax söder därom, nedströms i åkrök på åns östra sida är ytterligare ett samfällt markområde angivet.[222] Samfälligheterna finns även angivna på fastighetskartan.

RAÄ Åsenhöga 184:1.
6364613 / 422532 (SWEREF 99 TM)

Figur 153. Utsnitt ur karta laga skifte Appelås 1861.
Två byggnader på ömse sidor av Källerydsån.
Infälld N-pil och blå markering.

Källerydsån 4)
Plats för industri.

På avstyckat markområde på Källerydsåns östra sida har planerats industri. Vid besiktning av platsen kunde inga lämningar påvisas. Möjligen har den planerade verksamheten aldrig blivit av. Samfälld mark på fastighetskartan.

6364561 422539 (SWEREF 99 TM)

221 Åsenhöga hembygdsförening s 3 (utan år).
222 Appelås laga skifte 1861 akt 06-åse-49.

Källerydsån 5)
Industrilämning.
En otydlig husgrund med spismursrest på en mindre ”ö” i åfåran samt stensatt bäckfåra. Osäkert om verksamhet.

RAÄ Åsenhöga188:1.
6364216 / 422476 (SWEREF 99 TM)

Källerydsån 6)
Kvarnlämning.
Kvarnlämning, dammvall, två kvarnstenar, hjulbäck, stödplintar för vattenränna.
Dammvall 18 meter lång, 1,8 meter hög. Vattenhjulsränna 30 meter lång. 2 kvarnstensfragment.
Kvarnbyggnad på motsvarandeplats finns inritad i karta rågångsåtgärd 1803 Rackhult och Gynnås söder om Källerydsån.

Överfallshjul. Här malde bönderna i Rackhult och från Appelås och Kärringabacka. Kvarnen revs 1914 och virket användes till ett boningshus i Skillingaryd.[223]
Kvarnen har tillhört Rackhult i Åsenhöga socken men i FMIS hamnat i Källeryds socken.

Ny: RAÄ Källeryd 160.
6363916 / 422188 (SWEREF 99 TM)

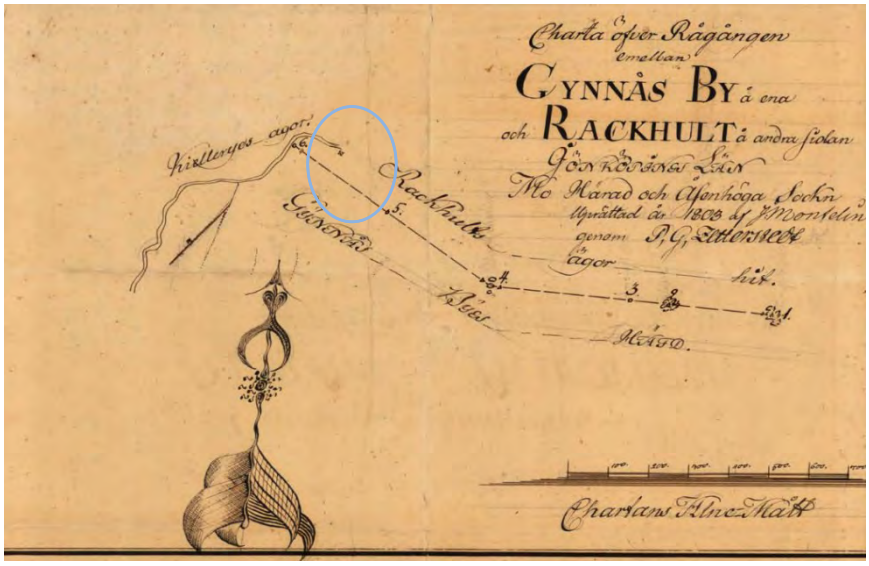

Figur 154. Karta rågångsåtgärd Gynnås Rackhult 1803.
Inom blå markering skymtar Rackshuls kvarnbyggnad söder om ån.

Källerydsån 7)
Uppgift om dammvall.
Timrad stock i åfåran som här rinner genom mossmark. Eventuellt kan det ha med översilningsreglering av omgivande madängar att göra.
Mycket osäkert.

223 Åsenhöga hembygdsförening s 3 (utan år).

Källerydsån 8)
Dammvall.
Dammvall (Gullstensmo-dammen) av sten, 1,6 meter hög, 3–5 meter bred, 41 meter lång, varav 20 meter på östra sidan och 21 meter på västra sidan, nedbruten över åfåran. Rester efter dammlucka och grundförstärkning till dammvallen.

Regleringsdamm – hålldamm för vattenreglering till anläggningar nedströms.
Dammen med fördämning inritad på storskifteskarta, Gynnås, 1817.[224] Sågen tillkommit senare.
Hit nådde skogsbranden 2006.

Dammvallen ingår i Gynnås och Åsenhöga socken. Men har i FMIS hamnat i Källeryd socken.
Ny: RAÄ Källeryd 161.

6362371 / 421527 (SWEREF 99 TM)

Figur 155. Regleringsdamm – Gullstensdammen.
Utriven hålldamm till tidigare vattenreglering för vattenverk nedströms.

Källerydsån 9)
Såglämning.
Lämning efter Gynnås såg. På platsen finns en dammvall, en raserad sågverksbyggnad, och en hjulbäck. Dammvallen 10 meter lång på västra respektive östra sidan av ån. Sågbyggnad på östra sidan av ån är 8x4 meter, raserad, knuttimrad, med nedersta skiftena delvis bevarade på sex par stenplintar, raserad vattenhjulsaxel, lagersten m.m. Söder om sågverksbyggnaden indikeras en stickhyvel av kuggkrans, en vevstake med förlängd arm samt en kuggstång till sågbänk.

224 Gynnås nr 1 - 3 storskifte 1817 akt E135-12:2.

Gynnås såg ägdes av bönder i Gynnås. Tidigare fanns här en s.k nickesåg, vilken senare ombyggdes till cirkelsåg med stickhyvel. Anläggningen var i drift till omkring 1930.[225] Före sågverksamheten fanns här flera vattenverk enligt karta storskifte Gynnås år 1817. Lång tradition av vattenkraftdrivna anläggningar.
Karta storskifte Gynnås år 1817 utvisar damm, dammvall och två byggnader, troligen kvarnar på ömse sidor av ån samt en tredje eventuell kvarnbyggnad 20 meter längre nedströms på Gynnås- sidan, östra sidan av ån.[226] I kartan syns vägar från byn som leder till platsen. Generalstabens karta utvisar sågsymbol på motsvarande plats.[227]

Ny: RAÄ Åsenhöga 204.

6362036 / 421491 (SWEREF 99 TM).

Figur 156. Gynnås såg.

Figur 157. Stenfundament till överbyggnad i trä. Gynnås såg.

225 Åsenhöga hembygdsförening s 4 (utan år).
226 Gynnås nr 1 - 3 storskifte 1817 akt E135-12:2. Se även Svalås 1,2 mätning rågångsåtgärd 1824 akt 06-käl-8.
227 Generalstabskartan Gislaved 1874 akt J243-26-1.

Figur 158. Utsnitt ur karta för Gynnås 1817.

Källerydsån 10)
Kvarnlämning.
Lämningar efter dammvall, hjulbäck, kvarngrund, kvarnsten. Dammvall av sten, 7 meter lång på norra sidan av ån och 25 meter på södra sidan, 1,5 meter hög, 2,5 meter bred. Nedbruten över ån, i vattenytan syns stenkistor, grund till fördämningsmuren. Kvarngrund 6x4 meter på ns södra sida. Kvarnsten på kvarngrunden intill vattenhjulsränna. Damm, dammvall samt två byggnader, troligen kvarnar, inritade i storskifteskarta 1818. En på södra motsvarande denna plats och en på norra sidan av ån. I kartan syns vägar från byn som leder till platsen.[228]

[228] Gynnås nr 1- 3 storskifte 1817 akt E135-12:2. Se även Svalås 1,2 mätning rågångsåtgärd 1824 akt 06-käl-8.

Hit nådde den skogsbrand (2006) som svedde norra dammvallens norra del. Här finns även spår efter stormen Gudrun (2005) som fläkt upp del av kvarngrunden och dammvallen på södra sidan av ån. (Gärdsmyg sågs i kvarngrunden. Tjäderhöna sågs i skogen).

Ny: RAÄ Åsenhöga 207.
6361843 / 421342 (SWEREF 99 TM)

Figur 159, Utsnitt karta Gynnås 1817 utvisande två kvarnplatser i Skämningsforsån.
En i Dummebäck, strax uppströms utloppet i Skämningsforsån. Blå markering utvisar Gynnås kvarnbyggnad nedanför (söder om) ån. Ett vattenverk mitt emot, strax nedströms fördämningsmur.

Figur 160. Lämningar efter Gynnås kvarn. Dammvall, nedbruten över åns fåra.
Kvarngrund, vattenhjulsränna, kvarnsten. Foto från sydväst.

Figur 161. Fundament under nedbruten fördämningsmur till Gynnås kvarn.

Källerydsån 11)
Industrilämning.

Vattendriven industrilämning, eventuellt tråd-drageri. Husgrund, ca 4,5 x 3,2 meter stor och hjulbäck på södra sidan av ån. Omedelbart norr om grunden är vattenhjulsränna, 8,5 meter lång av kallmurad natursten.
I karta stängseldelning 1821 finns ett vattenhjul inritat i ån. Huruvida det motsvarar denna plats är oklart.[229]

Ny: RAÄ Åsenhöga 208.
6361841 / 421305 (SWEREF 99 TM)

Figur 162. Kraftigt övermossad upphöjd husgrund med syllsten på södra sidan av Källerydsån.
Foto från norr.

229 Svalås 1,2 mätning rågångsåtgärd 1824 akt 06-käl-8.

Källerydsån 12)
Kvarnplatser.
Uppgift om kvarnar. Karta Gynnås storskifte 1817 utvisar på denna plats dammvall, byggnad mitt i åfåran i åkrök mot norr vid Dummebäckens utlopp i Källerydsån samt byggnad strax nedströms dammvallen på åns norra sida.[230]
Inga lämningar konstaterades vid besiktning.

6361879 / 421223 (SWEREF 99 TM).

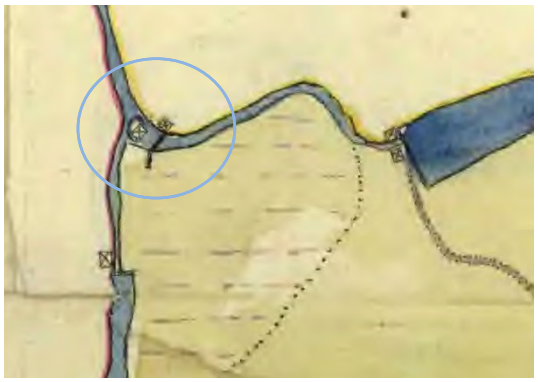

Figur 163. Utsnitt karta Gynnås storskifte 1817.
Visar två eventuella kvarnbyggnader utmed Källerydsån.

Källerydsån 13)
Fördämningsmur.
Lämning av fördämningsmur av natursten och jord, 37 meter lång, 2 meter hög, 2-4 meter bred, nedbruten över ån, i brottytorna i vattenbrynet syns rester efter stenkistor. Fördämningen förstärkt med träspont mot åfåran.
Dammen utriven och självreglerande. Hålldamm till kraftstation till Nissafors.

Ny: RAÄ Källeryd 158.

6363167 / 419130 (SWEREF 99 TM)

Figur 164. Dammvall på ömse sidor av ån. Tidigare hålldamm till kraftstation längre nedströms.

[230] Gynnås nr 1 - 3 storskifte 1817 akt E135-12:2: Se även Svalås 1,2 mätning rågångsåtgärd 1824 akt 06-käl-8.

Källerydsån 14)
Fördämningsmur.
Lämning av fördämningsmur till kraftstation. Dammvall i sten och betong. 22 meter lång, 2,5 meter hög, 0,5 meter bred, av kvadersten med träspont vid intaget. Förstärkt med betong på ovansidan (uppströms), intaget och ovanpå. Dammen tillbyggd mot söder med en betongvall, 24 meter lång, 4 meter hög, 0,7 meter bred.

Ny: RAÄ Källeryd 157.
6363126 / 418890 (SWEREF 99 TM)

Figur 165. Fördämningsmur till kraftstation.

Figur 166. Dammvall till kraftstation.

Källerydsån 15)
Kraftstation.
Lämning av kraftstation. Raserad. Betonggrund, utloppskanal, stensatt åkant. Betonggrund och plintar för generatorer, samt turbinutlopp och utloppskanal. Åkanten förstärtkt med kvaderstensmur och träspont. Fundament för trätub längs åkanten uppströms till intag i dammvall.
Kraftstation till Nissafors.

Ny: RAÄ Källeryd 159.

6363156 / 418782 (SWEREF 99 TM)

Figur 167. Lämning av kraftstation till Nissafors. Betonggrund och plintar.

Källe-rydsån	Objekt	RAÄ nr	Ny RAÄ	Antikvarisk bedömning
1	Fyndplats/ Stockbåt	Källeryd 96:1		Övrig kulturhistorisk lämning
2	Dammvall	Källeryd 165	X	Övrig kulturhistorisk lämning
3	Småindustri-område	Åsenhöga 184:1		Övrig kulturhistorisk lämning
4	Plats för indu-stri			
5	Småindustri-område	Åsenhöga 188:1		Övrig kulturhistorisk lämning
6	Kvarn	Källeryd 160	X	Övrig kulturhistorisk lämning
7	Dammvall			
8	Dammvall	Källeryd 161	X	Övrig kulturhistorisk lämning
9	Såg	Åsenhöga 204	X	Övrig kulturhistorisk lämning
10	Kvarn	Åsenhöga 207	X	Övrig kulturhistorisk lämning
11	Industri övrig	Åsenhöga 208	X	Övrig kulturhistorisk lämning
12	Kvarnplats			
13	Dammvall	Källeryd 158	X	Övrig kulturhistorisk lämning
14	Dammvall	Källeryd 157	X	Övrig kulturhistorisk lämning
15	Kraftindustri	Källeryd 159	X	Övrig kulturhistorisk lämning

Figur 168.

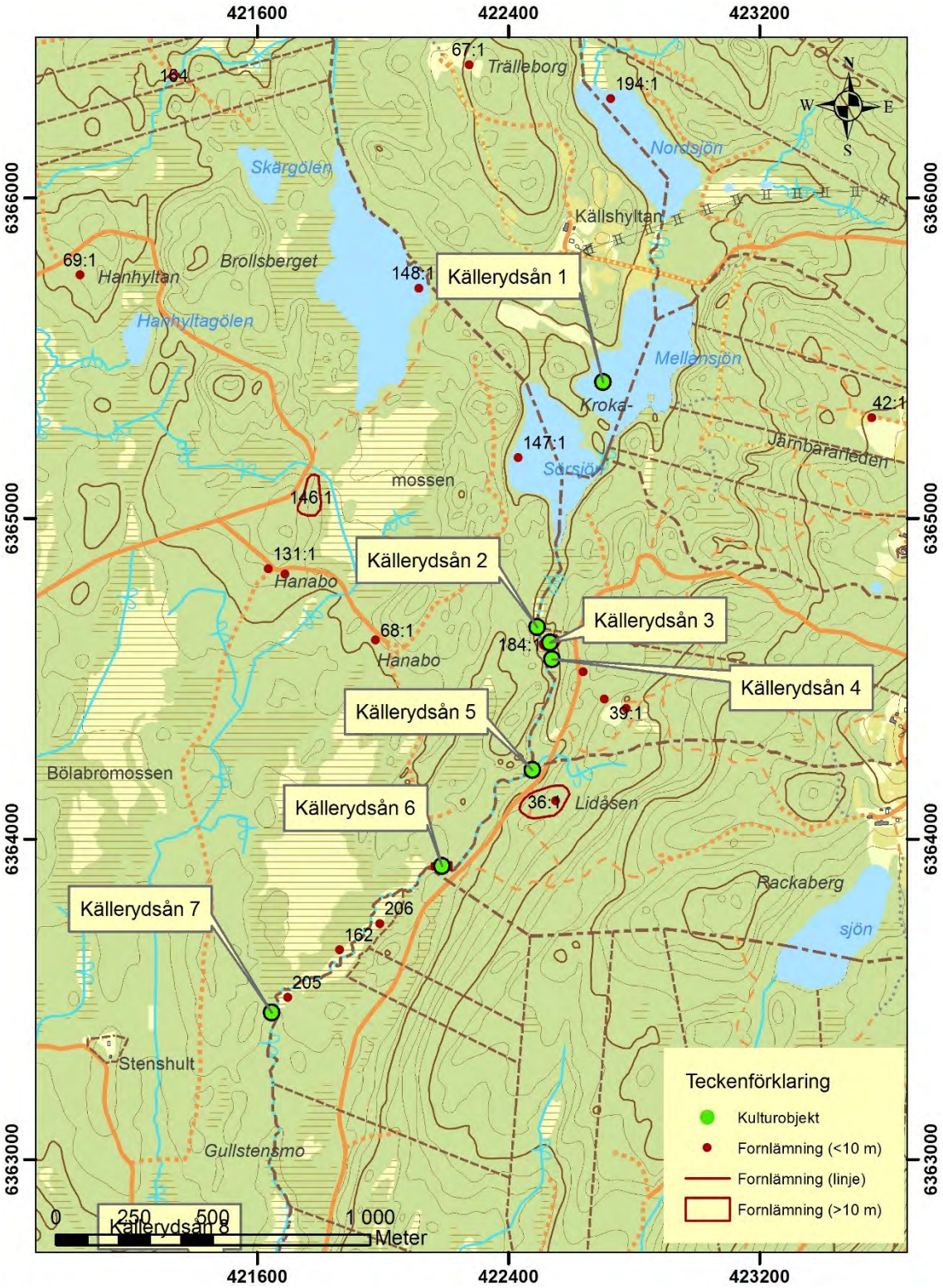

Figur 169. Källerydsån. Kulturobjekt 1 – 7.

Figur 170. Källerydsån. Kulturobjekt 7 – 12.

Fgur 171. Källerydsån. Kulturobjekt 8 - 12.

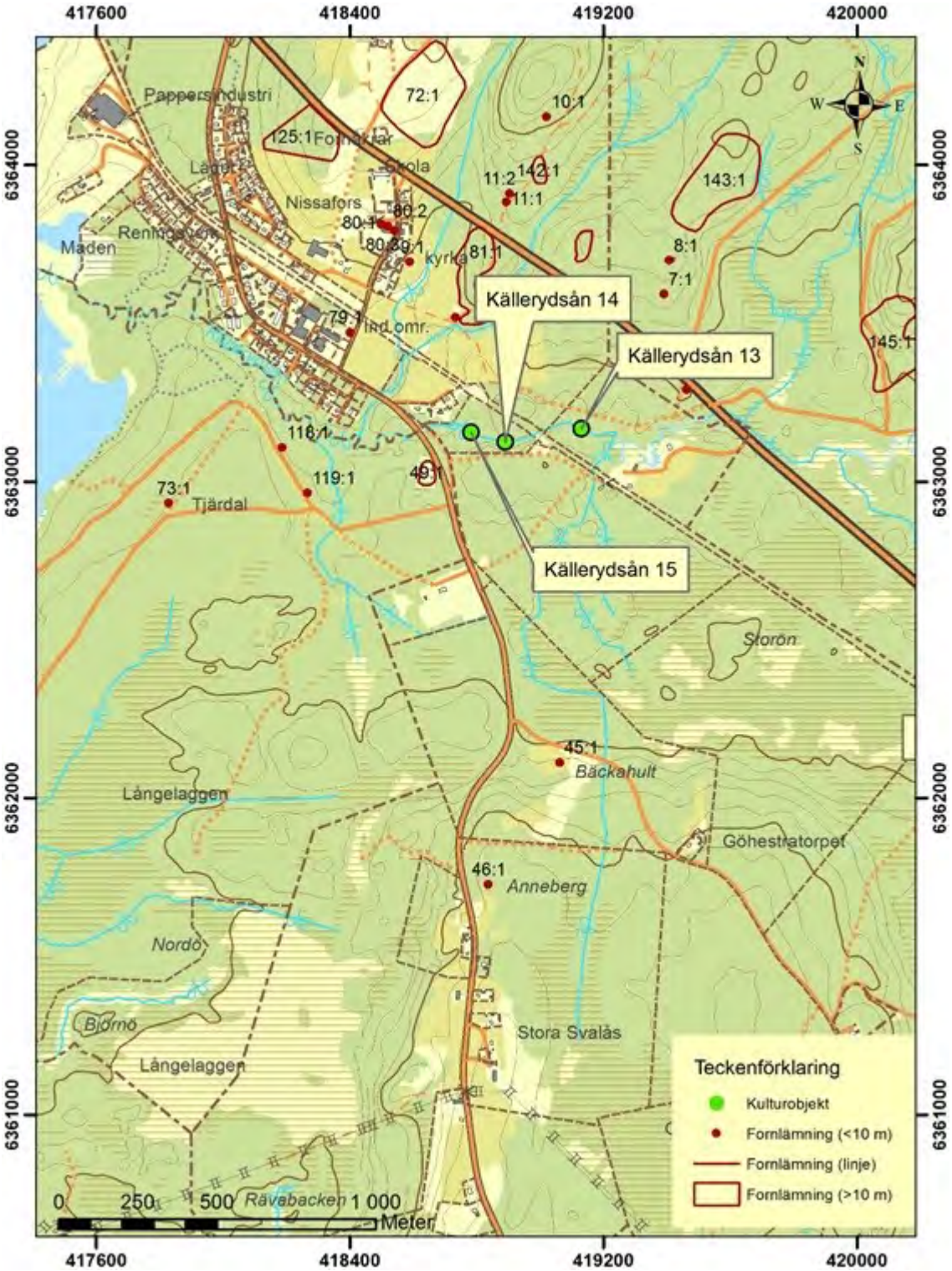

Figur 172. Källerydsån. Kulturobjekt 13 - 15.

Referenser Källerydsån

Länsstyrelsen i Jönköpings län: - Nissans nedre avrinningsområde.
Naturvärdesbedömning av vattendrag i Jönköpings län. Meddelande Nr 2005:18.
Åsenhöga hembygdsförening: - Inventering av kvarnar sågverk tråddrag med flera vatten-drivna anläggningar under fyra sekler i Åsenhöga socken. Häfte. (Utgivningsår ej angivet).

Onlinereferenser

Fornsök, FMIS, Riksantikvarieämbetets fornminnesregister
http://www.fmis.raa.se/cocoon/fornsok/search.html

LANTMÄTERIETS DIGITALA KARTARKIV
https://www.lantmateriet.se/

LANTMÄTERIMYNDIGHETERNAS ARKIV

Källeryds socken
Svalås 1,2. Mätning, rågångsåtgärd 1824. Akt 06-käl-8.
Åsenhöga socken
Appelås. Laga skifte 1861. Akt 06-åse-49.

LANTMÄTERISTYRELSENS ARKIV

Åsenhöga socken
Gynnås nr 1 - 3. Storskifte 1817. Akt E135-12:2.

RIKETS ALLMÄNNA KARTVERKS ARKIV

Generalstabskartan. Gislaved 1874. Akt J243-26-1.

VISS, VATTENINFORMATIONSSYSTEM SVERIGE
https://viss.lansstyrelsen.se/

Dummebäck översikt

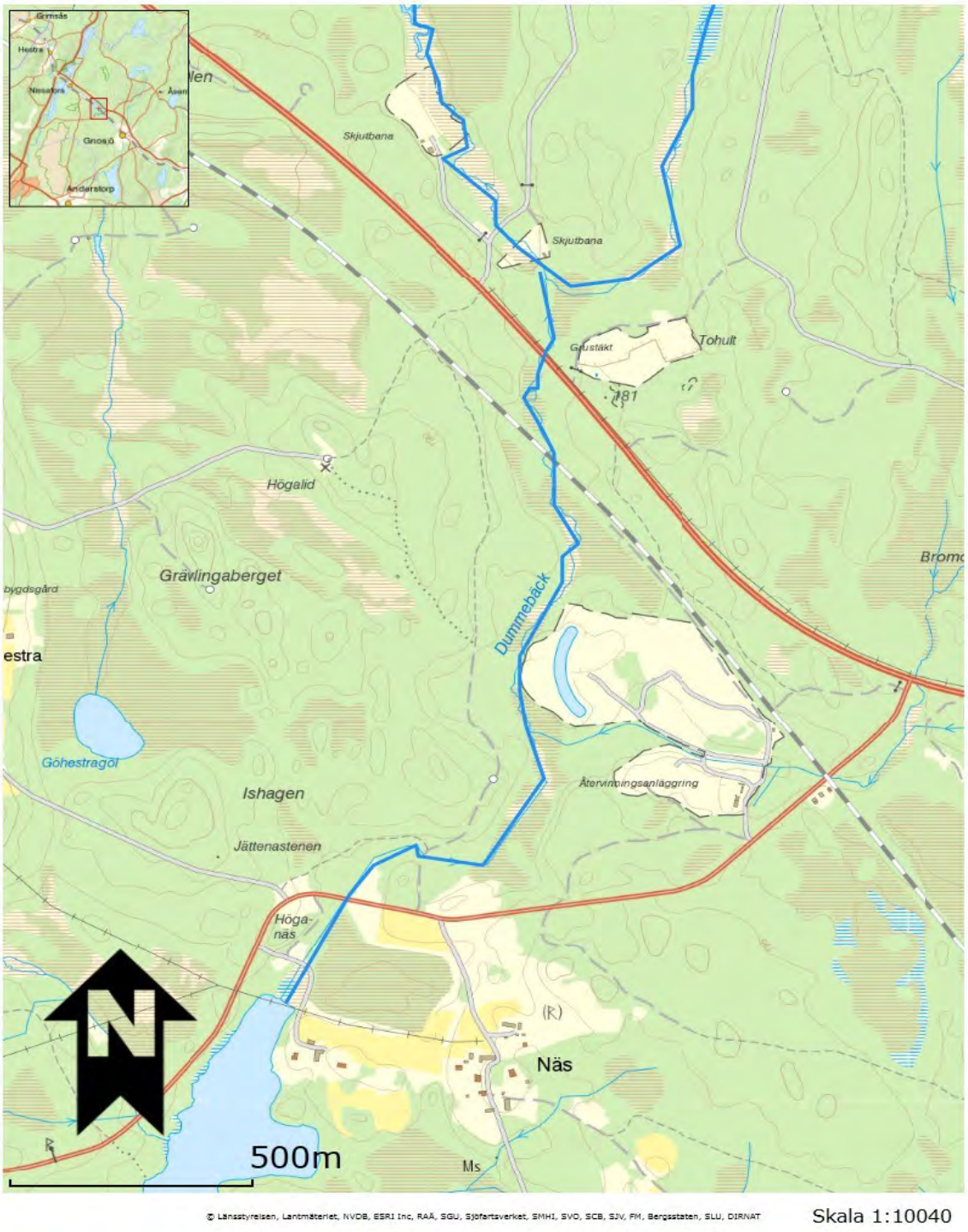

Figur 173. Översiktskarta; Dummebäck mellan Nässjön och Källerydsån. Markerad med blå linje.

17. Dummebäck

Dummebäck rinner från Nässjön, Källeryds socken, Gnosjö kommun och mynnar åt norr ut i Källerydsån. Stora delar av bäcken bildar gräns mellan Åsenhöga socken i öster. Dummebäcken är cirka 2 275 kilometer meter lång och saknar sjöar.[231] Ett äldre namn för bäcken är *Näs å* angivet av lantmätare Jonas Allvin på lantmäterikarta 1817.[232]
Vattendraget har flack strömfåra med tämligen lugntflytande vatten (72 %) med låg andel strömmande vatten. Höjdskillnaden från övre delen i söder är 177 meter över havet och till utloppet i norr strax över 177 meter över havet med 0,02% lutning. Avrinningsområdet är 9 km² och består till största delen av skogsmark. Närmiljön utmed Dummebäcken kännetecknas främst av sankmark och skogsmark, mest barr- och blandskog.[233] Bäcken har i dess övre del från Nässjön dikats och rensats längs en kilometer lång sträcka.

Dummebäcken har trots sitt lugnflytande vatten och låga lutningsgrad nyttjats till flera vattenkrafts-industrier. Genom att använda Nässjön som vattenreservoar till uppdämning har vattnet gett kraft till olika vattenindustriverksamheter i Dummebäcken. Som äldst har det rört sig om kvarnverksamhet. Längst i söder finns en kvarnlämning, Näs kvarn, med ålderdomliga anor. [234] Kvarnen finns belagd i kvarnkommissionens besiktningsprotokoll 1697 vari kvarnen anges som uråldrig med en mycket gammal, närmast oduglig damm vilken nyligen ersatts med en ny. På storskifteskarta 1817 finns kvarnen markerad på åns norra sida med dammvall och damm.[235] Senare under 1800-talet har kvarnen byggts om från skvaltkvarn till hjulkvarn och kvarnen har troligen varit i bruk fram till 1800-talets slut. Under 1800-talet har tråddrageri troligen anlagts i bäcken, oklart var.
Efter att tråddrageriepoken var avslutad anlades vid det forna kvarnfallet enligt uppgift en stickhyvel som var i bruk in i 1920-talet. På den plats där järnvägen passerar Dummebäcken har enligt uppgift en kraftstation funnits. Idag återstår resterna av en fördämningsvall. Den gamla sockenvägen mellan Gnosö – Källeryds och Öreryds kyrkor har passerat över Dummebäcken öster om forna Näs kvarn.[236] Vägen förenade även de närmaste byarna Göhestra – Näs – Skattegård. Än idag brukas platsen för överfört över Dummebäcken. En vägvisare av gjutjärn har funnits utmed vägen som anger vägen mellan Gnosjö och Källeryds kyrkor samt till Nybrotpet över Gislaved.[237] Järnvägen Borås – Alvesta passerar över Dummebäcken. En välbyggd järnvägsbro av tuktad sten är anlagd över ån.

På karta hemmansklyvning 1913 finns vattenhjul makerat omedelbart nedströms dammvallen på åns södra sida samt en byggnad strax nedströms på åns sydsida. Vid det forna kvarnfallet anlades enligt uppgift en stickhyvel efter att tråddrageriepoken var avslutad. Den har varit i bruk fram in i 1920-talet. På kartan anges ”Qvarna kullen gammal samfällighet till hela byn”.[238]
I Dumme bäcken har enligt uppgift funnits tre tråddragerier, två vid kvarnfallet och ett längre nedströms. Tråddragerierna har dock inte kunnat lokaliseras eller beläggas i historiska kartor. På storskifteskartor 1817 Näs och Gynnås 1817 finns markerat en byggnad på bäckens västra sida med damm i Dumme bäckens nordligaste del strax söder om dess utlopp i Källerydsån.[239] Därtill anges i karttexten ett nyligen anlagt tråddrag, dess läge var i en bäck med utlopp i östra delen av Nässjön på gränsen till Älghult.

---

231 Digitalisering fastighetskartan.
232 Näs nr 1 - 4 storskifte 1817 akt E67-11:1.
233 Länsstyrelsen i Jönköpings län, 2005:18 s 97.
234 RAÄ Källeryd 163, 43:1.
235 Näs nr 1 - 4 storskifte 1817 akt E67-11:1.
236 Näs nr 1 - 4 storskifte 1817 akt E67-11:1.
237 RAÄ Källeryd 21:1.
238 Näs hemmansklyvning 1913 Akt 06-käl-32.
239 Gynnås nr 1 - 3 storskifte 1817 akt E135-12:2.

Utvärdering och karaktärisering

Typvattendrag

Typvattendrag med enstaka vattenanknutna lämningar.

Inventerade kulturplatser längs Dummebäck

Dummebäck 1)
Industrilämning samt plats för Näs kvarn. Näs.
Dammvall och två grunder. Dammvall, 10 meter lång på norra, 10 meter på södra sidan av bäcken, intill 2,2 meter hög, 4 meter bred. Sju meter nedströms på norra sidan är en stengrund 2x2 meter i sida med en stenmur längs åfåran, 2,5 meter lång, 1,3 meter hög, 0,5 meter bred. På motsatt sida är en husgrund, 3 x 2meter stor.
Lämningarna är ej av kvarnlämningskaraktär utan förefaller vara efter mindre anläggningar.

Karta laga skifte Näs 1817 utvisar kvarn på samfälld mark, fördämning och damm. Ägobeteckning nr 105 strax uppströms anger *Qvarnfållen*. Vattenhjul symbol för kvarn på motsvarande plats som Näs kvarn. i Generalstabskartan Gislavedsbladet 1874 symbol för kvarn i form av vattenhjul.[240] Vid kvarnfallet lär enligt uppgift en stickhyvel ha anlagts vilken var i bruk in i 1920-talet. På karta hemmansklyvning 1913 finns vattenhjul makerat omedelbart nedströms dammvallen på åns södra sida samt en byggnad strax nedströms också på åns sydsida. Vilka verksamheter som avses är dock oklart. På kartan anges dock ”Kvarnakullen, gammal samfällighet till hela byn”.[241]

En skvaltkvarn till Näs finns noterad i Kvarnkommissionens besiktningsprotokoll år 1697 vari den anges som uråldrig med en mycket gammal, närmast oduglig damm vilken nyligen ersatts med en ny.

På lantmäterikarta från år 1817 över Näs, har följande noterats av lantmätare J Allvin: *Undertecknad 47 år gammal har ofta hört berättas efter min Salig mor som var född i Näs och avled för två år tillbaka 84 år gammal att ägoskillnaden mellan Näs och Göhestra begynnes vid Germunda Bro även så kallade Präste Broen som skall vara belägen 30 alnar norrom/nedom en trådagshammar i Näs å.*[242]

Senare har två tråddragerier troligen anlagts vid fallet. Ett tredje tråddrag har förlagts längre nedströms mittför Gräsbacken. Platserna för dessa har inte lokaliserats. Efter tråddrageriepoken avslutat har en stickhyvel anlags vid det forna kvarnfallet.

Ny: RAÄ Källeryd 163. Även Källeryd 43:1.
6360580 / 420937 (SWEREF 99 TM)

240 Näs storskifte nr 1-4 1817 akt E67-11:1: Även Näs storskifte 1821 akt 06-käl-4: Generalstabskartan Gislaved 1874 akt J243-26-1.
241 Näs hemmansklyvning 1913 akt 06-käl-32.
242 Näs nr 1 - 4 storskifte 1817 akt E67-11:1.

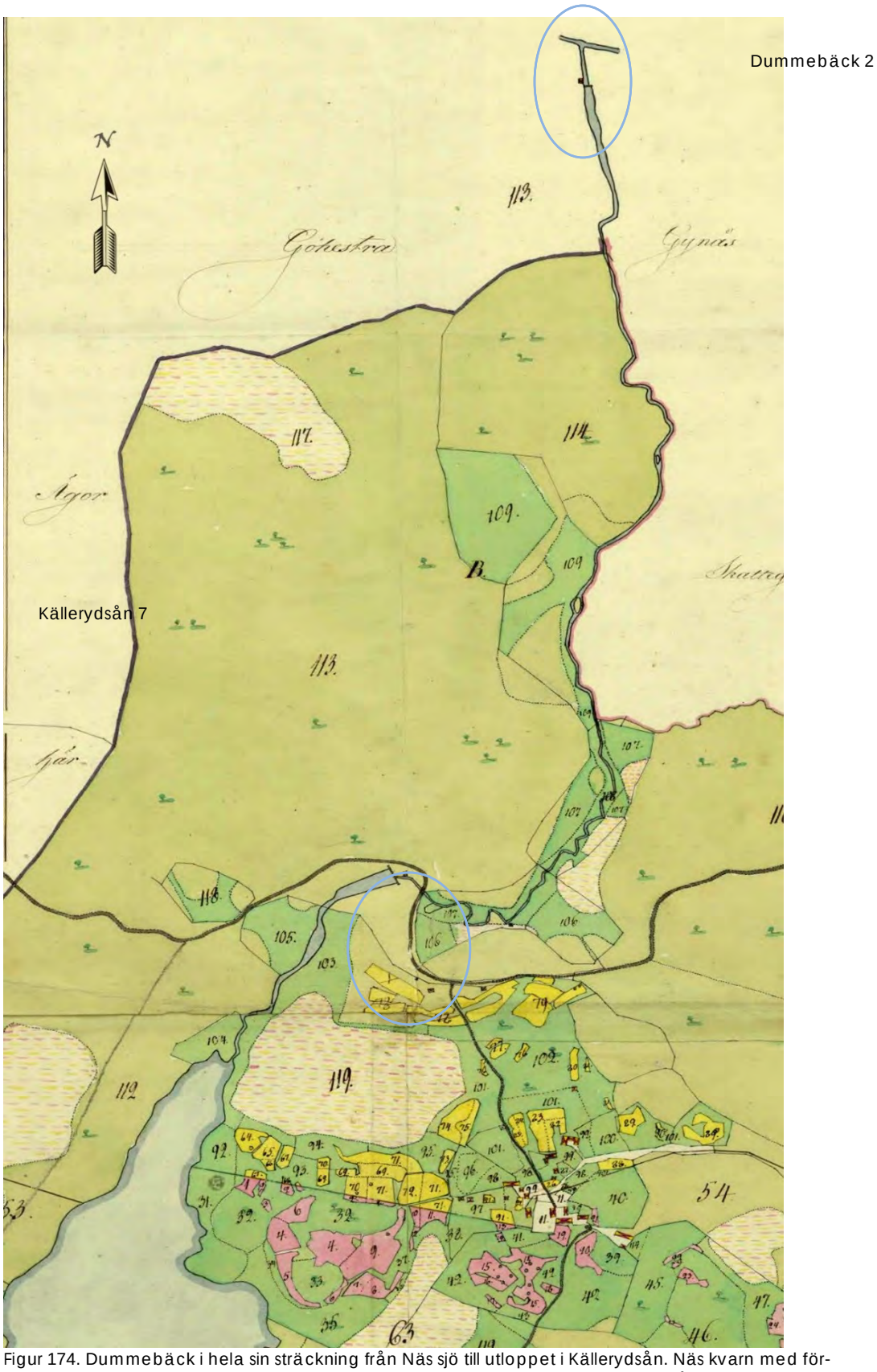

Figur 174. Dummebäck i hela sin sträckning från Näs sjö till utloppet i Källerydsån. Näs kvarn med fördämning och damm inritat. Utsnitt karta laga skifte Näs 1817. Infogad N-pil och blå markeringar.

Dummebäck 2)
Kvarn.
På storskifteskarta Gynnås 1817 och enskifte 1826 (1818) finns markerat en byggnad på bäckens västra sida med damm i Dummebäcken, i dess norra nedre del, 55 meter söder om utloppet i Källerydsån.[243]
Platsen lokaliserad vid rapportsammanställning. Ej besiktigad i fält.

6361827 / 421226 (SWEREF 99 TM).

Tillflöde Dummebäck

Tillflöde Dummebäck 3)
Kraftstation. Näs.
Lämning efter kraftstation med endast rest av dammvall. Övrigt raserat för järnvägsbank. Dammvall cirka 5 meter lång, intill 1,4 meter hög, 2 meter bred, av sten och jord. Över bäcken är en flat sten. I nodöst är en öppning för numera torrlagd vattenränna. Fallhöjd omkring 1,1 meter. Eventuella spår av grund på bäckens nordöstra sida, dock svårbedömt. Skadat område.

Ny: RAÄ Källeryd 166.
6360739 / 421825 (SWEREF 99 TM)

Dumme-bäck m tillflöde	Objekt	RAÄ nr	Ny RAÄ	Antikvarisk bedömning
1	Industri övrig	Källeryd 163	X	Övrig kulturhistorisk lämning
2	Kvarn			
3	Dammvall	Källeryd 166		Övrig kulturhistorisk lämning

Figur 175.

[243] Gynnås 1 - 3 storskifte 1817 akt E135-12:2. Se även Gynnås enskifte 1826 (1818) akt 06-åse-14.

Figur 176. Dummebäck. Kulturobjekt 1 – 3.

Referenser Dummebäck

Länsstyrelsen i Jönköpings län., Nissans nedre avrinningsområde. Naturvärdesbedömning av vattendrag i Jönköpings län. Meddelande Nr 2005:18.

Onlinereferenser

Fornsök, FMIS, Riksantikvarieämbetets fornminnesregister
http://www.fmis.raa.se/cocoon/fornsok/search.html

LANTMÄTERIETS DIGITALA KARTARKIV
https://www.lantmateriet.se/

LANTMÄTERISTYRELSENS ARKIV
Källeryds socken
Näs. Hemmansklyvning 1913. Akt 06-käl-32.
Näs. Storskifte 1821. Akt 06-käl-4.

LANTMÄTERIMYNDIGHETENAS ARKIV
Källeryds socken
Näs nr 1 - 4. Storskifte 1817. Akt E67-11:1.

Åsenhöga socken
Gynnås nr 1 - 3 storskifte 1817 akt E135-12:2.

RIKETS ALLMÄNNA KARTVERKS ARKIV
Generalstabskartan Gislaved 1874 akt J243-26-1.

VISS, VATTENINFORMATIONSSYSTEM SVERIGE
https://viss.lansstyrelsen.se/

Stenbäcken översikt

Figur 177. Översiktskarta; Stenbäcken mellan norra Klosjön och Källerydsån . Markerad med blå linje.

18. Stenbäcken

Stenbäckens namn kan härledas till den naturligt rika förekomsten av sten- och block i vattendraget. Bäcken är dock numera till stora delar rensad. Stenbäcken har sin upprinning i norra Klosjön i östra delen av Åsenhöga socken mot gränsen till Källeryds socken i Gnosjö kommun. Vattendraget mynnar ut i Källerydsån ca 1,8 kilometer västsydväst om Källeryd och ca 350 meter norr om landsväg 151.
Stenbäcken är 5 377 meter lång och med sjön strax väster om Stora Nabbans inräknat är den 5 837
meter lång. Fallhöjden från Klosjön i norr (+201 meter över havet) till Källerydsån i söder (+168 meter över havet) är 33 meter, motsvarande 0,61 % vilket enligt länsstyrelsens beräkningar anses som tämligen hög.[244]
Huvuddelen av åns närområde utgörs av myrmark och skogsmark. Stenbäcken har först en nordlig sträckning från Klosjön för att slingra sig i västsydvästlig riktning och vidare söderut genom en sjö utan namn som ligger väster om Stora Nabbans för att längre söderut mynna ut i Källerydsån
Inga fornlämningar i Stenbäckens närområde. I Stenbäcken har relativt få kulturhistoriska lämningar framkommit vid genomgång av arkiv- och dokumentationsmaterial för Aquaprojetkets räkning. En lämning efter en trolig skvaltkvarn representeras av RAÄ Källeryd 164. Den är belägen en knapp kilometer nedströms Klovsjön.

Utvärdering och karaktärisering

Typvattendrag

Typvattendrag med enstaka vattenanknutna lämningar.

Inventerade kulturplatser längs Stenbäcken

Stenbäcken 1)
Kvarn.
Kvarnlämning, 1 dammvall, 1 kvarngrund 1 stödmur. Kvarngrunden är raserad över bäcken En trästock diagonalt över bäcken och en längs bäckens södra sida. På södra sidan finns en 3x3 meter stor plan, stensatt yta. Bäckfåran är stensatt längs en 8 meter lång sträcka. Dammvallen av natursten, 1,3 meter hög, 2, 5 - 3 meter bred (VNV-OSO) och 8 meter lång på VSV sidan, 10 meter lång på OSO sidan, 5 m uppströms dammvallen är rest av en eventuell stödmur i bäckfårans södra sida, trästock diagonalt över bäckfåran.

Ny: RAÄ Källeryd 164.

6366382 / 421334 (SWEREF 99 TM)

244 Länsstyrelsen i Jönköpings län Meddelande 2005:18 s 93.

Figur 178. Lämningar efter skvaltkvarn i Stenbäcken.

Stenbäcken 2)
Kvarnplats. Stickhyvel.
Dammvall 1,4 meter hög, 2 meter bred, 14 meter lång på östra sidan och 3 meter lång på västra sidan, nedbruten över bäckfåran.

Stickhyvel. Denna anlagd på plats där en kvarn tidigare har legat. Kvarnstenar inbyggda som grundstenar till stickhyveln. Kraftig fördämning.

6364699 / 420824 (SWEREF 99 TM).

Figur 179. Lämning efter spånhyvel.

Figur 180. Delar av kvarnsten som grundsten till spånhyvel.

Sten-bäcken	Objekt	RAÄ nr	Ny RAÄ	Antikvarisk bedömning
1	Kvarn	Källeryd 164	X	Övrig kulturhistorisk lämning
2	Kvarn/Hyvel			

Figur 181.

Figur 182. Stenbäcken. Kulturobjekt 1 – 2.

Referenser Stenbäcken

Länsstyrelsen i Jönköpings län. *Nissans nedre avrinningsområde*. Meddelande 2005:18 2005.

Onlinereferenser

Fornsök, FMIS, Riksantikvarieämbetets fornminnesregister
http://www.fmis.raa.se/cocoon/fornsok/search.html

Hårlandsbäcken översikt

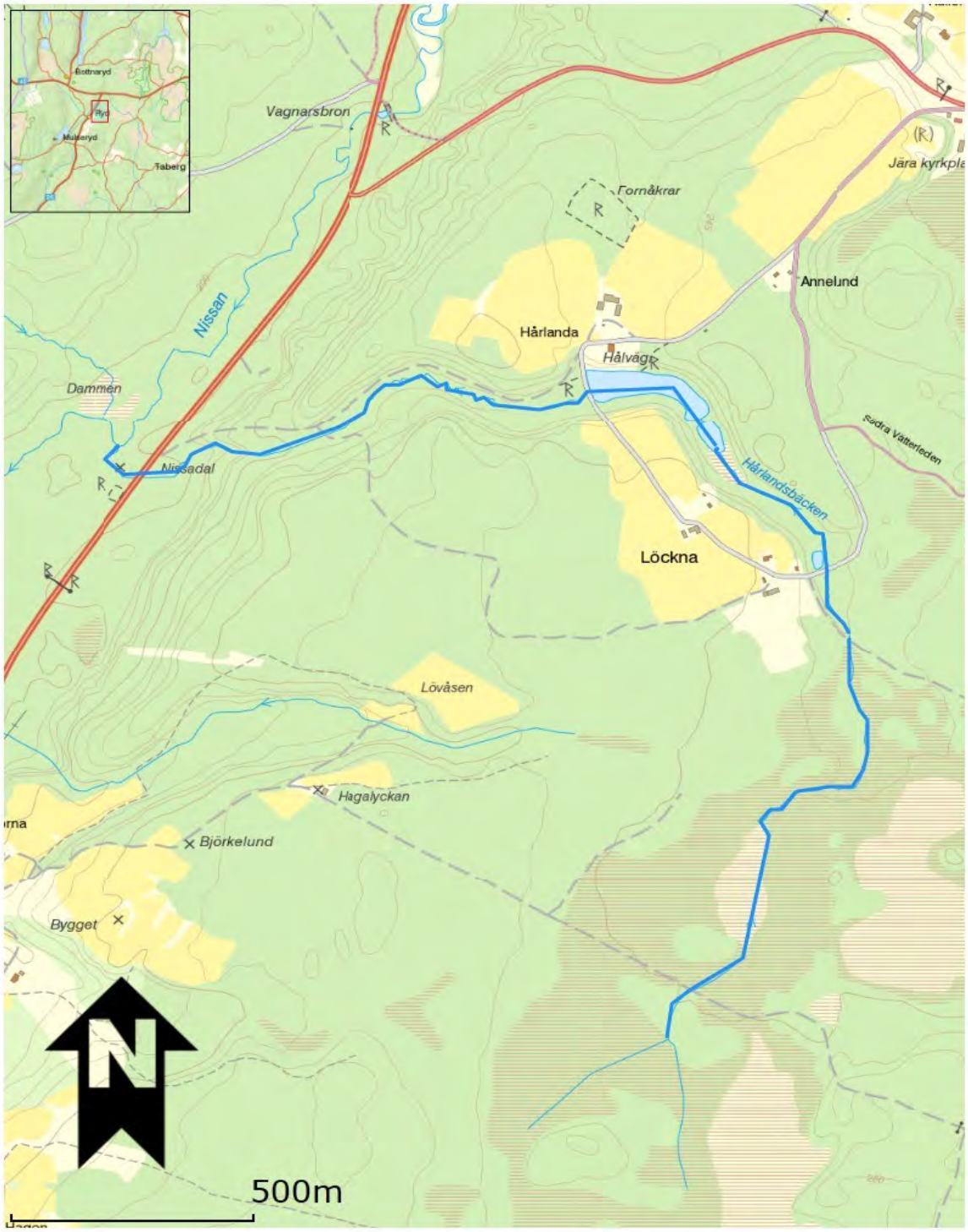

Figur 183. Översiktskarta Hårlandsbäcken. Upprinning i högliggande myrmark. Markerad med blå linje.

19. Hårlandsbäcken

Hårlandsbäcken har sin upprinning ur mossarna och gölarna (cirka 255 meter över havet) mellan samhället Ryd i väster, Fagerhult i öster och Löckna i norr i Mulseryds socken. Härifrån rinner två mindre vattendrag som längre norrut sammanfaller till ett flöde och bildar Hårlandabäcken. Vattendraget rinner först i nordlig riktning, rundar Löckna och tar en västlig riktning med Hårlanda i norr och Löckna i söder, passerar riksväg 26, Nissastigen, och mynnar ca hundra meter väster därom ut i Nissan (cirka 195 meter över havet). Höjdskillnaden från bäckens upprinning till dess mynning i Nissan är ca 60 meter. Bäcken är 4 038 meter lång.[245] Åns närområde består i huvudsak av mossmark och skogsmark. Från Löckna och västerut är landskapet mer kuperat och bildar ställvis djupa dalsänkor utmed vattendraget.

Kulturspår

Ett järnåldersgravfält med domarringar och resta stenar och en kvadratisk stenkrets[246] från tidsperioden ca 200 - 500 e. Kr är beläget strax söder om där Hårlandabäcken mynnar ut i Nissan. Gravfältet ligger på en flack avsats i skogsmark. Det ingår i ett stråk av gravar från äldre järnålder och bronsålder belägna på moränåsar utefter Nissans dalgång.

Omedelbart intill bäcken finns ett område med fossil åker med åkerparceller.[247] Längre norrut och norr om Hårlanda är ett område med tre fossila åkerytor, terrasser och spridda röjningsrösen. Utmed bäckmynningen i Nissan finns lämning efter torpet Nissadalen.[248] Alldeles intill bäcken söder om Hårlanda har ett flintavslag hittats vilka utgör de äldsta spåret efter mänsklig verksamhet längs bäcken.

Mellan Hårlanda och Hårlandsbäcken finns lämningar efter äldre färdvägar, dels, efter gamla Nissastigen, dels en hålväg som leder från nordväst i sydöstlig riktning mot nuvarande Hårlandsdammen.[249] Förmodligen har här funnits ett gammalt vad eller broövergång. Vidare finns lämning av en 45 meter lång vägbank väster om dammen.[250]

Utvärdering och karaktärisering

TYPVATTENDRAG

Vattendrag med enstaka vattenknutna lämningar.

245 Digitalisering VISS, Vattenkartan.
246 RAÄ Mulseryd 23:1.
247 RAÄ Mulseryd 146.
248 RAÄ Mulseryd 212:1.
249 RAÄ Mulseryd 25:1.
250 RAÄ Mulseryd 187:1

Inventerade kulturplatser längs Hårlandsbäcken

Hårlandsbäcken 1)
Dammvall. 30 meter lång.
RAÄ Mulseryd 21:3.
6399798 / 434838 (SWEREF 99 TM

Hårlandsbäcken 2)
Dammvall. Kvarnplats.
Dammvall, 10 meter lång, 1 meter hög, 3 meter bred, uppbyggd av sten. Raserad över bäcken. I området finns stenansamlingar som inte är möjligt att dokumentera och tolka på grund av stormfällda träd.

På karta laga skifte Löckna år 1837, är damm och en kvarnbyggnad markerad.[251] I akt till konceptkarta står att läsa "Nytt qvarnstället med plan däromkring". Samfälld mark på ekonomiska kartan 1954.[252]

Ny: RAÄ Mulseryd 385.
6400208 / 433607 (SWEREF 99 TM)

Hårlands-bäcken	Objekt	RAÄ nr	Ny RAÄ	Antikvarisk bedömning
1	Dammvall	Mulseryd 21:3	X	Övrig kulturhistorisk lämning
2	Dammvall	Mulseryd 385	X	Övrig kulturhistorisk lämning

Figur 184.

251 Löckna laga skifte 1837 akt 06-mul-25. Lantmäteriet Jönköping, Löckna, akt 25, 1837, Laga skifte. På kartan markerat b - i akt står "Nytt qvarnstället med plan däromkring".
252 Ekonomiska kartan Jära 1954 akt J133-7d0h56.

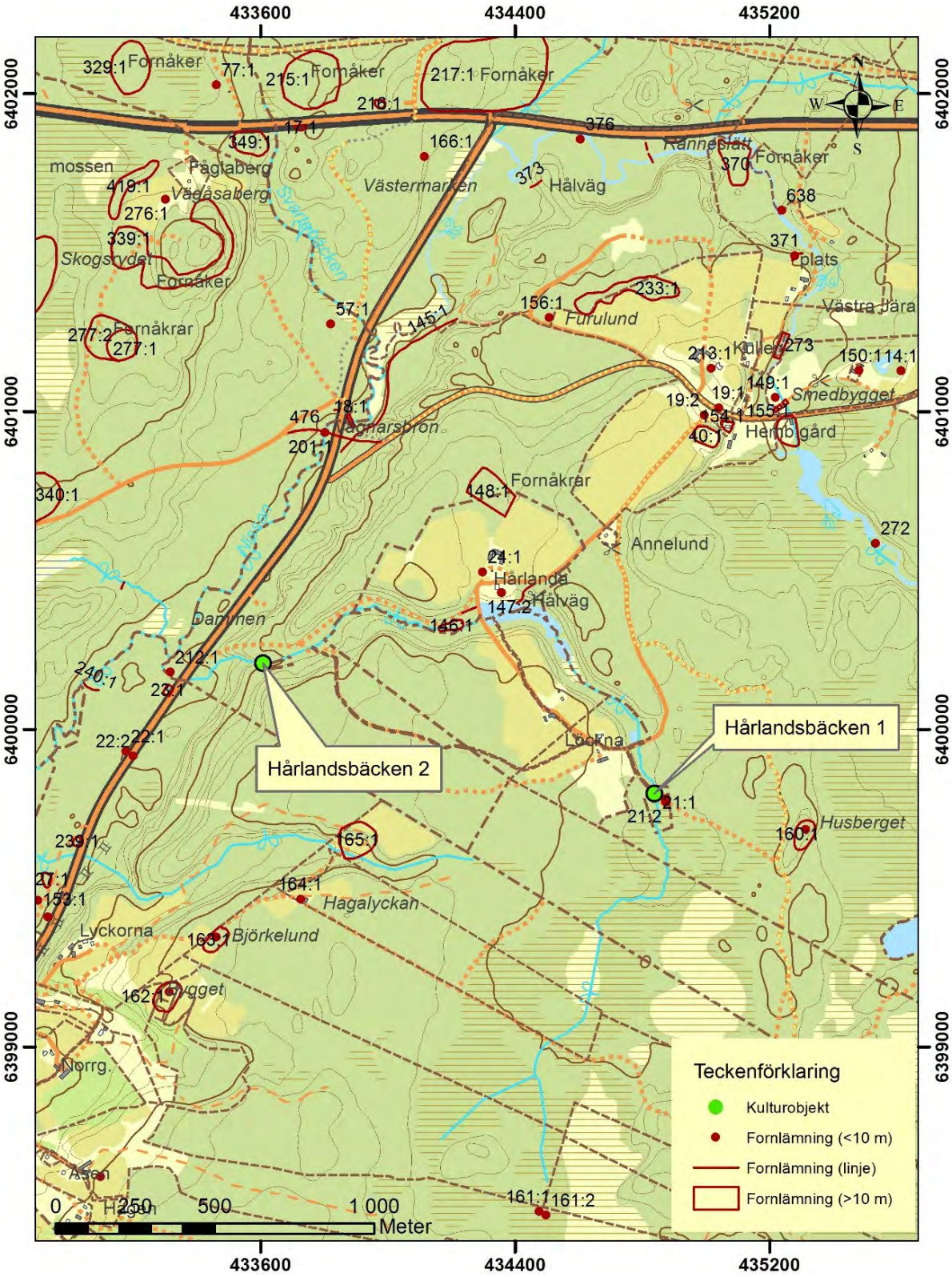

Figur 185. Hårlandsbäcken, Kulturobjekt 1 - 2.

Referenser Hårlandsbäcken

Lantmäteriet Jönköping
Mulseryds socken
Löckna. Laga skifte 1837 akt 25.

Onlinereferenser

FORNSÖK, FMIS, RIKSANTIKVARIEÄMBETETS FORNMINNESREGISTER
http://www.fmis.raa.se/cocoon/fornsok/search.html

LANTMÄTERIMYNDIGHETERNAS ARKIV
Mulseryds socken
Löckna laga skifte 1837 akt 06-mul-25

RIKETS ALLMÄNNA KARTVERKS ARKIV
Ekonomiska kartan Jära 1954 akt J133-7d0h56.

VISS, VATTENINFORMATIONSSYSTEM SVERIGE
https://viss.lansstyrelsen.se/

Ledshestrabäcken översikt

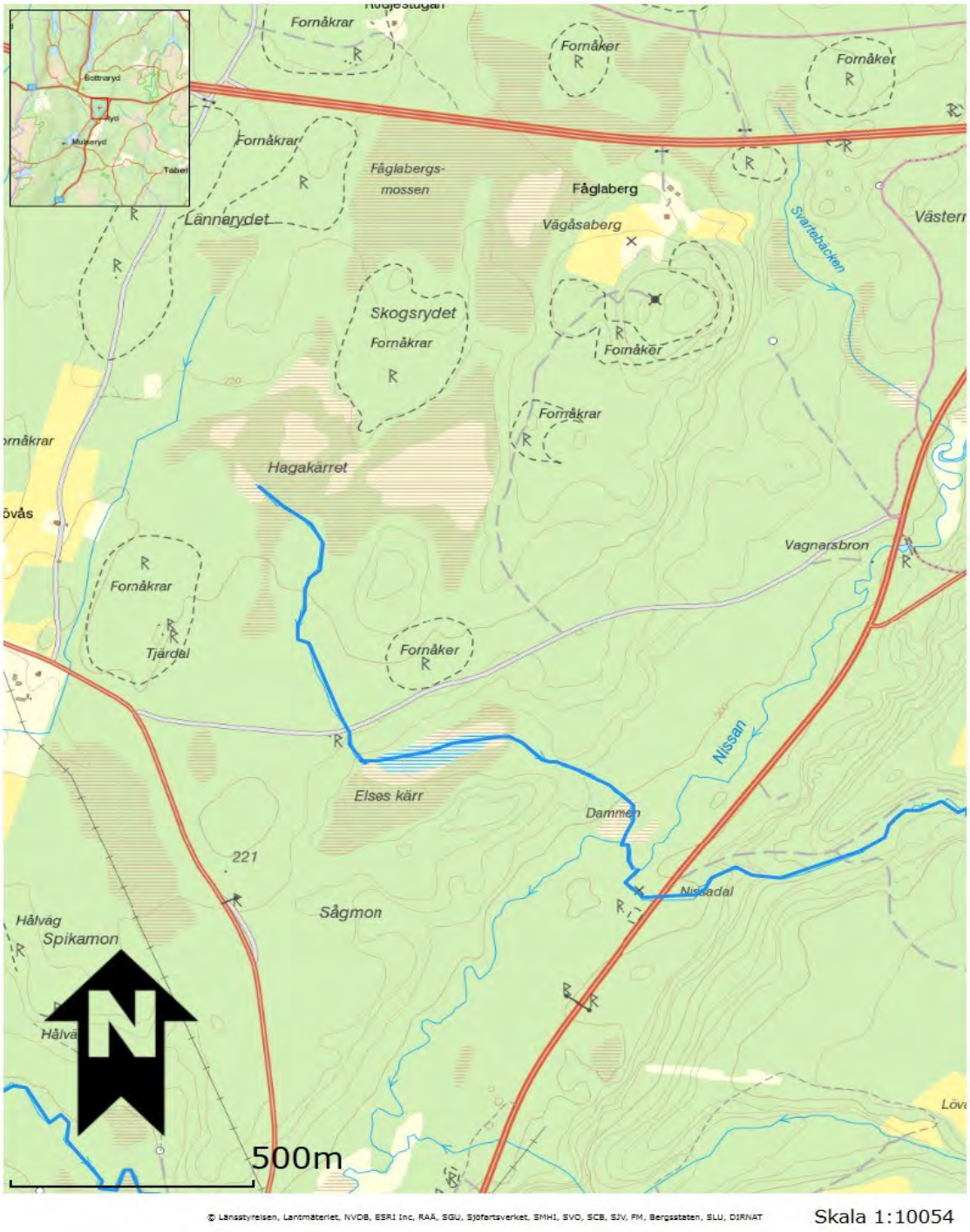

Figur 186. Översiktskarta Ledshestrabäcken. Markerad med blå linje.

20. Ledshestrabäcken

Mindre bäck mellan Ledshestra; Lövås i väster och Löckna, Hårlanda i öster Bottnaryds socken, Jönköpings kommun. Bäcken är 466 meter lång.[253] Aktuell del har sin upprinning i *Elses kärr*, ett våtmarksområde mellan Lövås och Nissastigen. Bäcken rinner i sydöstlig riktning och mynnar ut i Nissan vid *Dammen* knappt 150 meter väster om Rv 26 Nissa-stigen. Höjdskillnaden från Elses kärr (ca 205 meter över havet) till dess mynning i Nissan (ca 195 meter över havet) är grovt räknat ungefär tio meter. Norrut finns ett stråk av bäcken från Hagakärret i norr till Elses kärr i söder. Denna sträcka är 767 meter lång.[254] I äldre kartor ritas denna del av bäcken från där den korsas av väg till Elses kärr. Närområdet består av skogsmark.

Utvärdering och karaktärisering

Typvattendrag med enstaka vattenknuten lämning.

Inventerade kulturplatser längs Ledshestra-bäcken

Ledshestrabäcken 1)
Bro/passage över Ledshestrabäcken.
Inprickad på karta 1819.[255]

6400551 / 432705 Ungefärligt läge.

253 Digitalisering fastighetskartan
254 Digitalisering fastighetskartan
255 Ledshestra nr 1 - 2 storskifte på inägor 1819 akt E16-27:1.

Ledshestrabäcken 2)
Dammvall.
Eventuell kvarnplats med hänvisning till markerat vattenhjul i karta 1819.[256]
Cirka 200 meter uppströms utloppet i Nissan.
Dammvall av sten. 18 meter lång nordöst om bäcken, 1–1,5 meter hög, 2,5–3 meter bred, nedbruten bäcken. I vattenbrynet där dammvallen är nedbruten syns två trästockar, minst 1,3 meter långa, grundförstärkande timrade stenkistor.
Platsen motsvaras av på karta storskifte 1819 Ledshestra markerat vattenhjul i bäcken.[257]
Ny: RAÄ Bottnaryd 438.
6400453 / 433165 (SWEREF 99 TM)

Leds-hestra-bäcken	Objekt	RAÄ nr	Ny RAÄ	Antikvarisk bedömning
1	Broläge			
2	Dammvall	Bottnaryd 438	X	Övrig kulturhistorisk lämning

Figur 187.

256 Ledshestra nr 1 - 2 storskifte på inägor 1819 akt E16-27:1
257 Ledshestra nr 1 - 2 storskifte på inägor 1819 akt E16-27:1.

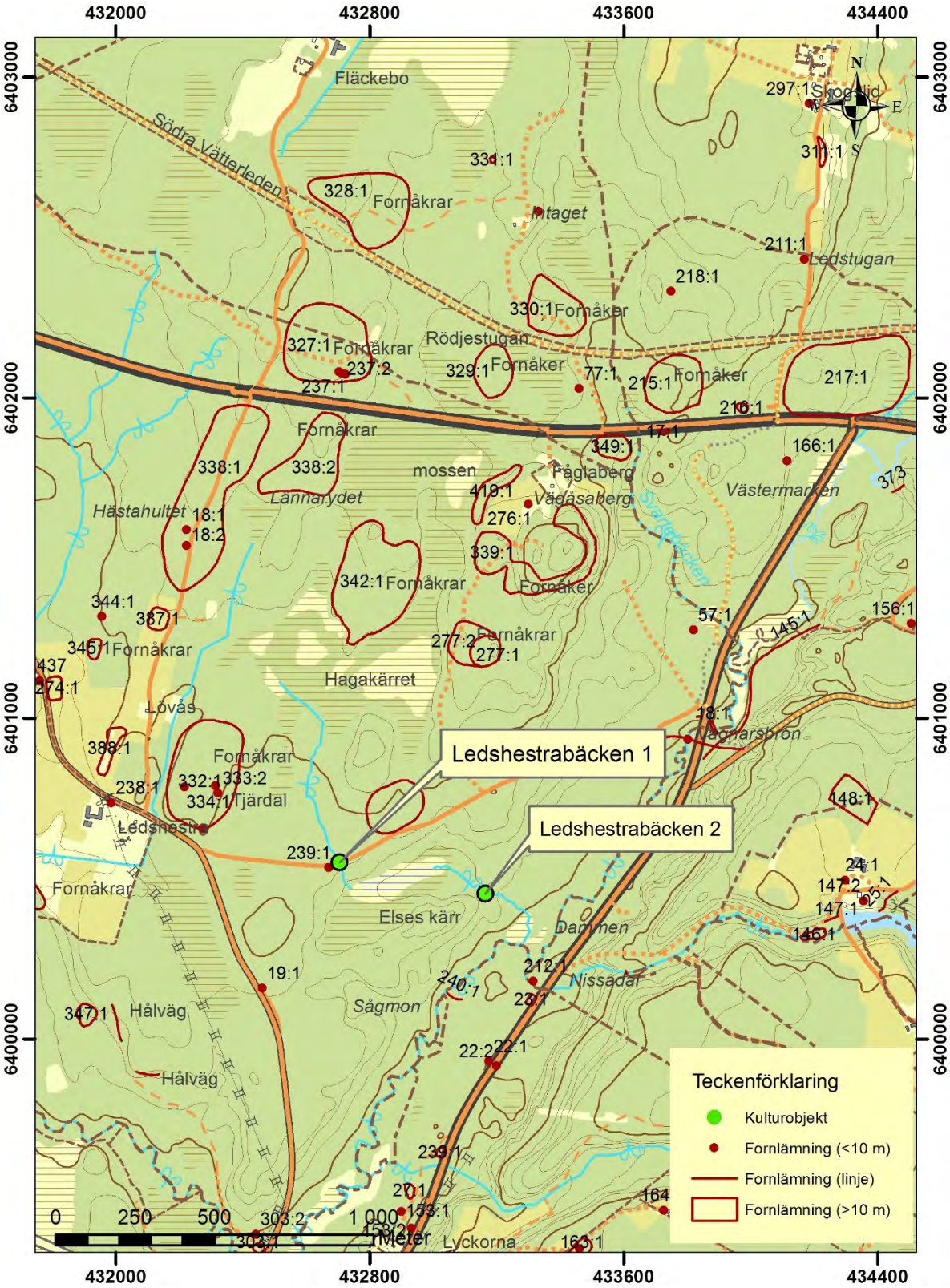

Figur 188. Ledshestrabäcken, Kulturobjekt 1 – 2.

Referenser, Ledshestrabäcken

Onlinereferenser

Fornsök, FMIS, Riksantikvarieämbetets fornminnesregister
http://www.fmis.raa.se/cocoon/fornsok/search.html

Lantmäteriets digitala kartarkiv
https://www.lantmateriet.se/

Lantmäteristyrelsens arkiv
Bottnaryds socken
Ledshestra nr 1 - 2. Storskifte på inägor 1819. Akt E16-27:1.

Rödjebäcken översikt

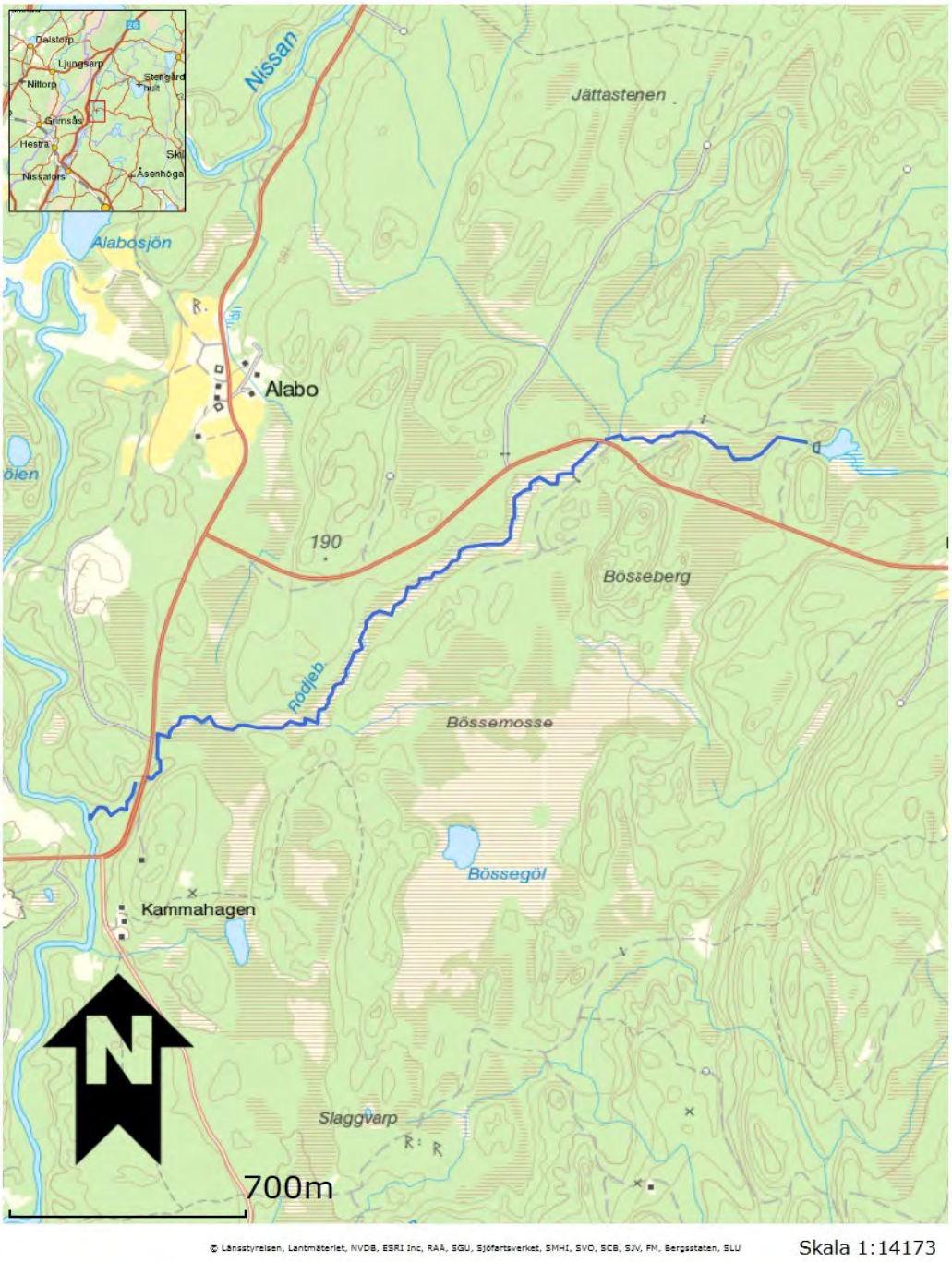

Figur 189. Översiktskarta Rödjebäcken mellan Lidernas odlingsmarker i öst och Nissan. Markerad med blå linje.

21. Rödjebäcken

Rödjebäcken har sin upprinning mellan Lidernas odlingsmarker i söder och Hansabos odlingsmarker i norr, en knapp kilometer nordväst om Valdshults kyrka i Valdshults socken, Gislaveds kommun. Bäcken mynnar ut i Nissan 400 meter öster om rv 26 (Nissastigen) och 1,2 kilometer nordöst om Öreryd. Rödjebäcken är 4 296 meter lång.[258] Höjdskillnaden från Rödjebäckens upprinning i Valdshults socken (230 m ö h), till dess mynning i Nissan i Öreryds socken (ca 165 m ö h), är omkring 65 meter. Bäcken rinner från Liderna i nordvästlig riktning och drygt 400 meter nedströms vid Lidernas kvarn och såg ändrar bäcken riktning mot sydväst och härifrån bildar bäcken gräns mellan Valdshults socken i öst och Öreryds socken i väst längs en dryg 1,9 kilometer lång sträcka. Åns närområde domineras idag av moss- och skogsmark.

Kultur

Rödjebäcken ingår i Nissans å-system vars fornlämningsbild domineras av ensamliggande rösen från bronsålder, belägna på moränkrön och den äldre järnålderns gravfält med domarringar, stenkretsar och resta stenar vilka ligger längre neddragna mot ådalarna. I Valdshults socken finns fyra gravar registrerade. Dessa utgörs av ett röse och tre stenkretsar. De ligger glest i socknens västra del på fyra olika lokaler. Röset, 13 meter i diameter, är beläget sydsydöst om Liderna, 300 meter söder om Rödjebäcken.[259] Inga fornlämningar finns utmed åns nedre sträcka i Öreryds socken.

Två kvarnplatser finns dokumenterade; dels lämningar efter Mårtenstorps och Alabo kvarn känt i det historiska kartmaterialet från 1789 dels Lidernas kvarn med kvarstående byggnader. Lidernas kvarn med kvarnkammare är från 1800-talets förra hälft, tillbygd såg och stickhyvel från 1915. En sten med inhugget årtal 1802 i fördämningsmuren anger möjligen året för uppförandet av kvarnanläggningen. Kvarnen med tillhörande anläggningar och närmiljön vårdas och sköts av Valdshults hembygdsförening. Lidernas kvarn och såg och är ett fint exempel på småskalig vattendrivna verksamhet, typiska för 1800-talets och tidiga 1900-talets anläggningar i Nissandalens vattendrag.

I Rödjebäckens nedre lopp har Mårtenstorps och Alabos kvarn legat, belagd från år 1786 i äldre historiska kartor

Utvärdering och karaktärisering

Lämning efter Alabo kvarn, äldsta kända i bäcken. Lidernas kvarn och såg, kvarstående byggnader, kvarn från tidigt 1800-tal med tillbyggd såg och stickhyvel under tidigt 1900-tal. Bedömd som kulturhistoriskt värdefull i kulturhistorisk inventering för Gislaveds kommun.[260]

TYPVATTENDRAG

Typvattendrag med enstaka vattenknutna lämningar.

---

258 Digitalisering Vattenkartan, VISS.
259 RAÄ Valdshult 7:1.
260 Jönköpings läns museum 1981 s 80 nr 35.

Inventerade kulturplatser längs Rödjebäcken

Rödjebäcken 1)
Lidernas kvarn. Valdshult socken. Gislaveds kommun.
1 kvarn, 1 kvarnkammare, 1såg, 1 stickhyvel, 1 fördämningsmur, med broövergång, 1 vattenhjulsränna, kvarnstig.

Lidernas kvarn och såg i Valdshult socken, Gislaveds kommun utmed Rödjebäcken? Kvarnen (hjulkvarn), uppförd 1800-tals förra hälft. År 1915 tillbyggdes såg och stickhyvel. Kvarnen var i drift fram till 1940 och sågen till 1947. År 1968 skänktes anläggningen till Valdshults hembygdsförening. Därefter renoverades såväl byggnader som damm och vattenhjul. Kvarnbyggnaden och kvarnstugan i omålat timmer och sågen omålad träpanel, sticketak. Torvtak på kvarnkammaren. Vårdas och sköts av Valdshults hembygdsförening som hembygdspark. Utvärderad vid kulturhistorisk inventering som kulturhistoriskt värdefull byggnad.[261]

Karta storskifte Valdshult år 1819 visar på motsvarande plats nedströms en dammvall två kvadratiska byggnader, en på norra och en på södra sidan av bäcken.[262]

6375054 / 423552 (SWEREF 99 TM)

Figur 190. Lidernas kvarn med kvarnstuga, kvarn, såg.

261 Jönköpings läns museum 1981 s 80 nr 35.
262 Valdshult nr 1 - 3 storskifte 1819 akt E121-5:1.

Rödjebäcken 2)
Bro, vägöverfart.
Gammalt broläge. Nuvarande skogsväg passerar bäcken, broläge, inprickad i karta 1789 *Väg emot Vallshult och Öryd.*[263]
Platsen lokaliserad vid rapportsammanställning. Ej besiktigad i fält.
Ej koordinatsatt.

Rödjebäcken 3)
Bro, vägöverfart.
Gammalt broläge där nuvarande landsväg Valdshult - Alabo, Nissastigen, Öreryd- passerar bäcken. Inprickad i karta 1789 *Väg emot Vallshult och Öryd.*[264]
Platsen lokaliserad vid rapportsammanställning. Ej besiktigad i fält.
Ej koordinatsatt.

Rödjebäcken 4)
Bro, vägöverfart.
Gammalt broläge. Nuvarande väg åt Alabo - Ulvestorp samt Nissastigen – Öreryd- passerar över bäcken, här inprickad i karta 1789 *Väg emellan Alabo och Öryd.*[265]
Platsen lokaliserad vid rapportsammanställning. Ej besiktigad i fält.
Ej koordinatsatt.

Rödjebäcken 5)
Mårtenstorp och Alabo kvarn. Valdshult socken.
Dammvall, 14 meter lång, 0,7 meter hög, 2 meter bred. I botten timrad stenkista. Omedelbart nedströms är en plan yta, 7 x 5 meter, eventuell kvarnplats. Platsen iordningsställd och skyltad av Valdshults hembygdsförening.
På karta 1789 är noterat *Mårtenstorp och Alabo qvarn*. Kvarn, damm och kvarnväg inritat.[266]
Alabo kvarn markerad på motsvarande plats i karta 1847.[267]
Lummer. Spår efter trana.

Ny: RAÄ Öreryd 135.
6374171 / 421865 (SWEREF 99 TM)

263 Plombo 1 - 2 mätning rågångsåtgärd 1789 akt 06-öre-9.
264 Plombo 1 - 2 Mätning rågångsåtgärd 1789 akt 06-öre-9.
265 Plombo 1 - 2 Mätning rågångsåtgärd 1789 akt 06-öre-9.
266 Plombo 1 - 2 Mätning rågångsåtgärd 1789 akt 06-öre-9.
267 Ulvestorp laga skifte 1847 akt 06-öre-18.

Figur 191. Utsnitt ur karta år 1789 med *Mårtenstorp och Alabo qvarn* inritade samt tre vägpassager över bäcken. Infälld blå markering och N-pil.

Rödjebäcken 6)
Bro, vägöverfart.
Gammalt broläge. Nuvarande väg åt Alabo och Nissastigen samt Ulvestorp passerar över broplats inprickad i karta 1789 *Väg emellan Alabo och Öreryd.*
Platsen lokaliserad vid rapportsammanställning. Ej besiktigad i fält.
Ej koordinatsatt.

Rödje-bäcken	Objekt	RAÄ nr	Ny RAÄ	Antikvarisk bedömning	Kulturhistorisk bedöm-ning
1	Lidernas kvarn				Kulturhistoriskt värdefull.[268]
2	Broläge				
3	Broläge				
4	Broläge				
5	Kvarn	Öreryd 135	X	Övrig kulturhistorisk lämning	
6	Broläge				

Figur 192.

268 Jönköpings läns museum 1981 objekt s 80 nr 35.

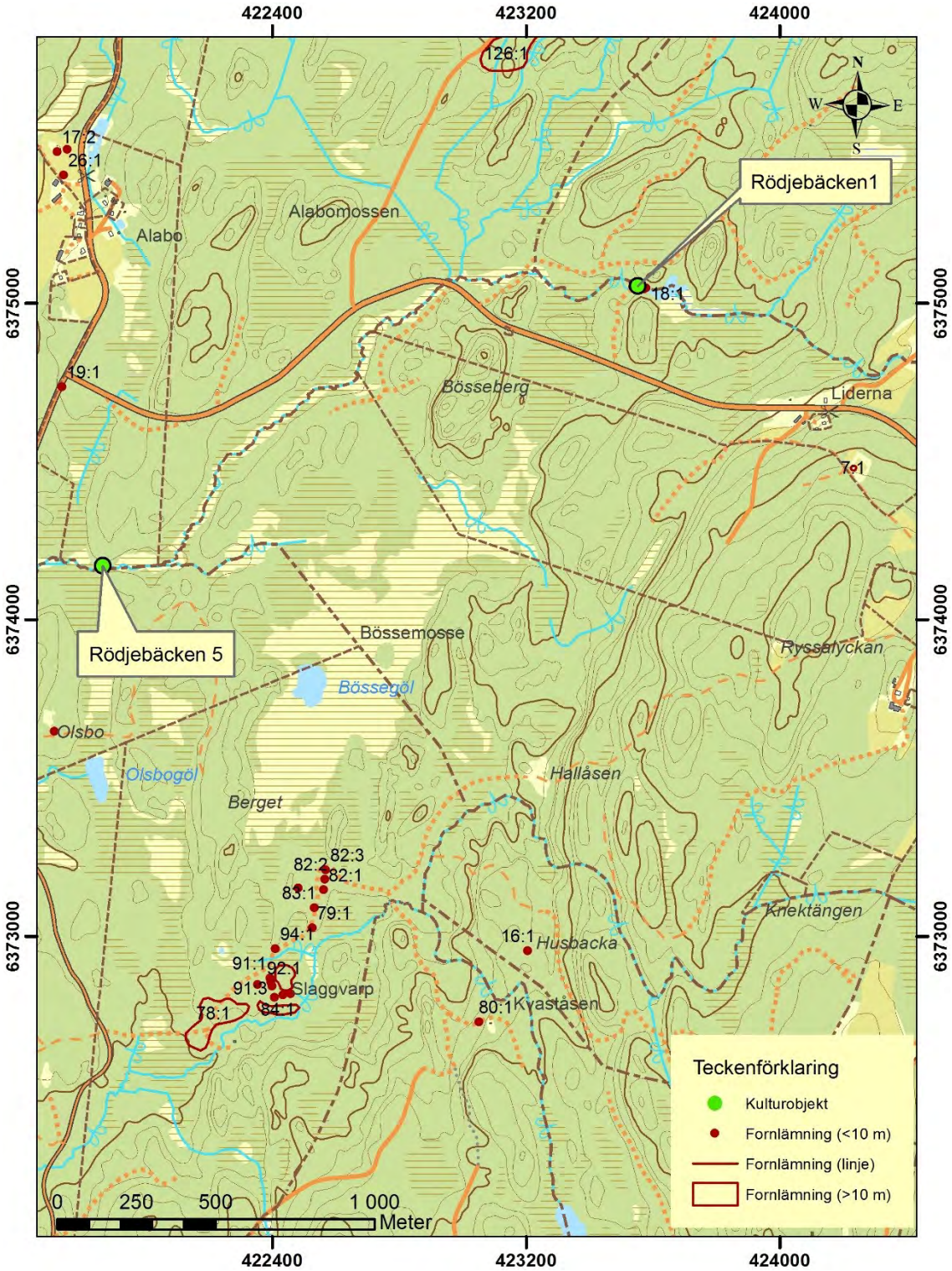

Figur 193. Rödjebäcken, Kulturobjekt 1 och 5.

Referenser, Rödjebäcken

Jönköpings läns museum. *Kulturhistorisk utredning och bevarandeförslag för Gislaveds kommun.* 1981.

Onlinereferenser

FORNSÖK, FMIS, RIKSANTIKVARIEÄMBETETS FORNMINNESREGISTER
http://www.fmis.raa.se/cocoon/fornsok/search.html

LANTMÄTERIETS DIGITALA KARTARKIV
https://www.lantmateriet.se/

LANTMÄTERIMYNDIGHETERNAS ARKIV

Öreryds socken
Plombo 1 - 2. Mätning rågångsåtgärd 1789. Akt 06-öre-9.
Ulvestorp. Laga skifte 1847. Akt 06-öre-18.

LANTMÄTERISTYRELSENS ARKIV

Valdshults socken
Valdshult nr 1 - 3. Storskifte 1819. Akt E121-5:1.

VISS, VATTENINFORMATIONSSYSTEM SVERIGE
https://viss.lansstyrelsen.se/

Kroksjö-Byasjön översikt

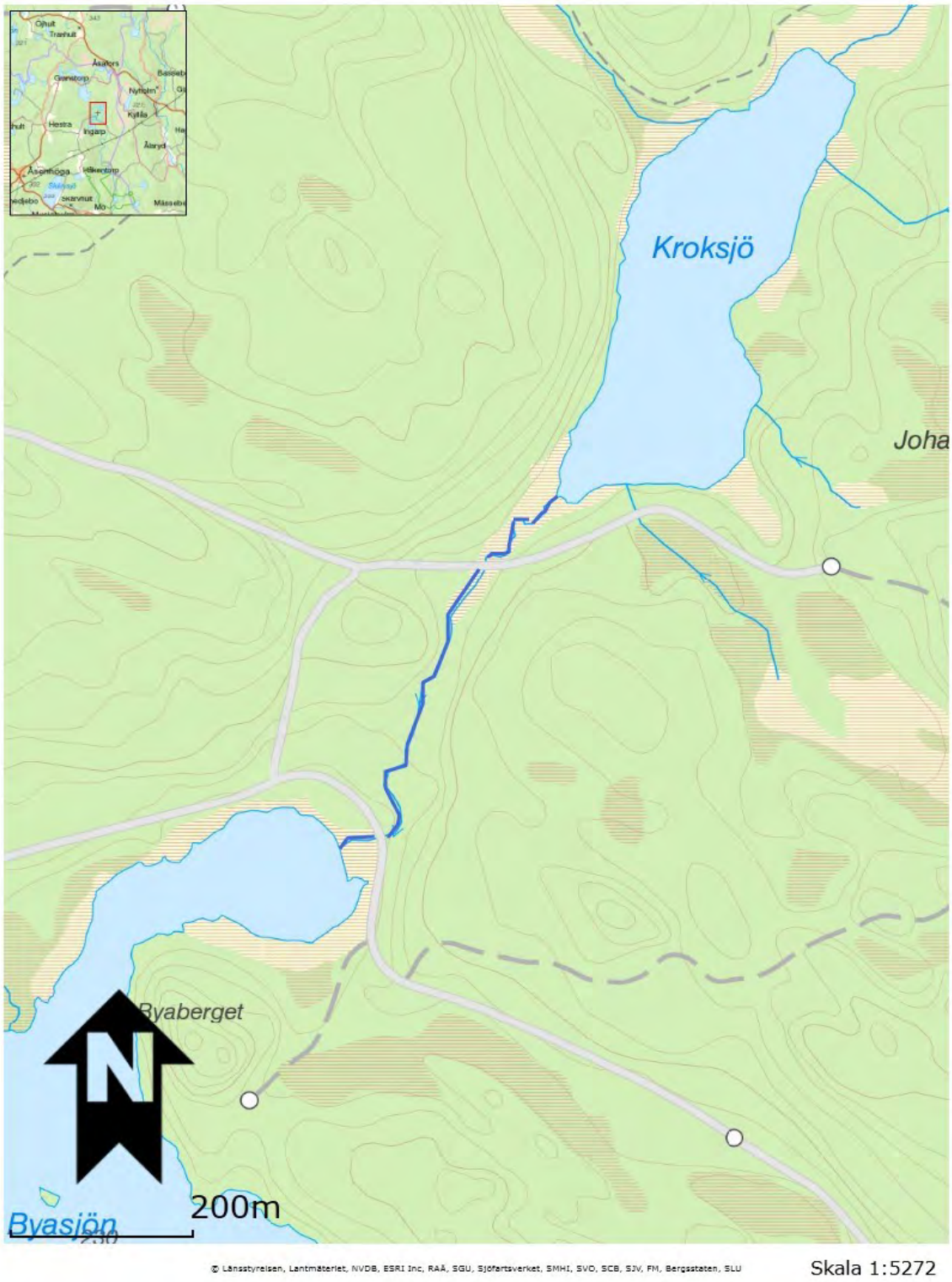

Figur 194. Bäck utan namn mellan Kroksö - Byasjön. Markerad med blå linje.

22. Kroksjö-Byasjön (Namnlös bäck)

Det finns en vattenström utan namn mellan Kroksjö och Byasjön i nordöstra delen av Åsenhöga socken i Gnosjö kommun. Vattendraget är 568 meter långt.[269] Höjdskillnaden är cirka 12 meter från Kroksjö 242 meter över havet till Byasjön 230 meter över havet. Bäckens närområde består av 50 % skogmark och 50 % mossmark.

Karaktärisering

Typvattendrag

Typvattendraga med enstaka vattenknutna lämningar.

Inventerade kulturplatser utmed Bäck mellan Kroksjö-Byasjön

Bäck utan namn mellan Kroksjö - Byasjön 1)
Broplats.
Brofäste, en stödsten på västra sidan av bäck.
Överfart mellan Johansbo och Ingarp. Markerat i karta laga skifte Ingarp 1851.[270]

Ny: RAÄ Åsenhöga 230.
6367216 / 432446 (SWEREF 99 TM)

Bäck utan namn mellan Kroksjö - Byasjön 2)
Fördämningsvall.
Dammvall 13 meter lång, 1,5 meter bred, 1,2 meter hög, av sten och jord, öppen över bäckfåran. Ansluter mot berg i dagen. Stockar i anslutning till dammvallens norra sida och västra del.

Ny: RAÄ Åsenhöga 231, Åsenhöga socken.
6367207 / 432440 (SWEREF 99 TM)

[269] Digital mätning fastighetskartan.
[270] Ingarp laga skifte 1851 (1848) akt 06-åse-43.

Bäck utan namn mellan Kroksjö - Byasjön 3)
Industri övrig.
En dammvall, en husgrund, en vattenhjulsränna. Dammvall, 11 meter lång på västra sidan av ån, 4 meter lång på östra, 1,5–2 meter hög, 1,5–1,7 meter bred, 1,3 meter djup öppning över vattenfåran. Dammvallen ansluter på ömse sidor mot berg. Husgrunden 6x4 meter, bestående av fyra stenstolpar, intill 1,2 meter höga. Vattenhjulsränna, 30 meter lång. I området är spår av stenbrytning.

På motsvarande plats är i karta laga skifte Ingarp 1851 inritat en byggnad i vattendraget.[271]

Ny: RAÄ Åsenhöga 222.
6367102 / 432413 (SWEREF 99 TM).

Bäck utan namn Kroksjö-Byasjön	Objekt	RAÄ nr	Ny RAÄ	Antikvarisk bedömning
1	Bro	Åsenhöga 230	X	Övrig kulturhistorisk lämning
2	Dammvall	Åsenhöga 231	X	Övrig kulturhistorisk lämning
3	Industri övrig	Åsenhöga 222	X	Övrig kulturhistorisk lämning

Figur 195.

[271] Ingarp laga skifte 1851 (1848) akt 06-åse-43.

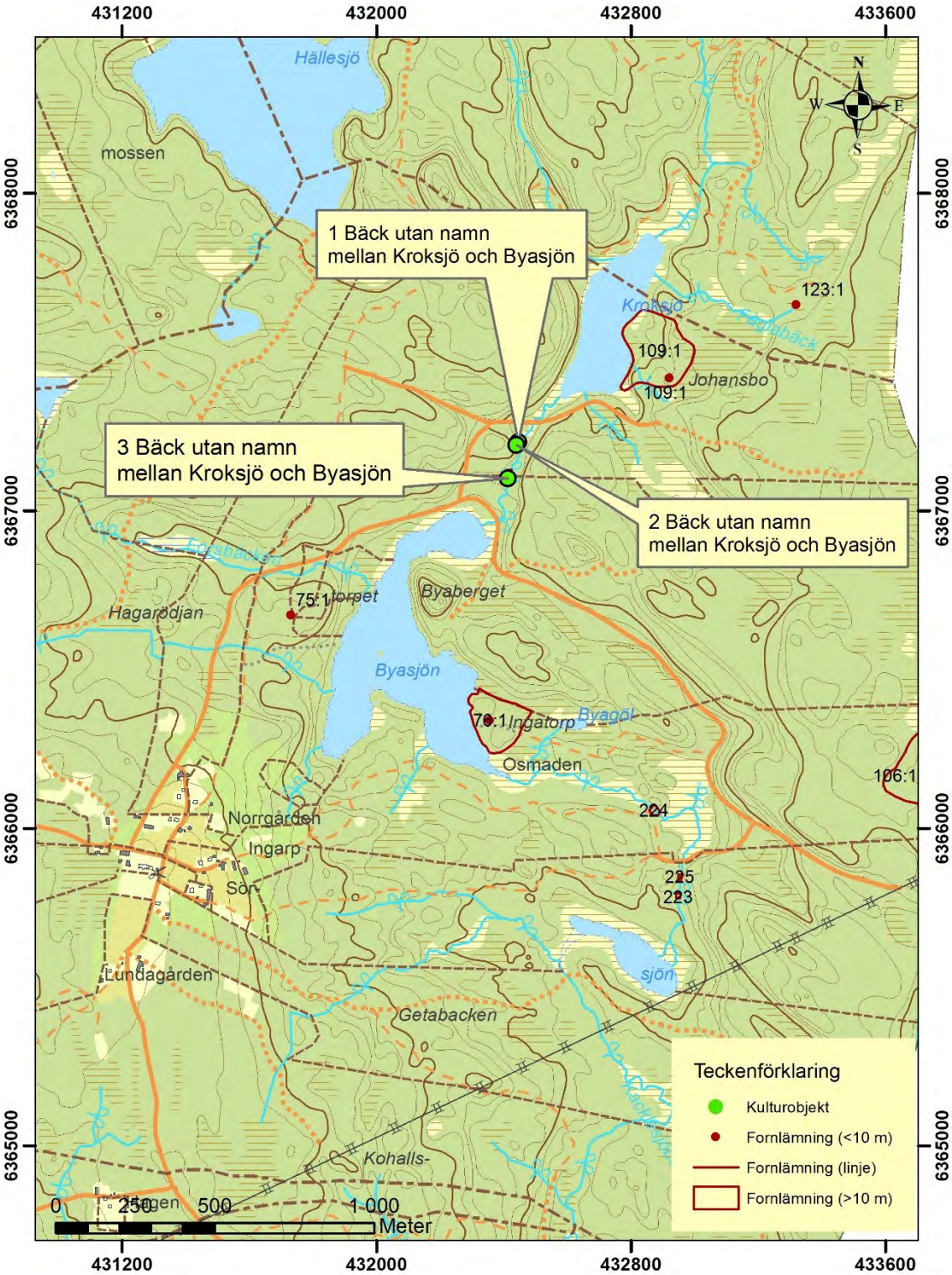

Figur 196. Kroksjö-Byasjön. Kulturobjekt 1 - 3

Referenser, Bäck Kroksjö-Byasjön

Åsenhöga hembygdsförening. *Inventering av kvarnar, sågverk, tråddrag med flera vattendrivna anläggningar under fyra sekler i Åsenhöga socken.* Utgivningsår saknas. Kompendium.

Onlinereferenser

Fornsök, FMIS, Riksantikvarieämbetets fornminnesregister
http://www.fmis.raa.se/cocoon/fornsok/search.html

LANTMÄTERIETS DIGITALA KARTARKIV
https://www.lantmateriet.se/

LANTMÄTERIMYNDIGHETERNAS STYRELSE
Åsenhöga socken
Ingarp. Laga skifte 1851 (1848). Akt 06-åse-43.

Byasjön - Kacklesjön översikt

Figur 197. Översiktskarta Bäck utan namn mellan Byasjön och Kacklesjön. Markerad med blå linje.

23. Byasjön-Kacklesjön (Namnlös bäck)

En bäck utan namn avvattnar Byasjön och mynnar ut i Kacklesjön sydöst därom, i östra delen av Åsenhöga socken, Gnosjö kommun. Bäcken är 1 266 meter lång och höjdskillnaden från Byasjön (230 meter över havet) till Kacklesjön (217 meter över havet) är således 13 meter. Bäckens närområde domineras av mossmark.

Utvärdering och karaktärisering

Typvattendrag

Typvattendrag med enstaka vattenknutna lämningar.

Inventerade kulturplatser; Byasjön - Kacklesjön

Bäck utan namn Byasjön – Kacklesjön (N) 1)
Broläge.
Kavelbro och broövergång över bäcken. Inprickad i karta Ingarp laga skifte 1851.[272]
Platsen lokaliserad vid rapportsammanställning. Ej besiktigad i fält.

6366169 / 432571 (SWEREF 99 TM). Ungefärligt läge.

Bäck utan namn Byasjön – Kacklesjön (N) 2)
Såg.
Såglämning, bestående av en dammvall, en husgrund, en vattenhjulsränna, ett brofäste. Dammvall, 14 meter lång sydvästra sidan av bäcken, 7 meter lång på nordöstra, 1,8–2 meter hög, 1,2–2 meter bred. Såggrund 5x5 meter på åns sydvästra sida. 10 meter lång vattenhjulsränna. Lagersten, trärester. 22 meter nedströms dammvall är brofästen, 0,9 meter höga, 3 meter breda.

Inritad sågbyggnad i bäckens södra sida på karta laga skifte Ingarp 1851.[273] Sågmarkering på Generalstabskartan Gislaved 1874.[274] Samfällighet ekonomiska kartan Håkentorp 1954.[275]

Ny: RAÄ Åsenhöga 224.
6366055 / 432875 (SWEREF 99 TM).

[272] Ingarp laga skifte 1851 (1848) akt 06-åse-43.
[273] Ingarp laga skifte 1851 (1848) akt 06-åse-43.
[274] Generalstabskartan Gislaved 1874 akt J243-26-1.
[275] Ekonomiska kartan Håkentorp 1954 akt J133-6d3g56.

Figur 198. Utsnitt karta laga skifte Ingarp 1851. Infälld bå markeringar med nummerhänvisning samt infälld N-pil. Blå cirkelmarkering från vänster: 1) Broläge 2) Såg 3) Dammvall 4) Kvarn 5) Kvarn.

Bäck utan namn Byasjön – Kacklesjön (N) 3)
Inritad fördämning i anslutning till bropassage på karta laga skifte Ingarp 1851.[276]
Platsen motsvaras där nuvarande skogsväg passerar över bäcken.
Platsen lokaliserad vid rapportsammanställning. Ej besiktigad i fält.

6365897 / 432962 (SWEREF 99 TM).

Bäck utan namn Byasjön – Kacklesjön (N) 4)
Kvarn.
Kvarnlämning, hjulkvarn, bestående av en dammvall, en kvarngrund, kvarnstensfragment, en vattenhjulsränna. Dammvallen är 8 meter lång, intill 2,7 meter hög, 2–3,5 meter bred ansluter mot berg i dagen på ömse sidor av vattendraget. Kvarngrunden, tre meter S om dammvallen, är 7,5x5 meter, ingång från väst. Del av axelhjul med järnbeslag och tapp. Vattenhjulsränna, 11 meter lång. 5 kvarnstensfragment i kvarngrund och vattenhjulsränna. Inritad kvarnbyggnad på bäckens västra sida på karta laga skifte Ingarp 1851.[277] Avstyckat mark ekonomiska kartan Håkentorp 1954.[278]

Ny: RAÄ Åsenhöga 225.
6365845 / 432955 (SWEREF 99 TM).

[276] Ingarp laga skifte 1851 (1848) akt 06-åse-43.
[277] Ingarp laga skifte 1851 (1848) akt 06-åse-43.
[278] Ekonomiska kartan Håkentorp 1954 akt J133-6d3g56.

Bäck utan namn Byasjön – Kacklesjön (N) 5)
Kvarn. Ingarp.
Dammvall, husgrund, vattenhjulsränna. Dammvall, 12 meter lång av sten och jord och naturligt berg, 0,9 meter hög, 2–3 meter bred. På västra sidan av bäcken, är husgrund, 5 x 4 meter stor. Hjulbäcken är 8 meter lång.

Inritad kvarnbyggnad på bäckens västra sida på karta laga skifte Ingarp 1851.[279] Avstyckat mark ekonomiska kartan Håkentorp 1954.[280]

Ny: RAÄ Åsenhöga 223.
6365788 / 432949 (SWEREF 99 TM).

Bäck utan namn By-asjön-Kackle-sjön(N)	Objekt	RAÄ nr	Ny RAÄ	Antikvarisk bedömning
1	Broläge			
2	Såg	Åsenhöga 224	X	Övrig kulturhistorisk lämning
3	Dammvall			
4	Kvarn	Åsenhöga 225	X	Övrig kulturhistorisk lämning
5	Kvarn	Åsenhöga 223	X	Övrig kulturhistorisk lämning

Figur 199.

[279] Ingarp laga skifte 1851 akt 06-åse-43.
[280] Ekonomiska kartan Håkentorp 1954 akt J133-6d3g56.

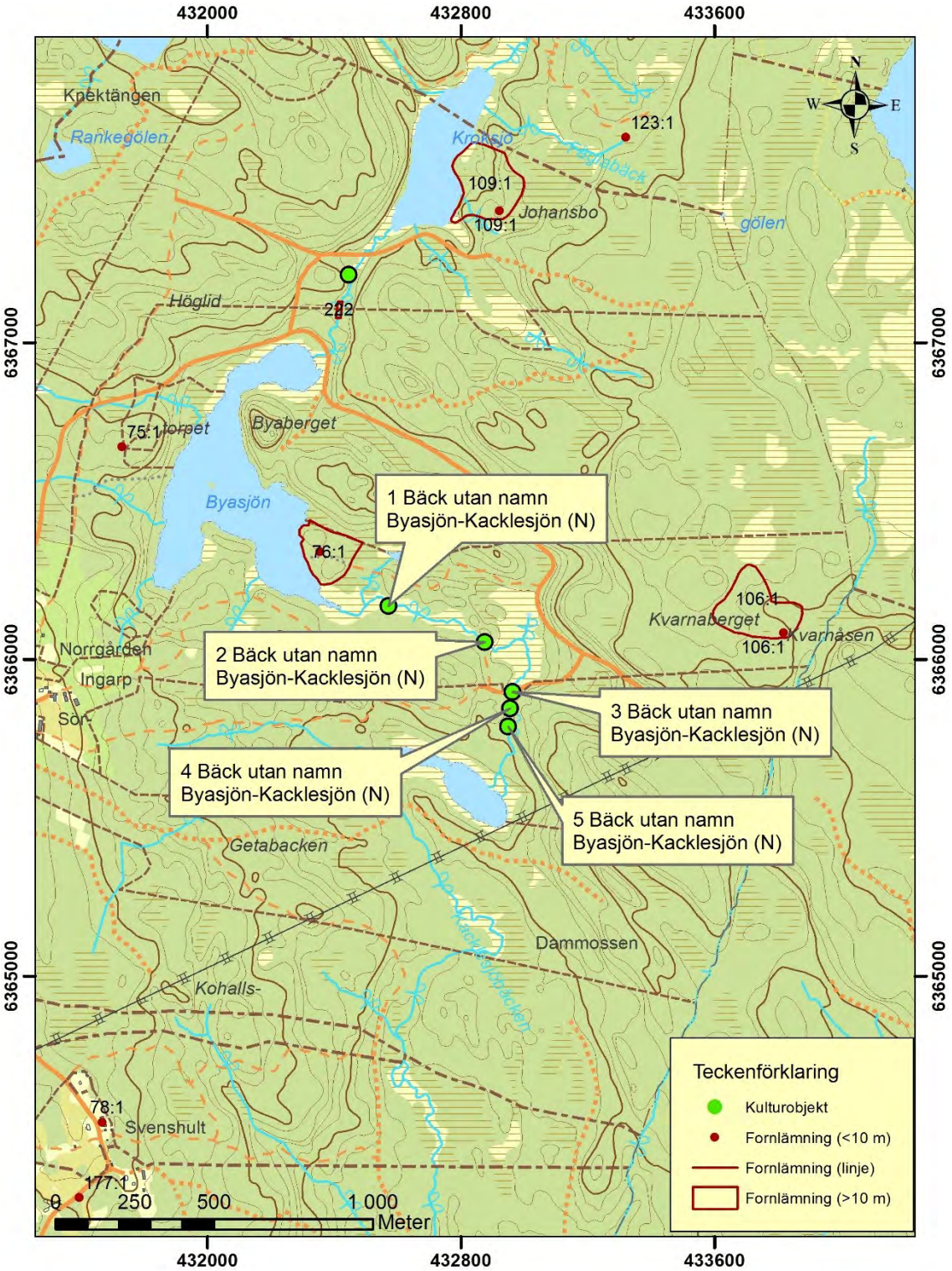

Figur 200. Byasjön - Kacklesjön. Kulturobjekt 1 – 5.

Referenser, Bäck Byasjön-Kacklesjön

Onlinereferenser

Fornsök, FMIS, Riksantikvarieämbetets fornminnesregister
http://www.fmis.raa.se/cocoon/fornsok/search.html

LANTMÄTERIETS DIGITALA KARTARKIV
https://www.lantmateriet.se/

LANTMÄTERIMYNDIGHETERNAS ARKIV
Åsenhöga socken
Ingarp. Laga skifte 1851 (1848). Akt 06-åse-43.

RIKETS ALLMÄNNA KARTVERKS ARKIV
Ekonomiska kartan. Håkentorp 1954. Akt J133-6d3g56.
Generalstabskartan. Gislaved 1874. Akt J243-26-1.

Kacklesjöbäcken översikt

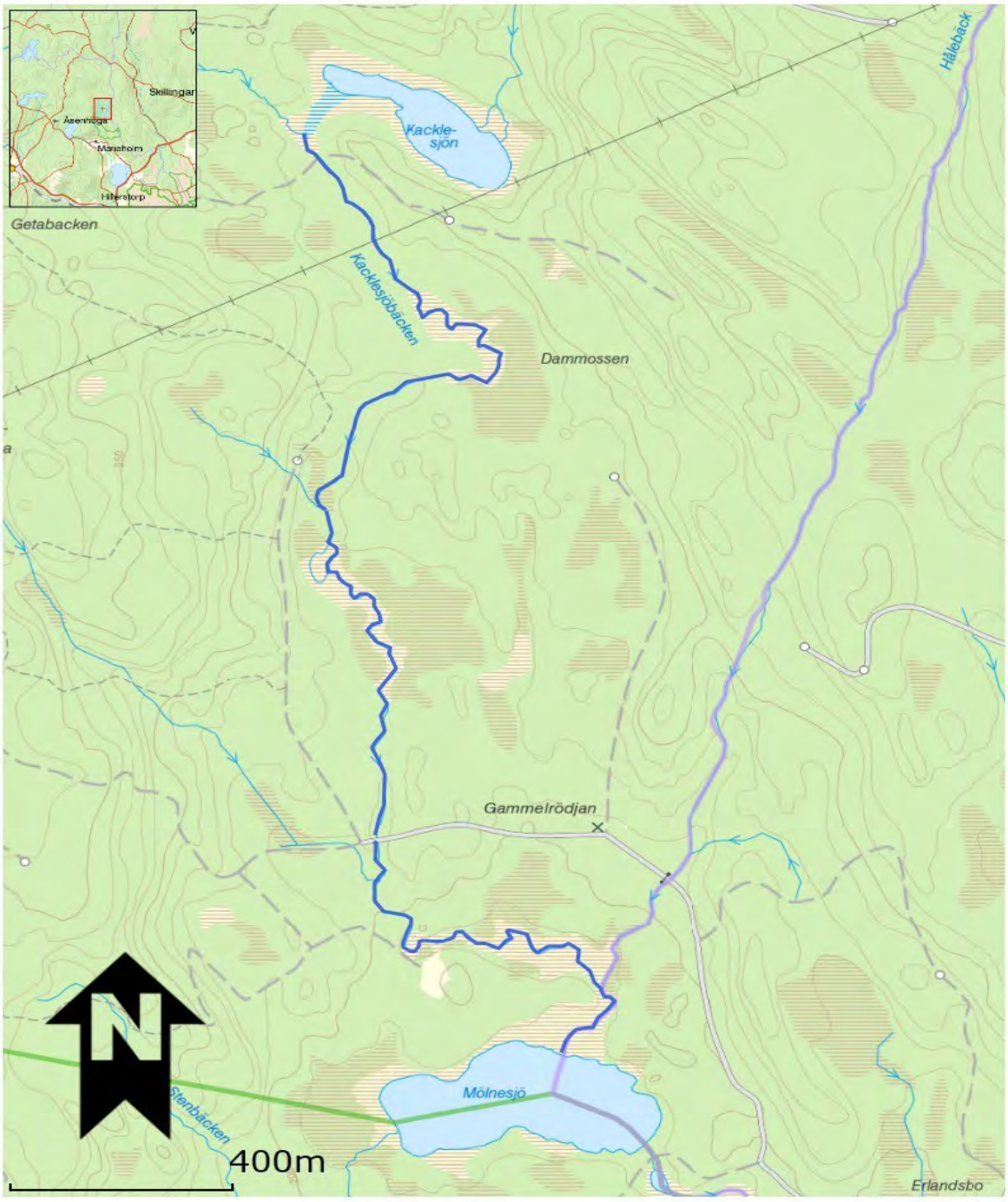

Figur 201. Översiktskarta Kacklesjöbäcken. Markerad med blå linje.

24. Kacklesjöbäcken

Kacklesjöbäcken avvattnar Kacklesjön, 217 meter över havet och mynnar ut i Mölnesjö cirka 293 m.ö.h. Bäcken är 3 031 meter lång.[281] Bäckens närområde består av cirka 60 % mossmark och 40 % skogsmark.
Längs bäcken finns två kulturplatser, varav en kvarn-eller såg etablerad i början av 1800-talet, eventuellt tidigare. Längre nedströms finns lämningar efter kvarn som ombyggts under någon period.

Utvärdering och karaktärisering

TYPVATTENDRAG

Typvattendrag med enstaka vattenknutna lämningar.

Inventerade kulturplatser Kacklesjöbäcken (Kacklesjön – Mölnesjö)

Kacklesjöbäcken Kacklsjön (N) – Mölnesjö 1)
Såg.
Såglämning, bestående av en dammvall, en såggrund, en vattenhjulsränna. Dammvall, 12 meter lång på östra sidan av ån, partiellt raserad. Såggrund, 10 meter lång på V sidan av bäcken, hjulbäck, 22 meter lång, varav 12 meter är stensatt. Lagersten.

På karta Svenshult storskifte 1816 är inritad kvadratisk byggnad på bäckens västra sida med fördämning och damm.[282] Troligen har funnits kvarn innan såg.

Ny: RAÄ Åsenhöga 228.
6364086 / 432692 (SWEREF 99 TM)

[281] Digitalisering Fastighetskartan.
[282] Svenshult storskifte 1816 akt E135-33:1.

Kacklesjöbäcken Kacklesjön (N) – Mölnesjö 2)
Kvarn. Dammvall, kvarngrund.
Kvarnlämning, bestående av en dammvall, en kvarngrund, delar av 3 kvarnstenar, fundament. Dammvall, 4 meter lång, 0,5 meter hög, 1 meter bred, av natursten, nedbruten över bäckfåran. Nedströms är stenplintar/fundament för vattenränna och 14 meter nedströms, på västra sidan är kvarngrund, 5x5 meter (N-S). I grunden är 1/2 kvarnsten och Ö därom är ytterligare fragment av 2 kvarnstenar. I väster angränsar hjulbäck (torrlagd), 19 meter lång.

Kvarngrunden ombyggd under någon period, vilket antyder längre tid av kvarnverksamhet på platsen.

Ny: RAÄ Åsenhöga 229.
6363984 / 432698 (SWEREF 99 TM)

Kacklesjö-bäcken, Kacklesjön (N) - Mölnesjö	Objekt	RAÄ nr	Ny RAÄ	Antikvarisk bedömning
1	Såg	Åsenhöga 228	X	Övrig kulturhistorisk lämning
2	Kvarn	Åsenhöga 229	X	Övrig kulturhistorisk lämning

Figur 202.

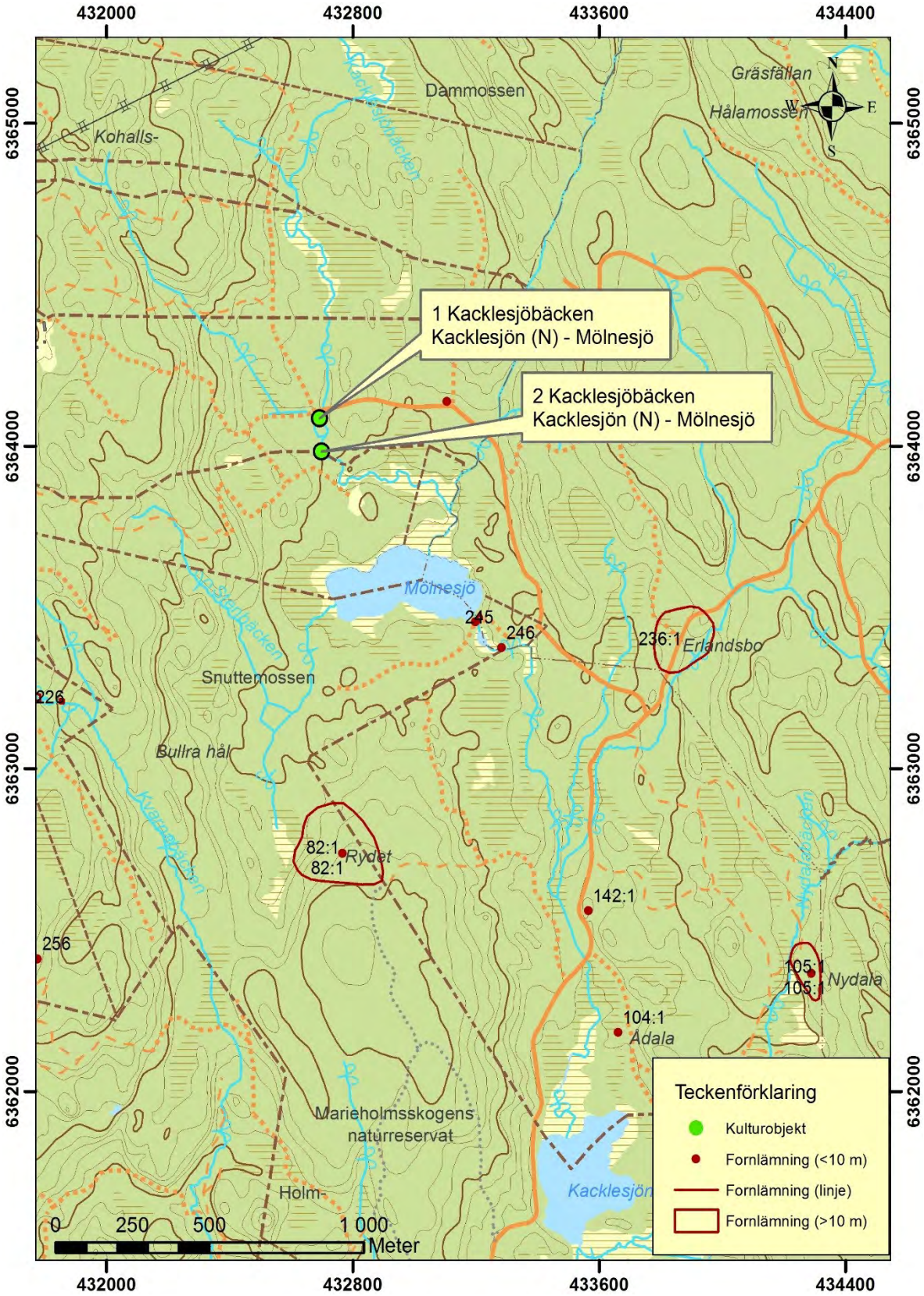

Figur 203. Kacklesjöbäcken, Kulturobjekt 1 - 2.

Referenser, Kacklesjöbäcken

Onlinereferenser

Fornsök, FMIS, Riksantikvarieämbetets fornminnesregister
http://www.fmis.raa.se/cocoon/fornsok/search.html

LANTMÄTERIETS DIGITALA KARTARKIV
https://www.lantmateriet.se/

LANTMÄTERISTYRELSENS ARKIV
Åsenhöga socken
Svenshult nr 1. Storskifte 1816. Akt E135-33:1.

Mölnesjö-Kacklesjön översikt

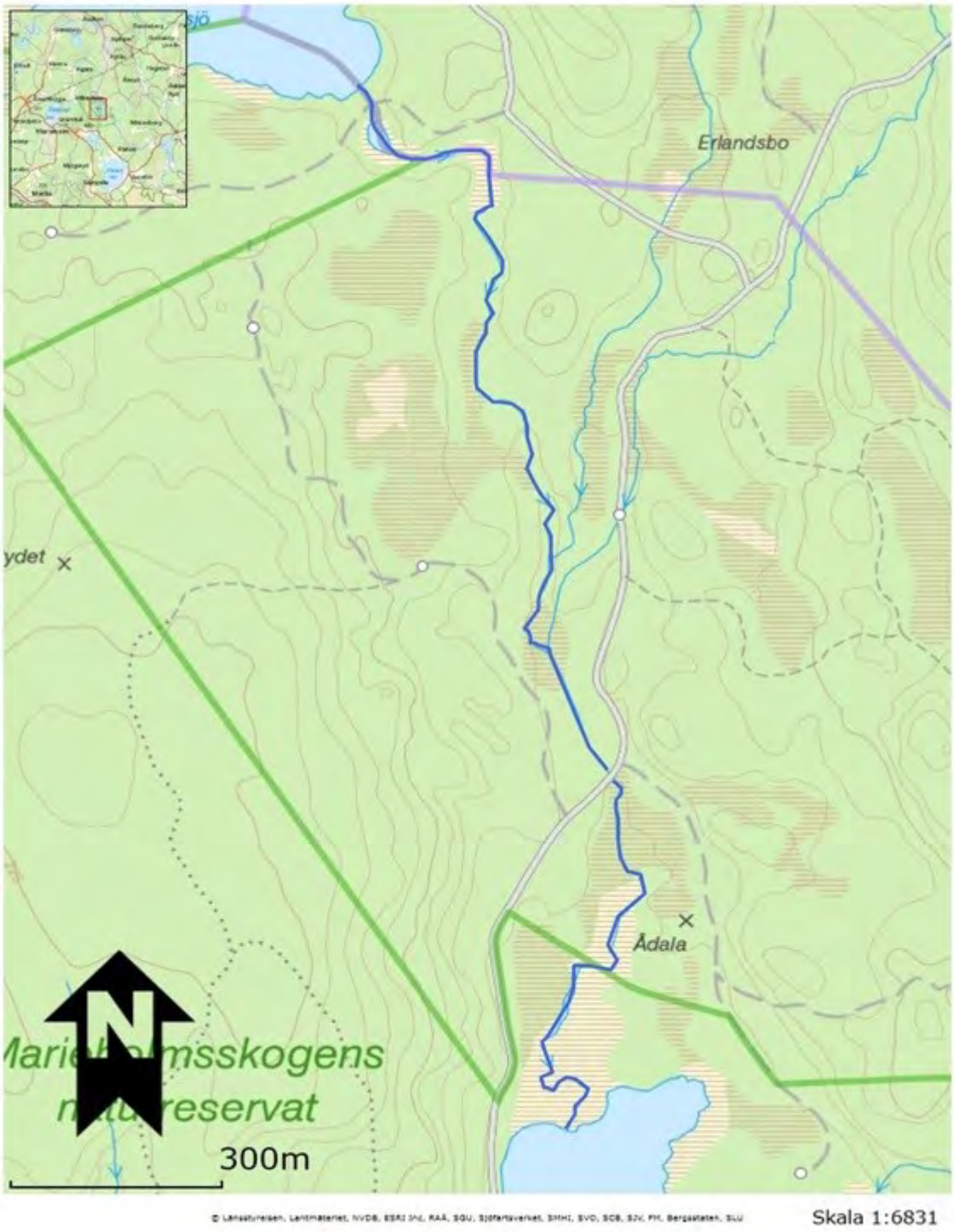

Figur 204. Bäck utan namn; Mölnesjö – Kacklesjön. Markerad med blå linje.

25. Mölnesjö-Kacklesjön (Namnlös bäck)

Bäck som avvattnar Mölnesjö och rinner söderut för att mynna ut i Kacklesjön efter 2 138 meter.[283]

Vid Mölnesjö anlades en ångsåg omkring år 1900 som var i bruk in på 1920-talet. Nedströms ett tråddrageri samt ytterligare platser med kvarn- och sågar.

Inventerade kulturplatser Mölnesjö – Kacklesjön(S)

Utvärdering och karaktärisering

Typvattendrag

Typvattendrag med enstaka vattenknutna lämningar.

Bäck utan namn Mölnesjö - Kacklesjön (S) 1)
Ångsåg.
Lämningar efter ångsåg, rest efter grundmur i form av större stenblock, grundstenar, kvadersten.
Ångsåg utmed Mölnesjöns utlopp. Sågen byggd omkring år 1900, ödelagd vid brand 1909, men blev återuppförd och var i drift in på 1920-talet. Sågen ägdes av Jönköpings snickerifabrik. Här sågades timmer, uppköpt från traktens bönder eller från egna ägor. Det sågade virket fraktades bland annat till Skillingaryd eller till Modala hamn och därifrån via kanalen till Hillerstorp.[284]

Ny: RAÄ Åker 245.
6363469 / 433212 (SWEREF 99 TM)

283 Digitalisering fastighetskartan.
284 Åsenhöga hembygdsförening 1980 s 174 f.

Figur 205. Lämningar av grundstenarna till ångsågen vid Mölnesjö.

Bäck utan namn Mölnesjö - Kacklesjön (S) 2)
Tråddrageri.
Plats för tråddrageri.
Inga synliga lämningar.

På karta 1814 är markerat *StåltrådsDrageri.*[285]

Ny: RAÄ Åsenhöga 227.

6363456 / 433199 (SWEREF 99 TM)

Bäck utan namn Mölnesjö - Kacklesjön (S) 3)
Industrilämning.
Tråddrageri, bestående av rest av en vattenhjulsränna och en husgrund (osäkra lämningar). Vattenhjulsrännan är cirka 4 meter lång. Bäcken förgrenar sig i tre mindre fåror. Husgrunden är cirka 7x4 meter, förhöjning i markytan med eventuell spismurrest.

Ny: RAÄ Åker 246.

6363375/ 433284 (SWEREF 99 TM).

285 Lantmäteriet Jönköping, Rågångskarta, Håkentorp, 1814, Åsenhöga socken, akt 8.

Bäck utan namn Mölnesjö - Kacklesjön (S) 4)

Kvarn.

På karta storskifte Mo 1798 är på motsvarande plats inritad byggnad på östra sidan av bäcken och strax uppströms är inritad fördämning.[286] Karta laga skifte Mo 1866 utvisar en utbyggd anläggning med byggnad på motsvarande plats och med större fördämning uppströms.[287] Eventuell kvarn.
Platsen lokaliserad vid rapportsammanställning. Ej besiktigad i fält.

6362925 / 433438 (SWEREF 99 TM). Ungefärligt läge.

4

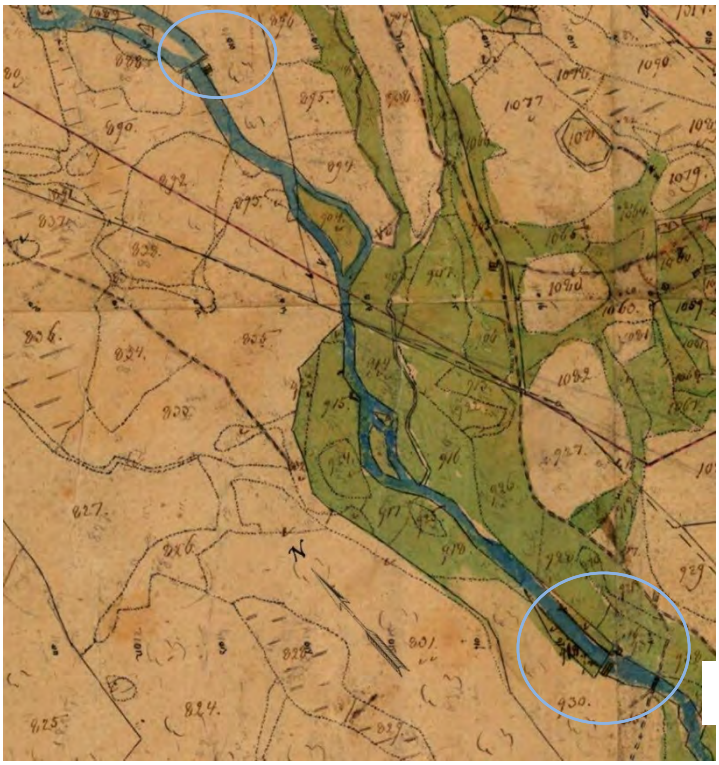

Figur 206. Utsnitt karta laga skifte Mo 1866 med två lokaler med kvarn och såg. Infogad N-pil och blå markeringar.

Bäck utan namn Mölnesjö - Kacklesjön (S) 5)

Kvarn och såg.

Karta laga skifte Mo 1866 utvisar en rektangulär byggnad, eventuell såg, på bäckens västra sida och mittemot en kvadratisk byggnad, kvarn, på östra sidan omedelbart intill fördämning.[288]
Platsen lokaliserad vid rapportsammanställning. Ej besiktigad i fält.

6362430 / 433540 (SWEREF 99 TM). Ungefärligt läge.

286 Mo storskifte 1798 akt E135-25:2.
287 Mo laga skifte 1866 akt 06-åse-54.
288 Mo laga skifte 1866 akt 06-åse-54.

Bäck utan namn Mölnesjön-Kacklesjön (S)	Objekt	RAÄ nr	Ny RAÄ	Antikvarisk bedömning
1	Såg	Åker 245	X	Övrig kulturhistorisk lämning
2	Industri övrig	Åsenhöga 227	X	Uppgift om
3	Industri övrig	Åker 246	X	Övrig kulturhistorisk lämning
4	Kvarn			
5	Kvarn och såg			

Figur 207.

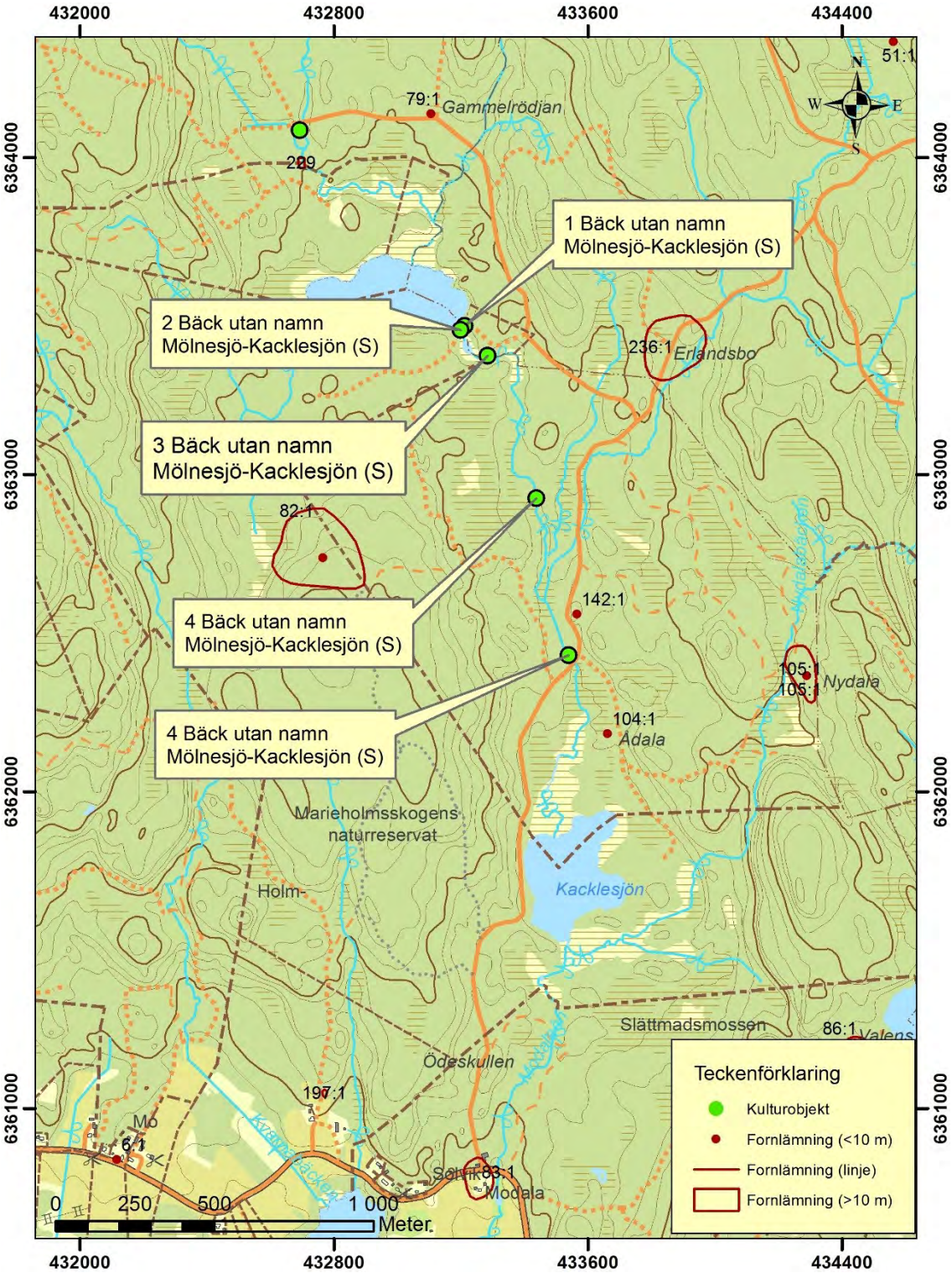

Figur 208. Mölnesjö – Kacklesjön, Kulturobjekt 1 – 5. (Obs: Nr. 4 närmast norr Kacklesjön ska vara nr. 5)

Referenser, Mölnesjö – Kacklesjön

Åsenhöga hembygdsförening. *Åsenhöga – från forntid till nutid*. Del 1. 1980.

Onlinereferenser

Fornsök, FMIS, Riksantikvarieämbetets fornminnesregister
http://www.fmis.raa.se/cocoon/fornsok/search.html

LANTMÄTERIETS DIGITALA KARTARKIV
https://www.lantmateriet.se/

LANTMÄTERIET JÖNKÖPING HISTORISKA KARTOR
Åsenhöga socken. Håkentorp. Rågångskarta,1814. Akt 8

LANTMÄTERIMYNDIGHETERNAS ARKIV
Åsenhöga socken
Mo. Laga skifte 1866. Akt 06-åse-54.

LANTMÄTERISTYRELSENS ARKIV
Åsenhöga socken
Mo. Storskifte 1798. Akt E135-25:2.

Kvarnabäcken översikt

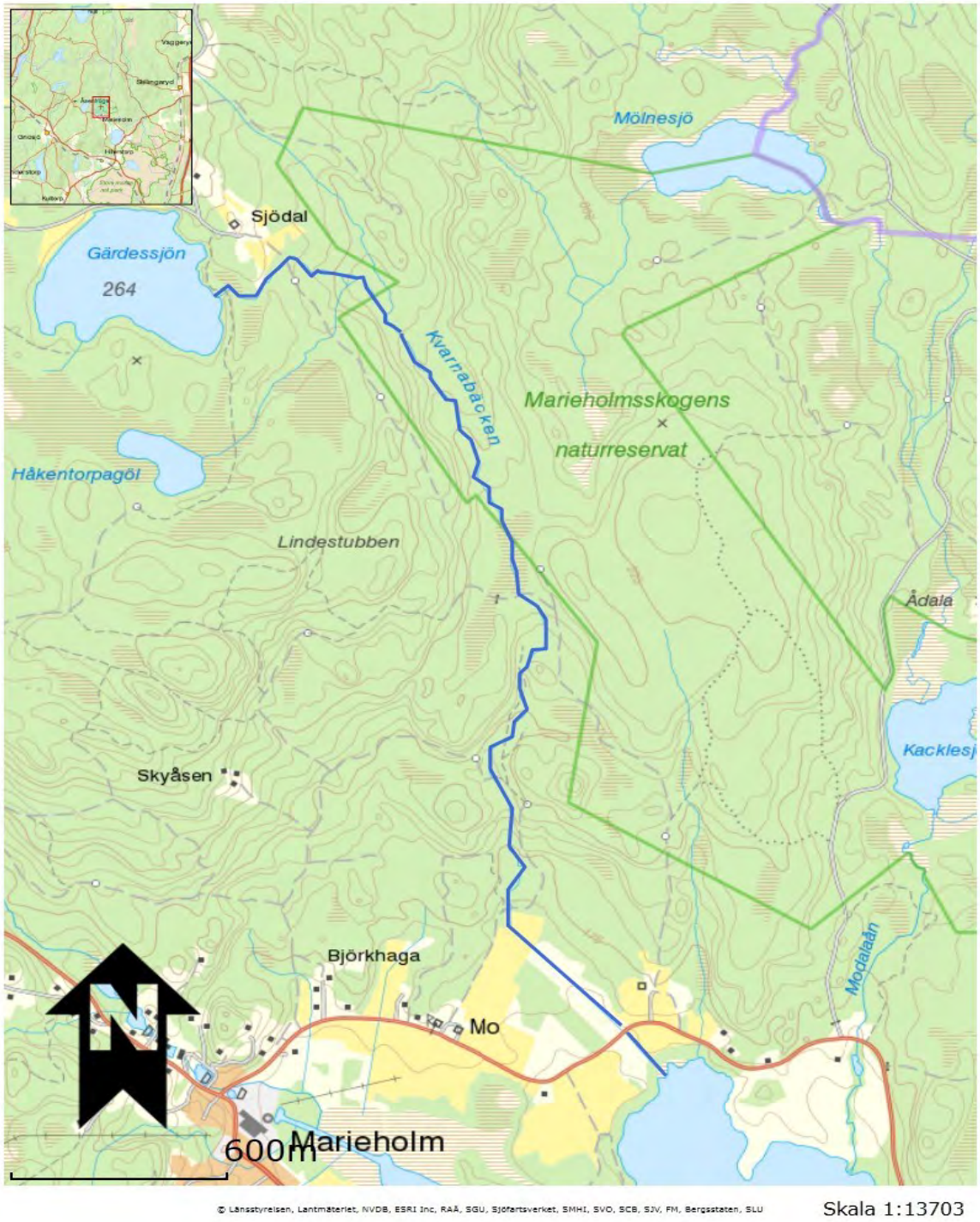

Figur 209. Översiktskarta Kvarnabäcken mellan Gärdesjön- Marieholm. Markerad med blå linje.

26. Kvarnabäcken (Gärdesjön-Mosjön)

Kvarnabäcken i sydöstra delen av Åsenhöga socken, Gnosjö kommun, avvattnar Gärdessjön (234 meter över havet) och mynnar ut i Mosjön (163 meter över havet).
Bäcken är 3 638 meter lång.[289] I dess översta lopp 350–450 meter nedströms utloppet ur Gärdessjön finns de två lokaler i bäcken där bäckens vattenkraft tagits i anspråk båda troligen för kvarnverksamhet. Möjligen är det dessa som givit bäcken dess namn. Bäckens närområde består till stora delar av skogsmark.

Utvärdering och karaktärisering

TYPVATTENDRAG

Typvattendrag med enstaka vattenknutna lämningar.

Inventerade kulturplatser Kvarnabäcken

Kvarnabäcken Gärdesjön – Mosjön 1)
Kvarn.
Kvarnlämning, bestående av en husgrund, en hjulbäck, två kvarnstenar, ett kvarnstensämne, belägna nedanför ett 4 m högt berg som utgjort fall för den för ändamålet då reglerade bäcken. Kvarngrund, 5x5 meter bestående två stenplintar på ömse sidor av hjulbäcken. Hjulbäcken (torrlagd), är 5 meter lång. På norra sidan är en kvarnsten. Kvarnhjul och vevaxel. 6 meter nordnordöst därom är kvarnsten, 10 meter väster om grunden är ett kvarnstensämne i två delar.

På karta laga skifte Håkentorp 1871 är på motsvarande plats inritat vattenhjul, byggnad och avstyckat markområde på norra och södra sidan av bäcken.[290]

Ny: RAÄ Åsenhöga 226.
6363222 / 431773 (SWEREF 99 TM)

Kvarnabäcken Gärdesjön – Mosjön 2)
Industrilämning
Industrilämning, bestående av en husgrund, en hjulbäck, omedelbart nedanför (öster) om ett drygt 2 meter högt berg i dagen med upplag av sten, upp till 2,5 meters höjd. Husgrund, ca 3,5 x 2 meter. Var? Hjulbäcken är 3 meter lång.

På karta laga skifte Håkentorp 1871 är på motsvarande plats inritat vattenhjul, byggnad och avstyckat markområde på norra sidan av bäcken.[291]

---

289 Digitalisering fastighetskartan.
290 Håkentorp laga skifte 1871 akt 06-åse-60.
291 Håkentorp laga skifte 1871 akt 06-åse-60

Samfällighet.

Ny: RAÄ Åsenhöga 247.

6363209 / 431854 (SWEREF 99 TM).

Kvarna-bäcken	Objekt	RAÄ nr	Ny RAÄ	Antikvarisk bedömning
1	Kvarn	Åsenhöga 226	X	Övrig kulturhistorisk lämning
2	Industri övrig	Åsenhöga 247	X	Uppgift om

Figur 210.

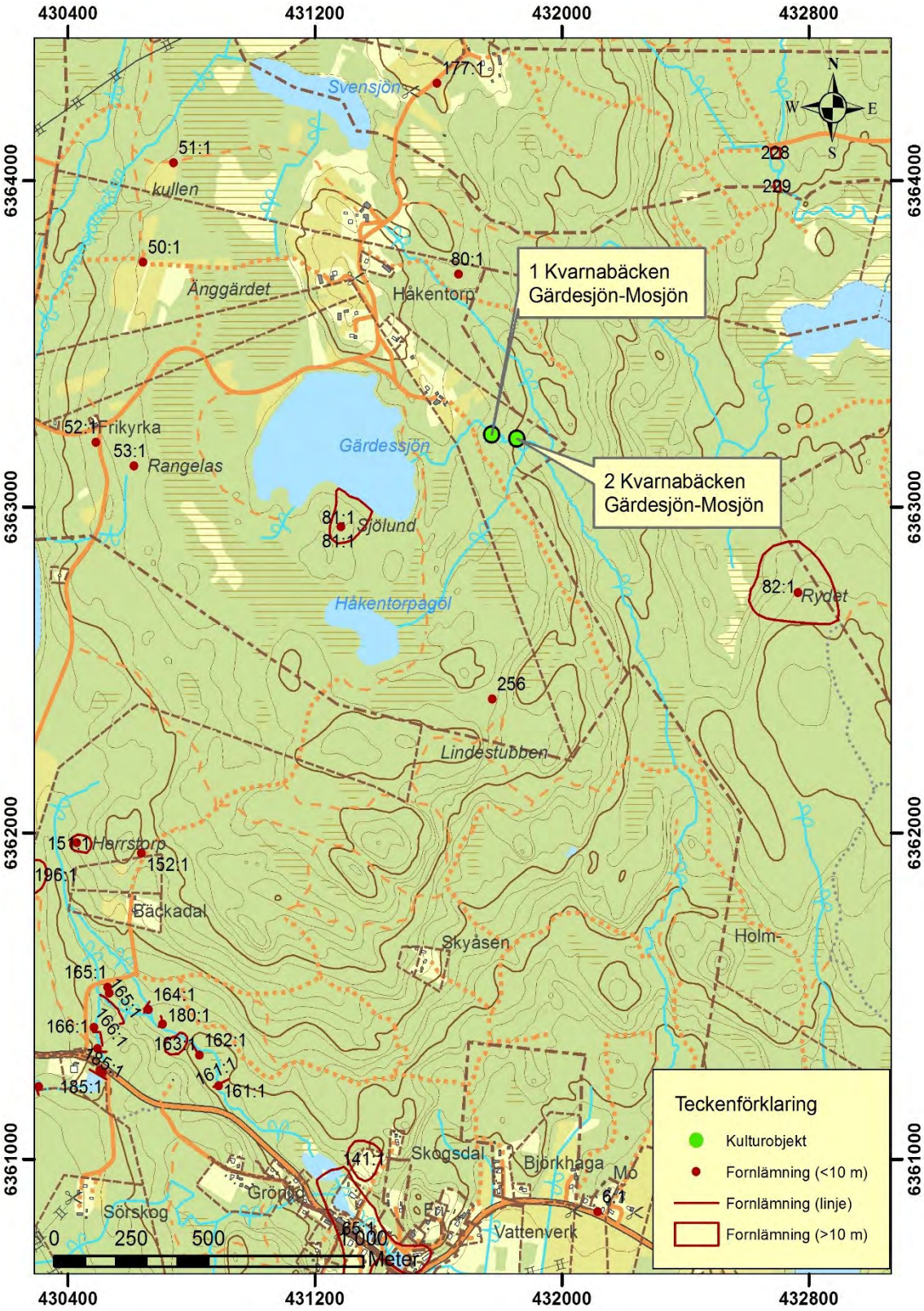

Figur 211. Kvarnabäcken. Kulturobjekt 1 – 2.

Referenser, Kvarnabäcken (Gärdesjön-Mosjön)

Onlinereferenser

Fornsök, FMIS, Riksantikvarieämbetets fornminnesregister
http://www.fmis.raa.se/cocoon/fornsok/search.html

LANTMÄTERIETS DIGITALA KARTARKIV
https://www.lantmateriet.se/

LANTMÄTERIMYNDIGHETERNAS ARKIV
Åsenhöga socken
Håkentorp. Laga skifte 1871. Akt 06-åse-60.

Gärdesjön – Voxtorpasjön översikt

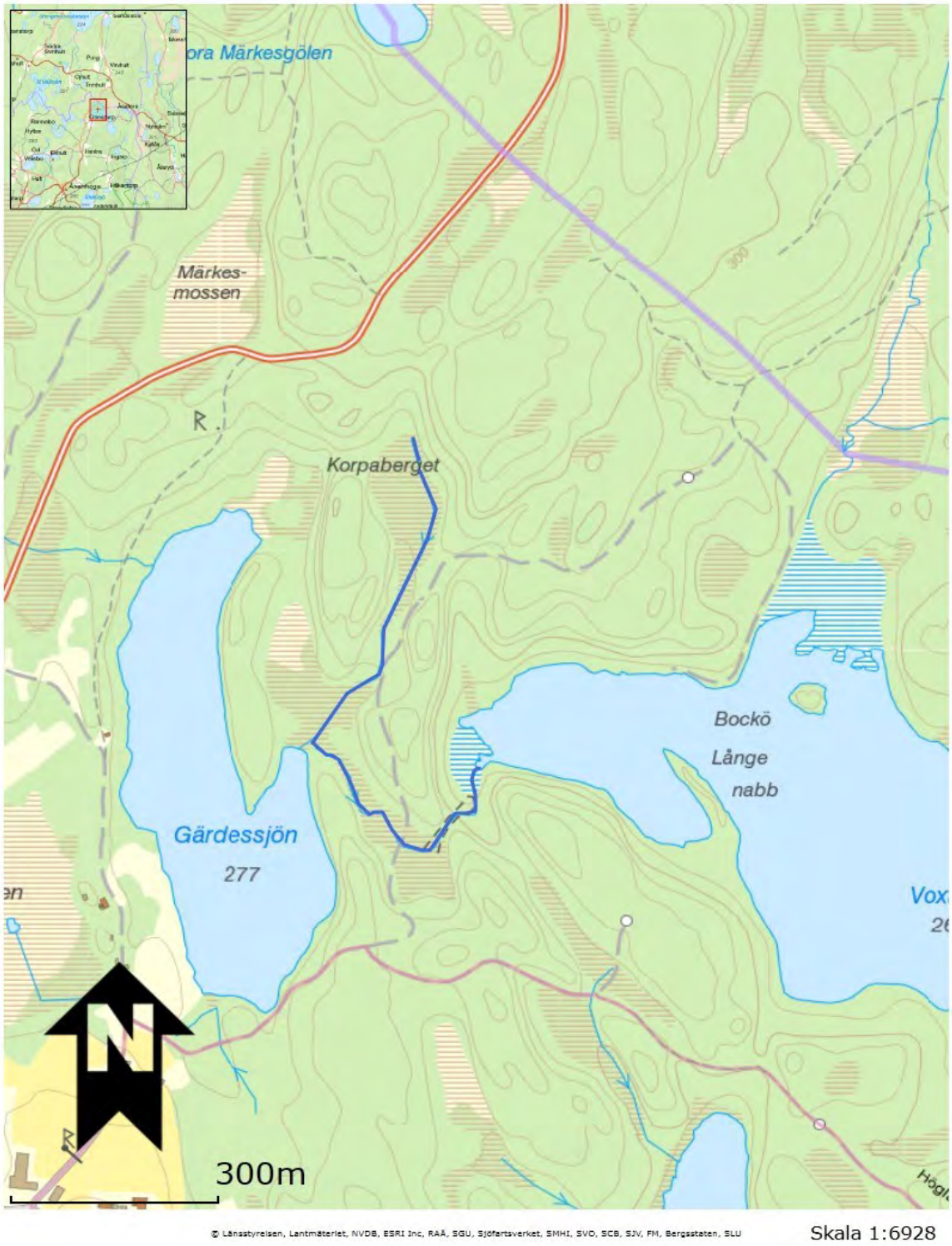

Figur 212. Översiktskarta Bäck utan namn mellan Gärdessjön – Voxtorpasjön. Markerad med blå linje.

27. Gärdessjön-Voxtorpasjön (Namnlös bäck)

Mindre vattendrag mellan sjöarna gärdessjön 277 m.ö.h och Voxtorpasjön 268 m.ö.h i nordöstra delen av Åsenhöga socken i Gnosjö kommun.

Inventerad kulturplats längs Bäck, Gärdesjön - Voxtorpasjön

Bäck utan namn mellan Gärdessjön och Voxtorpasjön 1) Småindustriområde.
Yta på ca 100x10–20 meter (NÖ-SV), bestående av plats för skvaltkvarn, tvådammvallar, en kvarngrund, hjulkvarn, ombyggd till elverk, en vattenhjulsränna, tre kvarnstenar, fundament, en vägbank. Fördämningsmur till kvarn/kraftstation är ombyggd i två etapper, 18 meter lång, 4 meter hög, 2,5 meter bred. Öppning för flödesreglering. Senare påbyggd upp till 1 meter höjd. Nedströms dammvallen är stenfundament och rester vattentub.

Dammvall till skvaltkvarn, 5 meter lång väster om bäcken, intill 1,05 meter hög, 1,6 meter bred. I vattenbrynet syns spår efter stenkista för grundläggning. Ett kvarnstensfragment nedströms dammvallen på bäckens västra sida. Inga lämningar är i övrigt bevarade efter skvaltkvarn. 13 meter NNÖ om dammvallen är vägbank och kvarngrund. Den senare ombyggd till kraftstation, 5x5 meter Del av nordöstra muren raserad av stormskador. En kvarnsten, är inmurad i sydvästra muren. Vattenhjulsränna, 8 meter lång. I rännan ligger del av en kvarnsten. På nordvästra sidan är en 4,3 meter lång stengrund.

Ny: RAÄ Åsenhöga 221.

6369731 / 430531 (SWEREF 99 TM).

Bäck utan namn Gärdessjön-Voxtorpa-sjön	Objekt	RAÄ nr	Ny RAÄ	Antikvarisk bedömning
1	Småindustriområde 221	Åsenhöga 221	X	Övrig kulturhistorisk lämning

Figur 213.

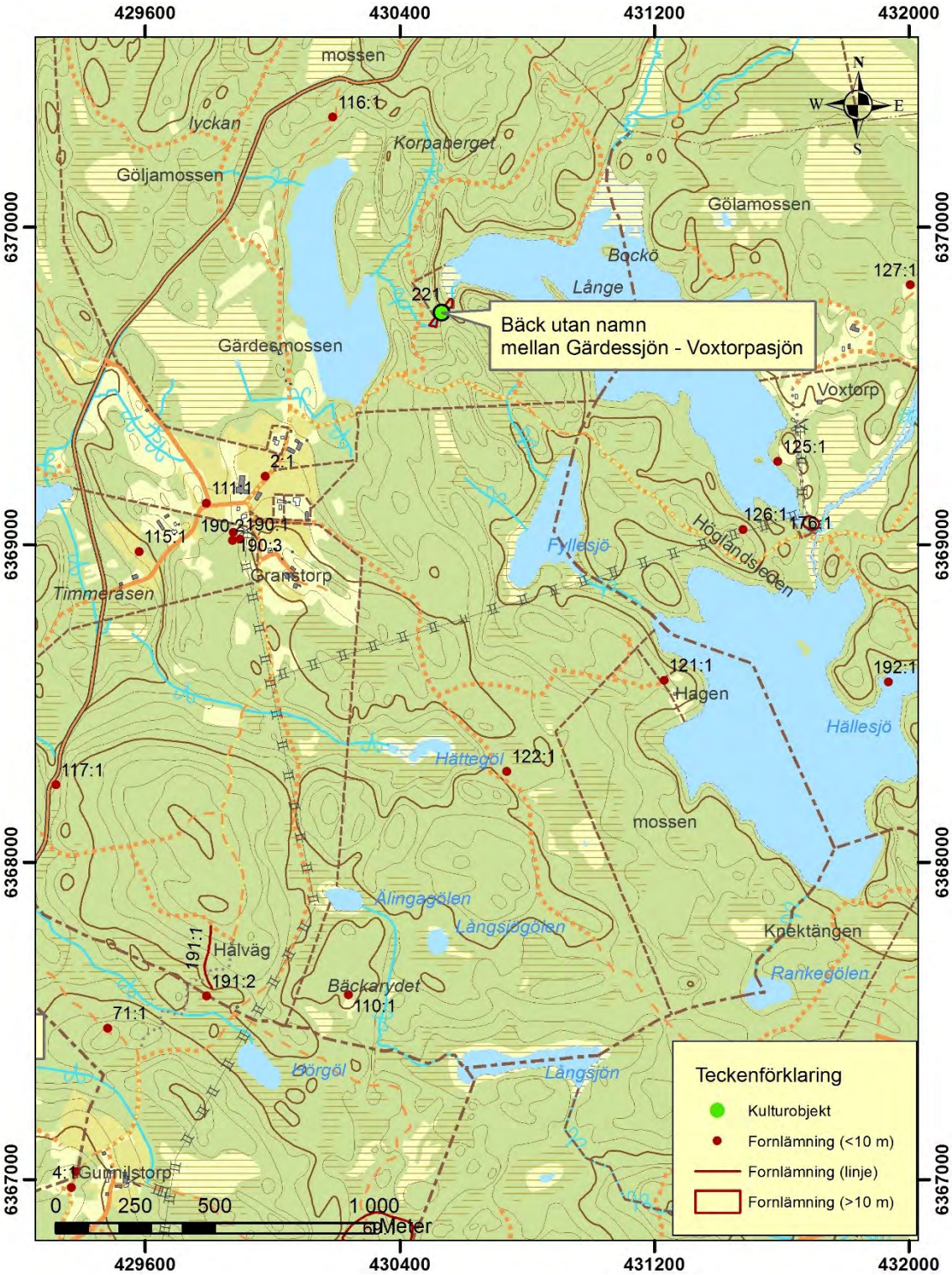

Figur 214. Bäck utan namn mellan Gärdessjön - Voxtorpasjön.

Referenser, Bäck Gärdessjön -Voxtorpasjön

Onlinereferenser

Fornsök, FMIS, Riksantikvarieämbetets fornminnesregister
http://www.fmis.raa.se/cocoon/fornsok/search.html

Holmsjön- Norra Vallsjön (Namnlös bäck)

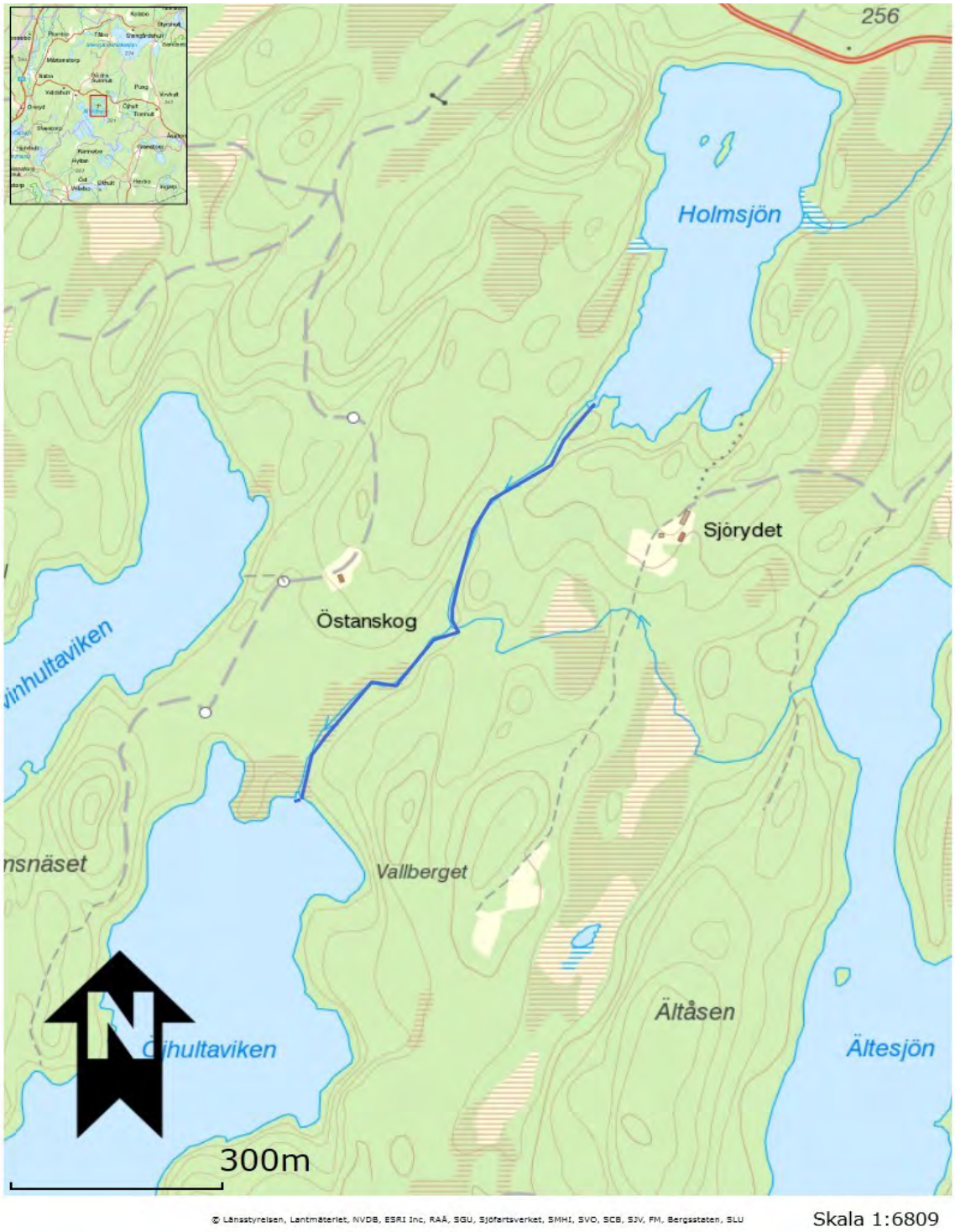

Figur 215. Översiktskarta; Bäck utan namn mellan Holmsjön- Norra Vallsjön. Markerad med blå linje.

28. Holmsjön-N.Vallsjön (Namnlös bäck)

Bäck utan namn, avvattnar Holmsjön varifrån bäcken rinner i sydvästlig riktning och mynnar ut i Öjhultaviken i Norra Vallsjön i centrala Valdshult socken (Gnosjö kommun). Närområdet består av skogmark och mossmark. Bäcken är 776 meter lång.[292]

Bäck utan namn mellan Holmsjön och Norra Vallsjön 1)
Kvarnlämning, Norra Valdshults kvarn.
Kvarnlämning, hjulkvarn, bestående av 1 dammvall, 1 kvarngrund, 1 vattenhjulsränna. Dammvallen är 15 meter lång, 1,8 meter hög, 3–3,5 meter bred anlagd mot berg i dagen på ömse sidor av bäcken. Nedströms det två meter höga fallet och sex meter nedströms dammvallen på åns nordvästra sida är kvarngrund, 6x6 meter i sida, intill 2,3 meter hög stengrund. I sydsydöst är öppning i muren för transmission.

I å-fåran finns raserad sten och trästockar från kvarnbyggnad. På åns sydöstra sida finns rest av stenfundament för rännasump, överfall. I bäcken är träaxel till vattenhjul med järnaxel och medbringare. På motsatt sida är lagersten för hjulaxelns tapp. På kvarngrunden är lösa järnringar från trasmissionskonstruktionen som suttit fästade i axeltappen. Vattenhjulsrännan är 3 meter lång, 1,5 meter bred.

På karta Öjhult laga skifte 1838 finns ett inritat vattenhjul i bäcken på motsvarande plats. [293]

Skylt på platsen anger att Norra Valdshults kvarn har brukats fram till år 1918.

Ny: RAÄ Valdshult 32.
6373186 / 426905 (SWEREF 99 TM).

Bäck utan namn mellan Holmsjön och Norra Vallsjön 2)
Fördämningsmur.
Fördämningsmur, 8 meter lång, varav 4 meter lång väster om bäck, 2 meter lång på östra sidan, 1,1 meter hög, av natursten, raserad i bäcken. 0,5 meter högt fall. Trästock i anslutning till vallens nedre södra kant. Täktgrop 15 meter väster om fördämningsmuren.
Anmärkning: Rött järnhaltigt vatten.
Vattenbrist utgör fiskvandringshinder.

Ny: RAÄ Valdshult 33.
6373151 / 426882 (SWEREF 99 TM)

292 Digitalisering fastighetskartan.
293 Öjhult nr 1 - 2, laga skifte 1838, akt E121-6:1.

Bäck utan namn mellan Holmsjön och Norra Vallsjön 3)
Kraftindustri, elverk, Valdshults elkraftstation 1918–1940.
Kraftstationsbyggnad i förfall, 4x4 meter, rödfärgad träpanelad, plåttak, betonggolv med urtag för turbin. Nordöst därom är sju plintar för trätub, väster om kraftstationen är utloppsdike.

6373123 / 426856 (SWEREF 99 TM).

Bäck utan namn Holmsjön-Norra Vallsjön	Objekt	RAÄ nr	Ny RAÄ	Antikvarisk bedömning
1	Kvarnlämning	Valdshult 32	X	Övrig kulturhistorisk lämning
2	Fördämningsmur	Valdshult 33	X	Övrig kulturhistorisk lämning
3	Kraftverk			

Figur 216.

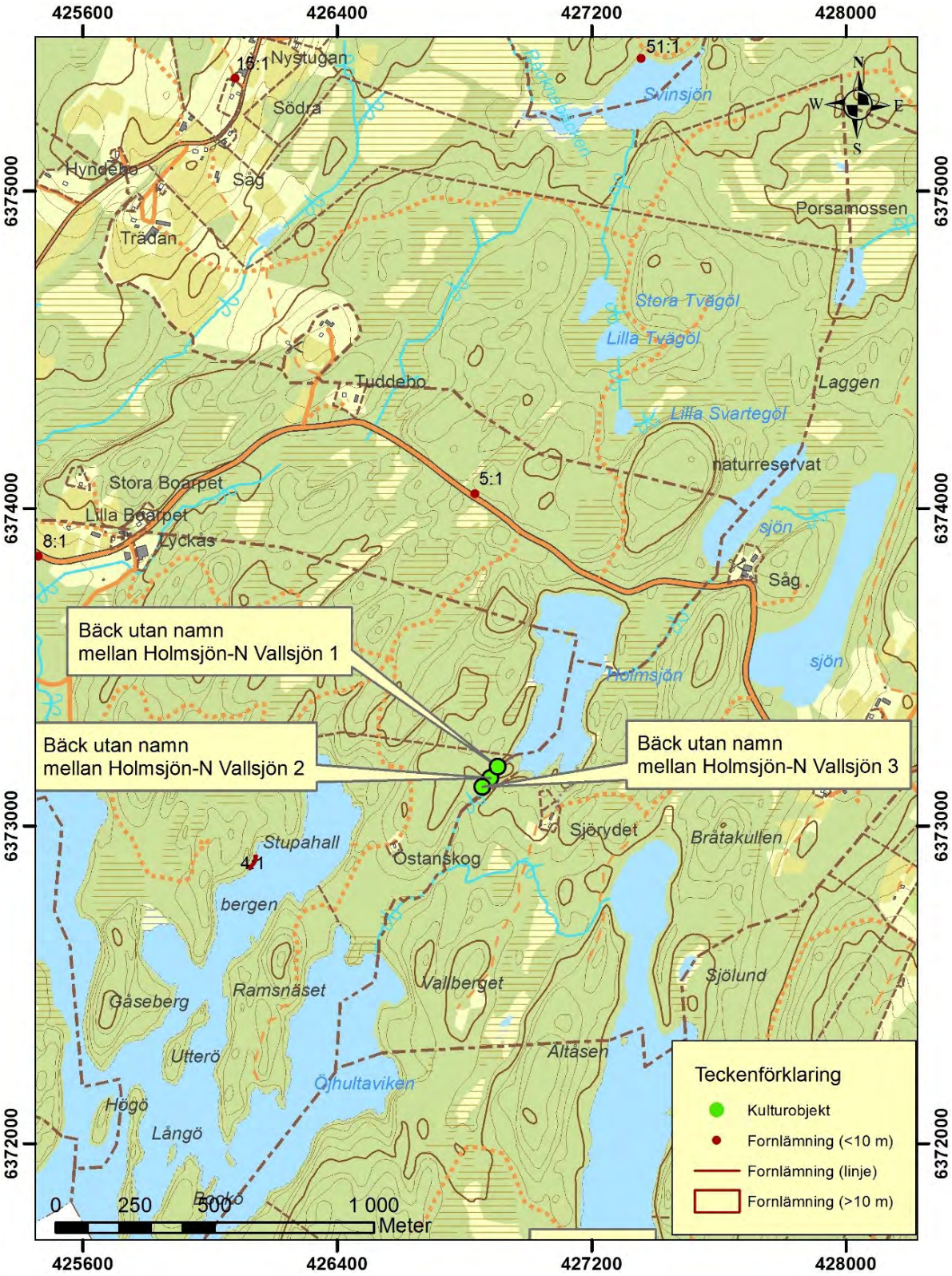

Figur 217. Bäck utan namn Holmsjön - Norra Vallsjön, Kulturobjekt: 1 - 3.

Referenser, Holmsjön - Norra Vallsjön

Onlinereferenser

Fornsök, FMIS, Riksantikvarieämbetets fornminnesregister
http://www.fmis.raa.se/cocoon/fornsok/search.html

LANTMÄTERIETS DIGITALA KARTARKIV
www.lantmateriet.se

LANTMÄTERISTYRELSENS ARKIV
Valdshults socken
Öjhult nr 1 - 2. Laga skifte 1838: Akt E121-6:1.

Norr Hyltegöl översikt

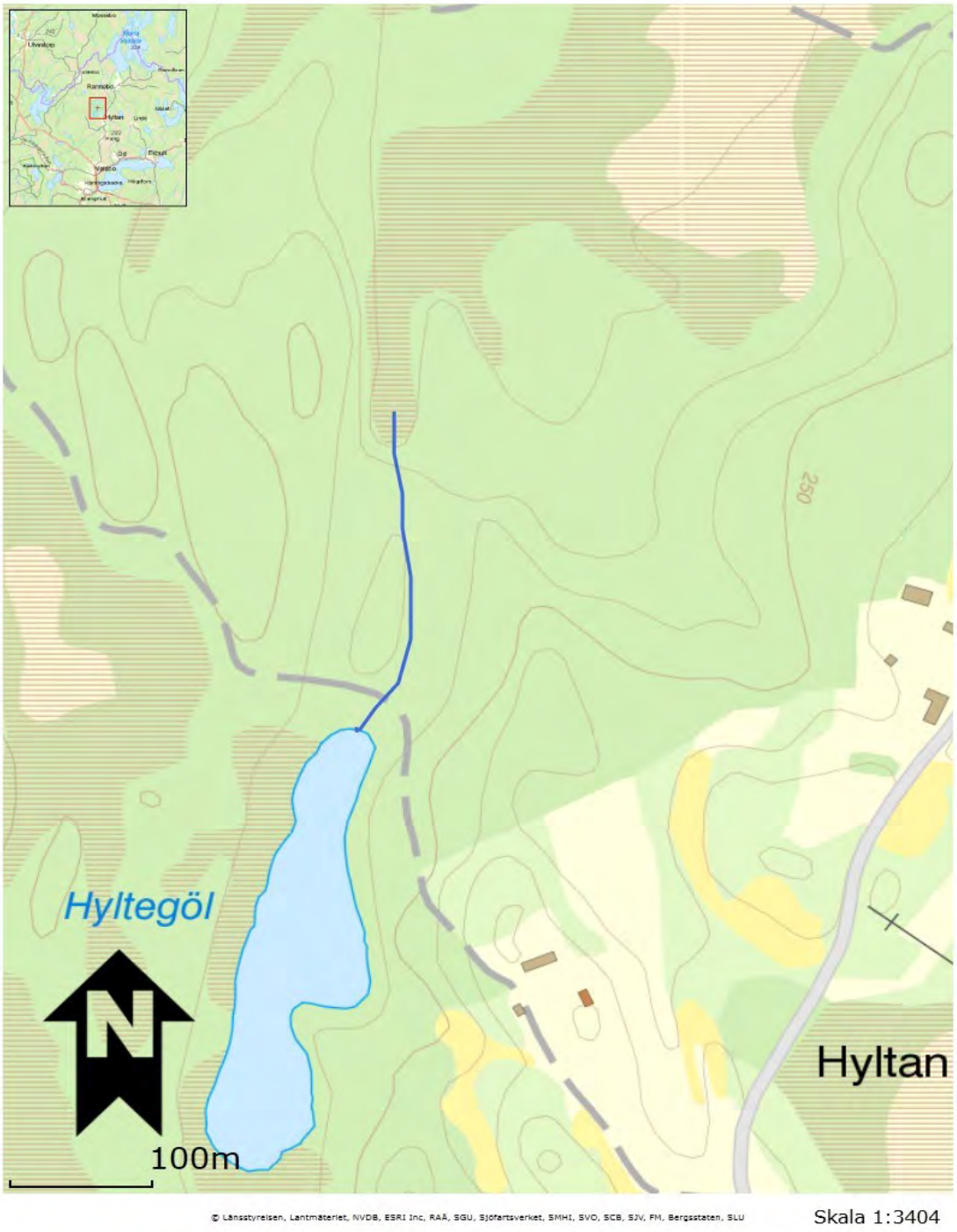

Figur 218. Översiktskarta Bäck utan namn, norr om Hyltegöl (Markerad med blå linje). Vattendraget finns inte utritat på fastighetskartan. Nordvästra delen av Åsenhöga socken (Gnosjö kom mun), väster om Hyltan och 200 meter norr om Hyltegöl.

29. Norr Hyltegöl 1 (Namnlös bäck)

Vattenkraftslämning.
En dammvall, två husgrunder, en husgrundsplatå, en vattenhjulsränna. Dammvallen är 7 meter lång på västra sidan av bäcken, 6 meter lång på östra sidan, 0,6–0,7 meter hög, 0,6–1,2 meter bred av sten med öppningar över västra och östra bäckfåran. Fallhöjd, 2 meter. På östra sidan av bäcken är en husgrund, 3,5 meter lång.

På västra sidan är en eventuell husgrundsplatå, ca 2,5x2,5 meter i sida. Sex meter nedströms på östra sidan är en grund, 4x2,5 meter med tydligt kant mot bäcken. På västra sidan är grund för vattenhjul, 2,5x2,5 meter. På grunden är lagersten till vattenhjul. Fallhöjd här 4 meter.

Samfällighet.

Ny: RAÄ Åsenhöga 215.
6368565 / 424360 (SWEREF 99 TM

Bäck utan namn N om Hyltegöl	Objekt	RAÄ nr	Ny RAÄ	Antikvarisk bedömning
1	Industri, övrig	Åsenhöga 215	X	Övrig kulturhistorisk lämning

Figur 219.

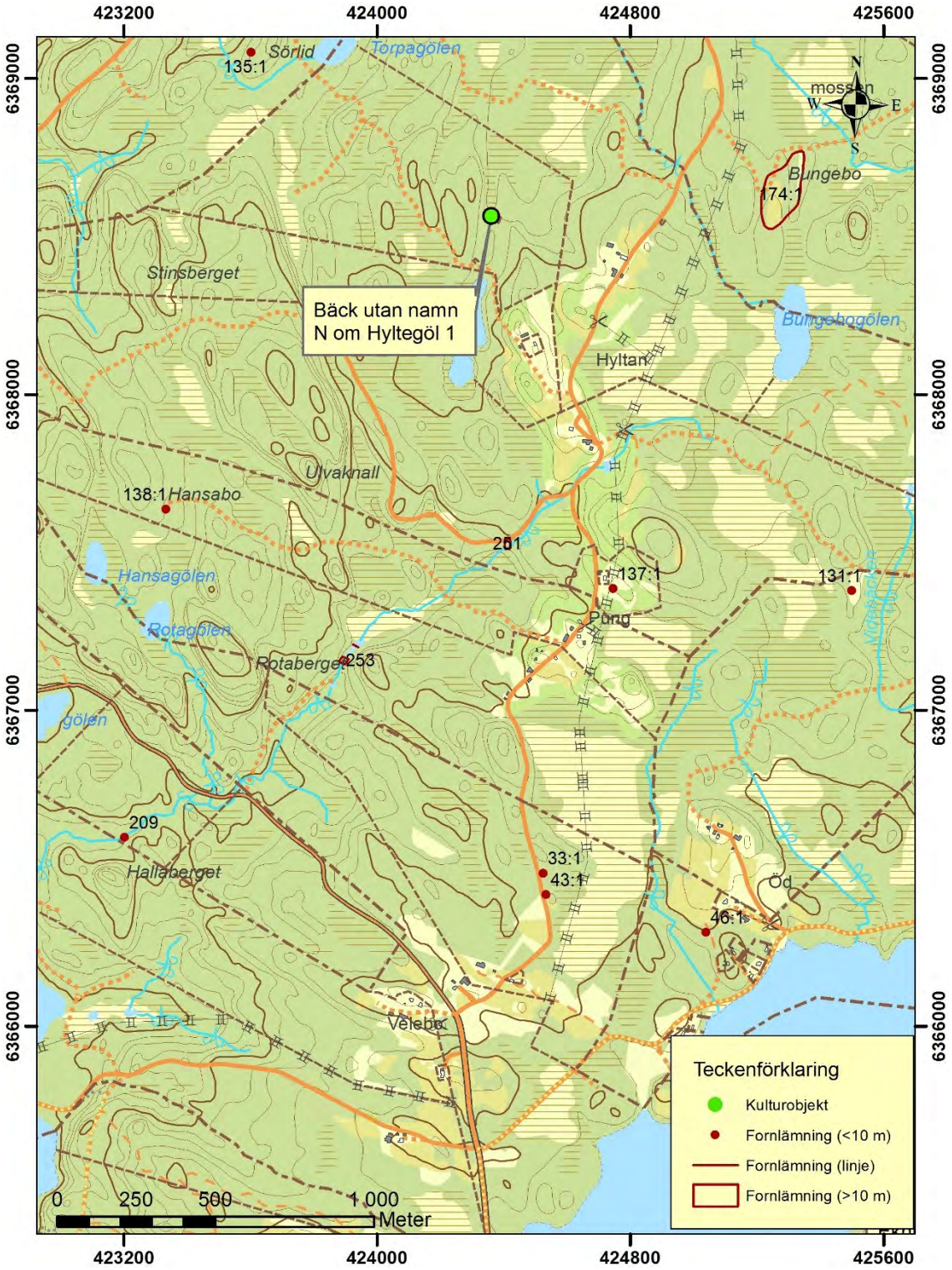

Figur 220. Bäck utan namn norr om Hyltegöl. Kulturobjekt: 1

Referenser, Hyltegöl 1

Onlinereferenser

FORNSÖK, FMIS, RIKSANTIKVARIEÄMBETETS FORNMINNESREGISTER
http://www.fmis.raa.se/cocoon/fornsok/search.html

Hagsjön -Trollsjön översikt

Figur 221. Översiktskarta: Bäck utan namn; Hagsjön- Ö. Trollsjön. Markerad med blå linje.

30. Hagsjön- Ö. Trollsjön (Namnlös bäck)

Dammvall 1)
Dammvall, 32 meter lång på norra sidan av bäcken, 15 meter lång på södra sidan, intill 1,8 meter hög, 2 meter bred av kvadersten. En stock syns i bäcken i anslutning till dammvallen, förmodligen del till grundläggning för dammvallen.
På karta Granstorp, laga skifte 1842 är dammvall markerad på motsvarande plats.[294]
Strax nedströms är en passage över ån inritad i kartan.

Ny: RAÄ Åsenhöga 217.
6369241 / 429005 (SWEREF 99 TM

Figur 222. Utsnitt karta laga skifte Granstorp 1842 med dammvall och såg inritat. Infogad N-pil, textbeskrivningar och hänvisningspil.

Bäck utan namn mellan Hagsjön och Östra Trollsjön 2)
Lämning efter tråddrageri?
Lämning efter eventuell dammvall/fundament, 1,5 meter lång (N-S) 0,5 meter hög på södra sidan av bäcken. Omedelbart nedströms är lösa brädor och stock från raserad byggnad. 16 meter uppströms är ytterligare stenfundament, eventuell rest av dammvall av oklar karaktär.

Ny: RAÄ Åsenhöga 216.
6369279 / 428932 (SWEREF 99 TM)

294 Granstorp laga skifte 1842 akt 06-åse-34.

Bäck utan namn mellan Hagsjön och Östra Trollsjön 3)

Såglämning belägen nedanför ett 2 meter högt fall med fördämningsmur ovanför fallet och med vattenhjulsränna nedströms. Fördämningsmuren är 17 meter lång, två meter hög, 2,5 meter bred, av sten, och har två öppningar i norra och södra bäckfåran. Vattenhjulsrännan är cirka 18 meter lång. Såglämning är 8x6 meter med plint och fäste för hjulaxel med två stora bultar. Rester efter plintar, grundstenar och stenstöd, två stycken, på norra och södra sidan av bäcken. Samfällighet
Svårtillgängligt på grund av stormfällor vid besök på platsen.

På motsvarande plats, på bäckens norra sida finns markering för sågbyggnad och angivet *Sågbacke* på karta 1842.[295]

Ny: RAÄ Åsenhöga 218.
6369401 / 428758 (SWEREF 99 TM)

Bäck utan namn mellan Hagsjön och Ö Trollsjön	Objekt	RAÄ nr	Ny RAÄ	Antikvarisk bedömning
1	Dammvall	Åsenhöga 217	X	Övrig kulturhistorisk lämning
2	Lämning efter trådrageri?	Åsenhöga 216	X	Övrig kulturhistorisk lämning
3	Såg	Åsenhöga 218	X	Övrig kulturhistorisk lämning

Figur 223.

[295] Granstorp laga skifte 1842 akt 06-åse-34.

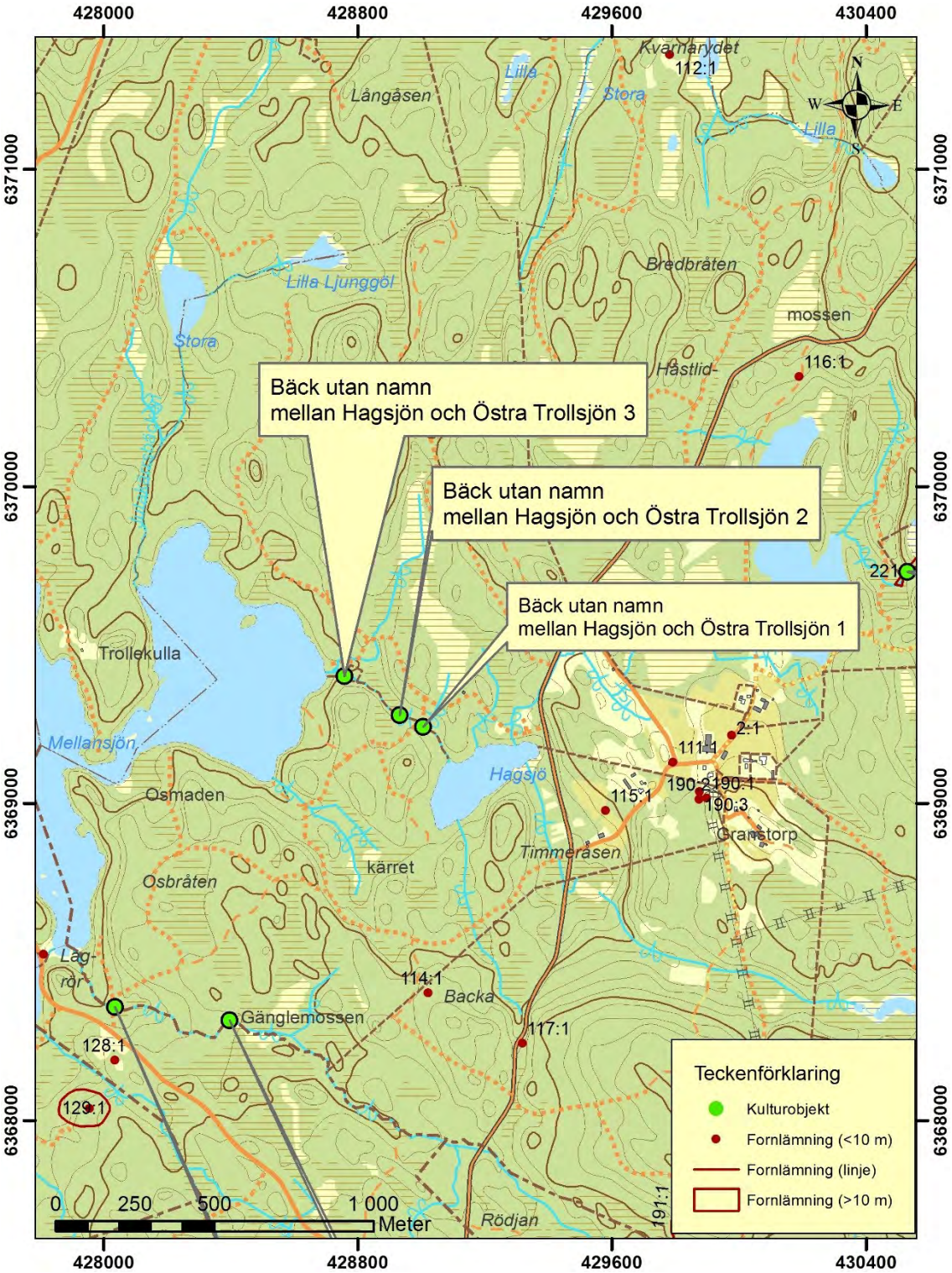

Figur 224. Bäck utan namn mellan Hagsjön och Östra Trollsjön. Kulturobjekt: 1 – 3.

Referenser, Bäck Hagsjön - Ö. Trollsjön

Onlinereferenser

Fornsök, FMIS, Riksantikvarieämbetet fornminnesregister
http://www.fmis.raa.se/cocoon/fornsok/search.html

LANTMÄTERIETS DIGITALA KARTARKIV
www.lantmateriet.se

LANTMÄTERIMYNDIGHETERNAS ARKIV
Åsenhöga socken
Granstorp. Laga skifte 1842. Akt 06-åse-34.

Kättlabäcken översikt

Figur 225. Översiktskarta: Kättlabäcken. Markerad med blå linje.

31. Kättlabäcken

Namnet Kättlabäcken har sitt ursprung i en sägen. Det berättas att i orostid har i bäcken kittlar fyllda med pengar grävts ned.[296] Dessa har dock än så länge ej återfunnits.

Kättlabäcken är 2 624 meter lång.[297] Kättlabäcken rinner upp i Hörgöl (omkring 300 meter över havet) i norra delen av Åsenhöga socken (Gnosjö kommun) där bäcken avvattnar gölen med omgivande mossmarker. Bäcken rinner i nordvästlig riktning och har sitt utlopp i sydspetsen av Mellansjön, (+243 meter över havet). Bäcken har två tillflöden, varav det större, rinner söderifrån från Saras mosse väster om Gunnilstorp.

100 meter väster om Kättlabäckens utlopp i sjön är ett röse, åtta meter i diameter och 0,7 meter högt, anlagt i ett topografiskt strategiskt läge på ett smalt näs, 50 meter brett, mellan Mellansjön i öster och en vik av Södra Trollsjön i väst. Platsen lär enligt traditionen ha varit tingsplats och det lär det ha funnits resta stenar i anslutning till röset.[298]

Inventerade kulturplatser längs Kättlabäcken

Kättlabäcken 1)
Dammvall, cirka 20 meter lång, av jord och sten, 1,5 meter hög, 2,5–3 meter bred, öppning över bäcken, trärester i anslutning till öppningen, rest efter dammlucka. Dammvallen ansluter i respektive ände till större sten respektive flyttblock.

Dammvall på motsvarande plats inritad på laga skifte karta Granstorp 1842.[299]

Ny: RAÄ Åsenhöga 220.
6368316 / 428395 (SWEREF 99 TM)

Kättlabäcken 2)
Plats för kvarn, bestående av en dammvall, ett fundament, en kvarnsten. Dammvallen är 14 meter lång 0,2–1,2 meter hög, 2 meter bred, av natursten och tuktad sten, öppning över bäcken. Fallhöjd 1,2 meter. Dammvallen är raserad över bäcken och uppfläkt av rotvältor. Cirka 2,5 meter nedströms dammvallen är en tvärgående trästock. 14 meter väster om dammvallen är fundament för vattenhjul. Inga synliga lämningar efter kvarngrund. tio meter väster om dammvallen, på bäckens södra sida är en kvarnsten. Kvarnen lär ha rivits 1906.

Ny: RAÄ Åsenhöga 219.
6368358 / 428035 (SWEREF 99 TM)

296 Sofi http://www2.sofi.se/SOFIU/topo1951/_cdweb/_s2fx001/215127c1/p4/0000059a.pdf
297 Digitalisering fastighetskartan.
298 FMIS RAÄ Åsenhöga 1:1.
299 Granstorp laga skifte 1842 akt 06-åse-34.

Kätt-la-bäck en	Objekt	RAÄ nr	Ny RAÄ	Antikvarisk bedömning
1	Dammvall	Åsenhöga 220	X	Övrig kulturhistorisk lämning
2	Kvarn	Åsenhöga 219	X	Övrig kulturhistorisk lämning

Figur 225.

Figur 227. Kättlabäcken. Kulturobjekt: 1 - 2.

Referenser, Kättlabäcken

Onlinereferenser

Fornsök, FMIS, Riksantikvarieämbetets fornminnesregister
http://www.fmis.raa.se

LANTMÄTERIETS DIGITALA KARTARKIV
www.lantmateriet.se

LANTMÄTERIMYNDIGHETERNAS ARKIV
Åsenhöga socken
Granstorp, laga skifte 1842, akt 06-åse-34.

SOFI ORTNAMNSREGISTRET INSTITUTET FÖR SPRÅK OCH FOLKMINNEN
http://www2.sofi.se/SOFIU/topo1951/_cdweb/http://www2.sofi.se/SOFIU/topo1951/_cdweb/_s2fx001/215127c1/p4/0000059a.pdf

Trollsjöån översikt

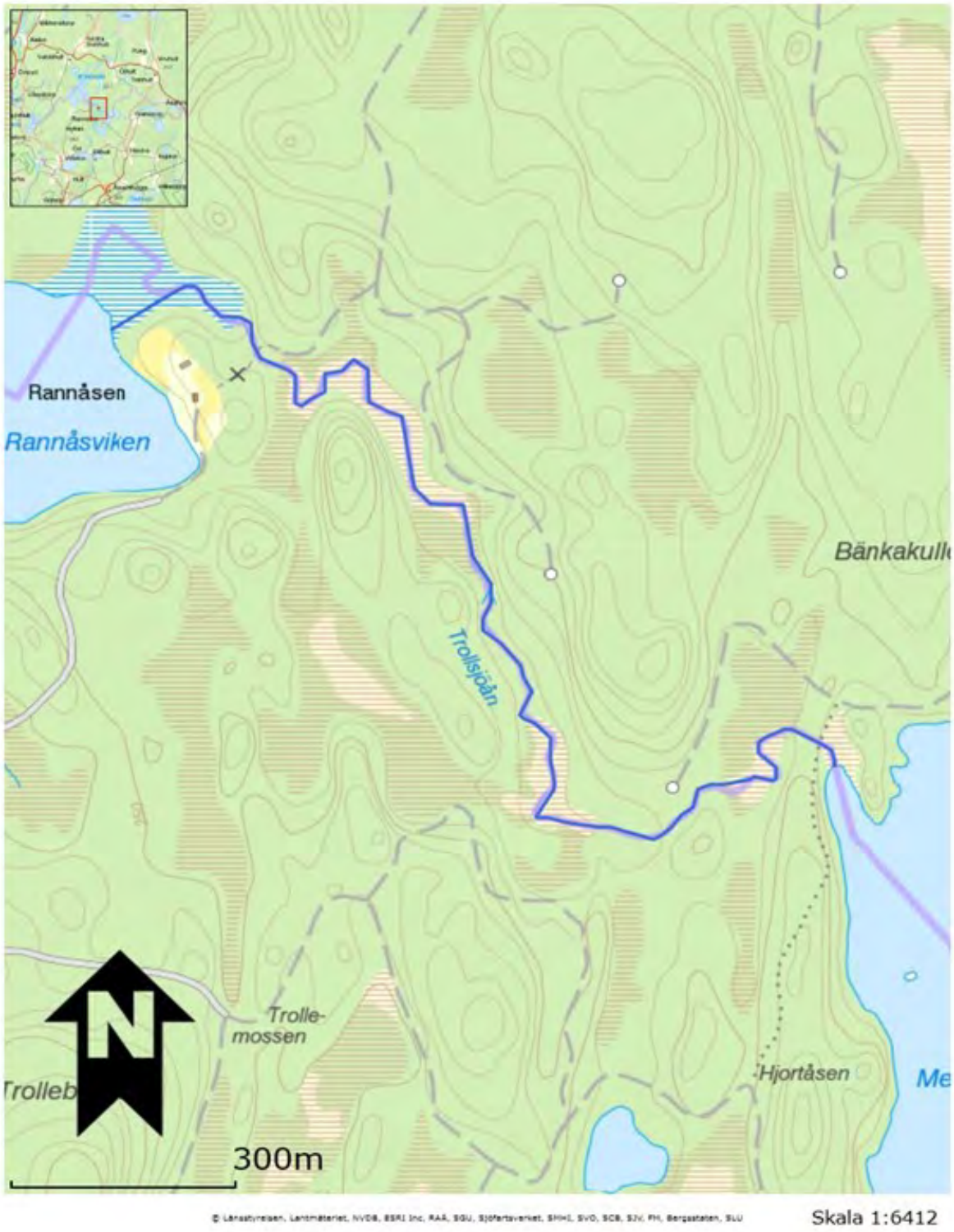

Figur 228. Översiktskarta: Trollsjöån. Markerad med blå linje.

32. Trollsjöån

Trollsjöån avvattnar Trollsjöarnas Södra Trollsjön, Mellansjön och Östra Trollsjön, vilka regleras härifrån. Trollsjöån är 2 032 kilometer lång[300] och mynnar ut i nordväst i Rannåsviken i Norra Vallsjön. Ån bildar gräns mellan Valdshult socken, Gislaveds kommun i norr och Åsenhöga socken, Gnosjö kommun i söder. Avrinningsområdet är 13 km^2 stort.[301] Vattendragets övre nivå är 243 meter över havet iMellansjön och utloppet i Rannåsviken i Norra Vallsjön är 229 meter över havet. Åns fallhöjd är 14 meter.

Vattendraget domineras av lugnflytande sträckor. Ån rinner genom utmarksområden bestående av skogs- och myrmarker med bland annat sumpskog. Närmaste gård är Rannåsen, vid Rannåsviken i Norra Vallsjön, ett par hundra meter sydöst om om åns utlopp i nämnda sjö. Uppodlingsgraden längs åns näromdåde är låg.
Inga fasta förhistoriska fornlämningar registrerade i åns närområde, däremot en del spridda torplämningar enligt RAÄ Fornsök.

Två lokaler med kvarn och såg, Stora Öjhult och Rannebo. Övrigt är flottningslämningar längs ån med regerlingslucka mot Mellansjön samt flottningsränna och ledare och stenskodda åsidor av flottningsrensad åfåra. Lämningarna i trä är till vissa delar på väg att försvinna genom naturlig förfall och förmultning. De trädetaljer som ligger i kontakt med vatten, bevaras bättre. Ån har utgjort del i ett större flottningssystem från Trollsjöarna via Valån ut i Norra Gussjö - Nissan.

Utvärdering och karaktärisering

Trollsjöån ingår i Valåns vattensystem och utgör kulturvattendrag tillsammans med Valån.

TYPVATTENDRAG

Vattendrag med enstaka vattenknutna lämningar representeras av kvarnar och sågar.
Vattendrag med system av flottningslämningar, ingående i Valåns flottningssystem.

Inventerade kulturplatser längs Trollsjöån

Trollsjöån 1)
Reglering av Mellansjöns utlopp i Trollsjöån för Stora Öjhults kvarn samt såg. Valdshults socken norr om ån, Åsenhöga socken söder om ån.

6369696 / 427573 (SWEREF 99 TM).

300 Digitalisring fastighetskartan.
301 Länsstyrelsen i Jönköpings län 2005:18 s. 117

Figur 229. Reglering av Mellansjöns utlopp i Trollsjöån.

Figur 230. Regleringslucka Mellansjöns utlopp i Trollsjöån i bildens bakgrund.
I förgrunden syns rester efter Stora Öjhults kvarnlämning med hjulstocken i förgrunden.
Foto Leif Henriksson, foto från väst.

Trollsjöån 2)
Kvarn och såg. **Stora Öjhults kvarn och Rannebo såg**.
Lämningar med kvarngrund på åns norra sida och såglämning med stenplintar på södra. Däremellan är vattenhjulsränna samt hjulstock bevarad. Vattenreglering genom damm/fördämning av Mellansjöns utlopp i Trollsjöån med regleringar till kvarn/såg, flottningsränna samt till åns huvudfåra. Rännan till kvarnens och sågens vattenhjul är grävd, liksom flottningsrännan som numera är torrlagd.

Två kvarnstenar och sågblad till ramsåg samt andra mekaniska delar finns på platsen för kvarn och såg. Senare ombyggdes kvarnen till fritidshus men brann ned på 1980-talet och är numera i ruin.

Karta laga skifte Rannebo 1863 visar sågbyggnad och i akten nedtecknat ”Sågplan” på åns södra sida samt fördämning.[302] Karta laga skifte Stora Öjhult 1883 visar kvarn och såg på norra respektive södra sidan av ån.[303] I akten står angivet ”gammal qvarnplan” på området för kvarnplatsen. På samma karta finns ett kvarnstensbrott inritat strax söder om Långegöl (tidigare Långgöl, samfälld mark på dagens Fastighetskarta, (6371383 / 428641).

En gångbro är anlagd över dammvallen och en skön skogsstig kan följas söderut. Tack vare gångbron blir platsen bättre tillgänglig och härifrån har man god överblick över lämningar och vattenkraftsutnyttjande. Platsen skyltad. Lämningarna, särskilt grundplintarna, är mycket känsliga för stormfällor.

Här över har varit passage mellan gårdarna enligt karta från år 1883.

Ny: RAÄ Valdshult 30.
6369723 / 427565 (SWEREF 99 TM).

Figur 231. Lämningar efter Stora Öjhults kvarn till höger (N) och Rannebo såg med plintar till vänster (S). Vattenhjulsränna och hjulstock däremellan. Foto från sydöst.

302 Rannebo laga skifte 1863 (1862) akt 06-åse-51.
303 Stora Öjhult laga skifte 1883 akt 06-val-10.

Figur 232. Kvarngrunden och hjulstock. Plint till såggrund till vänster (S). Foto från söder.

Figur 233. Lämning efter Rannebo såg med stenplintar. Foto från NÖ.

Trollsjöån 3)
Flottningsanläggning.
Flottningsanläggning strax norr om Öjhults kvarnlämning. Flottningsränna i trä, 25 meter lång i ett grävt flottningsdike, numera helt torrlagd. Vattenföringen tidigare reglerats via lucka från Mellansjön. Flottningsrännan är till stora delar förmultnad och delvis igenväxt av barrträd.

Ny: RAÄ Valdshult 28.
6369729 / 427555 (SWEREF 99 TM).

Figur 234. Rester efter flottningsränna i en numera uttorkad vattenfåra. Norr om Stora Öjhults kvarn.

Trollsjöån 4)
Dammvall.
Lämning av dammvall, partiellt bevarad, till stora delar övertäckt med jordmassor för en vändplan på åns norra sida. Nedströms har funnits två anläggningar enligt äldre kartmaterial; en strax nedströms fördämning på södra sidan av ån, inritad dammvall och eventuell kvarnbyggnad på karta laga skifte 1863, Rannebo.[304] På karta laga skifte över Stora Öjhult 1883 är motsvarande fördämning inritad samt ett otydligt vattenhjul i en nordlig ågren/vattenhjulsränna på Stora Öjhults sida.

6369633 / 427388 (SWEREF 99 TM). Ungefärligt läge.

304 Rannebo laga skifte 1863 (1862) akt 06-åse-51: St Öjhult laga skifte 1883 akt 06-val-10.

Trollsjöån 5)
Flottningsanläggning
Ledare/slanbotten, ca 12 meter lång, 1,2–1,5 meter bred, utåtvinklade sidor av ett tiotal stockar, fästade med pluggar. Nedström är ån rensad på sten som lagts upp längs kanterna. Uppströms är rest av dammvall som möjligen har utgjort del i spardamm för flottning.

Ny: RAÄ Valdshult 29.
6369580 / 427313 (SWEREF 99 TM).

Figur 235. Flottningslämning; Slanbotten i Trollsjöån.

Trollsjöån 6)
Flottningsanläggning.
Flottningslämning i form av strandskoning. Dammvall, ränna, och strandskoning längs en 120 meter lång sträcka. Platsen benämnd "Stora och lilla Stenström".

Ny: RAÄ Valdshult 26.
6369580 /427313 (SWEREF 99 TM).

Trollsjöån 7)
Flottningsanläggning. Flottningsränna 16 meter lång.

Ny: RAÄ Åsenhöga 211.
6370284 / 426806 (SWEREF 99 TM).

Figur 236. Dokumentation av lämningar efter flottningsränna i Trollsjöån vid Rannåsen. Foto från NV.

Figur 237. Flottningsränna i damm-fallet vid Rannåsen. Foto från sydöst.

Trollsjöån 8)
Rannebo såg samt kvarn på Öjhultssidan.
Kvarn- och såglämningar med fördämningsvall, hjulbäckar, två kvarnstensdelar. Fördämning av sten, dammluckor borttagna, självreglerande vattenföring.
Sågen användes fram till 1947.[305]
En nickesåg ska ha funnits här sedan 1681.[306] Inritad såg på Rannebo-sidan, södra sidan av ån i karta laga skifte 1863 Rannebo.[307]

305 Åsenhöga hembygdsförening 1980 s.119.
306 Åsenhöga hembygdsförening u.å. s. 9.
307 Rannebo laga skifte 1863 akt 06-åse-51.

Karta laga skifte 1883 Stora Öjhult visar två byggnader. En sågbyggnad på södra åsidan och eventuell kvarn på norra, fördämning med vägbro över. Här gick väg mellan Rannebo och Stora Öjhult. En åkerlycka här intill benämns ”Sågalyckan” enligt lantmätaren.[308]

Ny: RAÄ Åsenhöga 210.
6370294 / 426800 (SWEREF 99 TM).

Trollsjö ån	Objekt	RAÄ nr	Ny RAÄ	Antikvarisk bedömning
1	Reglering, Mellansjön			
2	Kvarn o såglämn. St Öjhult, Rannebo.	Valdshult 30	X	Övrig kulturhistorisk lämning
3	Flottningsanläggning. Flottningsränna	Valdshult 28	X	Övrig kulturhistorisk lämning
4	Dammvall.	Valdshult		
5	Flottningsanläggning	Valdshult 29	X	Övrig kulturhistorisk lämning
6	Flottningsanläggning	Valdshult 26	X	Övrig kulturhistorisk lämning
7	Flottningslämning	Åsenhöga 211,	X	Övrig kulturhistorisk lämning
8	Kvarn- o såg lämning.	Åsenhöga 210	X	Övrig kulturhistorisk lämning.

Figur.
238.

[308] Stora Öjhult laga skifte 1883 akt 06-val-10.

Figur 239. Trollsjöån. Kulturobjekt 1 - 8.

Referenser Trollsjöån

Länsstyrelsen i Jönköpings län. *Nissans nedre avrinningsområde. Naturvärdesbedömning av vattendrag i Jönköpings län*. Meddelande Nr 2005:18 - 2005.
Åsenhöga hembygdsförening. *Åsenhöga - från forntid till nutid*. Del 1. Åsenhöga hembygdsförening. Gislaved 1980.
Åsenhöga hembygdsförening. *Inventering av kvarnar, sågverk, tråddrag med flera vattendrivna anläggningar under fyra sekler i Åsenhöga socken*. Häfte. Utan tryckår.

Onlinereferenser

Fornsök, FMIS, Riksantikvarieämbetets fornminnesregister
http://www.fmis.raa.se

LANTMÄTERIETS DIGITALA KARTARKIV
www.lantmateriet.se

LANTMÄTERIMYNDIGHETERNAS ARKIV
Valdshults socken
Stora Öjhult. Laga skifte 1883. Akt 06-val-10.

Åsenhöga socken
Rannebo. Laga skifte 1863. Akt 06-åse-51.

Valån översikt

Figur 240. Översiktskarta: Valån mellan sjöarna Rannebo Framsjö – Norra Gussjö. Markerad med blå linje.

33. Valån

Valån börjar i Rannebo Framsjö västra delen av sjösystemet Norra Vallsjön, Valdshult socken, Gislaveds kommun och Åsenhöga socken, Gnosjö kommun. I äldre skifteskartor benämns sjön Wallsjön. Härifrån rinner ån i sydvästlig riktning till Södra Vallsjön. Ån avvattnar där Lillesjön eller *Lille Wal Sjön* (benämnd i karta 1913). Lillesjön benämns i karta från 1753 som *qvarnasiön*. Valån avvattnar Lillesjön som är en vik av nordvästra delen av Södra Vallsjön och ån tar därifrån en nordvästlig riktning och mynnar ut i Norra Gussjö. En av de så kallade Nissansjöarna.

Åsträckan mellan Norra Vallsjön och Södra Vallsjön är 4 435 meter och mellan Södra Vallsjön och Norra Gussjö 2 722 meter. Med sjöarna inräknade blir den totala åsträckan 12 157 meter. [309] Avrinningsområdet är 48 km^2. Höjdskillnaden från Norra Vallsjön (+229 meter över havet) till åns utlopp i Norra Gussjö (+165 meter över havet) är 64 meter. Generellt har ån en tämligen hög lutning.[310] Ån har nio tillflöden varav Hägnabäcken i östra delen och Älingabäcken i västra är de större.

Vattendraget domineras av strömmande sträckor med en relativt stor och jämn vattenföring, även under torrperioder, vilket har resulterat i att åns vattenkraft kunnat ge kraft till en lång rad vattendrivna verksamheter. Ån rinner genom kuperad terräng, markområden av utmarkskaraktär främst bestående av skog och myrmark. Terrängen är kuperad skogsmark av. Uppodlingsgraden närmast ån är obefintlig, 0%.[311] Ån karaktäriseras som stenig och stridig. Valån bildar gräns mellan Åsenhöga-Valdshult, Åsenhöga-Öreryd samt Öreryd-Källeryds socknar.

KVARNAR OCH SÅGAR

Valåns vattenkraft har alltsedan 1600-talet tagits i anspråk för kvarndrift, senare tillkom sågverk och järnförädling i form av tråddragerier.
I Valån finns lämningar efter kvarn- och sågar, dock inga kvarstående byggnader. Flera av kvarnarna, som Valebo, Hjulvhult och Ulvestorp kan beläggas till 1600-talet dels genom Kvarnkommissionens handlingar dels genom äldre historiskt kartmaterial.

Utifrån äldre historiskt kartmaterial återfinns ett knappt tiotal kvarnplatser längs ån, tre nedströms Norra Vallsjöns utlopp, Södra Valdshult kvarn och längre nedströms Valebo kvarn. Nedanför Södra Vallsjöns utlopp har Hjulvhult och Ulvestorps kvarnar. Kvarnplatserna har varierat under olika perioder, vilket medför det förhållandevis stora antalet platser där kvarnar varit förlagda, men flyttats till annan plats.
Rannebo såg byggdes på 1900-talet och var i bruk in på 1950-talet. Ulvestorps såg var i bruk 1797 – 1953.[312]

309 Digitalisering fastighetskartan.
310 Länsstyrelsen i Jönköpings län 2005:18 s 113.
311 Länsstyrelsen i Jönköpings län 2005:18 s 116.
312 Informationsskylt vid Valafallet.

Figur 241. Ulvestorps såg, 1966. Foto Bo Peterson.

Figur 242. Rannebo såg, år 1965. Foto Bo Peterson.

Ålfiske

Valån har förr varit rik på ål. En rad ålfisken finns redovisade i äldre historiskt kartmaterial från 1600-talet, till Ulvestorp och Hjulvhult. I fallen och på andra platser i ån syns ännu spåren efter ålfiske.

Tråddragerier

Längs Valåns nedre del, nedströms södra Vallsjön har tio platser lokaliserats där tråddragerier, stamp och en räckhammare med mera till synes har varit förlagda, ofta mittemot varandra längs ån. Tråddrag, stamp finns inprickade i äldre kartmaterial från framförallt 1800-talet. Dock finns inte alla kartlagda och uppgifter om antalet tråddrag kan variera då dessa inte alltid fanns registrerade. Kända tråddrag in i tidigt 1900-tal med ägarnamn var Isak Göths, Josef på Hallanäs, David Perssons, Peter Perssons tråddragerier Sista tråddrageriet i Valån upphörde tidigt 1930-tal. År 1934 flyttades ”Petters drag” härifrån till Åsenhöga hembygdsgård.[313]

Det stora antalet tråddragerier längs en koncentrerad sträcka på drygt 500 meter där även kvarnar och såg var förlagda visar Valåns duglighet som vattenkraftresurs tack vare sjösystemen. Genom reglering av sjöns vatten kunde tråddragarna här längs ån gemensamt öppna luckorna så att alla drog nytta av vattenkraften samtidigt.[314] Tråddragen fick sitt järn från Nissafors bruk.

VALÅNS FLOTTNINGSRÄNNA – ”ETT MINNESMÄRKE FÖR EFTERVÄRLDEN”

I Valån genomfördes ett projekt särskilt inriktad på åns flottningshistorik. Ett ideellt arbete utfördes år 1993 av före detta flottare, berörda hembygdsföreningar, markägare, lokala företag med flera vilka gemensamt byggde upp en ny flottningsränna som ersatte en äldre i Valefallet. Projektmedel erhölls från länsstyrelsen. Därtill restaurerades även dammfästet, en ny ålkista byggdes som ersatte en äldre. Virket hämtades bland annat från trakten Vaggorna och andra arbeten gjordes av lokala företag.

Den nya flottningsrännan invigdes maj 1994. Flottningsrännan blev ett minnesmärke för flottningsepoken i Valåns flottningssystem. ”Det här kan bli ett smultronställe i framtiden, lämpat för kaffekorgen” uttalade Valter Mann, siste flottbasen, i Värnamo nyheter den 7 oktober 1993. Senare på året visades en utställning på Jönköpings läns museum och i Gislaved om kulturhistorien kring flottning på Nissan med angränsande vattendrag.

313 Handlingar från dokumentation av Valån 1997, fältpärm.
314 Öreryds hembygdsförening, 1985, s. 140.

Figur 243. Nya flottningsrännan i Vale-fallet klar. Från vänster Allan Svenningsson, Odd Nielsen, Valter Mann och Einar Högberg, Foto Ulla Johansson, Öreryds hembygdsförenings arkiv.

Flottning

Valåns flottningsförening fastställdes den 11 mars 1922. Flottleden i Valån tillsammans med Trollsjöån var ungefär 20 kilometer lång och fallhöjden från Mellansjön till Nissansjön Norra Gussjö är 78 meter. Valån är stenrik och ställvis stridig.

Flottleden medförde tillgång till en omfattande räckvidd till de stora skogarna i socknarna. Flottleden gick från Trollsjöarna via Trollsjöån till Norra Vallsjön/Rannebo. Vattenmängden reglerades av fördämningar i sjöarnas utlopp och dammanläggningar i ån.

Föreningens styrelse bestod av fem ledamöter, varav tre var delägare i föreningen. Delägare i föreningen var den som lät flottgods framflyta i den allmänna flottleden. Flottningsåret räknades från den 1 januari till den 31 december. Före den 1 mars var varje flottningsidkare skyldig att lämna in preliminära uppgifter om de trävaror som avsågs flottas och före den 15 december skulle en fullständig redogörelse avlämnas för de varor som flottats.

Valåns flottled utgick från Mellansjön i till dess utflöde i Nissan. Flottvirke över 8 meters längd mottogs ej utan styrelsens särskilda medgivande då Valån som flottningsled inte var tillräckligt dimensionerad för flottgods med större dimensioner. För fyr-skrätt virke uppgick 33% förhöjning, två-skrätt virke räknades som rundvirke. Beräkning av kubikmått var omständigt då det fanns svenskt, danskt och engelskt mått. Flottgodset utgjordes av pitprops, slipers, varje virkesägare märkte virket med egna märken vilket anmäldes till föreningens styrelse. Omärkt gods belades med dubbla avgifter.

Utvältning av virket skulle ske varsamt och fullständigt, inget virke fick rullas i vattendraget utan flottchefens tillstånd. Virke som beräknades kunna hinnas flottas under första året skulle vara obarkat om ej annat angavs. Virke som inte beräknades hinnas flottas klart under första flottningsåret skulle barkas. Innehavare av jordbruksfastighet fick flotta för husbehov under förutsättning att företaget inte störde den allmänna flottningen.[315]

Sista flottningen i Valån skedde 1965. Då filmades flottningen. Idag finns ett mycket fint minnesmärke från flottningsepoken i form av en återuppbyggd flottningsränna i Valafallet. Det mesta av flottningsepokens lämningar i Valån är dock borta. Flottningsrännan i fallet vid Ulvestorps kvarn är de sista resterna i originalskick, samt de flottningslämningar som ännu finns kvar i Trollsjöån. Det fanns flottningsrännor i de större fallen, Rannebo sågfall, Ulvestorps sågfall, och längre nedströms i åsträckan. Därtill ett grävt flottningsdike, närmare 500 meter långt, väster om huvudfåran och en flottningsled skapad med en stenrad av upplagda stenar från flottningsrensning. Längs Valån och Trollsjöån ser man på flera ställen upplagd sten längs åkanten från flottningsrensning.

Figur 244. Den gamla flottningsrännan i Valafallet. Foto år 1965. Foto Bo Peterson.

Utvärdering och karaktärisering

Valåns topografi och generösa tillgång på vattenkraft från sjöarna har tagits i anspråk alltsedan 1600-talet till skvaltkvarnar senare utbyggda vattenhjulskvarnar och sågar. Från slutet av 1700-talet, och framförallt på 1800-talet anlades en rad tråddragerier. Under 1900-talet utgjorde Valån tillsammans med Trollsjöån en betydande biflottled till Nissan, vars historik idag finns utomordentligt fint exponerad i form av den år 1993 uppbyggda flottningsrännan i Valefallet med anordnad rastplats.

315 Reglemente för Valåns flottningsförening 1922.

Valåns kulturhistoria har förvaltats väl av bygden på ett kunnigt och engagerat sätt genom en rad olika dokumentationsåtgärder samt skyltning och uppförandet av flottningsrännan som besöksmål. Andra kulturplatser längs Valån och Trollsjöån är förhållandevis tillgängliga (dock med varsam hänsyn till natur och markägare). Valån tillsammans med Trollsjöån karaktäriseras som en vattenled med rik och mångfacetterad kulturhistoria både som vattenkraftresurs och näringsresurs med betydande ålfiske, känt sedan 1500-talet.

Mot bakgrund av åns rika kulturhistoria föreslås Valån tillsammans med Trollsjöån att betecknas som ett **kulturvattendrag.** Nissans huvudfåra i Jönköpings och Hallands län ingår sedan tidigare i den lista över utvalda **nationella kulturvattendrag** som Riksantikvarieämbetet tagit fram som en del i Naturresurslagen (Vattendragsutredning SOU 1995:155).

TYPVATTENDRAG

Vattendrag med enstaka vattenknutna lämningar repesenteras av kvarnar och sågar tråddragerier samt vattendrag med system av flottningslämningar.

Fiskvårdsprojekt Valån

Ett fiskevårdsprojekt genomfördes under olika perioder på 1990-talet och tidigt 2000-tal i Valån. Projektet var särskilt inriktat på att skapa möjligheter för öringsbeståndet att ta sig till Norra Vallsjön. Dock lär där finnas för mycket gädda för att öringsbeståndet ska vara tryggat.
Fiskevårdsåtgärderna bestod i cirka sju dokumenterade åtgärder i Valån. En denilränna anlades i sågfallet vid Ulvestorps såg, ny vattenväg vid Ulvestorps kvarn och en ny trappad fiskväg i betong i Valefallet. Vidare byggdes laxtrappor vid Rannebo såg och strax nedströms Norra Vallsjöns utlopp i Valån. För att åstadkomma detta utfördes vad som bedömdes som erforderliga åtgärder i form av bland annat sprängningsarbeten samt undanröjande av de äldre lämningar, som kvarn-, såg- och flottningslämningar bedömda som vandringshinder och hinder för genomförande av projekterade fiskevårdsåtgärder.

Figur 245. Grundarbeten till fisktrappa i Valafallet. Foto från Öreryds hembygdsförenings arkiv.

Valån		RAÄ nr	Ny RAÄ	Antikvarisk bedömning
1	Reglering, Mellan-sjön			
2	Dammvall (kvarn-plats)			
3	Broplats	Valdshult 35	X	Övrig kulturhistorisk läm-ning
4	Södra Valdshults kvarn	Valdshult 34	X	Övrig kulturhistorisk läm-ning
5	Rannebo såg	Valdshult 34	X	Övrig kulturhistorisk läm-ning
6	Plats för tråddrageri			
7	Broläge			
8	Broplats	Öreryd 267	X	Övrig kulturhistorisk läm-ning
9	Småindustriområde	Åsenhöga 250	X	Uppgift om
10	Broläge			
11	Valebo kvarn	Åsenhöga 248	X	Bevakningsobjekt
12	Flottningsanläggnin	Åsenhöga 249	X	Övrig kulturhistorisk läm-ning
13	Småindustriområde	Källeryd 168	X	Övrig kulturhistorisk läm-ning
14	Fast fiske	Öreryd 269	X	Uppgift om
15	Ulvestorps kvarn	Öreryd 270	X	Övrig kulturhistorisk läm-ning
16	Flottningsanlägg-ning	Öreryd 271	X	Övrig kulturhistorisk läm-ning
17	Tråddrageri	Källeryd 177	X	Övrig kulturhistorisk läm-ning
18	Tråddrageri	Källeryd 175	X	Övrig kulturhistorisk läm-ning
19	Tråddrageri g	Öreryd 268	X	Övrig kulturhistorisk läm-ning
20	Tråddrageri	Öreryd 473	X	Övrig kulturhistorisk läm-ning
21	Tråddrageri	Källeryd 173	X	Övrig kulturhistorisk läm-ning
22	Tråddrageri	Källeryd 174	X	Övrig kulturhistorisk läm-ning
23	Broplats			
24	Tråddrageri	Öreryd 474	X	Övrig kulturhistorisk läm-ning
25	Tråddrageri	Källeryd 176		
26	Räckham-mare/Flottningsläm-ning		X	Övrig kulturhistorisk läm-ning

27	Flottningsled	Källeryd 126:101		Övrig kulturhistorisk lämning
28	Dammvall	Källeryd 126:601		Övrig kulturhistorisk lämning
29	Dammvall	Källeryd 126:501		Övrig kulturhistorisk lämning
30	Dammvall	Källeryd 126:401		Övrig kulturhistorisk lämning
31	Flottningsled	Öreryd 475	X	Övrig kulturhistorisk lämning
32	Dammvall	Källeryd 126:201		Övrig kulturhistorisk lämning
33	Dammvall	Källeryd 126:301		Övrig kulturhistorisk lämning
34	Dammvall/Flottning			Övrig kulturhistorisk lämning
35	Broplats			
36	Passage över Valån			

Figur 246.

Inventerade kulturplatser längs Valån

Valån 1)
Reglering.
Norra Vallsjöns utlopp i Valån som här bildar gräns mellan Valdshult socken, Gislaveds kommun och Åsenhöga socken, Gnosjö kommun. Härifrån reglerades vattentillförseln i Valån. Numera självreglering.
Fiskevårdsåtgärder utförda i Vallsjöns utlopp med bland annat laxtrappa anlagd nedanför utloppet.
(Lom och tranor hördes över sjön. Krickor fanns vid sjöns utlopp vid besök på platsen).

6370720 / 424787 (SWEREF 99 TM).

Figur 247. Norra Vallsjöns utlopp i Valån. Självreglering, dammluckan borttagen.
Foto från sydöst. Foto Leif Henriksson.

Valån 2)
Dammvall. Plats för kvarn. Flottningslämning.
Lämning av dammvall av natursten på ömse sidor av ån, nedbruten över åfåran. 15 meter lång på västra sidan av ån, 15 meter lång på västra sidan, 15 meter lång på östra sidan, 3–5 meter bred, 1,3 meter hög av grovt tuktad sten. Dammvallen har för flottningsändmål förlängts 15 meter i sydöst. En kvarnsten ska enligt uppgift finnas i dammvallen. Kunde ej återfinnas vid besök på platsen. Gångbro över dammfästena över ån. På södra sidan av ån är dammvallen 4 meter lång i kallmur, därefter mer utplanad med sten i sankmark, längs nio meter till fastare berg.

I karta laga skifte Rannebo 1863 är inritat fördämning och en byggnad, eventuell skvalt-kvarn i ån, åt dess södra sida.[316]

Här någonstans lär finnas en konstruktion med stenkista som hindrade flottningstimret att åka ut i sankmarken. Denna återfanns ej.

6370511 / 424594 (SWEREF 99 TM).

316 Rannebo laga skifte 1863 akt 06-åse-51.

Figur 248. Utsnitt karta Rannebo laga skifte 1863. Strax nedströms Wallsjön / Rannebo-Framsjö är fördämning och byggnad åt Valåns södra sida.
(Infogad N-pil, texter samt Valån, Wallsjön, blå markering).

Valån 3)
Broplats.
Ny bro på äldre brofästen. Häröver ligger idag en enkel träbro. Vägbank på ömse sidor av ån, mindre väg Rannebo – Älmåsen. Vägen finns på karta från 1863.[317] Den syns även på generalstabskartan 1874 och ekonomiska kartan 1954.[318]

Ny: RAÄ Valdshult 35.
6370492 / 424570 (SWEREF 99 TM).

Figur 249. Bropassage över Valån, väg mellan Rannebo och Valdshult.

317 Rannebo laga skifte 1863 akt 06-åse-51.
318 Generalstabskartan Gislaved 1874 akt J243-26-1. Ekonomiska kartan Rannebo 1954 akt J133-6d4f56.

Valån 4)
Kvarn. Södra Valdshult.
Kvarnlämning, bestående av en kvarngrund, en hjulbäck, belägna nedanför en fördämningsmur på åns nordöstra sida, nedbruten över åfåran. Kvarngrunden är 4,5x4,5 meter. På en av grundstenarna i kvarngrundens nordvästra hörn är inhugget en inskrift med tre tecken mot sydöst (ej möjliga att tyda). Hjulbäcken är fem meter lång.

Del i kvarnen hade bland annat även Valebo och Elmåsen. Plats för Södra Valdshults kvarn och senare anlagd Rannebo såg på åns motsatta sida. På dammfästena är en gångbro anlagd. Häröver passerade förr en mindre färdväg Rannebo – Älmåsen – Valebo.

Platsen markerad med vattenhjul på åns nordöstra sida i karta Södra Valdshult 1826 (1822).[319] På generalstabskartan 1874 finns ett vattenhjul markerat på ungefär motsvarande plats.[320]

Lämningen skyltad ”S. VALDSHULTS KVARN”.

Ny: RAÄ Valdshult 34.
6370513 / 424446 (SWEREF 99 TM).

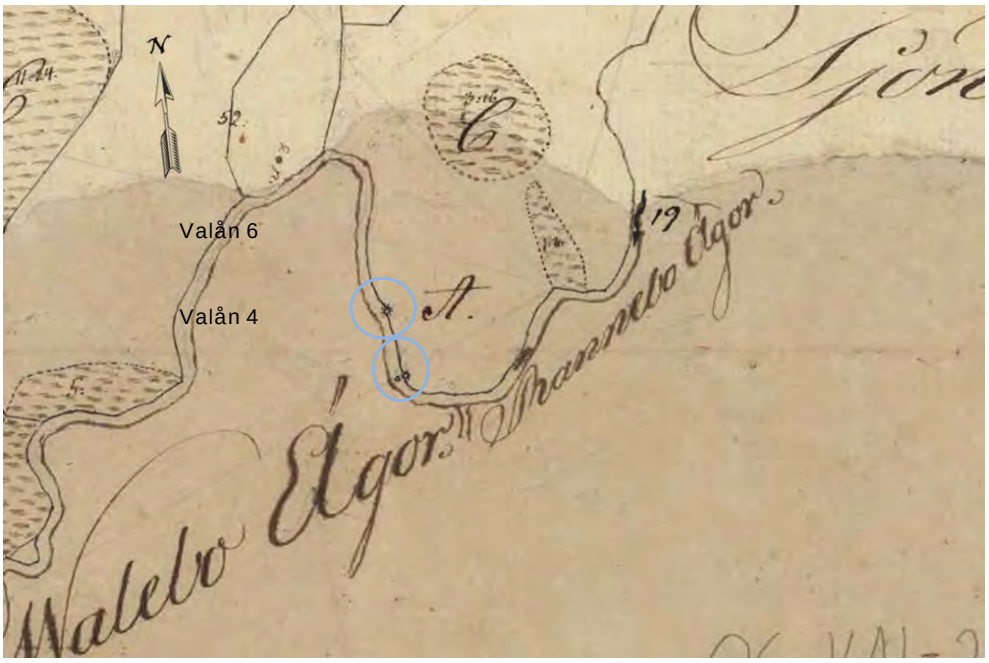

Figur 250. Utsnitt karta mätning Södra Valdshult 1826 (1822).
Strax nedströms Norra Vallsjöns utlopp i Valån. Kvarnplats med vattenhjul på åns östra sida (Valån 4).
Drygt 100 meter längre nedströms är ytterligare ett vattenverk markerat med vattenhjul (Valån 6).
Troligen plats för ett tråddrageri. Infogad N-pil, strömriktningspil, blå markeringar.

319 Södra Valdshult rågångskarta 1826 (1822) akt 06-val-2.
320 Generalstabskartan Gislaved 1874 akt J243-26-1.

Figur 251. Lämning efter Södra Valdshults kvarn. Foto från nordöst.
På motsatt sida skymtar lämningar efter Rannebo såg.

Figur 252. Den forna dammen till Södra Valdshults kvarn och Rannebo såg. Foto från väst.

Valån 5)
Rannebo såg.
Såglämning mittemot Södra Valdshults kvarn. Fördämningsmur av sten, nedbruten över åfåran, sammanlagda längd över ån har varit 25 meter, 3,5 meter hög, 3–3,5 meter bred. Över ån mellan de återstående delarna av damfästena på ömse sidor av ån, är en nybyggd gångbro. Såglämning, grundstenar i form av vid fiskevårdsåtgärder anordnade sten-plintar på åns sydvästra sida samt hjullager, metalldelar, bland annat kugghjul, sågklinga.

Sågen härrör från 1900-talet. Delägare var Valebo och Rannebo och möjligen Mossebo.[321] Den ansågs vara en större såg, där det mesta möjliga sågades. När sågen upphörde lär den ha sålts på auktion för 50 kronor. Därefter kom den knappt i bruk av den nye ägaren. Sågen finns markerad på ekonomiska kartan från 1954.[322]

321 Åsenhöga hembygdsförening u.å. s 18.
322 Ekonomiska kartan Rannebo1954 akt J133-6d4f56.

Häröver passerade även en mindre stig/färdväg mellan Älmåsen - Rannebo - Valebo.
Det mesta av den förfallna sågen undanröjdes i samband med fiskevårdsåtgärder.
Trappad fiskväg i betong anlagd längs strömfåran till sågen, längs den här tidigare belägna sågbyggnadens nordvästra långsida. Raseringsmassorna efter sågen i en hög intill.
Ny trädspång över anlagt dammfundament.

Ny: RAÄ Valdshult 34.

6370513 / 424446 (SWEREF 99 TM).

Figur 253. Lämningar efter Rannebo såg.

Figur 254. Lämningar efter Rannebo såg på sydvästra sidan av Valån.
I vattenhjulsrännan har anordnats en fisktrappa. Foto från nordöst.

Valån 6)
Plats för tråddrageri.
Eventuell plats för tråddrageri.[323] Anläggningen lär ha övergivits efter ett par års användning. På fastighetskartan är inritad samfällighet mittemot på åns västra sida. Inga lämningar kunde konstateras vid besiktning.

Vattenhjul markerat på karta Södra Valdshult 1826 (1822) på åns östra sida.[324]

6370627 / 424441 (SWEREF 99 TM).

Valån 7
Passage över Valån åt Älmåsen.
Ekonomiska kartan Rannebo 1954.[325]
Platsen lokaliserad vid rapportsammanställning. Ej besiktigad i fält.
6370720/ 424232 (SWEREF 99 TM)

Valån 8)
Bro över Valån. (Vid Rydet)
Benämnd ”Walebro” på karta laga skifte Ulvestorp 1849.[326] Väg mellan bland annat Valebo och Ulvestorp samt Älmåsen. På landfästen av tuktad sten vilar en betongplatta som ersatt äldre broläggning.

Ny: RAÄ Öreryd 267.
6370119 / 423692 (SWEREF 99 TM).

Figur 255. Walebro över Valån vid Valebo.
Namnet finns angivet på karta laga skifte 1849, Ulvestorp.

[323] Åsenhöga hembygdsförening u.å. s 20.
[324] Södra Valdshult rågångskarta 1826 (1822) akt 06-val-2.
[325] Ekonomiska kartan Rannebo 1954 akt J133-6d4f56.
[326] Ulvestorp laga skifte 1849 (1847) akt 06-öre-18.

Valån 9)
Uppgift om småindustrier bron (vid Rydet)
På Valebo sida, öster om Valån, har enligt uppgift funnits en benstamp, smedja samt spånhyvel. Inga synliga lämningar.
En liten ö med hjulbäck där cementröret kommer ut från vägbron lär ha varit platsen för vattenhjulet.

Ny: RAÄ Åsenhöga 250.
6370103 / 423690 (SWEREF 99 TM). Osäker position.

Valån 10)
Broläge.
Broplats för mindre väg från Valebo till Valebo kvarn inprickad i karta laga skifte Ulvestorp 1849.[327] Stigen korsar ån ca 450 meter sydväst om Valebo.
Platsen lokaliserad vid rapportsammanställning. Ej besiktigad i fält.
6369454 / 423462 (SWEREF 99 TM).

Valån 11
Valebo kvarn.
Kvarnplats vid Valafallet. Kvarnstenar, kvarnstensdelar upplagda i åns fisktrappa. Ett kvarnstenspar upplagda på norra sidan av ån. Dessa lär dock aldrig ha kommit i bruk. Byggnadssten löst liggande i fallet, troligen efter kvarngrunden.

Valebo kvarn känd sedan 1600-talet enligt Åsenhöga hembygdsförening som hänvisar till Kvarnkommissionens rapport rörande skvaltkvarnar i Åsenhöga socken 1697. I protokollet för Valebo kvarn omnämns dess läge, svdväst om Valebo. Vidare att Valebo i överenskommelse med Ölvestorp får nyttja hela kvarnfallet. Kvarnen uppges redan då som gammal, den gick året om i den mån mäld fanns. Vidare redovisas att byborna betalade två skilling silvermynt för brukandet av kvarnen.[328]
Kvarn på denna plats finns inritad på karta laga skifte Ulvestorp 1849.[329] Årtalet **1844** är inhugget i ett fast stenblock intill kvarnfallet.
Förr fiskades här ål samt kräftor. En ny ålkista tillverkades av Einar Högberg i samband med att flottningsrännan byggdes om 1993.
I kvarnfallet anlades som fiskevårdsåtgärd en ny trappad vattenväg i betong. Vissa sprängningsarbeten utfördes. I samband med åtgärderna påträffades bearbetade stockar med trädymlingar vilka tolkades ha hört till en kvarn. Därtill framkom delar av en kvarnsten, vilka återplacerades på fisktrappan. Sex stockar från kvarnbyggnaden påträffades vid fiskevårdsåtgärder. Stockarna var 1,6–6 meter långa, 0,15–0,18 meter tjocka, flera med spår efter dymlingar.[330]

Ny: RAÄ Åsenhöga 248.
6369209 / 422991 (SWEREF 99 TM).

---

327 Ulvestorp laga skifte 1849 akt 06-öre-18.
328 Åsenhöga hembygdsförening s. 18, 34 med vidare hänvisning. Åsenhöga hembygdsförening 1980 s 127.
329 Ulvestorp laga skifte 1849 (1847) akt 06-öre-18.
330 Dokumentationsmaterial fältpärm Valån.

Figur 256. Utsnitt karta Ulvestorp laga skifte 1849, *Walebo Qvarn,* mitt i åfåran. Inritad som skvaltkvarn. Infälld N-pil och blå markering.

Valån 12)
Flottningsränna.
I Valafallet är en 40 meter lång flottningsränna, rekonstruerad och nyuppförd 1993 som ersatte en äldre ränna. Flottningsrännan är den enda kvarvarande i sitt slag i Nissans biflottleder. Restaureringen utfördes av berörda hembygdsföreningar och av före detta flottare Valter Mann, tidigare flottningschef, Einar Högberg och Allan Svenningsson vilka svarade för stora delar av restaureringsarbetet tillsammans med lokala firmor. Länsstyrelsen i Jönköpings län samt enskilda bidrag finansierade delar av kostnaderna.

På platsen finns en skylt sammanställd av Åsenhöga, Hestra och Valdshults hembygdsföreningar med beskrivning av flottningshistoriken och vattenkraftsutnyttjandet i Valån och Trollsjöån. Rastplats anordnad. Mycket fin besöksplats.

Nedströms rännan finns kantskoning av sten upplagd långs ån för flottningsrensning.

Ny: RAÄ Åsenhöga 249.
6369208 / 422981 (SWEREF 99 TM).

Figur 257. Flottningsrännan i Valafallet. Foto från väst. Till vänster om rännan är i fallet anlagt en betongtrappad fiskväg.

Figur 258. Flottningsrännan i Valafallet. Nyuppförd år 1993. Foto Leif Henriksson.

Figur 259. Flottningsrännans mynning i Valafallet.

Valån 13)
Sågfallet. Ulvestorps såg. Hjulvhults kvarn.
Dammfästen på ömse sidor av ån, knappt synlig vid rikt vattenflöde. Motsvaras eventuellt av hålldammen inritad på karta 1687: nr 3 ” Förstärkt med en betongfördämning, troligen fiskevårdsåtgärd. Hjulvhults hållsdamm”.
Passage över ån enligt karta 1913 och som motsvaras av den nuvarande över dammfästet till Ulvestorps såg. En träspång är numera anlagd över dammfundamenten.
Fördämning och reglering till före detta Ulvestorp såg, öppning för breddavlopp och vattenhjulsrännor och för tidigare verksamheter, även flottning.

Lämningar efter Ulvestorps såg på norra sidan av Valån. Före sågen fanns på motsvarande plats Ulvestorps kvarn. På motsatt sida, södra sidan av ån, låg Hjulvhults kvarn.
Såglämning efter Ulvestorps såg, bestående av en stengrund, en vattenhjulsränna samt sågdetaljer. Grunden är 12x6 meter intill tre meter hög. I rännan ligger ett raserat vattenhjul och brädor. Lagersten på stödmur. Kuggdrev, sågklinga med mera har placerats mellan såggrunden och skogsväg/gamla kvarnvägen.

Sågen var i bruk 1797 – 1953.[331] **Såg** angivet på motsvarande plats i karta 1849.[332] Här fanns även på senare tid en stickhyvel.
Mittemot sågen, på åns södra sida, har kvarn funnits sedan 1600-talet. Rester av kvarngrund finns i form av tuktade stenblock som rasat ut i å-fårans södra sida i fallets mellandel där en är anlagd (delvis på stöd av tuktade stenblock) som fiskevårdsåtgärd.

331 Skylt vid Valafallet.
332 Ulvestorp Nedergård 1849 (1847) akt 06-öre-18: Ulvestorp nr 1-2, laga skifte 1846 (1847) akt E140-8:2.

En kvarnsten ligger upplagd utmed rännans norra del på avdelare åfåran och en är upplagd på den södra sidan av ån. Delar av kvarnlämning lär här ha undanröjts i samband med fiskevårdsåtgärder. Denilrännan troligen anlagd i kvarnens hjulbäck.
Innan Ulvestorps såg anlades fanns redan på 1600-talet två kvarnar. På norra sidan av ån, byggdes en kvarn till Ulvestorp, vilken senare ersattes med såg. På motsatt sida, södra sidan av Valån, fanns 1687 Hjulvhults kvarn, Nr 4: *Utvisar Hjulvhults quarn.*

Strax nedströms Ulvestorps såg, på åns norra sida, finns lämningar efter vattendriven verksamhet i form av raserad vattenhjulsränna, raserad grund samt plankrester (6369277/421734).
Strax nedströms och nedströms utloppet av vattenhjulsrännan till Ulvestorps såg, syns en väl stensatt kant, 4,5 meter lång (NV-SÖ) 0,6 meter hög samt en röjd yta cirka 5x5 meter. I vattenbrynet syns tvärgående stockrest med oklar eventuell funktion (6369292/421709).

Fiskevårdsåtgärder utförda i form av anläggande av denilränna i anslutning till tidigare kvarnplats / vattenhjulsränna i åns södra del.

Ny: Källeryd 168.
6369266 / 421753 (SWEREF 99 TM

3 Wtwÿsar JullewedtzHålldtz dam, som de hafwa fäst wed Bägge landen

4 Wtwÿsar Jullewedtz Quarn

5 Wthwÿsar hwarest Wlfwestorpa hafwa Vpsatt enn quarn, Men sedermera af Jullaredtz åboerenn

6 Wthwÿsar Jullewedtz ålackista som hafwer sitt damfäste åfwer hella ådran halfwa med ståckar och halfwa ådranb på denne sÿdan, med steen igen kastaat

7 Wthwÿsar hwarest Bägge grundståckarne ligga quar som Berättas af Wlfwestorpas åboer Een ålakista der hafwa warit Bruckelig till Wlfwestorp Ungefär för 100 åhr sedan gient emot den andra

10 Wthwÿsar Ååensom af Ålder hafwer waret Häradtzmärke Emellan Wäßboo och Moo Härad, så wäll som sochne Merken Emellan Öreryd och Kiälleryd tz sochner

Figur 260. Utsnitt karta avmätning Ulvestorp 1687. I Valåns utlopp ur Södra Vallsjön är inskrivet Qvarndamm och nummer 3,4,5,6,7 samt 10.

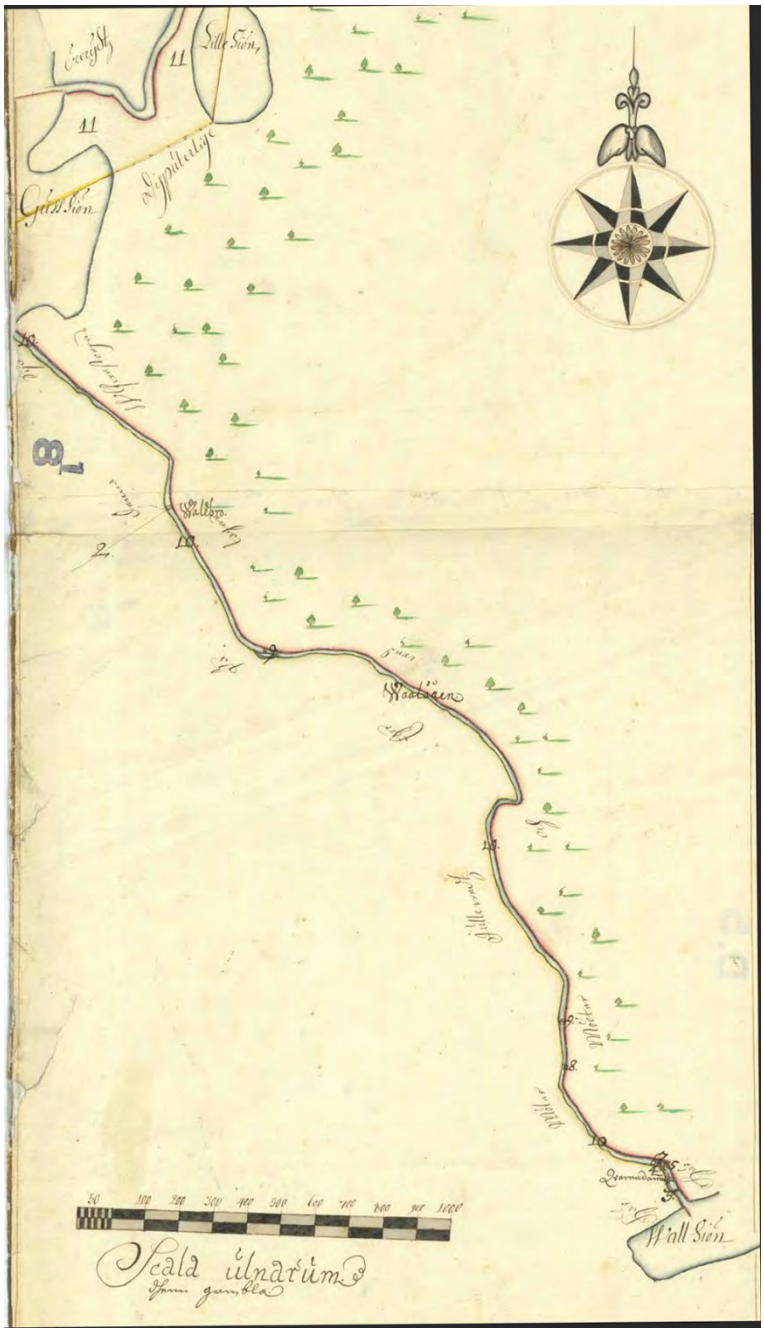

3 Wtwÿsar JullewedtzHålldtz dam, som de hafwa fäst wed Bägge landen

4 Wtwÿsar Jullewedtz Quarn

5 Wthwÿsar hwarest Wlfwestorpa hafwa Vpsatt enn quarn, Men sedermera af Jullaredtz åboerenn

6 Wthwÿsar Jullewedtz ålackista som hafwer sitt dammfäste åfwer hella ådran halfwa med ståckar och halfwa ådranb på denne sÿdan, med steen igen kastaat

7 Wthwÿsar hwarest Bägge grundståckarne ligga quar som Berättas af Wlfwestorpas åboer Een ålakista der hafwa warit Bruckelig till Wlfwestorp Ungefär för 100 åhr sedan gient emot den andra

8 Een gammal ålakista ödelagd som hafwer warit Bÿgdt af frälßeg*ården* utj Wlfwestorp

9 Här berättas på denne Bägge ställen hafwa warit Bÿgda quarner för en rund trÿd sedan, men Efftersom der är jntet damfäste, på den ena sÿdan, så sÿnes de r före lÿckmätigdt, att Bemelte Bÿgnad är med ringa frucht aflupen

10 Wthwÿsar Ååensom af Ålder hafwer waret Häradtz märke Emellan Wäßboo och Moo Härad, så wäll som sochne Merken Emellan Örerÿd och Kiällerÿdtz sochner

Figur 261. Utsnitt karta avmätning Ulvestorp 1687. Valån från Vallsjön till utloppet i Norra Gussjö.

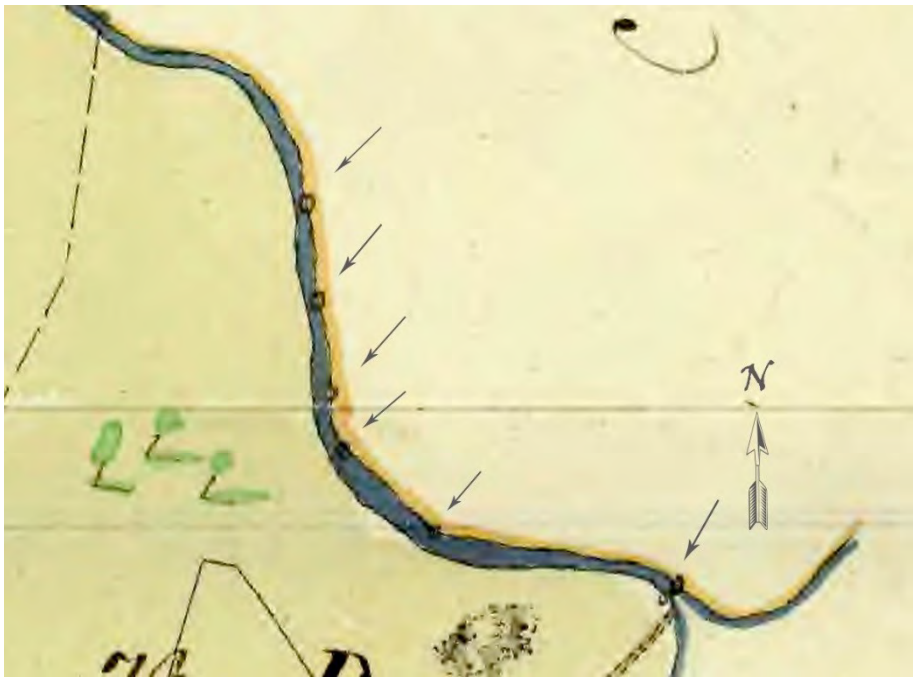

Figur 262. Utsnitt karta storskifte Hjulvhult 1820.
Infällda pilar markerar vattenverk i Valån nedströms Lillesjön. Infälld N-pil.

Figur 263. Utsnitt karta laga skifte Ulvestorp Nedergård 1849. Valån mellan Lillesjön av Södra Vallsjön och utloppet i Norra Gussjö. I Valån finns flera vattenverk inritade. Infällt är N-pil och blå markering.

Figur 264. Utsnitt karta laga skifte Ulvestorp Nedergård 1849. Vattenverk i Valån nedströms Södra Vallsjön/Lillesjön. Infälld N-pil.

Figur 265. Hållsdamm i Södra Vallsjöns/Lillesjöns utlopp i Valån. Foto från nordväst.

Figur 266. Lämningar efter Ulvestorps såg. Foto från sydöst.

Figur 267. Stengrund efter vattendriven verksamhet längs Valåns norra sida nedströms Ulvestorps såg. Foto från västsydväst.

Valån 14)
Gammalt ålfiske.

I äldre karthandling från 1687 anges gammalt ålfiske i Valåns övre fall, i det i senare tid benämnda ”Sågfallet”. Enligt kartan från 1687 två ålfisken mittemot varandra, ett till Hjulvhult med dammfäste över hela ån, halva av stockar och halva av sten (nr 6) och ett till Ulvestorp, stockar från en ålkista som nyttjats av Ulvestorp för 100 år sedan (nr 7) - alltså på 1500-talet. Ett par hundra meter längre nedströms fanns 1687 ytterligare en gammal ödelagd ålkista till frälsegården Ulvestorp (nr 8). Ny: RAÄ Öreryd 269.

6369271 / 421732 (SWEREF 99 TM).

Valån 15)
Kvarnlämning. Ulvestorps kvarn.
Kvarnlämning, bestående av fördämningsmur, en kvarngrund, en vattenhjulsränna, en kvarnsten. Fördämningsmuren är cirka 35 meter lång av sten, 1,2 meter hög, 1,5–2 meter bred. Kvarngrunden på norra åsidan, är 5x5 meter. Dess vattenhjulsränna är 10 meter lång. Kvarnsten upplagd nordväst om kvarnlämning.
I kvarnstenens axelhål är en trästolpe med gjuten skylt i järn med texten "ULVESTORPS KVARN”.

I fallet är lämning efter en flottningsränna.
Kvarnen markerad i karta storskifte Hjulvhult 1820 och Ulvestorp 1849 där *qvarn* står angivet på åns norra sida.[333]
Ålfiskeplats. Läget förefaller motsvara platsen för en gammal ödelagd ålkista till frälsegården Ulvestorp 1687, nr 8 i kartan, *Een gammal ålakista ödelagd som hafwer warit Bijgdt af frälßegården utj Wlfwestorp*. I fallet finns rester efter en ålkista från senare tid.

Ny: RAÄ Öreryd 270.
6369323 / 421587 (SWEREF 99 TM).

[333] Ulvestorp nr 1 - 2 avmätning 1687 akt E140-8:1: Ulvestorp Nedergård 1849 (1847) akt 06-öre-18: Ulvestorp nr 1 - 2, laga skifte 1846 (1849) akt E140-8:2.

Figur 268. Dammvall, Ulvestorps kvarndamm och spardamm för flottning. Foto från sydöst.

Figur 269. Lämning efter Ulvestorp kvarn utmed Valåns norra sida. Foto från västsydväst.

Valån 16)
Flottningsränna.
Flottningsränna, elva meter lång.

Ny: RAÄ Öreryd 271
6369324 / 421584 (SWEREF 99 TM).

Figur 270. Flottningsränna under dokumentation av Leif Henriksson.

Figur 271. Flottningsränna i Valån i dammfallet för Ulvestorps kvarn.

Valån 17)
Tråddrageri.
Två meter nedströms fördämningsmur, på södra sidan av Valån är en upphöjd husgrunds-platå efter tråddrageri, 6x6 meter (N-S), 0,6 meter hög av natursten i två skift. I grundens nordöstra hörn är en spismursrest, 1,4x1 meter, 0,5 meter hög.

Ny: RAÄ Källeryd 177.
6369319 / 421584 (SWEREF 99 TM).

Figur 272. Grund efter tråddrageri på Valåns södra sida. Foto från sydväst.

Valån 18)
Tråddrageri.
Grund efter tråddrageri på sydvästra sidan av Valån omedelbart intill ån. Delvis raserad husgrund, 5x5 meter (NNÖ-SSV), 0,6 meter hög. Tydlig kant med syllsten i öster.
Ny: RAÄ Källeryd 175.
6369354 / 421536 (SWEREF 99 TM).

Figur 273. Grund efter tråddrageri utmed Valåns södra sida. Foto från sydväst.

Valån 19)
Tråddrageri.
På östra sidan av Valån är en 15x10 meter (NV-SÖ) husgrundsplatå samt rest av en fördämning. Husgrund är 5x5 meter, 1 meter hög, uppbyggd av sten i kallmur. Sydsydöst därom är rest av fördämning, 6 meter lång, 0,2–0,5 meter hög, en meter bred, av sten. Eventuellt svaga spår av vattenhjulsränna som lett in vatten från huvudfåran.

Platsen skyltad ”ULVESTORPS TRÅDDRAGERI”.

Eventuellt motsvaras denna plats av den i karta 1849 angivet *Stamp* och inritad kvadratisk byggnad på åns norra sida.[334]

Ny: RAÄ Öreryd 268.
6369371 / 421539 (SWEREF 99 TM).

Valån 20)
Tråddrageri?
På östra sidan av Valån är en husgrund, i form av en 5 meter lång stengrund med syllsten (N-S) åt väster, ut mot ån, 0, 5 - 0, 7 meter hög, av 0, 3 – 0, 4 meter stora stenar. Innanför är stenröjd yta. I ån syns träplank och en trästock.

Ny: RAÄ Öreryd 473.
6369394 /421532 (SWEREF 99 TM).

Valån 21)
Tråddrageri.
På Valåns västra sida, tre meter väster om Valån, är en husgrund, 5,5x5,5 meter (Ö-V), 0,5 meter hög, kantad av 0,3–0,6 meter stora stenar i två skift, kallmur. I sydvästra hörnet är ett spismursröse, 2x2 meter, 0,6 meter hög, partiellt raserad.
Längs husgrundens SÖ sida är en enklare dammvall, 15 meter lång (Ö-V – NÖ-SV), 0,5 meter hög.

Ny: RAÄ Källeryd 173.
6369408 / 421518 (SWEREF 99 TM).

[334] Ulvestorp Nedergård 1849 (1847) akt 06-öre-18.

Figur 274. Grund efter tråddrageri på Valåns västra sida. Foto från nordväst.

Valån 22)
Tråddrageri.
På Valåns västra sida är en otydlig och svåravgränsad grund, cirka 5x5 meter (N-S) med spisröse i nordöstra delen. 1 meter söder om grunden är en enklare dammvall (Ö-V-SV), 1,4 meter bred, intill 0,7 meter hög, av sten, vilken ansluter efter tio meter till en något utdikad bäck i väst och därefter följer fördämningsmuren bäcken sju meter åt sydväst.

Ny: RAÄ Källeryd 174. ÄNDRA GEOMETRI i FMIS
6369446 / 421509 (SWEREF 99 TM).

Figur 275. Husgrund och stenmur till fördämning. Foto från väst.

Valån 23)
Broplats.
Vägöverfart.
Tidigare gick här allmän väg åt Öreryd – Åsenhöga inritat på karta laga skifte Hjulvhult 1913 (nr 757–760) och ekonomiska kartan 1954.[335] Borttagen bro. Vägbanken kvarligger, nyttjas som skogsväg på åns västra sida. Vägen ersattes med en ny på 1950-talet med passage över Valån 250 meter längre nedströms.

6369498 / 421505 (SWEREF 99 TM).

Figur 276. Gamla vägen Öreryd-Åsenhöga.

Valån 24)
Tråddrageri
Utmed en östlig gren av ån är en kallmurad stengrund längs östra sidan av Valån. Grunden består av tuktade stenar 0,4–0,6 meter stora i minst två skift, intill 4–5 meters längd och höjden cirka 1 meter. 1,4 meter bred vattenhjulsränna och på dess västra sida i ågrenen är stenfundament, 2x1 m, 0,7 m h, av 0,5–0,8 meter stora stenar, eventuellt stöd för vattenhjul. Sten har brutits på platsen ur ett mindre fast berg i ån som här delar av ån. Rikligt med sten och jord har förts ned i slänten i anslutning till lämningen.

Ny: RAÄ Öreryd 474.

6369523 / 421493 (SWEREF 99 TM).

335 Hjulvhult laga skifte 1913 akt 06-käl-30: Ekonomiska kartan Nissafors 1954, akt J133-6d4e56.

Valån 25)
Tråddrageri
På västra sidan av Valån är syllstenar till en husgrund/kant, 8 meter lång (N-S), i sydöst och nordöst är hörnstenar. Stenkanten är 1,1 meter hög, i 2–3 skift, av kallmurad natursten. Den bildar västra sidan av en 6 meter lång och 2 meter bred vattenhjulsränna. I dess södra del är tvärgående stockar (Ö-V) som kan ha ingått i eventuellt vattenintag och längs vattenhjulsrännans östra sida syns stockar (N-S), till stenkisteliknande konstruktion. Tvärs över ån (Ö - V) syns med större stenar förankrade stockar, en konstruktion som kan ha ingått i en fördämning som delats med den på motsatta sida av Valån, på dess östra sida, enligt skylt platsen för Ulvestorps räckhammare.

Ny: RAÄ Källeryd 176.
6369632 / 421460 (SWEREF 99 TM).

Figur 277. Lämning efter tråddrageri? Grundstenar, vattenhjulsränna och stenkista.
Foto från sydöst.

Valån 26)
Räckhammare/Flottningslämning.
Utmed östra sidan av Valån är en bädd med tätt lagda slanor i vattenbrynet med sammanlagd bredd av cirka 1 meter och 3 meters längd (N-S), i sydöstra hörnet är en påle. Slanorna vilar på minst tre rader av tvärgående stockar (Ö-V), vilka är lagda tvärs över hela ån till motstående sida där rest efter grund till eventuellt tråddrageri med vattenhjulsränna finns. Stockarna är förankrade av större stenar och stenblock. I övrigt är här 4x2 meter stort stenbröte på land på östra strandkanten.
Enligt skylt är här platsen för "ULVESTORPS RÄCKHAMMARE".

I karta 1849 inprickat *Trådrag* på motsvarande plats.[336]
Troligen utgör slanbädden del i flottningslämning.

6369632 (6369641)/ 421470 (SWEREF 99 TM).

[336] Ulvestorp Nedergård 1849 (1847) akt 06-öre-18: Ulvestorp nr 1-2, laga skifte 1846 (1847) akt E140-8:2.

Figur 278. Slanbädd i förgrunden. På andra sidan Valån är grund och vattenhjulsränna. Stockar i botten tvärs över ån mellan platserna. Foto från öst.

Valån 27)
Flottningsled.
Grävt dike. Cirka 550 meter långt. 1–1,5 meter djup, 3–4 meter bred.
Nedanför gamla landsvägen är terrängen för flottning svårforcerad med flack kärrmark med en rad förgreningar av Valån. För att få fart på timret krävdes samlade vattenmassor i form av det dryga 500 meter långa diket grävt genom fastare moränmark. Huvudfåran avstängdes och Valåns vatten leddes istället i diket där flottningen effektivare bedrevs längs den grävda flottningsleden förbi såväl flacka som blockrika partier. På karta laga skifte Hjulvhult 1913 är inritat dike. Angivet som ”Flottningsled”, ”del af Valån” (nr 781).[337]

Idag är vattentillförseln till flottningsdiket avstängt med plank, förmodligen åtgärdat i samband med fiskvårdsåtgärder. I huvudfåran finns gjutna betongfundament vilka utgjort fästen för avstängning av vattentillförseln i huvudfåran i samband med flottning i det grävda flottningsdiket.

RAÄ Källeryd 126:101.
6369859 / 421236 (SWEREF 99 TM)

337 Hjulvhult laga skifte 1913 akt 06-käl-30.

Figur 279. Utsnitt karta laga skifte Hjulvhult från år 1913 som på denna kartdel utvisar fem vägöverfarter och grävt dike/ flottningsled.

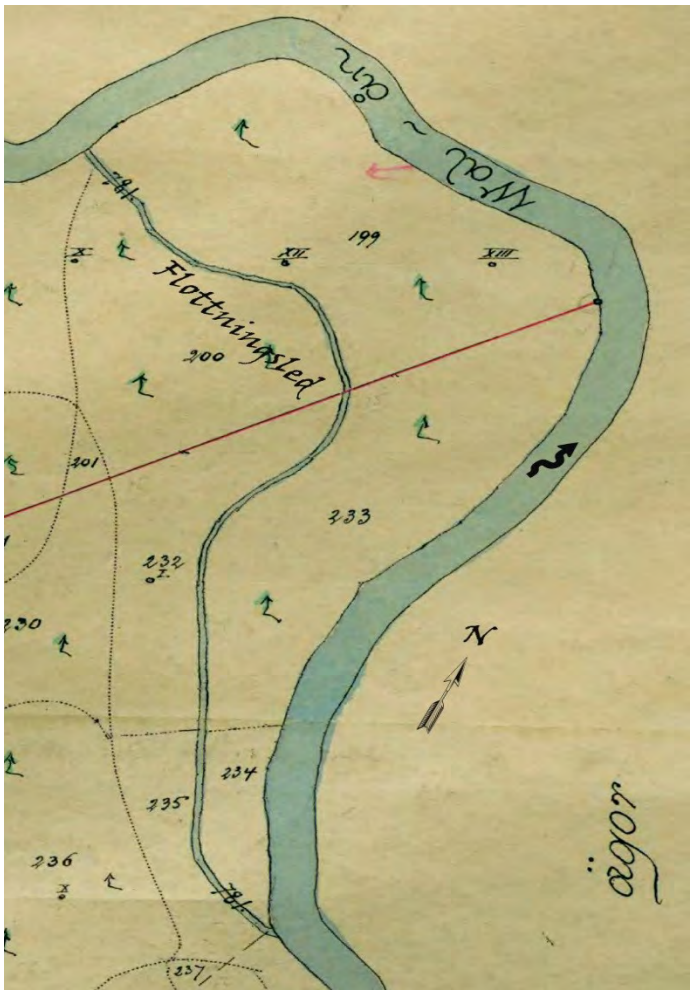

Figur 280. Utsnitt Hjulvhult laga skifte 1913. Utvisande en *Flottningsled* (nr 781) väster om Valåns huvudfåra. Infälld N-pil, strömriktningspil samt text Flottningsled.

Figur 281. Grävd flottningsled rakt fram i bild (V), huvudfåran åt NV, till höger. Foto från öst.

Figur 282. Med plank igensatt flottningsled i förgrunden. I bakgrunden, i huvudfåran, skymtar betongfundament för avstängning av åns vattenflöde vid flottning i det grävda flottningsdiket. Foto från söder.

Figur 283. Flottningsled, i form av ett i det närmaste torrlagt dike beläget väster om Valåns huvudfåra.

Valån 28)
Dammvall.
Enligt Riksantikvarieämbetets fornminnesregister.
RAÄ Källeryd 126:601.

6369740 / 421322 (SWEREF 99 TM).

Valån 29)
Dammvall.
Enligt Riksantikvarieämbetets fornminnesregister.
RAÄ Källeryd 126:501.
6369822 / 421291 (SWEREF 99 TM).

Valån 30)
Dammvall.
Enligt Riksantikvarieämbetets fornminnesregister.
RAÄ Källeryd 126:401.
6370018 / 421317 (SWEREF 99 TM).

Valån 31)
Flottningsled.
Flottningsled. Stenmur, ca 60 meter lång, 1,2 m br, 1- 1,2 m h av natursten, 0,3-större stenblock. Stenarna avdelar ån i en nordlig smalare ränna på 3–4 meters bredd och i söder är den bredare huvudfåran. I öster går stenraden diagonalt (SÖ) över ån med en dryg meterbred öppning i huvudfåran, förmodligen sekundärt öppnad som fiskevårdsåtgärd. Stenmuren ansluter till åns södra sida. Troligen en äldre flottningsled, som senare ersattes med grävt flottningsdike (se Valån nr 27 och RAÄ Källeryd 126:101). I ån är rikligt med naturlig sten och stenblock.

Ny: RAÄ Öreryd 475

6370088 / 421162 (SWEREF 99 TM).

Figur 284. Stenmur i Valån som här viker av åt sydöst genom huvudfåran. Foto från nordväst.

Figur 285. Stenmur i Valån, södra sidan av huvudfåran. Foto från nordväst.

Valån 32)
Dammvall.
Enligt Riksantikvarieämbetets fornminnesregister.
RAÄ Källeryd 126:201.

6370065 / 421085 (SWEREF 99 TM)

Valån 33)
Dammvall.
Enligt Riksantikvarieämbetets fornminnesregister.
RAÄ Källeryd 126:301.

6370105 / 421086 (SWEREF 99 TM).

Valån 34)
Dammvall. Spardamm för flottning.[338]
17 meter lång (NS-NÖ-SV), 0,8 meter hög, uppbyggd av jord. Trä och flottningstimmer undanröjt.
Två stockar från slussens fördämning finns kvar.
Ej återfunnen vid besiktning.

6370038 / 420934 (SWEREF 99 TM).

[338] Karta dokumentationshandlingar, fältpärm

Valån 35)
Broplats.
Väg åt Öreryd respektive Nissafors. Motsvaras av nuvarande broläge över Valån.
Ny bro anlagd, huggen sten syns bakom och under betong.

Broplatsen finns markerad på flera 1800-talskartor, bland annat på karta laga skifte Ulvestorp 1846 och laga skifte Hjulvhult 1913 (nr762).[339] *Walebro* anges i karta 1753.[340]

6370273 / 420768 (SWEREF 99 TM).

Valån 36)
Passage över Valån.
Inga synliga spår efter bro.

En passage här över Valån, strax uppströms utloppet i Norra Gussjö. Finns inritad på karta laga skifte Ulvestorp 1846, 1849 och laga skifte Hjulvhult 1913.[341]

6370419 / 420528 (SWEREF 99 TM)

Figur 286. Valåns utlopp i Norra Gussjö. Foto från sydöst.

[339] Ulvestorp nr 12, laga skifte 1846 (1847) akt E140-8:2: Hjulvhult laga skifte 1913 akt 06-käl-30.
[340] (Ulvestorp/Hjulvhult) Mätning, 1753, akt 06-öre-4.
[341] Ulvestorp Nedergård 1849 (1847) akt 06-öre-18; Ulvestorp nr 1-2, laga skifte 1846 (1847) akt E140-8:2. Hjulvhult laga skifte 1913 akt 06-käl-30.

Figur 287. Valån. Kulturobjekt 1 - 12.

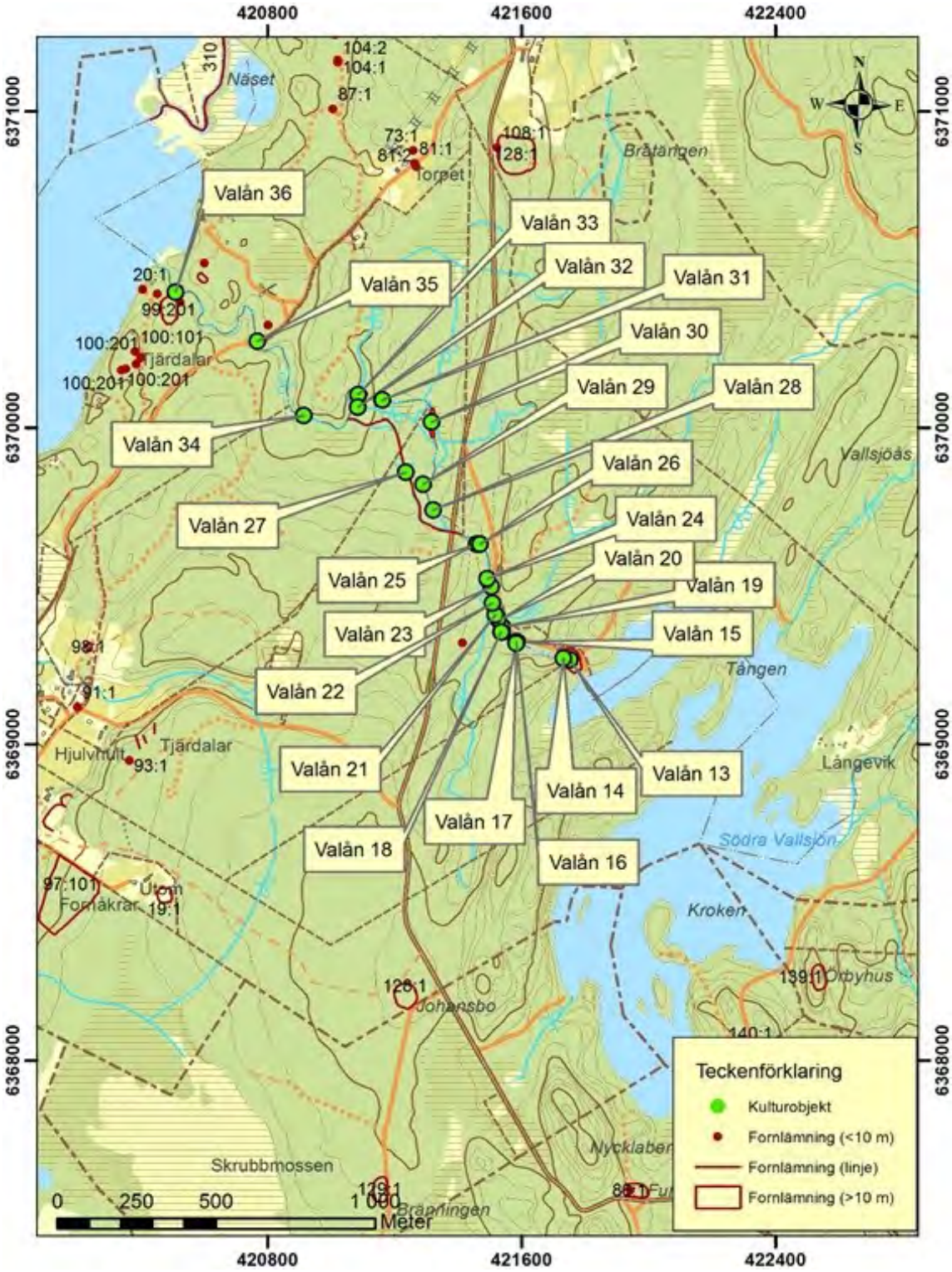

Figur 288. Valån Kulturobjekt 13 – 36.

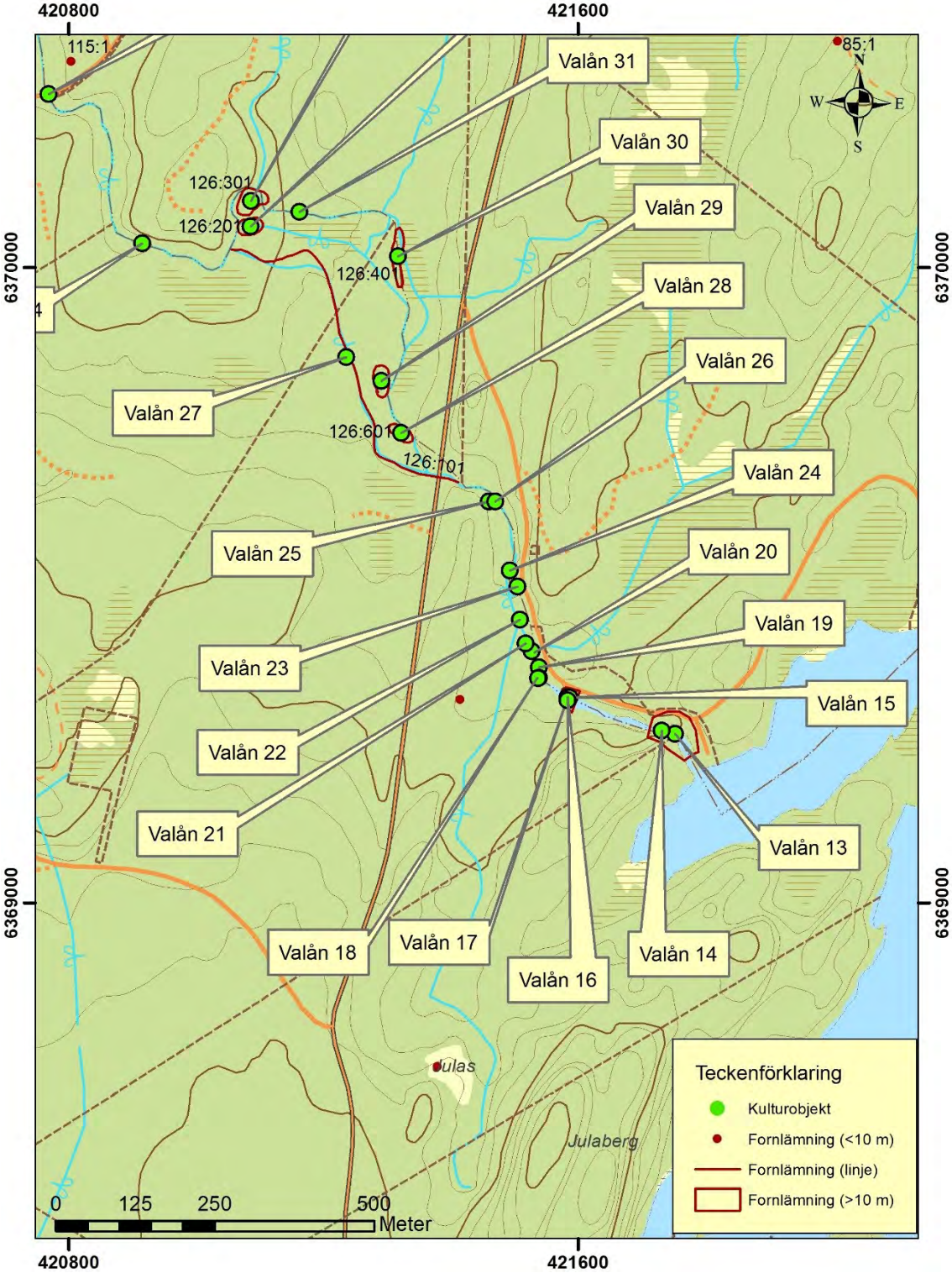

Figur 289. Valån Kulturobjekt 13 – 31.

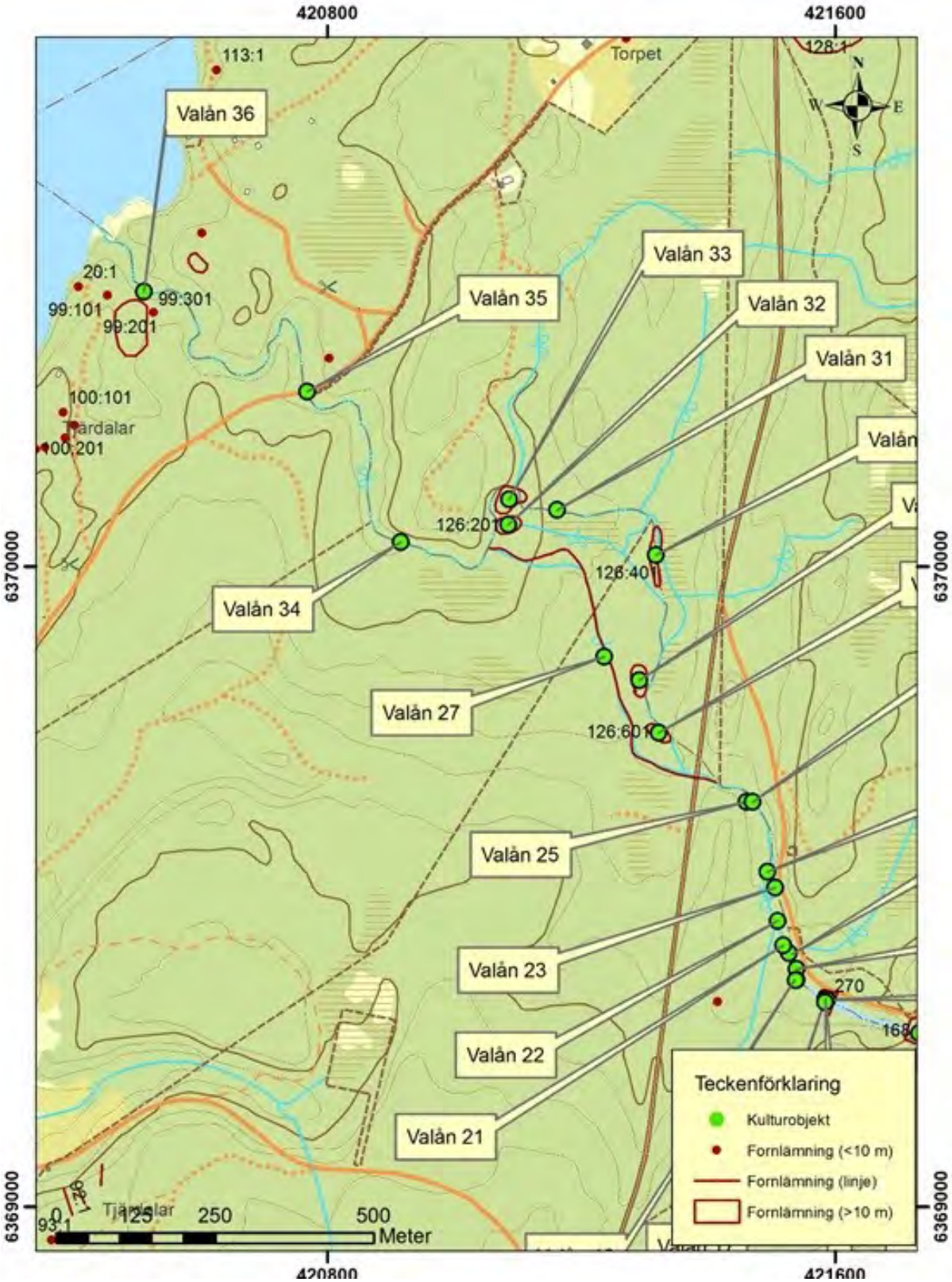

Fiigur 290. Valån. Kulturobjekt 21 – 36.

Referenser Valån

Länsstyrelsen i Jönköpings län. *Nissans nedre avrinningsområde. Naturvärdesbedömning av vattendrag i Jönköpings län*. Meddelande Nr 2005:18.
Reglemente för Valåns Flottningsförening. Av K.B. fastställd 11 mars 1922.
Värnamo Nyheter 7 oktober 1993 ”Flottbas och flottare byggde timmerränna”.
Åsenhöga hembygdsförening. *Inventering av kvarnar sågverk tråddrag med flera vattendrivna anläggningar under fyra sekler*. Häfte. Utgivningsår saknas.
Öreryds hembygdsförening. *En bok om Öreryd*. 1985.

ÖVRIGT

Informationsskylt vid Valefallet.
Dokumentationsmaterial i fältpärm Valån.

Onlinereferenser

Fornsök, FMIS, Riksantikvarieämb. fornminnesregister

http://www.fmis.raa.se/cocoon/fornsok/search.html

LANTMÄTERIETS DIGITALA KARTARKIV

www.lantmateriet.se

LANTMÄTERIMYNDIGHETERNAS ARKIV

Källeryds socken
Hjulvhult. Laga skifte 1913. Akt 06-käl-30.
Valdshults socken
Södra Valdshult. Rågångskarta 1826 (1822). Akt 06-val-2.
Åsenhöga socken
Rannebo. Laga skifte 1863. Akt 06-åse-51.
Öreryds socken
Ulvestorp. Laga skifte 1849 (1847). Akt 06-öre-18.
(Ulvestorp) Mätning, utbrytning 1753. Akt 06-öre-4.

LANTMÄTERISTYRELSENS ARKIV

Öreryds socken
Ulvestorp nr 1 - 2. Avmätning 1687. Akt E140-8:1.
Ulvestorp nr 1 - 2. Laga skifte 1846 (1847). Akt E140-8:2.

RIKETS ALLMÄNNA KARTVERKS ARKIV

Ekonomiska kartan Nissafors. 1954. Akt J133-6d4e56.
Ekonomiska kartan Rannebo. 1954. Rak-id J133-6d4f56.
Generalstabskartan Gislaved 1874. Rak-id J243-26-1.

Moa sågbäck översikt

Figur 291. Översiktskarta: Moa sågbäck med utlopp österut i Nissan. Markerad med blå linje.

34. Moa sågbäck

Del av förgrening av Moa sågbäck från Kyrkesjön, Båraryds socken, fem kilometer fågelvägen nordväst om Gislaved, till dess utlopp i Nissan har inventerats. Sträckan är omkring 5,1 kilometer lång (inklusive sjö nedströms Kyrkesjön och göl). Kyresjöns vattenyta ligger på cirka +197,1 meter över havet (197,8 enligt ekonomiska kartan 1953)[342] och utloppet i Nissan, fem kilometer längre nedströms, är cirka +150–155 meter över havet (beräknat utifrån höjdkurvor på fastighetskartan). Fallhöjden från Kyrkesjön till dess utlopp i Nissan är omkring 45 meter, vilket enligt länsstyrelsen bedöms som hög lutning.[343] Längs denna sträcka finns merparten av vattendrivna verksamheter förlagda. Bäcken rinner genom en sjö, Moasjön, (+169,4 (169,1 enligt ekonomiska kartan 1953) och genom en göl strax öster därom.

Från Kyrkesjön rinner bäcken söderut och bildar gräns mellan Ödegärde och Rydet till Stora Båraryd vidare genom odlingsmarkerna till Ödegärde. Längre nedströms, en kilometer nedströms Kyrkesjön, sammanfaller bäcken med den förgrening av Moa sågbäck som avvattnar Nässjön. Härifrån bildar nu Moa sågbäck på sin väg nedströms gräns med Båraryd i söder. Halvvägs till Moasjön tar Mos marker vid norr om bäcken. Därefter bildar bäcken gräns mellan Mo i norr och Signelsö i söder ned till utloppet i Nissan.

Bäckens avrinningsområde är 12 km^2 stort, 58 % är skogsmark, 5 % består av sjöytor.[344] Bäcken rinner genom Moasjön samt en mindre namnlös göl strax öster därom. Sträckan domineras av strömmande vatten.[345] Bäcken är förgrenad med ett tillflöde genom den bäck som rinner från Nässjön och som sammanfaller med Moa sågbäck i Stora Båraryd. Denna förgrening är del av Moa Sågbäck enligt Länsstyrelsen.[346]

Fornlämningar

Ett kvadratiskt röse (RAÄ Båraryd 13:1) finns knappt hundra meter norr om Moa Sågbäck på Ödegärdes mark. Därutöver finns inga förhistoriska gravar i anslutning till bäcken. Söder om Kyrkesjön finns spridda lokaler (cirka fem) med kolningslämningar i form av kolningsgropar, kolbottnar och kolarkojor.[347]

Kvarnar och sågar

Längs inventerad bäcksträcka har cirka åtta kvarnplatser lokaliserats. Ett av de äldre beläggen för kvarn är en husbehovskvarn för Norra Mo och Signelsö. Denna kvarn uppges år 1675 vara nyanlagd.[348] Sträckan Moa sågbäck från Moasjön till Nissan kantas av en rad vattenkraftanläggningar, kvarnar och såg, stickhyvlar. Den mest centrala sågen var Moa såg, som var sista anläggningen innan bäckens utlopp i Nissan.

342 Ekonomiska kartan Gislaved 1953 akt J133-6d1c68.
343 Länsstyrelsen i Jönköpings län 2005 s 85.

344 Länsstyrelsen i Jönköpings län 2005 s 85.
345 VISS Vatteninformationssystem Sverige.
346 Länsstyrelsen i Jönköpings län 2005 s 85.
347 RAÄ/Fornsök
348 (Ref Stenciler A, B).

Moa Såg låg strax intill Nissastigen. Sågen byggdes om på senare tid till turbindrift. Vid sågen fanns stickhyvel samt en triöranläggning. Sågen brann ner i slutet av 1950-talet och blev därefter aldrig återuppbyggd. Längs den inventerade sträckan är förekomst av lämningar, inga byggnader med vattendriven verksamhet finns kvar. Flera av platserna är svårtillgängliga.

Utvärdering

TYPVATTENDRAG

Typvattendrag med enstaka vattenanknutna lämningar.

Inventerade kulturplatser längs Moa sågbäck

Biflöde till Moa sågbäck 1)
Dammvall bestående av dammfästen på ömse sidor om bäcken. Dammfästena är 6–8 meter långa och 1,5–1,6 meter breda och 0,5 meter höga och är uppförda i kallmurad natursten. Lämningen hör möjligen samman med en kvarn som funnits på platsen innan kraftverksanläggning här anlades senare.

Ny: RAÄ Bråraryd 337.

6356087 / 410198 (SWEREF 99 TM).

Figur 292. Stensatt dammvall av natursten. Foto från öst.

Figur 293. Utriven dammvall i natursten. Foto från sydsydöst.

Biflöde till Moa sågbäck 2)
Kraftverkslämning, ca 35x10–20 meter stort område, bestående av en damm, en fördämningsmur i cement samt en ränna. Dammen är ca 10x6–10 meter stor och är ställvis urgrävd och förbättrad i nordost. Fördämningsmuren i cement är omkring 15 meter lång, 0,5 meter bred och 0,5–2 meter hög. På östra sidan är intag för drivvatten. Såväl fördämning som dammfallet är ombyggt. Rännan är 10–12 meter lång och cirka 0,7–1,2 meter bred samt 0,3 meter djup.

Ny: RAÄ Bråraryd 352.

6356072 / 410204 (SWEREF 99 TM).

Figur 294. Fördämning i betong till borttagen kraftverksanläggning. Foto från öst.

Figur 295. Fördämningsmur i betong till kraftverksanläggning. Foto från söder.

Biflöde till Moa Sågbäck 3)
Kvarnlämning inom ett ca 35x25 meter stort område bestående av en dammvall, en kvarngrund, ett fundament, en hjulgrav och två kvarnstenar. Dammvallen är cirka sex meter lång (nordväst-sydöst) och 1,5 meter bred, 2,3 meter hög. Dammvallen är delvis raserad. Nedströms är ett stenfundament 3x1,5 meter stor och 1,3–1,6 meter högt av kallmurade stenar, troligen för sump eller motsvarande för drivvatten till vattenhjulet. Nedströms fundamentet är kvarngrund, 10x5 meter. I anslutning till denna är hjulgrav. Sydöst om kvarngrunden är två kvarnstenar.

Eventuellt plats för två kvarnar. I karta laga skifte är inritat två vattenhjul på ungefär 30 meters inbördes avstånd i bäcken.[349]

Samfälld mark på ekonomiska kartan 1953.[350]

RAÄ Bråraryd 351.

6356011 / 410140 (SWEREF 99 TM).

349 Sandshult m fl laga skifte 1848 (1846) akt 06-bår-22.
350 Ekonomiska kartan Gislaved 1953 akt J133-6d1c68.

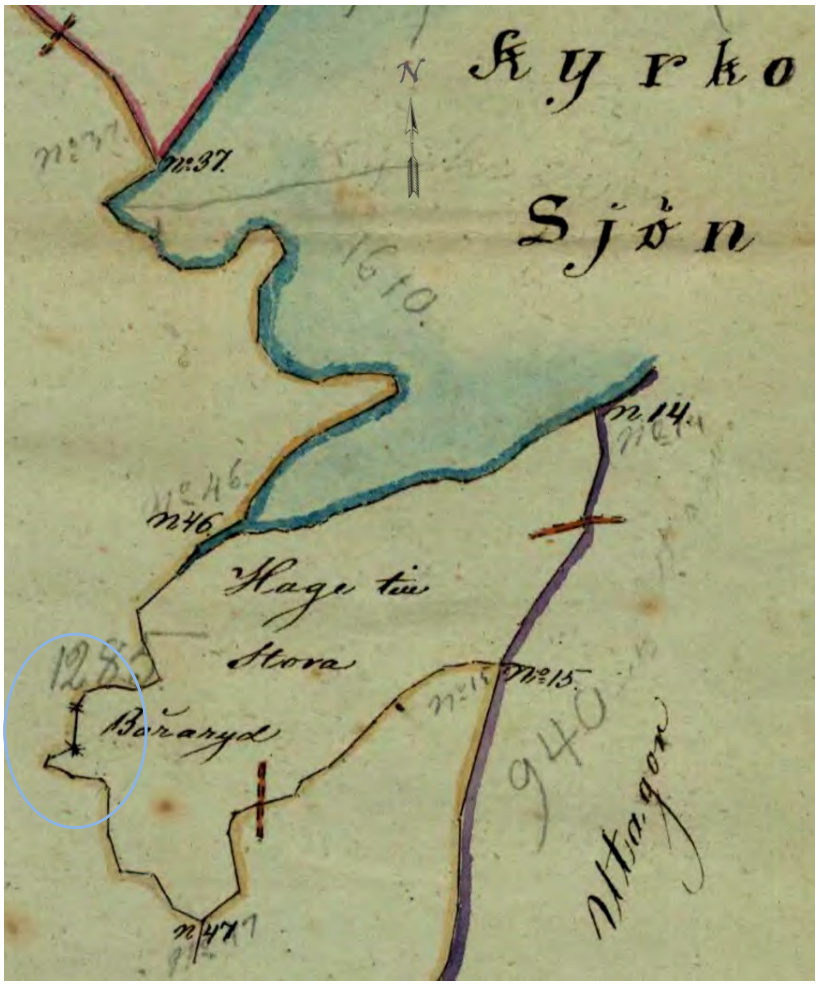

Figur 296. Utsnitt karta laga skifte 1848 med två vattenhjul i bäcken strax nedströms Kyrkesjön.

Figur 297. Kvarnplats i svårforcerad skogsterräng. På bilden skymtar fördämningsmur av sten. Foto från väst.

Biflöde till Moa Sågbäck 4)
Kraftanläggning.
Kraftanläggningar inom ett ca 130x10–20 meter stort område bestående av 14 stenfundament, en kraftstationsgrund och en grävd kanal. Från norr är stenfundament på cirka tio meters inbördesavstånd, 0,5–3 meter höga för vattentub från inlopp i fördämning till turbin. Kraftstationsgrunden är 5,5x4 meter stor. Från grunden och åt söder är grävd utloppskanal cirka 30 meter lång, intill tio meter bred och cirka 2–3 meter djup. Över kanalen är en välbyggd stenbro av tuktade kvaderstensblock i kallmur.

Kraftstationen byggdes 1918 och revs 1948 enligt uppgift från ortsbefolkning.

Ny: RAÄ Bråraryd 354.

6355949 / 410202 (SWEREF 99 TM).

Figur 298. Ett av 14 stenfundament anlagda som stöd för den vattentub som fört drivvatten till turbin.

Figur 299. Grävd utloppskanal med överfart i en välbyggd stenbro av tuktade kallmurade kvaderstensblock.

Moa Sågbäck 5)
Kvarnlämning? ca 20x15 meter stort område bestående av en dammvall i sten och en husgrundsplatå. Dammvallen på ömse sidor om bäcken är 15 meter lång, intill två meter hög och 1,5 meter bred, kallmurad, nedbruten över bäckfåran. Omedelbart nedströms dammvallen och på bäckfårans sydvästra sida är en 5x5 meter stor husgrund.

Ny: RAÄ Bråraryd 342.

6355484 / 410127 (SWEREF 99 TM).

Figur 300. Fördämningsmur på ömse sidor av bäckfåran. Foto från sydöst.

Moa Sågbäck 6)
Fångstanläggning och kvarnplats.
I området har funnits en ålkista, konstaterad vid Riksantikvarieämbetets fornminnes-inventering 1984.
Vid besiktning av platsen fanns ingen ålkista kvar ej heller någon kvarnlämning. En stenmur/hägnadsmur utgick från bäcken i nord-sydlig riktning. Bäcken är här uträtad och djupgrävd med jord- och stenmassor upplagda längs kanterna.

Markområde avsatt på norra sidan av bäcken, motsvaras av samfällighet på Fastighetskartan. Motsvarande plats anges som kvarnplats på karta laga skifte Norra Mo 1855. Området markerat med **a** – **Quarnplan** i lantmäteriakten.[351]

RAÄ Bråraryd 132:1.
6354881 / 411276 (SWEREF 99 TM).

[351] Norra Mo laga skifte 1855 (1853) akt 06-bår-28 s 19.

Figur 301. I karta laga skifte Norra Mo 1855 är fem platser markerade för vattendrivna verk inritade. Dessa motsvarar Moa sågbäck nr 6, 8–11. Norr enligt originalpil i kartan.

Moa Sågbäck 7)
Kvarnlämning, inom ett 45x25 meter stort område, bestående av en eventuell kvarngrund 5,5 x 5,5 meter stor på bäckens södra sida. Fördämningsmur av sten, utriven över bäckfåran, fem meter bred, intill två meter hög och sex meter lång på södra sidan av bäcken och 30 meter lång på norra sidan.

I karta laga skifte Norra Mo 1855 är avstyckat markområde norr om bäcken markerat med ***b*** angivet som *Quarnplan*.[352]

Ny: RAÄ Bråraryd 457.

6354895 / 411530 (SWEREF 99 TM).

Figur 302. Lämning efter fördämning och grund vid Moa Sågbäck. Foto från väst.

[352] Norra Mo laga skifte 1855 (1853) akt 06-bår-28 s 19.

Moa Sågbäck 8)
Fördämningsmur, 14 meter lång (nordöst-sydväst) på södra sidan av bäcken, två meter lång på norra sidan, 1,8–3 meter bred, 1,2 meter hög av 0,3–0,8 meter stora stenar i kallmur. Platsen för kvarngrunden ligger troligen under vägbank.
Nedströms dammvall har funnits kvarn enligt karta laga skifte Signelsö 1846.[353] Kvarnbyggnad på norra sidan av ån. Fördämning markerad strax uppströms. På södra sidan är ett avstyckat markområde beskrivet som utmätt kvarn. I karta Signelsö laga skifte 1842 syns motsvarande avstyckade markområde på södra sidan av bäcken angivet *Qvarn Plan* samt kvarnbyggnad på norra sidan av bäcken.[354] Även inritat och angivit *Singelsö Quarn* på bäckens norra sida i karta Norra Mo laga skifte 1855).[355]

Ny: RAÄ Båraryd 458.

6354831/ 411688 (SWEREF 99 TM).

Moa sågbäck 9)
Plats med tradition. Vattendrag med namntradition Moa Sågbäck.

RAÄ Båraryd 51:2.
6354888 / 411738 (SWEREF 99 TM).

Figur 303. Fördämningsmur, nedbruten över bäckfåran. Foto från öst.

Moa sågbäck 10)
Enligt Riksantikvarieämbetet **plats för såg**. 25x10 meter stort område.
Invid två bäckfåror ligger en mängd större stenar, utan till synes inbördes ordning.
Inga tydliga murrester synliga.
Omedelbart nedströms bäckens utlopp ur tunnel under vägbank är rester efter anläggning i form av vattenhjulsränna, stenfundament/ grund.

353 Signelsö Laga skifte 1846 akt 06-bår-21.
354 Signelsö nr 1 laga skifte 1842 akt E22-18:2. Observera stavningen av Signelsö i *Singelsö Quarn*.
355 Norra Mo laga skifte 1855 (1853) akt 06-bår-28.

Området är mycket omrört med stenar utan inbördes ordning och rotvältor med stora träd över lämningar. Svårbedömt, ingen helhet i tolkning.

Kvarn markerad på karta laga skifte Signelsö 1842. Byggnad med vattenhjulsränna och utloppsränna på norra sidan av bäcken. 36 meter uppströms är markerad dammvall/fördämning. [356] I lantmäterikarta 1855 är en tomtplan på norra sidan av bäcken markerad med **c-** *Qvarnplan och* med en liten kvadratisk byggnad på samma sida i Norra Mo laga skifte karta.[357] I fastighetskartan är markområde avsatt på åns norra sida motsvarande allmänning.

RAÄ Bråraryd 51:1.

6354888 / 411738 (SWEREF 99 TM)

Figur 304. Lämningar vid Moa Sågbäck i svårforcerad terräng.
Stenfundament och vattenhjulsränna har mer karaktär av kvarnplats än sågplats.
Foto från väst.

Moa Sågbäck 11)
Moa Såg. Lämningar efter såg. Lämning efter 30 meter lång färdämning av sten över bäckravinen. 1,1–1,5 meter bred och minst 2 meter hög. Två öppningar 1,5–2 meter breda 2 meter hög. På norra sidan, öster om fördämningen är ruin efter byggnad, 18x8 meter (Ö-V), med norra långväggen murad och södra bestående av 1–1,5 meter höga plintar av sten på vilka en träram legat. I bäckfåran finns ställning för vattenhjul, vilket ligger kvar samt diverse järnföremål. Från norra delen av fördämningen leddes vatten i en ränna till vattenhjulet. Eldskadat timmer. Triöranläggning för rensning av utsäde. Lageraxel på betongplint.

356 Signelsö nr 1 1842 (1845) akt E22-18:2.
357 Norra Mo laga skifte 1855 (1853) akt 06-bår-28 s 19.

Vid sågen har även en stickhyvel funnits. Vattenturbin 1950-tal. Har funnits två dammar, en hålldamm, en damm. Sågplatsen uppvisar olika generationers drift av sågverksamhet. Sågen brann ner i slutet av 1950-talet och blev därefter aldrig återuppbyggd.

I karta laga skifte Signelsö 1843 (1845) är inritat sågbyggnad på norra sidan av bäcken och på södra är avgränsat markområde angivet *Sågplan*.[358] Såg och sågplan finns även inritat på kartor laga skifte Signelsö1846 och Norra Mo laga skifte 1855.[359]
Mycket otillgänglig terräng.

RAÄ Bråraryd 36:1.

6354969 / 412581 (SWEREF 99 TM).

Figur 305. Ruiner efter Moa såg. Foto från öst.

358 Signelsö nr 1 1842 (1845) akt E22-18:2.
359 Signelsö laga skifte 1846 akt 06-bår-21: Norra Mo laga skifte 1855 (1853) akt 06-bår-28 s 19.

Moa Sågbäck 12)
Järnvägsbro.
N 6354971 / E 412600 (SWEREF 99 TM).

Figur 306. Tidigare järnvägsbro över Moa Sågbäck.

Figur 307. F.d. järnvägsbro över Moa Sågbäck.

Moa såg-bäck	Objekt	RAÄ nr	Ny RAÄ	Antikvarisk bedömning
1	Dammvall	Bråraryd 337	X	Övrig kulturhistorisk lämning
2	Kraftindustri	Bråraryd 352	X	Övrig kulturhistorisk lämning
3	Kvarn	Bråraryd 351	X	Övrig kulturhistorisk lämning
4	Kraftindustri	Bråraryd 354	X	Övrig kulturhistorisk lämning
5	Kvarn	Bråraryd 342	X	Övrig kulturhistorisk lämning
6	Kvarnplats (ny)/Fångst-anläggning	Bråraryd 132:1	(X)	Övrig kulturhistorisk lämning
7	Kvarn	Bråraryd 457	X	Övrig kulturhistorisk lämning
8	Dammvall	Bråraryd 458	X	Övrig kulturhistorisk lämning
9	Plats med tradition	Bråraryd 51:2		Övrig kulturhistorisk lämning
10	Såg/ Kvarn (ny)	Bråraryd 51:1	(X)	Övrig kulturhistorisk lämning
11	Såg	Bråraryd 36:1	X	Övrig kulturhistorisk lämning
12	järnvägbro			

Figur 308.

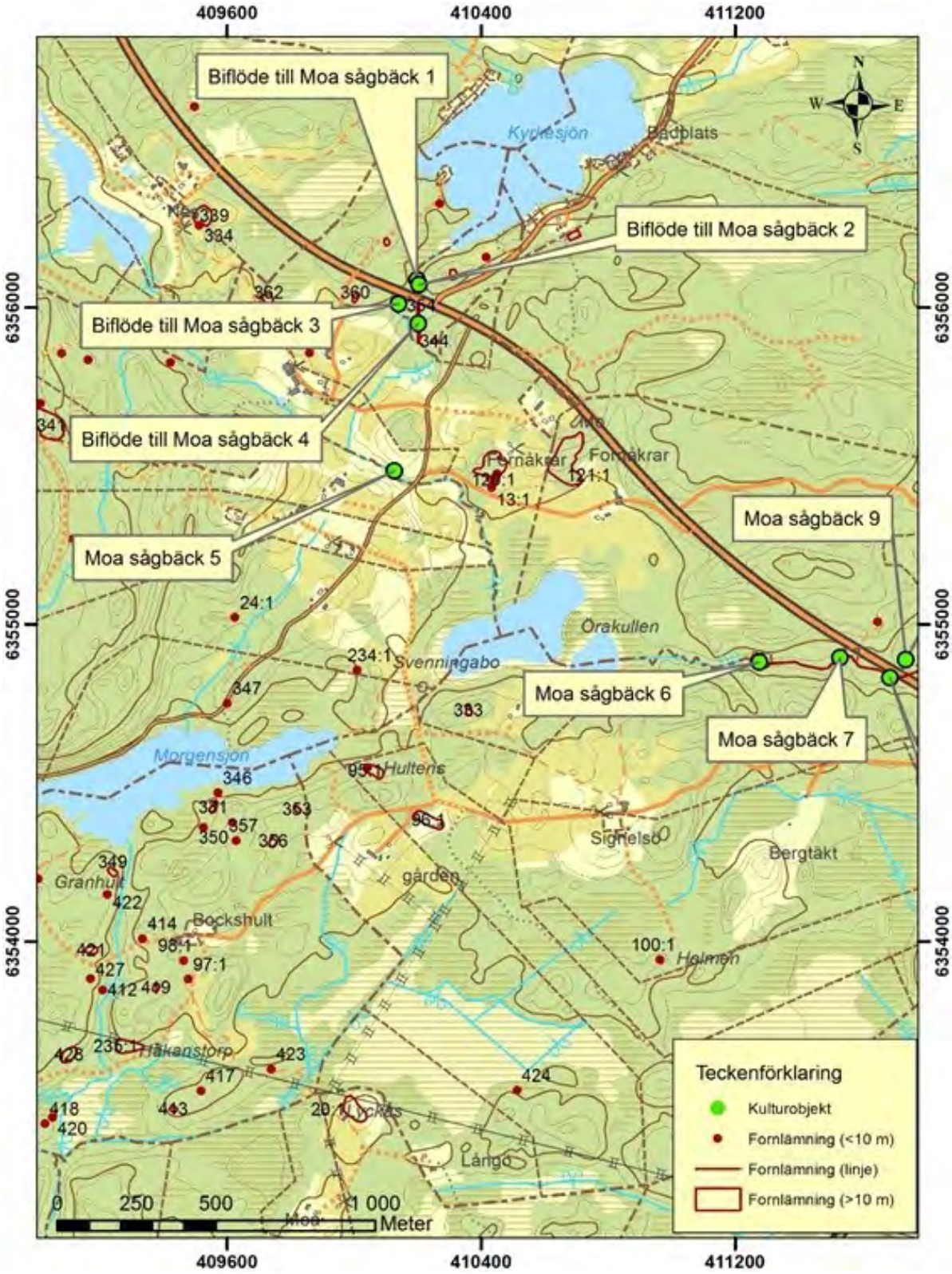

Figur 309. Moa sågbäck: Kulturobjekt 1 - 9.

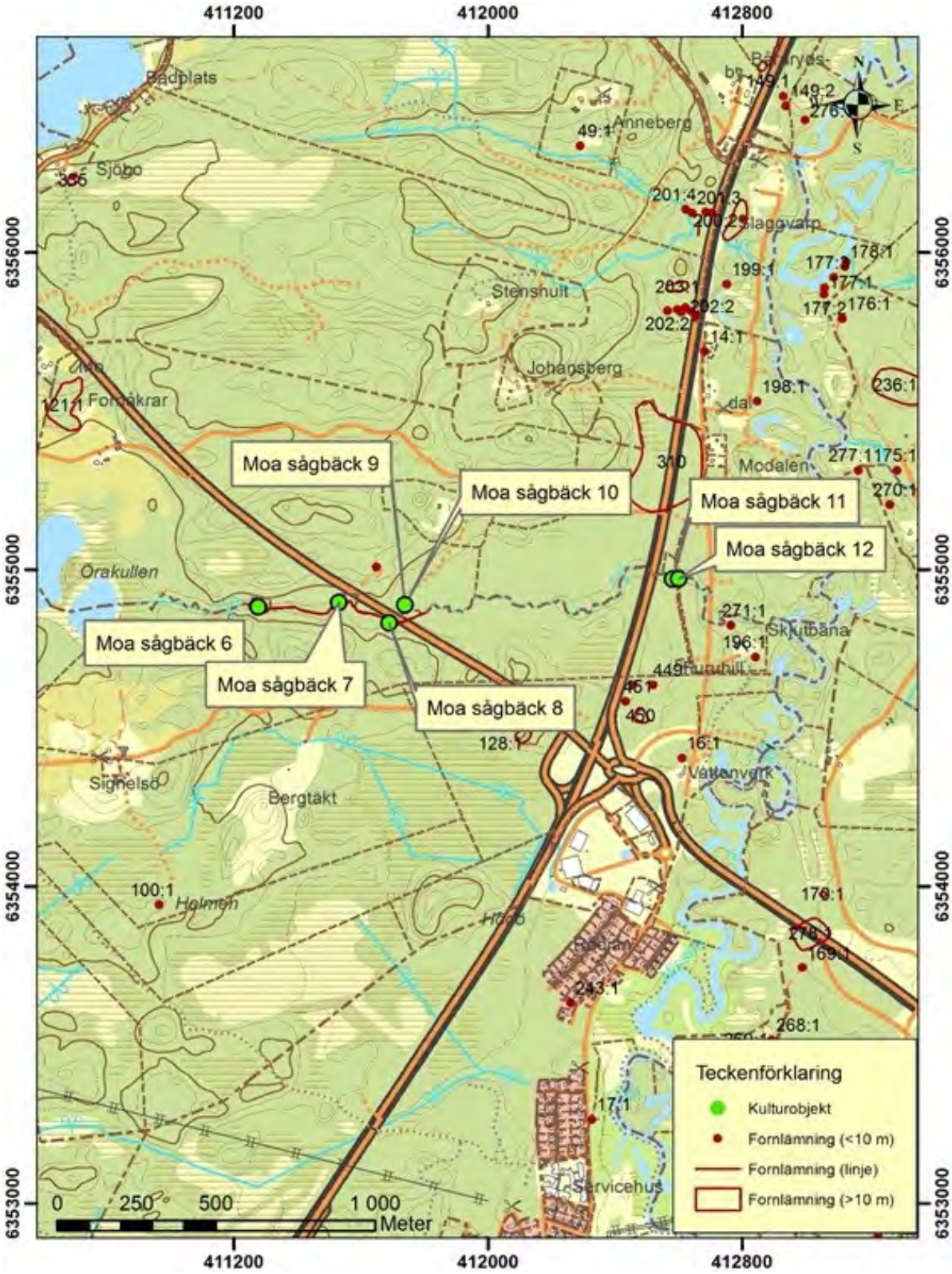

Figur 310. Moa sågbäck: Kulturobjekt 6 - 12.

Referenser, Moa Sågbäck

Länsstyrelsen i Jönköpings län, *Nissans nedre avrinningsområde*. Meddelande nr 2005: 18.

Onlinereferenser

Fornsök, FMIS, Riksantikvarieämbetets fornminnesregister

http://www.fmis.raa.se/cocoon/fornsok/search.html

LANTMÄTERIETS DIGITALA KARTARKIV

https://www.lantmateriet.se/

LANTMÄTERIMYNDIGHETERNAS ARKIV

Båraryds socken
Mo (Norra). Laga skifte 1855 (1853). Akt 06-bår-28.
Sandshult m fl. Laga skifte 1848 (1846). Akt 06-bår-22.
Signelsö. Laga skifte 1846. Akt 06-bår-21.

RIKETS ALLMÄNNA KARTVERKS ARKIV

Båraryds socken
Signelsö nr 1. Laga skifte 1842. Akt E22-18:2.

VISS, VATTENINFORMATIONSSYSTEM SVERIGE

https://viss.lansstyrelsen.se/

Flankabäcken översikt

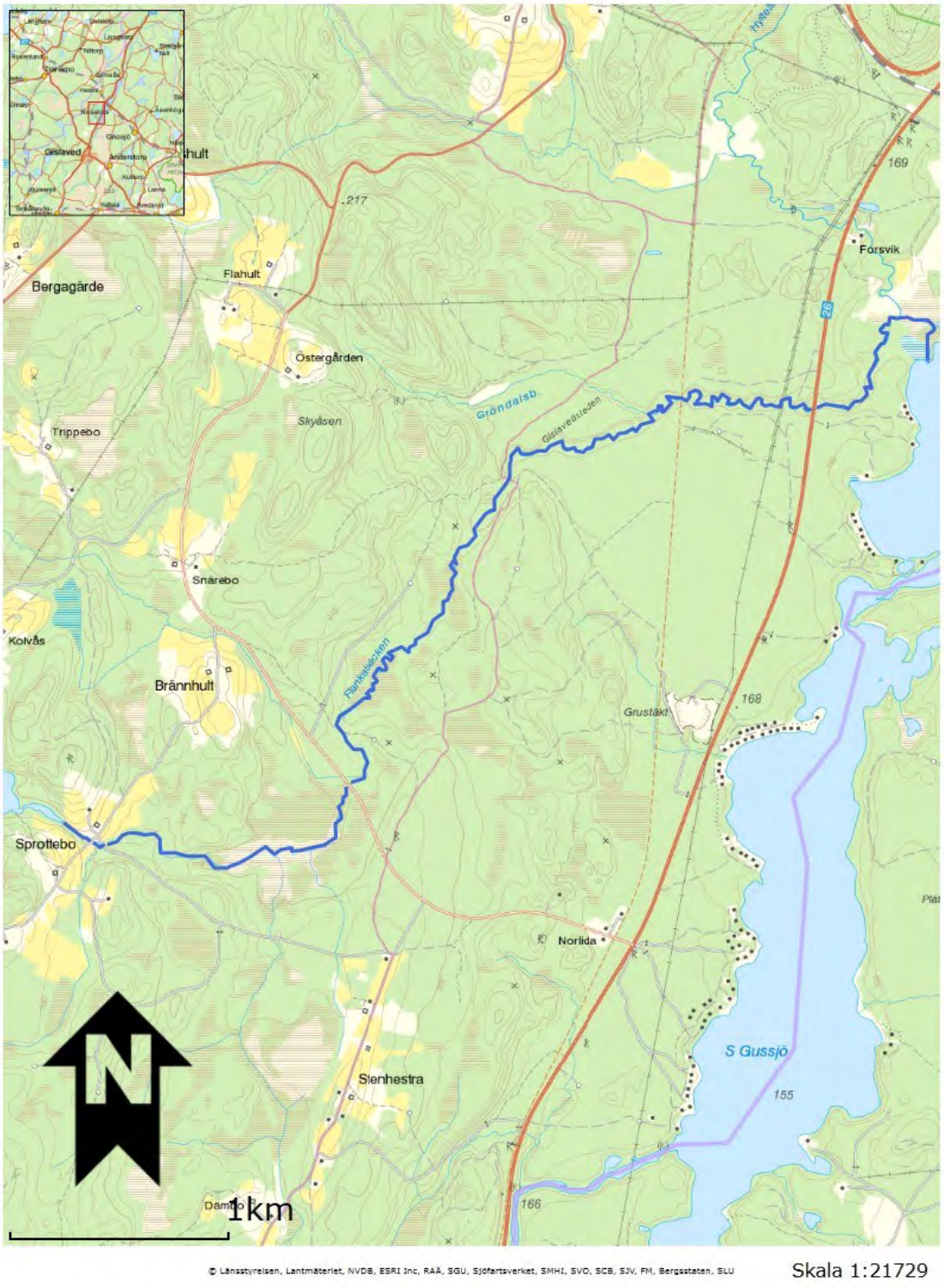

Figur 311. Översiktskarta: Flankabäcken mellan Kolvåsasjön i väst och Hylteån - Vikaresjön i öst (Blå linje)

35. Flankabäcken

Flankabäcken är 7 420 meter lång.[360] Bäcken har sin upprinning i Kolvåsasjön, i sydligaste delen av Norra Hestra socken, Gislaveds kommun +222 meter över havet och mynnar ut i Hylteån, vilken 390 meter längre nedströms mynnar ut i Vikaresjön (+157 meter över havet), en av de så kallade Nissasjöarna. Flankabäckens avrinningsområde är 19 kvadratkilometer stort, varav 58 % består av skogsmark och 2,1 % av sjöyta. Närmiljön domineras av barr- och blandskog och vattendraget domineras av strömmande sträckor. Vattendraget är orensat.[361] Flankabäcken har fem tillflöden, bland annat Ängabäcken, Granebäcken och Gröndalsbäcken. Bäcken rinner i något oregelbunden nordöstlig riktning från Kolvåsasjön till dess utlopp i Hylteån.

Flankabäcken benämndes under medeltid *Ekebæc* (1325).[362] Bäcken bildar gräns mellan Norra Hestra socken i norr och Båraryds socken i söder fram till 30 meter innan Gröndalsbäckens mynning i Flankabäcken. Denna sträcka av bäcken utgör även häradsgräns Mo härad och Västbo härad samt gräns mellan Skara och Växjöstift. På karta rågångsåtgärd 1791 anges den sträcka av bäcken som gränsar Sprottebos ägor mot Stenhestras som ”Språttebo bäck”.[363] Därtill utvisar kartan närmast bäcken god betesmark och ängsmark tillhörande respektive ägoenhet.

Figur 312. Denna bild får symbolisera bygdens djupa engagemang i Flankabäcken och dess kulturhistoria.

360 Länsstyrelsen 2005:18 s 105.
361 Länsstyrelsen 2005:18 s 105.
362 Institutet för språk och folkminnen, Ortnamnsregistret. www.sofi2.se
363 Rågångskarta mellan Bränhult, Stenhestra och Vik 1791 akt 06-noh-3.

Inventeringen av Flankabäcken har på grund av tidsbrist utförts översiktligt. Elva kulturplatser har registrerats längs inventerad sträcka. Fler kan finnas. Av dessa elva är fyra kvarnplatser, en såg samt två hammarplatser. Samtliga objekt är lämningar. Därtill har tre bropassager noterats, bland annat gamla vägen mellan Stenhestra och Brännhult.

Bäckens kulturhistoria har på ett mycket engagerat sätt tillvaratagits av Norra Hestra hembygdsförening bland annat genom anordnande av en studiecirkel, framtagande av en skrift om företag vid Flankabäcken med biflöden samt genom uppsättande av ett mindre teaterlustspel med Flankabäcken som huvudtema.

Utvärdering

Flankabäckens inventerade lämningar är tämligen orörda eller oförstörda i dess naturliga förfall. Dock är de flesta fördämningarna utrivna. I övrigt är lämningarna skonade från såväl människans som naturens verkningar. Tack vare väl bibehållna gamla färdvägar och stigar idag nyttjade som vandringsleder, är kulturplatserna längs Flankabäcken i hög grad tillgängliga för den som vandrar. Med utgångspunkt ur detta och med ett varierat utbud av vattenkraftutnyttjande i form av kvarnar, såg, järnbearbetning och elkraftutvinning, bedöms vattendraget, framförallt den sträcka med lämningar numrerade 1 - 11 som kulturhistoriskt intressant. För att ytterligare belysa Flankabäckens kulturhistoria kan platserna skyltas.

TYPVATTENDRAG

Vattendrag med enstaka vattenanknutna lämningar.

Inventerade kulturplatser längs Flankabäcken

Flankabäcken 1)
Båtfynd.
I Kolvåsasjön har hittats en båt i två delar sammansatt med träpinnar i botten och med tvärgående trästycke mellan dem. Båtfyndet återfördes i grunt vatten i sjön. Fyndet anmäldes till Riksantikvarieämbetet 1964.

RAÄ Bråraryd 239:1. Uppgift om.
6362186 / 411902 (SWEREF 99 TM).

Flankabäcken 2)
Kvarnplats.
På karta laga skifte Södra Sprottebo, 1854 (akt 06-bår-26) är markerat byggnad (kvarn) väster om bäcken och avstyckat markområde på bäckens östra sida. ”Kvarn” omnämns i skifteshandlingarna till karta laga skifte 1854 Sprottebo.[364]

N 6361913 / E 412657 (SWEREF 99 TM).

Figur 313. Utsnitt karta laga skifte Södra Sprottebo 1854.
Infälld N-pil markerar också aktuellt objekt, kvarnplats.

Flankabäcken 3)
Elverk.
Elverk, uppfört 1918 på tidigare kvarnplats. Ström levererades till bland annat Sprottebo, Brännhult, Stenhestra, Slätteryd, Ingelsbo. Turbinen byggd av August Gren i Valdshult. Ansvariga för driften av kraftstationen var Adolf Johansson och Per Johansson. År1943 tog Trollhättekraft över och byggde om från likström till trefas.[365]
År 1921 försålt avstyckat markområde (0,229 hektar), del av tidigare avsatt kvarnplan enligt laga skifte 1852, Södra Sprottebo nr 1 till Sprottebo andelsförening. Markområdet benämnt lägenheten Kraftstationen. Ny förhöjd damm med vägöverfart. Grävd kanal. [366] Äldre hållsdamm, troligen till den kvarn som funnits här innan.[367]

N 6361924 / E 412661 (SWEREF 99 TM).

Flankabäcken 4)
Broplats. Gamla vägen mellan Stenhestra och Brännhult. Finns markerad på bland annat rågångskarta 1791 och karta laga skifte Stenhestra 1843.[368] Nuvarande träbro vilar på äldre brofundament av kallmurad sten. Längs vägen öster om Flankabäcken står tre väghållningsliknande stenar med gårdsnamn inhuggna längs en ca 400 meter lång sträcka.

6362444 / 413686 (SWEREF 99 TM).

[364] Laga skifte Språttebo (lantmäteriets stavning) 1854 akt E22-21:1 s.7: Laga skifte S. Sprottebo 1854 akt 06-bår-26.
[365] Norra Hestra Hembygdsförening, Företag vid Flankabäcken med biflöden, s 10.
[366] Sprottebo avsöndring 1921 akt 06-bår-861.
[367] Norra Hestra Hembygdsförening. Företag vid Flankabäcken med biflöden, s 6, 10.
[368] Rågångskarta mellan Brännhult, Stenhestra och Wik 1791 akt 06-noh-3: Stenhestra nr 1 laga skifte 1843 akt E22-22:1.

Figur 314. Äldre brofästen i natursten under nuvarande träbro över Flankabäcken.
Foto från väst.

Figur 315. Väghållningssten utmed gamla vägen mellan Stenhestra och Brännhult.
Foto från norr.

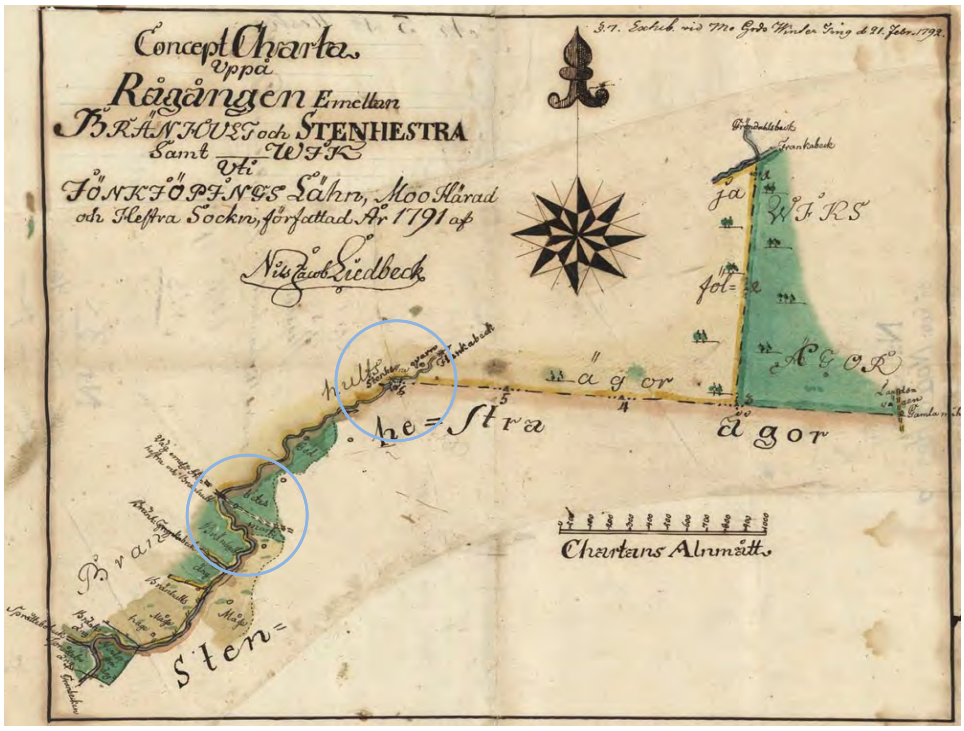

Figur 316. Rågångskarta mellan Brännhult, Stenhestra och Wik 1791.
Markerad bro och väg mellan Stenhestra och Brännhult.
Längre nedströms (nordöst) är markerat kvarn till Stenhestra.

Figur 317. Utsnitt karta rågångsåtgärd 1791.
Väg mellan Stenhestra och Brännhult. Infälld N-pil.

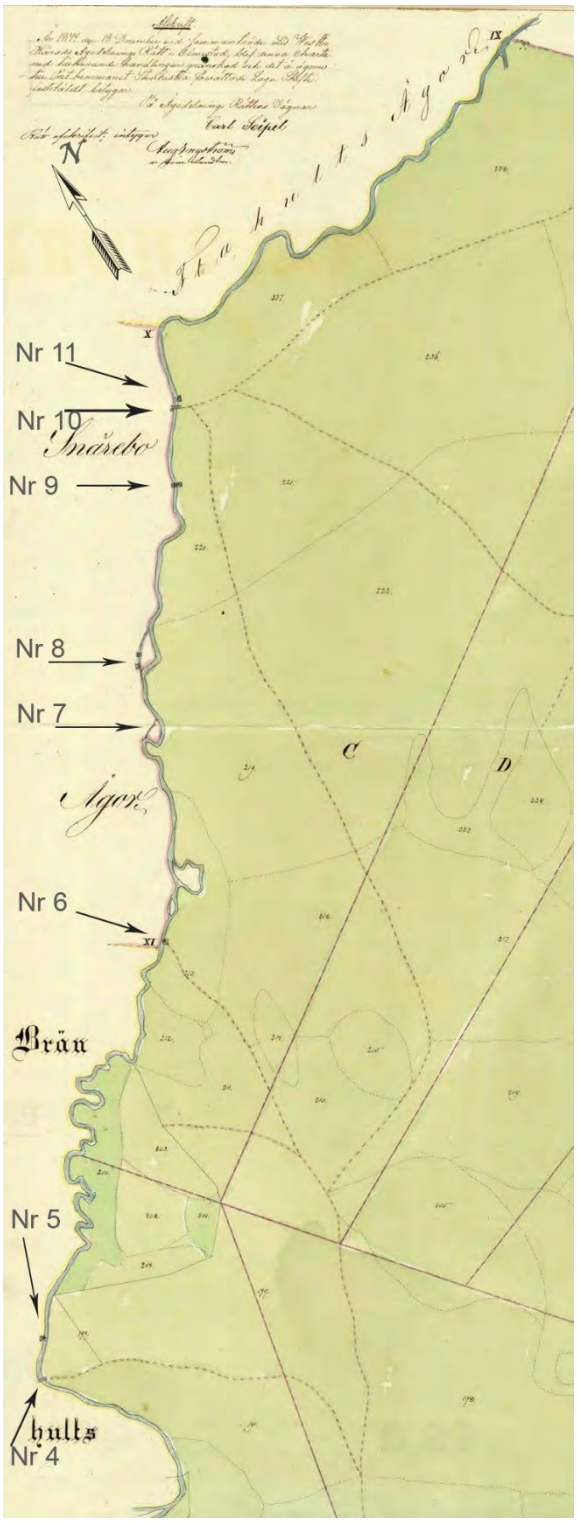

Figur 318. Utsnitt av karta laga skifte Stenhestra 1843.
Vattenverk inritade (Nr: 4 - 11).
Infogat N-pil samt markerade objekt med hänvisningar.

Flankabäcken 5)
Hammarplats och kvarn. Brännhult.
Fördämningsmur, 30 meter lång (nordväst-sydost), stenfundament 2x1,5 meter, på västra sidan av bäcken och däremellan är en kvarnsten, 1 meter i diameter, 0,18 meter tjock och med mitthål enligt RAÄ.

På karta laga skifte Stenhestra 1843 är på bäckens västra sida en närmast kvadratisk byggnad inritad med vattenhjul i bäcken.[369]

Brännhults hammare byggdes 1837.[370]

RAÄ Norra Hestra 20:1.

6362476 / 413703 (SWEREF 99 TM). RAÄ geometri behöver justeras.

Figur 319. Hammare och kvarnplats i Flankabäcken. Foto från norr.

Flankabäcken 6)
Kvarn till Stenhestra? I karta laga skifte Stenhestra nr 1, 1843, är en kvadratisk byggnad med vattenhjul inritad. Byggnaden är öster om bäcken, på Stenhestrasidan, där en mindre väg ansluter söderifrån från Stenhestra.[371] I rågångskarta 1791 är i bäcken inritat ett vattenhjul och markerat fördämning samt noterat *Stenh. Qvarn*.[372]

Kvarnplatsen kunde ej återfinnas vid besiktning.

6362969 / 414145 (SWEREF 99 TM). Osäkert läge.

369 Stenhestra nr 1 laga skifte 1843 akt E22-22:1.
370 Norra Hestra hembygdsförening. Företag vid Flankabäcken s 11.
371 Stenhestra nr 1 laga skifte 1843 akt E22-22:1.
372 Rågångskarta mellan Bränhult, Stenhestra och Wik 1791 akt 06-noh-3.

Flankabäcken 7)
Grävt dike. Markerad i karta på karta laga skifte Stenhestra nr 1 1843.[373] Troligen ämnad för att räta ut bäcken och därmed få bättre vattenflöde.
Platsen lokaliserad vid rapportsammanställning. Ej besiktigad i fält.

6363237 / 414218 (SWEREEF 99 TM). Ungefärligt läge.

Flankabäcken 8)
Kvarn och hammare.
28 meter lång fördämningsmur, stenfundament på östra sidan och strax VNV därom är spismurrest.[374] Delar av kvarnsten på fördämningsmuren.

Minst en byggnad, eventuellt två, utmed bäckens västra förgrening (grävd vattenhjulsränna) inritat i karta laga skifte Stenhestra 1843.[375]

Ambjörn i Snärebo drev här en grovhammare. Vid denna fanns även en stångjärnshammare. Ambjörn tillverkade bland annat broddar och hästskosöm.[376]

RAÄ Norra Hestra 22:1. Övrig kulturhistorisk lämning.

6363294 / 414252 (SWEREF 99 TM).

Figur 320. Kvarnsten i två delar på fördämningsmuren till Snärebo hammare.

373 Stenhestra nr 1 laga skifte 1843 akt E22-22:1.
374 RAÄ Norra Hestra 22:1.
375 Stenhestra nr 1 laga skifte 1843 akt E22-22:1.
376 Norra Hestra hembygdsförening, Företag vid Flankabäcken s12.

Figur 321. Lämningar efter Snärebo hammare i Flankabäcken. Foto från söder.

Flankabäcken 9)
Kvarn?
Markerat ett vattenhjul på karta laga skifte Stenhestra 1843.[377]
Platsen lokaliserad vid rapportsammanställning. Ej besiktigad i fält.

6363556 / 414436 (SWEREF 99 TM). Osäkert läge.

Flankabäcken 10)
Broplats över fördämning till vattenkraftanläggning. Markerat bro över Flankabäcken och ett vattenhjul på karta laga skifte Stenhestra 1843.[378] Här sammanstrålade flera mindre vägar från Vik från NÖ, från Nissastigen österifrån och söderifrån Stenhestra och vidare västerut. Flera av dessa färdvägar finns markerade i Fastighetskartan och brukas numera som vandringsleder.
Platsen lokaliserad vid rapportsammanställning. Ej besiktigad i fält.

N 6363631 / E 414479 (SWEREF 99 TM).

377 Stenhestra nr 1 laga skifte 1843 akt E22-22:1.
378 Stenhestra nr 1 laga skifte 1843 akt E22-22:1.

Flankabäcken 11)
Såg.
Fem meter väster om bäckfåra är 14 meter lång stengrund (N-S) av sten, 1 meter hög. Fördämning/dammvall (Ö-V), 16 meter lång på västra sidan, 13 meter lång på östra sidan, 5-6 meter bred av jord på södra och sten på norra sidan intill 3,5 meter hög.
På östra sidan av bäcken är i laga skifte karta, omedelbart nedströms överfarten, inritat byggnad med vattenhjul på bäckens östra sida.[379] På fördämningen är passage/överfart/vandringsled (Gislavedsleden). Platsen bör skyltas.

N 6363655 / 414471 (SWEREF 99 TM).

Flanka-bäcken	Objekt	RAÄ nr	Ny RAÄ	Antikvarisk bedömning
1	Båtfynd	Båraryd 339:1		Övrig kulturhistorisk lämning
2	Kvarn	Båraryd 352		
3	Elverk			
4	Broplats			
5	Kvarn och hammare	Norra Hestra 20:1	X	Övrig kulturhistorisk lämning
6	Kvarn			
7	Dike			
8	Kvarn och hammare	Norra Hestra 22:1		Övrig kulturhistorisk lämning
9	Kvarn?			
10	Broplats			
11	Såg		X	

Figur 322.

379 Stenhestra nr 1lLaga skifte 1843 akt E22-22:1.

Figur 323. Flankabäcken; Kulturobjekt 1 - 5.

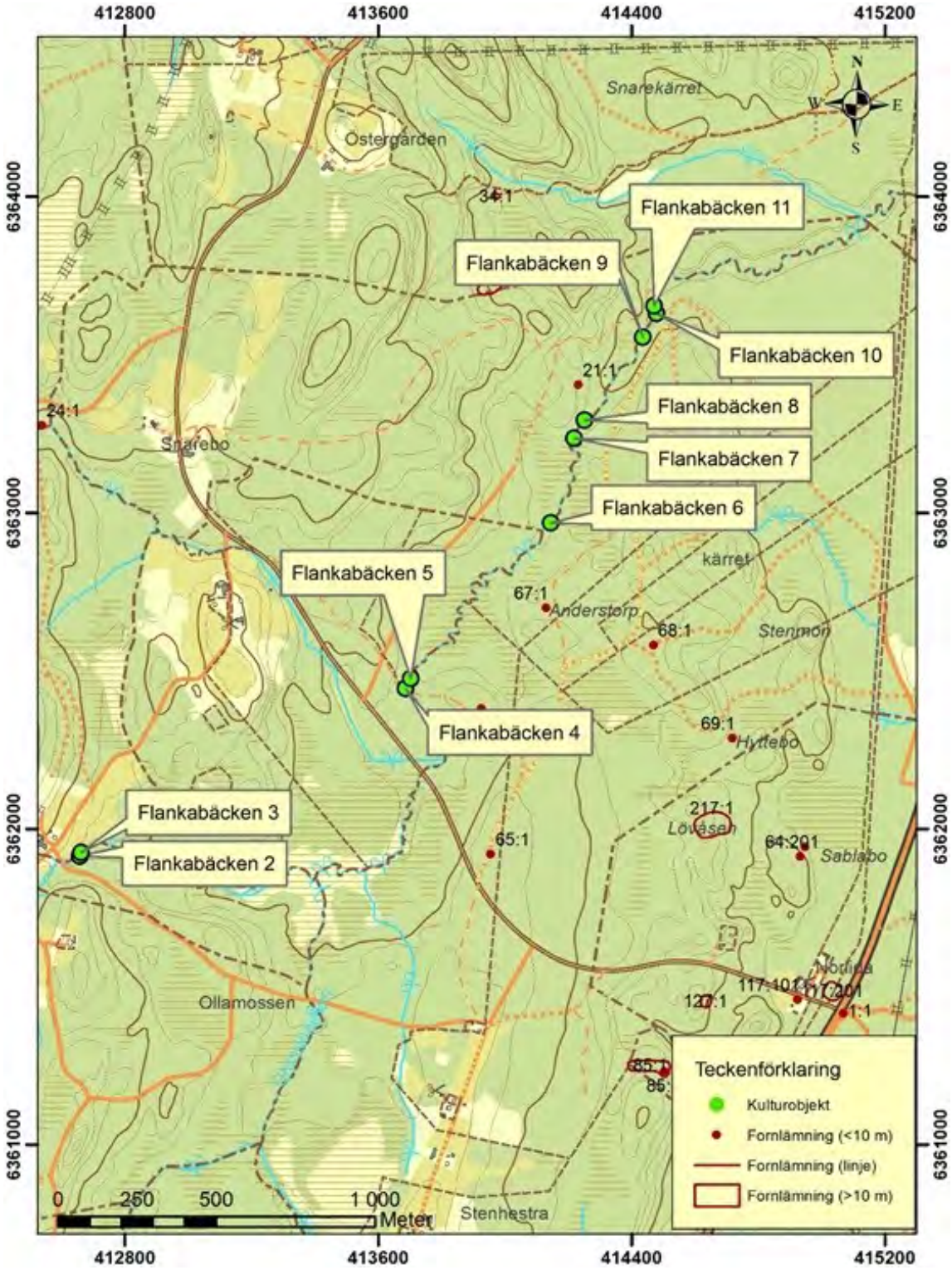

Figur 324. Flankabäcken: Kulturobjekt 2 - 11.

Referenser Flankabäcken

Länsstyrelsen i Jönköpings län. **Nissans nedre avrinningsområde**. Meddelande 2005:18.
Norra Hestra Hembygdsförening. **Företag vid Flankabäcken med biflöden**. Häfte, utan år.

Onlinereferenser

Fornsök, FMIS, Riksantikvarieämbetets fornminnesregister
http://www.fmis.raa.se/cocoon/fornsok/search.html

LANTMÄTERIETS DIGITALA KARTARKIV
https://www.lantmateriet.se/

LANTMÄTERIMYNDIGHETERNAS ARKIV
Båraryds socken
Sprottebo. Avsöndring 1921. Akt 06-bår-861.

Norra Hestra socken
Rågångskarta mellan Bränhult, Stenhestra och Vik, 1791. Akt 06-noh-3.

LANTMÄTERISTYRELSENS ARKIV
Båraryds socken
Språttebo (lantmäteriets stavning). Laga skifte 1854. Akt E22-21:1.
Stenhestra nr 1. Laga skifte 1843. Akt E22-22:1.
Södra Sprottebo. Laga skifte. 1854. Akt 06-bår-26.

SOFI, INSTITUTET FÖR SPRÅK OCH FOLKMINNEN
www.sofi2.se

VISS: VATTENINFORMATIONSSYSTEM SVERIGE

Länsstyrelsen
i Jönköpings län